

Inv. 17.14.030

M 12608 ISTORIA

BISERICII ROMÂNEȘTI

ȘI A

VIETII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

DE

N. IORGA

Donațiunea
ION BOGDAN

86526

VOLUMUL al II-lea.

VĂLENII-DE-MUNTE

TIPOGRAFIA «NEAMUL ROMĂNESC»

1909.

1956

CONTROL 1953

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
BUCURESTI
COTA 12608

20105/09

B.C.U. Bucuresti

C86526

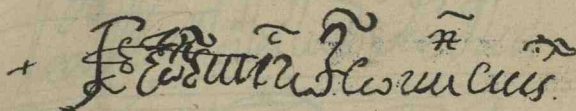
VOLUMUL al II-lea

VALENTIN DEZINTE

TRADUCERE DE LA ROMANA

1956

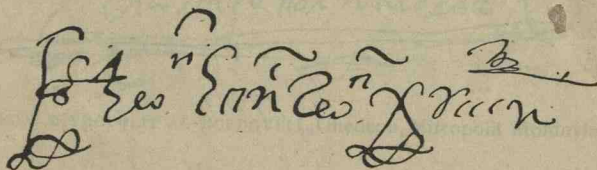
Câteva iscălituri inedite de arhieriei din
veacul al XVIII-lea.

+

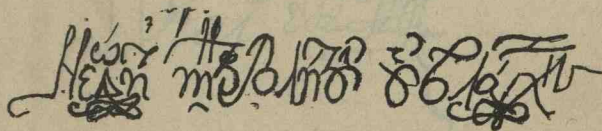
GHEDEON, EPISCOP DE ROMAN
(Gheleon, episcop Romanschii“; 1734).

DANIIL, EPISCOP DE ROMAN
(„Daniil, episcop romanschii“; 1731).

GHEDEON, EPISCOP DE HUȘI
(„Gheleon, episcop hușchii“; 1731).

NEOFIT I-III, MITROPOLIT MUNTEAN
(„Neofit Mitropolitul Ungrovlahii“).

ANTONIE, MITROPOLIT AL MOLDOVEI
(„Antonie Mitropolit Sućavschi“).

GHEDEON, MITROPOLIT AL MOLDOVEI („Gheleon, Mitropolit Moldovlahii“).

MISAIL, EPISCOPI DE RĂDĂUȚI
(„Misail episcop Răd.“ ; 1733).

CARTEA a III-a

EPOCA ROMĂNEASCĂ.

PARTEA I-a.

LUPTA PENTRU DESĂVÂRSIREA
UNIRII ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Politica religioasă a lui Vodă Brâncoveanu și tipăriturile muntene din epoca sa.

Când, puțin timp după soborul din Februar 1697 și urmările lui, Vlădica ardelean Teofil muri, alegerea urmașului său se făcu în condițiile obișnuite. Spre Bucureștii Mitropolitului plecă un tinerel călugăr, de neam bun, dela Ciugud, Atanasie Anghel, care ducea cu dânsul recomandații puternice din partea nobililor ardeleni, calvini, pe cari-i câștigase cu bani. De o plată făcută în mânilor lui Teodosie ca să fie ales, nu poate fi vorba; el dădu, după spusa unuia dintre negociatori, negustorul Dindar, numai optzeci de lei «ca mulțămă»¹. Alegerea se făcu după datina creată pe vremea lui Șerban Cantacuzino, și, în Ianuar 1698, Atanasie eră sfințit ca Mitropolit pentru Ardeal.

Data aceasta, noul Vlădică nu primi condiții dela Guvernul ardelean, ai cărui membri nu mai erau slobozi să-și dea la iveală tendințele calvinizatoare. Învățăături pentru purtarea sa le primi el dela București chiar.

Aici Vodă Brâncoveanu, om bogat, darnic și mândru, n'avea o politică religioasă așa de sigură ca a înaintașului său, — cum, de alminterea, și în politica propriu zisă el se dovedise mai șovăitor decât acesta, — după stricarea bunelor legături cu Dosofteiu de Ierusalim. Strict ortodox firește,

¹ *In recognitionem*; *Sate și preoți*, p. 178, nota 2.

fără să aibă față de catolici măcar acea curtenire care deosebise pe Șerban-Vodă, el tipărise, pe de o parte, cărți românești, de cuprins religios și literar, bune pentru citirea boierilor și a preoților: la 1691, Radu Greceanu dă astfel la iveală o frumoasă carte, lucrată de dânsul cu ajutorul fratelui Șerban și supt supravegherea lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, «*Mărgăritarele*» lui Ioan Gură-de-Aur, «*întăritoriu săborniceștii și apostoleștii a Răsăritului Beseareci și adevăratei pravoslavnice credințe îndireptătoriu*», prefăcută în limba tuturor «ca să poată fieștecare Rumânuce și puțină învățătură ar avia, să înțeleagă».

Pe de altă parte, un călugăr din Iveria sau Ivir, din Iberia Caucasului, fost rob al Turcilor, Antim, om cu deosebit simț pentru artă în toate înfățișările ei, tipăria, întâiu pe seama lui, se pare¹, lucrări grecești care dovedesc ființa unui curent ce ducea, nu numai la înzestrarea cu cărți, pe socoteala Românilor, a bisericilor din Răsăritul grecesc, ci și către *grecizarea Bisericii românești*.

Pe lângă *Parenticele* Împăratului Vasile Macedoneanu către fiul său Leon, prefăcute (1691) în greceasca populară de Hrisant, nepotul, trimes îndată, în 1692, prin Rusia, în Apus, pentru studii, al Patriarhului de Ierusalim²; pe lângă «Manualul» lui Cariofil, care răspunde la unele întrebări de natură teologică ale Stolnicului Cantacuzino (1697), pe lângă panegiricul Sf. Constantin, alcătuit de predicatorul Curtii, Gheorghe Maiota (1697)³, — altele, de același, în 1706-7, la Râmnic⁴ —, se dau în grecește, prin osteneala lui Antim, *cărți de slujbă bisericească*. Astfel e slujba Sf. Grigore Decapolitul, făcută în această limbă de

¹ Cărțile poartă numai însemnarea că sânt lucrate de «Antim ieromonahul». Asupra lui, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 419.

² V. cele două lucrări ale păr. Chrys. Papadopoulos.

³ Pentru Maiota, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, pp. 49, 417, 429.

⁴ *Bibliografia Română*, I, pp. 468-9, 478-9.

Mateiu al Mirelor¹, și cea, în legătură de zi cu aceasta, a Sf. Paraschive,— cu toate că în mănăstirea Bistriței oltene, care nu eră «închinată» și nu adăpostia călugări greci, laudele Sfântului ocrotitor fuseseră cântate până atunci în slavonește. La Mitropolie, și nu încă în Snagov, altă mănăstire neînchinată, unde fû numit apoi și ca egumen străinul Antim, ce-și găsi îndată adăpostul prielnic între zidurile ei², se publică la 1693 o minunată Evanghelie greco-românească, prin care putem vedea mai bine gândurile unora dintre arhierii pribegi și boierii de alt neam cari încunjurau pe Brâncoveanu. Și aceasta e «după greceasca ai (sic) Bisericii orânduială așezată», ca și tipăritura mai veche a lui Șerban-Vodă; partea grecească e menită pentru slujbă, iar cea românească numai pentru ca «și în casele voastre cu cetaniia ei adease să vă îndeletniciți», scrie tipograful. Teoria lui Dosofteiu al Moldovei că Scriptura folosește numai dacă e înțeleasă, teorie primită până la 1688 și în Țara-Românească, e înlocuită prin aceia că patimile rele din inima omului și «numai din cetanie și din auzire să omoară». În sfârșit, nu numai pentru Grecii de departe, ci și pentru Românii de aproape, se dă, la 1697, *Antologhiul*, *Sbornicul* din Snagov, care cuprinde în el tot ce trebuie «pe tot anul»: slujbe la sfinți sau «acolutii», Psaltirea întreagă, Octoihul, Orologhiul sau Ceaslovul, Penticostariul, Triodul; volumul de aproape o mie de pagini eră tipărit cu cheltuiala unui fost categumen al Lavrei celei Mari din Atos, Galaction Vidalis, și îngrijit de un Panaioti din Sinope. O nouă ediție apare la 1709. Ignatie, egumenul grec dela Nucetu, dă, în 1705, o Slujbă a Sf. Visarion, care se cântă de sigur în biserica lui. Și o slujbă pentru Târnosirea bisericilor se tipări, de Auxentie al Sofiei, «pentru a se împărți în dar arhierilor», în 1703. Să mai cităm *Psaltirea* de Snagov din 1700.

¹ V. mai sus, vol. I, pp. 251-2.

² *Ist. lit. rom.*, I, pp. 419-21.

După împrejurările nouă din Ardeal se dă la Snagov în grecește «Mărturisirea» lui Petru Movilă, la care se adaugă o cărticică a lui Visarion Macri despre «cele trei mai mari virtuți» (1699). Unul din îngrijitorii acestei lucrări, Sevastos Chimenitul, publică apoi o tălmăcire a sărbătorilor, un «Heortologion» în 1701, apoi o «Învățătură dogmatică a Bisericii Răsăritene» (1703), tratând despre împărtășenie și sfințenia Fecioarei, iar cellalt, Ioan Comnenul, își tipărește o descriere a Muntelui Atos, în 1701, descriere, care, cu Slujba Sf. Ecaterine dela Muntele Sinai, se retipărește la 1710¹, iar urmașul acestuia la Scaunul din Silistra, Atanasie, alt găzduit al Brâncoveanului, editează la 1710, «Panoplia dogmatică» a vechiului Împărat Alexie Comnenul. Acestea pe lângă discursurile grecești ale fiilor Domnului, cari laudă pe sfinții patronali ai neamului lor².

Liturghia *greco-arabă*, dată și pentru acei preoți sirieni cari nu știau decât grecește (1701), *Ceaslovul* biglot din 1702, *Psaltirea* arabă din 1706, lucrată în Alep, *Liturghia* georgiană din 1710 și *Evanghelia* din 1709 în aceeași limbă se adaugă la aceste lucrări, ca jertfe făcute de Brâncoveanu pentru mărirea numelui său în părțile Răsăritului. Sânt și lucrări de comandă, care nu stau decât în legătură tipografică cu țerile noastre, ca slujba Sfintei Chiopolitis din 1702, plătită de un Grec din Chios, sau cutare cuvânt despre preoție al lui Hrisant (1702).

Ca o curiozitate interesantă, ca o carte bună pentru a învăța încă o limbă străină, și fără niciun gând la întrebuințarea ei practică, dădea la lumină Antim în 1698 o Gramatică slavonă destul de întinsă. Când, cu titlu și prefața românească, se publică, la 1696, Slujba slavonă a Sfinților Constantin și Elena, se spune că s'a făcut slavonește, nefiind la «izvoadele grecești». Un *Ceaslov* apare la 1703. Numai despre *Psaltirea* de Buzău din 1701 se spune că e ti-

¹ *Bibl. Rom.*, I, pp. 481-2.

² *Ibid.*, I, pp. 419 și urm., 452 și urm., 457 și urm., 468-9.

părită «pre limba cea obicinuită a să ceti prin besearcile rumânești, sloveniasca, fiindu și lipsă de aciasta pre la besearici de această dată», adăugindu-se că e de nevoie și pentru învățământ, care se știe că se răzîmă pe învățarea de-a rostul a Psaltirii: «pre la școale pentru învățătura copiilor»¹.

Nu se putea înlătură însă așa de ușor ca vechea zdreanță slavonă noul veșmânt al limbii românești. Numit episcop de Buzău la 10 Iunie 1691, Mitrofan reprezintă încă acolo, în colțul de către Moldova lui, curentul românesc pe care-l începuse dascălul său, acum pribeag în Polonia. Încă dela 1691 el tipărește în Buzău o traducere românească, tipărită de dânsul, dar tălmăcită cu amestecul lumii dela Curte, a *Pravoslavnicii mărturisiri*, scrise de Petru Movilă. Numai peste trei ani teascurile Mitropoliei dau o *Psaltire*, cu «cazime», tropare, molitfe, «pashalii de 50 de ani», «exapsalm», «după orânduiala grecească»; această lucrare, revăzută după textul Bibliei dela 1688, eră însă menită, nu să se dea preoților spre întrebuițare, ci să se împartă numai, pentru cetire, «în har pravoslavnicilor creștini». Tot așa și cu *Evanghelia* dela Snagov din 1697, care dă numai într'o formă «diorthosită mai cu multă nevoință» textul cunoscut, pentru cetirea de către cei ce nu știu slavonește.

În același an, ca o urmare a aceleiași mișcări, Moldova răs-pândiă o *Tâlcuire a Liturghiei*, tălmăcire făcută de Căcavela, îndreptată de un necunoscut și tipărită de Antioh-Vodă Cante-mir, prin îngrijirea boierului Lupu Bogdan, care iscălește Prefața.

Să se adauge traduceri după edițiile grecești ale acelorăși meșteri, ca acea «Carte sau lumină», din 1699 care e redarea în românește a cărții lui Maxim Peloponesianul, retipăriri sau prelucrări, ca aceia ce cuprinde «Învățătura preoților pe scurtu de Șapte Taini ale Besearcii», — publicație din Buzău, cu titlu și pentru Moldova (1702)². Întâmplător se

¹ *Bibl. Rom.*, I, p. 415.

² *Ibid.*, p. 539.

dau cărți de morală religioasă sau de instrucție poporală în materie de religie, precum sânt *Invățăturile creștinești și Floarea Darurilor*, traduse amândouă de Filoteiu, un Român care se călugărise la Sfetagora, Sfântul Munte, și-și putea zice, stând, se pare, la Sf. Ecaterina din București, metoh al Sinaii¹: «Sfetagorețul», ori *Pildele Filosofești* din 1713, pe care le tipărește, în traducerea lui Antim, Grecul ce purtă afacerile de negoț ale lui Vodă în Ardeal, Manos Apostolu, ori, în sfârșit, «antologia de sentințe» ale filosofilor, «Sfătuirile creștino-politice» ale lui Antim Ivireanul (1715).

Mitrofan de Buzău urmă singur dincolo de Milcov tradiția cea bună. La 1697 el îndrăzniă să deie un *Triod* slavo-român, iar în 1698 începeă, pe temeiul Vietților de Sfinți ale lui Dosofteiu, *Mineiele românești*, având tipicul, parimiile și sinaxariul în limba noastră, traduse și de Radu Greceanu. Și în prefața acestei cărți, — lucrata «cu mare sânguire», «că și noaptea o am făcutu-o», spune episcopul, supt iscălitura sa, ca tipograf, și nu a superiorului său Teodosie, «în unele vremi în loc de zi», — el arată că, mai înainte, din neînțelegerea slavonei de către preoții de pe la sate, «orânduialele Besearecii nu să făcea deplină, nici Vietțile Sfinților să citiia, ascultătorii neînțelegându și proroceștile citaniu» — înțelese doar după acel sunet cu care se mulțămiau grecizanții: «caramă sunându era, au ținbale strigându să auziia». Într'un singur an de zile ieșiră toate cele douăsprezece volume, proclamând, se poate zice, introducerea limbii românești în slujba Bisericii, așa cum dorise Dosofteiu al Moldovei. *Octoiuhul* din 1700 al aceluiași Mitrofan, urmă această lucrare revoluționară, de cel mai mare folos pentru neam, dar tipăritorul nu cuteză, ori nu putu, să deă în românește decât tipicul și nu cântările înseși, rămase în slavonă. În *Triodul* buzoian din același an se prefăceau, iarăși, din grecește numai tipicul, sinaxarele și cetaniile, lăsându-se în limba slavonă cântările. Dacă acestea se păstrau în forma

¹ Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 347.

tradițională, nu trebuie, — am spus —, să se creadă că-l îndemnă pe Mitrofan numai frica de a strică ortodoxia sau de a călca datinile, ci mai ales greutatea de a pune cuvinte românești pe melodiile obișnuite. Dovadă că în *Triod* unele cântări sânt și traduse.

Mai târziu, Mitrofan și-a urmat opera de prefacere în românește a cărților de slujbă, măcar într'o parte a lor. El dă, la 1699, *Molitvenicul*, căruia-i mai zice, după datina de a se adăugi și numele grecesc: «Euhologhionu», — un *Molitvenic* mic «carele cuprinde întru sine toată treaba Țesearecii, ce să cuvine preoților»: tipicul singur e românesc, pe când Dosofteiu al Moldovei dăduse molitvele înseși în această limbă. La 1701 ieșă *Penticostariul*, ce nu mai fusese tipărit până atunci la noi nici într'o formă. *Liturgia* lui din 1702 are tipicul în românește, pe când *Psaltirea*, cu pascalii și paraclisul Maicii Domnului, e numai o ediție nouă. Urmează un *Nou Testament*, care reproduce cu îndreptări pe cel ardelenesc și e, ca și acesta, o carte de cetire, nu una de slujbă (1703), și un *Apostol* întocmai ca acela din vremea lui Șerban Cantacuzino (1704).

CAP. II.

Arhieriei greci la Curtea lui Brâncoveanu.

De o parte eră deci tendința firească a prelaților greci, fugiți sau așezați mai bine la noi, de a introduce în Biserica Țerii-Românești slujba elinească. Spre aceasta mergeau sfaturile unui Patriarh Dionisie Seroglanul, mazil de Constantinopol, care încunună pe noul Domn¹ și muri în București, îngropându-se la Radu-Vodă, unde se așeză și trupul lui Gheorghe Castriotul, marele boier grec iubitor de neamul

¹ Radu Greceanu, ed. citată, p. 44.

său¹, ca și îndemnurile unui Iacov, urmașul lui Dionisie — Patriarh până la 1690 —, care murì și el în țară², ale unui Atanasie, fost Patriarh al Antiochiei, care, venit în țară la 1700, traduse din limba arabă pentru Constantin-Vodă, la 1702, istoria pe scurt a Bisericii sale³, ale unui Gherasim de Alexandria, care cerù Brâncoveanului să tipărească trei volume din Ioan Gură-de-Aur, și anume didahii și cuvântări, pe care le răspinse dascălul Marcu, urmașul lui Sevastos⁴, în sfârșit silințele unui Ieroteiu de Silistra și ale unor arhieriei balcanici ca aceia cari sfințiră biserica Sf. Gheorghe: Dionisie de Târnova, Clement de Adrianopol, Auxentie de Sofia, Maxim de Hierapolis, Neofit de Sevastia, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna⁵.

Chiar fără să aibă un plan hotărât de grecizare, ei, cari nu puteau face liturghia decât în limba lor, trebuiau să lucreze, fie și numai prin exemplu, pentru introducerea limbii grecești în biserică. Călugării și preoții noștri, arhieriei de țară erau de față, trăgând neapărat și învățăminte, când bătrânul Gherasim de Alexandria slujia, împreună cu Hrisant, urmașul lui Dosofteiu la Patriarhia de Ierusalim, în zilele de Crăciun și de «Bogoiavlenie» ale anului 1708⁶, — când, cu un an înainte, Domnul ascultă liturghia serbătorilor de iarnă dela Climent fostul Mitropolit de Adrianopol și dela Atanasie noul Mitropolit de Dârstor, Dristra sau Silistra⁷, — când, în Iunie 1707, Hrisant,

¹ V. *Ist. lit. rom.*, tabla; Gelzer, *Patriarchat von Achrida*, Apendice; *Conv. lit.* pe 1903, p. 391. Piatra lui de mormânt se vede încă, *Inscriptiï*, I, p. 250; a lui Dionisie, ori nu s'a pus, ori a dispărut. Pentru petrecerea lui în țară, și Radu Greceanu, p. 30; Erbiceanu, *Cron. greci*, tabla.

² Daponte, in Erbiceanu, *o. c.*, p. 96.

³ *An. Ac. Rom.*, XX, p. 224 și urm.

⁴ Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. 204; cf. p. 145.

⁵ Radu Greceanu, p. 175; cf. p. 180.

⁶ *Ibid.*, pp. 180-1.

⁷ *Ibid.*, p. 166.

primit la Dunăre cu carăta domnească, vtori Postelnic și buluc-bașă de Seimeni, intrând în sunetul tuturor clopotelor în București, făcea la Sf. Gheorghe, biserica Sfântului Mormânt, slujba cu strălucirea potrivită demnității sale de Patriarh¹, — când se sfinția câte o biserică făcută de Domn, ca Sf. Gheorghe cel Nou, — a cărei zidire se datorește trecerii lui Hrisant pe lângă Constantin-Vodă², — cu un strălucit sobor de Patriarhi și de arhieri străini, — când Gherasim de Alexandria slujia la nunta Domniței Balașa, naș fiind prin procuratie Hrisant de Ierusalim³, — când Atanasie al Antiochiei cunună pe sora Balașei, Safta⁴, când, în sfârșit, la moartea lui Teodosie, noul Mitropolit al Terții-Românești, săvârșiau ceremoniile de cuviință un Patriarh de Alexandria și unul de Ierusalim, cari luau parte și la sfințirea lui Antim, fostul tipograf⁵.

Alții, urmași ai lui Dosofteiu al Moldovei în ceia ce privește ideile lor de romanizare a Bisericii și munca lor pentru acest scop, ar fi vrut să dea cartea sfântă ca și slujba bisericească înțelegerii tuturor. Alții, iarăși, între cari trebuie să se numere și Mitropolitul Teodosie și urmașul, după 27 Ianuar 1708, al acestuia, Antim⁶, iar — de nevoie mai mult decât de bună voia lui — Mitrofan al Buzăului, înțelegeau să înlesnească pe preot prin tipicuri românești, să folosească tuturor credincioșilor, făcând să li se dea în românește ce-

¹ *Ibid.*, p. 169.

² V. și *Inscripții*, I, pp. 305-6, no. 763. Biserica fusese mântuită la 1699; *ibid.*

³ Radu Greceanu, p. 185.

⁴ *Ibid.*, pp. 98, 100; cf. p. 123.

⁵ *Ibid.*, p. 181 și urm. Cf., pentru toți acești arhieri greci, și tabla ediției date de Ștefan Grecianu din opera lui Radu Logofătul despre Domnia Brâncoveanului.

⁶ Data în Radu Greceanu, p. 181; pe piatra de mormânt a lui Teodosie, *Inscripții*, I, p. 240, No. 540. Avea la răposare 87 de ani și jumătate.

tirile, însă păstrau pentru cântări, care nu erau ușoare de transpus în altă limbă, și chiar pentru molitfe, limba slavonă. Aceștia biruiră prin acel lung șir de cărți bisericești, tipărite la Buzău, care au o mare însemnătate, prin aceea că, în locul manuscriptelor rare, rele și cu totul neînțelese preoților de sate, în locul formelor divergente ale cărților de slujbă, se dădea acum prin tipar un singur rând de cărți așezate după cele mai sigure și bogate grecești și având indicații de folos în limba de obște, dar mai ales prin amestecul acestei limbi care în scurt timp trebuia să cucerască și molitfa, — unde pătrunsesese și mai înainte, prin publicațiile lui Dosofteiu —, și cântarea, — în toate formele ei.

CAP. III.

Politica fățarnică a Mitropolitului Atanasie de Ardeal.

A doua Unire cu Roma.

Privit cu aceste idei se făcù deci pentru Atanasie al Ardealului, ales de Climent al Adrianopolei, de Auxentie al Sofiei și de Neofit al Sevastei, împotriva altor candidați, Mitrofan și Dionisie, instrucția din 1697¹, iscălită de Teodosie, pe care noul ales îl numește «preașfințitul său stăpân și biruitor a toată țara Ungrovlahii», și de Patriarhul Dosofteiu. E ca o Mărturisire de credință a Bisericii muntene, și merită a fi analizată în amănunte.

Va păzi «câte tocmeale ce are Scaunul Ungrovlahii, neschimbate», deci «canoanele și hotărârile sfințelor săboare și ale Sfinților Părinți», supuin lu-se «la puteri și la stăpâniri» numai în «lucrurile ceale politicești». Tainele le va păstra cum e obiceiul, botezând cu «apă curată» și fără preot doar la vre-o nevoie, în casă, iar în biserică numai

¹ Pomenită și de scriitorii greci; v. Chrys. Papadopoulos, Δοσιθεος, p. 44.

cu picături de untdelemn în apă și cu slujbă de preot, întrebuintându-se mirul și cuminecătura în toate cazurile —, înștiințare împotriva botezului simplu al calvinilor, primit de câtvă timp în Biserica Ardealului. Împotriva ritului catolic, va împărtași cu «păine de grâu curată și *dospită*», — iar nu cu azima Latinilor —, va admite *prefacerea* pâinii și vinului mestecat cu apă în trupul și sângele Domnului —, nu după învățătura de rătăcire a lui Cariofil —, și va îngădui de o potrivă împărtașenia ce se zice «supt amândouă speciile» mirenilor ca și clericilor, pe când Apusenii o păstrau numai pentru cei din urmă. «La taina preoției» nu se primesc cei însurați mai mult decât odată — ori cari ar fi ținut «văduvă sau lăsată de bărbat sau curvă»; însurarea a doua aduce pierderei darului. Nunta între rudele prevăzute de canoane va fi oprită, și se îngăduie Ardelenilor numai obiceiul lor vechiu al înștiințării publice cu trei zile înainte. Duhovnicii vor fi aleși cu multă socoteală, pentru a putea înfățișa ortodoxia cea mai sigură; spovedanie și împărtașanie se vor face în fiecare post, sau măcar în postul cel mare și în zilele Paștilor. Maslul se va păstră, făcându-se de șapte preoți, ori măcar de doi. La îngropări nu se vor ține în seamă opririle calvine, ci se vor săvârși, după rit, «cântările, slujbele, cazaniile și alalte ce sânt tocmită și orânduite de soborniciasca Bisiarică, și asiamene să să facă pomianile și liturghiile și milele». Icoane vor fi în toate bisericile, și «nu numai spre podoabă, ci spre cinstea», potrivit cu hotărârile sinodului al VII-lea împotriva iconoclaștilor; dar sărutarea lor se va face «cu cinste», și nu cu «adevărata închinăciune», păstrată lui Dumnezeu singur — deci se lovia și în eresul calvin și în datina păgână a sătenilor; luminile, tămâierile se vor păstră pentru aceiași cinste a icoanelor. Sfinții prooroci, mucenicii sânt «mijlocii și solitori» către Domnul. «Făr' de pravoslavnică credință niciun om nu să poate spăsi», deci concesii de dogmă, fie și cu păstrarea ritului întreg, nu se pot face. «Ca să nu lungim vorba, poruncim Arhieriei Tale să păzești dogmele,

tainele și năravurile Bisericii Răsăritului, neclintite», după Pravoslavnică Mărturisire a lui Petru Movilă, care s'a tipărit în românește; dar, la vre-o nedumerire, «de vreme ce limba rumâniască iaste puțină și îngustă», trebuie să se alerge la textul grecesc, care e «temeiul».

Preoții trebuie să fie «oameni de cinste», bine aleși, fără simonie și mită, cari să se îngrijească de zestrea deplină a Bisericii. Ei vor ceti Evanghelia, vor face cazanie, vor spune rugăciunile, «atăta la bisiarici, cât și la pogribanii», în limba poporului: «la Sârbi și la Ruși pre limba sloveniască, iară la Rumâni pre limba rumâniască». În schimb, cântările și liturgia: «slujba Bisearicii, adecâte Ohtaiul, Miniaele și alalte cărți ce să cântă Duminicile și sărbătorile și slujba de toate zilele», se vor face neapărat slavonește, «iar nu rumâniăște sau într'alt chip»; *e îngădui*t însă ca ele să se facă și «pre limba eliniască». Și Evanghelia când se cetește la Liturghie e mai bine să fie slavonește, dar se poate și în românește, nu însă în fieștece formă, ci numai în cea pe care i-au dat-o dascălii din Țara Românească supt Voevodul ce domnește.

Din vremea calvinească se vor păstra sinoadele, nu pentru judecăți și cercetări, ci pentru a se înlătură propaganda, ce s'ar fi strecurat între preoți, a «prorocilor mincinoși» și «apostolilor mincinoși». Odată sau de două ori pe an, se vor adună, nu toți preoții — de protopopi nici nu se mai vorbește —, ci numai «aleși și înțelepți și cinstiți preoți», fără vre-o împărtășire deci a clericilor străini ori a mirenilor de orice nație. Aici «să răsepești măhnirile și zăticnirile, și să tai îndoirile, și așa să aduci pacea Bisericii».

Dezlegările în pricini cu îndoială le dă Mitropolitul muntean, cu sinodul său, cu arhieriei străini, «dascălii și înțelepții» ce-l încunjură. Și el e supus în asemenea cazuri apelului la Patriarhul său din Constantinopol¹.

¹ *Condica Sfântă*, ed. Lesviodox, p. 328 și urm.; ed. Ghenadie, p. 714 și urm.

În aceste instrucții, în această «sfătuire» se oglindește, nu numai *dogma complectă*, așa cum o statorniciseră teologii din veacul al XVII-lea, lămurind-o în lupta cu calvinii și cu catolicii, precum și în cea cu părtenitorii lor din mijlocul ortodoxiei, dela Chiril Lukaris până la Ioan Cariofil și la cugetătorii religioși înrâuriți de Iezuiții din Moscova, dar și *ierarchia perfectă*, așa cum se impusese în urma călătoriilor, înfruntărilor, anatemei și îndreptărilor atâtor arhieriei greci în călătorie de cucerire.

Știm care erau anume legăturile Bisericii muntene cu cea din Constantinopol după povestirea cronicii oficiale a Brâncoveanului cu privire la întronarea lui Antim.

Pentru a nu se lăsa alegerea în seama unui sinod eparchial, Teodosie dezignează în scris pe urmașul său, și diata aceasta care hotărăște și asupra Scaunului metropolitan se cetește înaintea clericilor adunați, împreună cu boierii, numai de formă, pentru a-i da un urmaș. Ei recunosc pe Antim, voit de înaintașul său; Vodă chiamă pe Antim «acolo în casa cea vlădicească», și-i dă cărja, după dreptul său de stăpân al țerii. Apoi un Trimes pleacă la Constantinopol «cu cărți la Biserica cea mare, la Patriarșia Țarigradului» — unde, totuși, adesea Brâncoveanu face el pe Patriarhi —, «ca după orânduiala bisericască să-i trimiță *ecdosis* și *metathesis*, ca să poată fi arhieriu Vlădică». *Ecdosis* pentru întărirea alegerii, *metathesis* pentru strămutarea din Scaunul Râmnicului pe care-l avuse până atunci Antim. Patriarhul numește pentru această din urmă ceremonie un «exarh» dintre clericii dela Curtea lui Constantin-Vodă, pe fostul Mitropolit de Adrianopol, Climent. Peste două zile dela sosirea acestuia, la 21 Februar 1708, se face «metathesis». A doua zi, Gherasim de Alexandria, un Patriarh, face liturghie înaintea Domnului, apoi Marele-Postelnic merge cu carăta domnească la Antim în Mitropolie, de-l *proscalișește* la Curte. Întră «pre scara cea mare, pen Divan», și Vodă-i sărută mâna, făcându-i apoi «frumoasă orăție de

păstoria ce i s'au dat»¹. Deci acuma nu-i rămâne decât să-și anunțe începerea arhipăstoriei colegilor din tot cuprinsul ortodoxiei.

Abiă întors în Ardeal, Atanasie nu stătù pe gânduri să scrie Împăratului, prin Iezuitul Ladislau Baranyi, că el e «unit cu sfânta Biserică romano-catolică» și, deci — de asta eră vorba, de fapt, — poate pretinde să i se întărească privilegiul din 1697; el i se dădù dela Viena la 14 April din acel an 1698, adăugindu-se la 2 Iunie și ordinul convenit către autorități². Dar Guvernul calvinesc al Ardealului îl trecù supt tăcere, și atunci Atanasie se hotărî să strângă un nou sinod pentru proclamarea solemnă a Unirii³.

Fără multă discuție se primì acolo Unirea (24 Octombree) cu «Besearica Romei cea catholicască», ca «mădulările ceștii Bisearici sfinte», după formulariul latin scris în față încă dela 7 ale lunii⁴, dar *lăsând la o parte în traducere mențiunea celor patru puncte*, adăugind că li trebuie neapărat «privelighiomurile», fără care nu pot trăi. Aceasta a fost cea d'întăiu formă a «cărții de mărturie», *siugura tradusă în latinește*, dar Atanasie, care aveà totuși puțină cinste în sufletul său, nu se învoi a-și pune pecetea cu cei trei arhangheli a Mitropoliei, până nu se adause, de aceiași mână, dar economisindu-se puținul spațiu rămas până la sfârșitul foii, că nu înțelege Unirea decât cu condiții, și anume: «pre noi și rămășițele noastre dină obiceiulă Besearicii noastre a Răsăritului să nu ne clătească, ci toate țărămoniile, sărbătorile, posturile, cumù până acumù, așa și de-acumù nainte să fimù slobozi a le țineà, după cãlindariulù vechiù»; se adăugì ca Atanasie să nu fie scos din Scaun «până în moartea Sfinții Sale»; urmașul lui va fi

¹ Radu Greceanu, pp. 181-2.

² Nilles, p. 201; *Mag. ist.*, III, p. 278 și urm.

³ Cf. Nilles, p. 241.

⁴ V. *ibid.*, p. 206; Atanasie spune apriat însă că sinodul a fost chemat la 24; *ibid.*, p. 200.

ales de sobor, în chip liber; îl vor întări «Sfinția sa Papa și Înălțatul Împărat», — în locul Vlădicăi și Domnului de peste munți —, iar sfințirea o face «Patriiarhul de suptă biruința Înălți[m]i Sale», — deci cel sârbesc din Carlovăț; și protopopii se asigurau că nimeni nu se va amesteca în rostul lor. Altfel să n'aibă nicio valoare iscăliturile și pecetea noilor membri ai Bisericii Romane¹.

Astfel iscăliră și pecetluiră în ceară protopopii Hațegului, Inidorii, Sassebeșului, Blajului, Caței, Nimigei, Bistritei, «Haportei», Orăștiei, Bistrei, Călatei, Giumalului, Lăpușului, Daii, Armeniului, Chioarului, Colunului, Mohului, Racoviței, Săliștei, cei doi din Făgăraș, cei din Ilia, din Vinț, din Uifalău, din Gurghiu, din Țichindial, din Beghiș, din Leapindea, din Șieut, din Simihaiu, din Silvaș, din Ohaba, din Cugir, din Călin, din «Kora», «Săcal», «Keza» și încă unul, — cei mai mulți, protopopi fără hotar sigur al puterii lor, preoți de sat, cari, pentru bani, purtau un titlu mai mare decât al popilor obișnuiți². Iar, când veni rândul lui Atanasie însuși, el adause că Unirea se înțelege păstrându-se «toată lege noastră, slujba Besearecii, leturghia și posturile să stea pre loc», și lăsându-se el, Atanasie Vlădica, «în pace», *nehărbutăluit*³. Nu se poate, din partea unor *clerici*, o mai vădită urmărire a interesului material, o mai mare neîncredere față de aceia cărora li întind mâna spre Unire și o mai mare iubire pentru rosturile îndătinate, de care în ruptul capului nu se pot despărți, ale vechii Biserici în care trăise neam de neamul lor, luptându-se, cu puterea sau cu vicleșugul, pentru păstrarea lor, ca cea mai sigură scară spre Dumnezeu și «spăsenia sufletelor».

O scrisoare solemnă fû redactată în numele lui Atanasie, către Împăratul, cerându-se privilegiile, care nu zăboviră, fiind date înainte de 16 Novembre și apoi, după încheierea

¹ Nilles, p. 208 și urm.

² Cf. cu lista din 1700, la Șincai, III, pp. 305-6.

³ Nilles, p. 211.

păcii cu Turcii, cari cedau Împăratului Ardealul, — la 16 Februar 1699¹.

CAP. II.

Urmările nemijlocite ale Unirii.

Vestea Unirii umplu de mânie pe nobilii calvini ai Ardealului, cari pierdeau prada cea mai obișnuită a legii lor încălătoare, dar, mai ales, un număr mare de iobagi, cari, în veșmânt preoțesc, îndepliniau aceleași sarcini și făceau aceiași robotă ca și țeranii ceilalți. Plângeri la Viena, prin Trimes anume², prigoniri sălbatece, îngroziri, tănuire a diplomelor împărătești, totul fù pus în lucrare pentru a zădărnici o schimbare religioasă, fie și numai aparentă, care ar fi dat Casei de Austria, noua stăpână a țerii, sute de mii de credincioși legați strâns prin comunitatea religiei; în multe părți, furia «domnilor» de pământ merse așa de departe, încât dădù la pământ capiștile papiștășești ale Valahilor³. În sfârșit, pentru a împiedecă scăparea unui număr prea mare de Români de supt jugul cel greu al iobăgiei, Guvernul, lucrând cu dela sine putere și împotriva vederilor Unirei, hotărâ, — îndată după publicarea, silită, a diplomei de privilegii —, la 26 Septembrie 1699, că în cel mai mare sat din țară ajung doi preoți, că preoții noi nu trebuie să se facă decât după ce se va orânduì o cercetare, și de membri ai *clerului latin*, cari vor vedeà dacă doritorul de preoție a mântuit o școală *catolică*, că Vlădica n'are drept de afurisenie, că preoții fără parohie n'au decât să se ducă la mănăstire și că numi pământurile parohiilor pot fi scutite de dijmă; cu preoții ce nu și-au ales nicio

¹ Nilles, *o. c.*, pp. 200-1, 224 și urm.; *Mag. ist.*, III, pp. 235 și urm.

² Nilles, p. 219.

³ *Ibid.*, p. 220.

lege străină e și mai rău; ei pot fi bătuti ca orice oameni de rând¹. Afară de punctul închiderii în mănăstire a preoților fără parohie și de supunerea la dijmă a tuturor averilor preotești care nu se țin de parohie, cardinalul-primat admise punctele dietei, la începutul lui 1700, cu toată protestarea sinodului unit care se ținuse la 26-30 Septembrie 1699² și declarația catolicilor că nu înțeleg a bruscă astfel lucrurile³. În sfârșit, Bisericii celei nouă unite i se dădură două lovituri mari: clerul din părțile Inidorei declară că nu-i trebuie nici Papă, nici superintendent, ci că-i ajung vechile datine românești, iar, din rândul preoților celor mai cărturari și mai isteți, se ridică Ion Circa, sau Țircă, din Batiz, și, strângând iscălituri de preoți, căută a se face recunoscut ca episcop; urmărit de catolici, prins, pus în fiare, el află adăpost, ca unul ce se dăduse drept unit cu calvinii, la sinodul din Cetatea-de-Baltă, — în casa acestora dela Aiud⁴.

Totuși până la o dată așa de târzie cei din Țara-Românească nu aveau încă știri sigure despre gândurile și faptele lui Atanasie, sufragantul cu jurământ și instrucții al Mitropolitului Teodosie și ucenicul în materie de dogmă al marelui teolog Patriarhul de Ierusalim. Astfel la 15 Iunie 1700 Constantin-Vodă întăria Mitropoliei Bălgradului satul Merișanii din Țara-Românească, veche danie a lui Mihai Viteazul, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat⁵. Pe de altă parte, Atanasie însuși tipăria la Bălgrad, cu un meșter

¹ *Mag. ist.*, III, p. 295 și urm.; Nilles, pp. 227-9.

² *Mag. ist.*, III, pp. 299-301; Nilles, pp. 238-40, 241-2. Ordin împărătesc pentru observarea privilegiilor, 12 Decembrie 1699; *Mag. ist.*, III, pp. 301-5; cf. și Hurmuzaki, V, pp. 540-1; *Mon. Comititalia Trans.*, XXI, p. 431 și urm.

³ Nilles, pp. 242-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 220-2.

⁵ *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1; *Mag. ist.*, III, pp. 305-6; Ci-pariu, *Archivu*, p. 453 și urm.

trimes de Teodosie, Mihai Iștvanovici, — deci : fiul lui Iștvan, care-și zice, în cirilice : «ex Ungrovlachias», fiindcă nu eră din Ungrovlahia adevărată, ci din Ardeal,—o nouă ediție a *Cazaniei* calvine, căreia-i zice acum, după moda grecească a timpului : *Chiriacodromion* (el tipări și o *Bucoavnă*, cea d'întăiu în românește, tot în acest an 1699)¹. Cu acest prilej, Vlădica lasă pe tipograful Mitropoliei să numească pe Voevodul ocrotitor «luminătoriul credinții pravoslavnice», «patronoșu adevăratu al Sfintei Mitropolii de aici dinu Ardealu» și să asigure că nu s'a făcut vre-o «strămutare în potriua Sfintei Scripturi, au în rânduiala dogmelorū ce ține și poruncește pravoslavnică Besearecă a Răsăritului».

Cu sfârșitul acestui an însă, masca eră aruncată. La 4 Septembrie 1700 se strângea un mare sinod, la care luară parte, pe lângă protopopii din 1698 — dintre cari numai prea puțini lipsiră —, mulți alții, și din locuri însemnate : astfel Vasilie din Brașov și colegii săi din Sibiiu și Bălgrad—, apoi cei cari lipsiseră din rândul protopopilor făgărășeni : dela Viștea, dela Avrig, dela Berivoiu, dela Răușor, dela Calbor, peste apa Oltului ; pe lângă cel din Gurghiu și alt protopop din Secuime : cel din Haromsec ; apoi, de sus din părțile Bistriței, cel din Sângiordz, un număr de protopopi din deosebite Ținuturi, dela Supt-Păduri, Vidrăsău, Chitoiu, Chiuești, Lemn, Bacaiu, Saldobagiu, Comliș, Cobia ; Ungureni din Sărvad, Băsești, din Baia-de-Criș, din Sântul și Lazuri ; cei din Maramurăș, în sfârșit, din Sighet și Erașul-de-sus.

Cea mai mare parte din Maramurășeni însă țineau cu Vlădica Iosif Stoica, — nemeș având un ostaș călare în arme —, numit încă de Apaffy cel d'întăiu, sfințit în Moldova și desfăcut de atârnarea ardeleană, ca «episcop pra-

¹ *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70, no. 113.

voslavnic, cu mila lui Dumnezeu, al Maramurăşului, exarh al stavropighiei patriarşesti ȧarigrădene» — actul din 1391 fusese împărtăşit de Maramurăşeni şi lui Dosofteiu al Moldovei —, «administrator al Mitropoliei Bălgradului, Ardealului ş. c. l.¹», pecetluind cu pecetea bălgrădeană a celor trei Arhangheli². El ţinea câte un «parţialeş săbor» prin satele ȧinutului, judecă în procese bisericeşti, împărţia singhelii şi antimise slavone şi strângea venituri. Stătea prin «mănestirile» de prin sate, la Giuleşti de pildă, dar şi în Hust apoi, şi-l recunoşteau protopopii din Vişăul-de-jos, din Giuleşti, din Jalova, pentru eraşul-de-sus, eraşul Coşăului şi eraşul Sighetului, precum şi mulţi preoţi, pe lângă «jupâni asesori, fruntaşii oarmeghiei» sau ai comitatului³.

Dacă n'au venit, cum se spune anume, preoţi din părţile Sătmariului, trebuie să se caute lămurirea întâiu în faptul că protopopii de acolo ajunseseră aproape neatârnaţi, şi apoi în aceia că, în vecinătate, «în ȧinutul Orăzii şi comitatul Bilhorului, până la Gelmariu», căpătase, la Ianuar 1694 încă, vicariatul catolic «în părţile Ungariei asupra Românilor» (*in partibus Hungariae super Valachos*), pe cari se lăudase că-i va face uniţi «şi cu sila», un Isaia, «Sfeta-goreţ» şi Grec, paroh în Careiu, apoi în Dobriţin, care stătù în mijlocul satelor româneşti din ȧara Oaşului, la mănestirea Bicsadului, până la uciderea lui de hoţi (15 Maiu 1701). Isaia avea supt ascultarea lui pe toţi protopopii de pe acolo, până ce sarcinile grele ce aruncă asupra lor aduse plângerile unei părţi din cler, cu protopopul Pantaleon dela Baia-Mare în frunte⁴.

Acolo eră un ȧinut de Unguri, Ruşi şi Greci, cu episcopi cari se chiamă, când Voloşinovschi — din 1670-5 —, când Teofan Mavrocordat — din 1677 —, când Ieremia Lip-

¹ *Studii şi doc.*, XII, p. 298, no. v; cf. pp. L-LIII.

² *Ibid.*, p. 234, no. III.

³ V. Budu, *o. c.*, pp. 56-31.

⁴ *Studii şi doc.*, XII, pp. XLIX-L.

nițchi — 1685-8 —, când Metodie Racovețchi — «episcop de Muncaciu, Machowicza, de Zips, de Krasnobroda, Maramurăș și prin toată Țara-Ungurească», în 1688,— până ce, la urmă un Chiot italianizat, episcop de Sivas, întâiu, apoi de Muncaciu, Maramurăș și Zips, pe lângă care se adaugă Machow și Komarom, ajunse «vicariu apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria» și, cu autoritatea unui «sfetnic al Împăratului», făcù Vlădici pentru Români și tipări pentru mântuirea lor sufletească un Catechism, din care o a doua ediție ieși după moartea lui, la 1726¹.

Cei 55 de protopopi, înfățișând 1582 preoți, luară în dezbateri două chestii: Unirea întiiu și apoi reformarea, după canoane, după idealul legii creștine și după cerințele ritului și ale datinei, a clerului românesc unit. Împotriva Unirii se rostiră Brașovenii și Sibiiienii, dar mai ales cei din părțile Inidorei, însă, la urmă, ortodocșii din cele d'întâiu două locuri, și calvinii din al treilea, se învoiră a-și pune iscăliturile, și nemeșii făgărășeni, veniți în număr mare, se arătară foarte bucuroși².

În a doua ședință se hotărâ primirea Unirii în aceeași formă ca la 1698; se adăogî iarăși, dar în afară de forma actului — *cel d'întâiu nu va fi fost găsit bun și pentru aceasta*,—că «ritul» și «disciplina» nu se vor schimba și că, mergând acasă, fiecare protopop va face să se iscălească actul de juratul său³, de doi preoți «comisari», *de trei bătrâni din fiecare sat*⁴.

Abi la 14 ale lunii se hotărâră articolele de reforme.

Unele din măsuri amintesc «slătuirea» munteană din 1698: supt pedeapsă de gloabă pentru preot — 12 florini — și sat

¹ Cf. *Studii și doc.*, XII, pp. XLVIII-IX; XIII, pp. 9-10, no. 9; *Bibl. Rom.*, I, p. 439, no. 100; II, p. 27, no. 190.

² V. N. Densușianu, în *Revista critico-literară*, I, și *Cestiunile din Blaj*, 1893.

³ V. vol. I.

⁴ Cf. *Mag. ist.*, III, p. 307 și urm.; Nilles, p. 245 și urm.

— 24 —, vor fi în orice biserică icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului și ale Sf. Nicolae; odăjdiile și odoarele se vor ține curat; se vor observa cu sfințenie cele patru posturi, supt amenințarea «lipsirii de la biserică»; să se cinstescă sărbătorile însemnate cu roșu la Ceaslov, făcându-se polieleu și cetindu-se evanghelia; se va boteza cu mir, căci altfel preotul va fi scos din preoție; se va tunde preotul ce se va află însurat a doua oară; oamenii vor fi îndatorați a merge la biserică, în zilele de Duminecă și sărbători, fără greș, iar cei ce nu vor ascultă și vor lipsi a treia oară, vor fi «lepădați dela biserică», neavând dreptul de a fi îngropați creștinește, ca în vechile «ponturi» ale lui Sava Brancovici; se hotărăște ca fiecare credincios să știe Tatăl Nostru, Crezul, Cele zece porunci; tot din același izvor e orânduirea ca preotul să facă slujbă «Duminecile sau sărbătorile de trei ori și Vinerile și Miercurile, de două ori, iar pre post în toate zilele»¹. Același izvor îl are oprirea de a despărți în afară de soborul cel mare.

De limba slavonă nu se pomenește nimic, dar rostul celei românești se hotărăște astfel: «popii să facă slujbă cât vor putea românește, evanghelia și poveaste, să înțeleagă creștinii», și să facă «poucenie» Dumineca și sărbătoarea, dacă nu vreau să plătească gloabă 12 florini. Să nu se cunune fugari, străini, «frații»; logodna să nu se facă fără preot. Diacii doritorii de a se preoți se vor dovedi cu cărți dela protopopi a fi oameni cinstiți și «adevărați duhovnici», știind «Psaltirea de înțeles», «glasurile», «tainele Bisericii», și vor mai învăța patruzeci de zile la Mitropolie.

Acum începe partea oarecum originală. Preoții vor trebui să aibă toți, și cei de pe aiurea, «carte dela Vlădica». Vor purta haine lungi, «pleasă sau poicap», nu «vor îmblă la cărcimă sau beați prin târg», nu vor «trage țabac, măcar în ce feliu de chip»; nu vor «sudu» și nu vor lăsa pe credincioși să facă așa; nu vor primi în biserică pe «oa-

¹ Cf. Mangra, a. c., pp. 81-2.

menii răi, hoți, curvari», ci-i vor da judecării cuvenite; nu vor îngădui «jocuri» și «tragere pe uliță sau într'alt chip»; ei nu vor merge la judecata mirenilor în procese mixte; vor cere satului să le ție un «țârcovnic» sau «crâsnec»; vor lua de la săteni, după vechiul obicei, claiă de grâu, ferdela de ovăs, și li se va sluji două zile pe an.

Protopopii numesc pe preoți și primesc ca mulțămită o piele de vulpe; ei țin «soboare de eparhie», ca supt calvini, și pot pedepsi, «cu cei doi popi bătrâni și cu soborul său» pe preoții ce lipsesc; ei vor veni la soborul cel mare, prezidat de Vlădică, împreună cu titorii-jurați, aducând fiecare «doi preoți bătrâni» cu el¹. Pe urmă, protopopii, crezându-se prea îngustați, impuseră Vlădicăi a li se păstră dreptul de despărțenie fără știrea lui și, în vederea venitului de piei de vulpe mărturisite și altele nemărturisite, făcură să se îngăduie preoțirea fără altă clausă decât aceia, foarte generală, că diacii vor fi «vrednici și învățați»².

În schimb, la 6 Ianuar 1701, protopopii, cari arată să nu se fi despărțit, 57 la număr, declarau că «poftesc» pe Atanasie singur, fără a se amesteca mirenii în «lucrurile vlădicești», și la această declarație se unește și «protopop Crăstea sãn protopop Staicu ot Brașov»³.

Atanasie, care avea încă doi stăpâni, lucrase, deși tânăr, dar fiind meșter sfătuit, cu o dibăcie deosebită. Avea amândouă mâinile pline de daruri: cu una întindea Împăratului și lui Kollonics declarația latină de Unire fără condiții și clause de garanție, iar, cu alta, Muntenilor ortodocși actul românesc de reforme. Pare sigur, aducându-se înaintea mărturia protopopului Avram și a tipografului Nicolae, că Atanasie ar fi înfățișat lui Vodă Brâncoveanu Unirea toată ca un lucru numai de formă, făcut în vederea iertării porțiilor

¹ Românește, în *Mag. ist.*, III, p. 312 și urm.; cf. Nilles, p. 250 și urm.

² *Ibid.*

³ *Studii și doc.*, IV, pp. 71-2, No. LXVI.

ce se luau dela preoți până atunci ¹,—îndreptățire pentru care i s'a și întărit stăpânirea Merișanilor. Și lui Dindar, Bulgarul care spionă pentru Domnul muntean la Sibiiu, Vlădica-i răspunse deslușit că «nu e unit» ². Fără a pomeni cu un singur cuvânt de o schimbare a sa de lege, el muștră aspru, în Novembre, pe Brașoveni, în fruntea cărora stăteau negustori greci, de o strictă ortodoxie, pentru că nu voiau să recunoască declarația de Unire, iscălită și de protopopul Vasilie dela dânsii; «noi sântem Vlădică... Pân'acum am fost fiul păcii, iar, deaca mă veți mânia, voi să fiu ca un leu trădat de fii săi (!)» ³.

Un astfel de act nu-i ajungea lui Atanasie ca să fie sigur că nu-l va scoate nimeni. El avea nevoie de întărire din partea Bisericii catolice. Și, pentru a o căpăta, se puse acum pe lucru, cu atât mai mult, cu cât știa ce pări aduc împotriva lui dușmanii pe cari și-i câștigase: că joacă în mijlocul protopopilor la mănăstire în zilele de serbătoare mare, că bea la ospete ca în «cârciumă», că se încunjură de Țigani cari știu bine și jocul și băutura, că umblă cu arme și vânează, că rudele lui calcă pe preoți în picioare și mănâncă veniturile Bisericii, că se fac preoți de cei cari nu știu Tatăl Nostru, și anume pentru bani, și chiar dacă sânt însurați a doua oară; că se despart oamenii de rând, ba chiar și preoții, pentru doi, trei florini; că nu se împărtaşesc credincioșii decît la moarte, că ține diaconi copii, că pretinde prea mulți bani dela clerul său, că are secretariu calvin, că n'a schimbat Crezul în ce privește purcederea Duhului Sfânt, în ultima-i tipăritură pentru copii ⁴

¹ «Unionem... tantum ad oculum et popas unitos ob remissas portiones. Si unus alterve non obsisteret, qui huius Unionis auctor extitit, dissolutam fuisse»; Nilles, p. 261.

² *Ibid.*, p. 267.

³ Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Șchei*, I, p. 5 și urm., pp. 8—9, 10—11.

⁴ *In nuper edita postilla*; Nilles, p. 261. E vorba, firește, de *Bucoavnă*.

— aceasta o spune și Vlădica armenesc Virzirescu —, care a fost scoasă cu mai puțin decât banii ce a strâns dela toată lumea; că n'a făcut școală de preoție. Învinuiri în mare parte adevărate și pe care le crezură și unii dintre lezuiții ardeleni, cari erau de părere să se caute pentru lege nouă om nou, fără a pripî totuși lucrurile ¹.

CAP. III.

Întărirea Unirii de cătră Curte.

Încă din 1699, Atanasie își arătase dorința de a merge la Viena să negocieze în numele noii sale Biserici; el plecă numai în iarna anului 1700—1, în sunetul clopotelor și petrecut de vre-o douăzeci de protopopi și vre-o sută de preoți, luînd cu el pe vicariul Meletie și pe negustorul bălgrădean Ștefan Raț, unul dintre «titori» ². Sosiă la 5 Februar 1701 în Capitala Împărăției, trei ani după ce mersese la Târgoviște spre a fi ales și sîntit ca arhiereu ortodox ³. Avu cinstea de a vedea luminata față a Măriei Sale Împărătești și luă parte la conferințe cu însuși cardinalul Kollonics și cu vice-cancelariul Ardealului, cerând cu acest prilej, pe lângă ce știm că doriă, și plata zaherelei date de preoții români oștilor germane, pentru a se întrebuiță acești baii la ridicarea de școli ⁴. I se dădù titlul de consilier împărătesc, pe care-l aveă și Camilli din Maramurăș, i se dăruî pentru el și urmași un lanț de aur cu chipul milostivului Împărat, i se făgăduî aducerea la îndeplinire a privilegiilor și desăvârșita scutire a clerului său de «giug iobăgescū», «slujbă», de «honorarim sau cinste» către domnii

¹ *Ibid.*, pp. 263—7.

² *Ibid.*, p. 272.

³ *Ibid.*, p. 273.

⁴ *Ibid.*, p. 276.

moșiilor, de vămi și «alte mai multe târhaturi și greutate și adăuri»; i se supuseră «părțile exterioare», Bihorul Crișurile, unde și încercă a se face recunoscut¹. În schimb, la 7 April 1701, el primiă ca «Mitropolit» al său pe cardinalul-primat al Ungariei, ca Patriarh al său pe Papa, «sfântul Papa de Roma». Mitropolitul muntean, chiriarhul de până atunci, îi este acum numai «Bucureșteanul»; Domnul Terii-Românești, vechiul «patronuș» și binefăcător în toate privințele, stăpânitor peste Românii liberi, e numit «Craiul sau Voda Țării-Muntenești»; amîndoi sînt «șișmatici» și «eretici», și cu niciunul din ei nu va mai păstră «prieteșug», nu va mai țineă «curășpundeție», supuind noilor săi stăpâni orice scrisoare va fi «de lipsă» a li trimete. Numai «catolici sau dreptă uniți» se vor mai vedeă la «Curtea» lui din Bălgrad. Va tipări Catehism nou, — care se și publică în 1709, cu litere latine, la Sibiiu² — cărți neatînse de eresie, revăzute de un «teolog»³. Se învoiește să fie sfințit din nou, ca unul ce s'a încredințat că hirotonia cea d'întăiu a putut să fie greșită și fără preț — această umilință i se iartă, ce-i drept, în forma solemnă, dar e sigur că Atanasie a fost *dispensat* măcar de Kollonics⁴. Va primi lângă el ca supraveghetor și sfătuitor acel «teolog» catolic pe care și unii dintre Iezuiți îl credeau preă împovărat și jignitor pentru bietul «episcop» căzut în epitropie⁵; îl va primi «ca un părinte dătător de sfat», cu drept însă de a-l întovărăși în vizitații canonice, de a hotărâ în chestii de despărțenie sau «lepădare din besearcă», în numirea preoților, în globirea lor, în punerea de «tașcă», adică taxă, și, în sfîrșit, în toate cele —, ca unul ce se simte el însuși, «în multe nălnvățat, nemuncit și necercat»; «teologul» va aveă dreptul să-l mustre, și el datoriat de a primi

¹ Nilles, p. 388.

² *Bibl. Rom.*, I, p. 480, No. 156.

³ Cf. și Nilles, p. 312.

⁴ *Ibid.*, pp. 107—109.

⁵ *Ibid.*, p. 264.

«dojeneala», ba chiar sfătuitorul va putea să orânduiască «îmbunări», pornindu-se deocamdată cu îngăduirea cuminecăturii «și din sărbătorile Paștilor încolo» și urmându-se îndată cu încercarea de a se introduce calendarul cel nou¹. Nici gospodăria Bisericii n'o va mai avea el, care îngăduise până atunci pe tată și frați să-și facă afacerile cu preoții și diecii doritori de a se preoți. Va fi un «socot» al întregului cler unit, care se va trimete cardinalului; episcopului i se va da numai câte un florin pe an de către fiecare preot; taxele vor fi hotărâte, *rupte* pentru orice slujbă bisericească, iar «hasna și proventușul din economie Besearecii sau Mitropolii, ce va eși, o fi suptă grija coratorilor». Se îndatorește, cu umilință, a nu răbdă jocuri la Mitropolie, a nu aduce «muieri» la petrecere, a nu lua parte la «vânătoare armată și cu sunet». Și, dacă nu s'ar ținea de aceste condiții și ar călca și a treia oară porunca «teologului său», va putea fi scos din Vlădicie, ca un dregător oarecare, vinovat față de Stăpânire: «de s'ar vedeă bine Besearecii rumânești cu a Romii unite din Vlădicie să mă scoată și în locul meu altul care să țină lucrurile mai din sus scrise (!), uniciunii foarte de lipsă, — va pune Vlădică»².

Va recunoaște oricine, după cetirea acestui act autentic, în care se oglindește sufletul josnic al unui om fără demnitate și fără rușine, al unui arhiereu uitător de toate datoriile și jurămintele sale, al unui Român fără simț de neamul său, că, între deosebitele forme de Unire cu Biserica Romei, pe care le-au întrebuințat neamurile ajunse în stăpânirea Austriei, niciuna n'a fost așa de rușinoasă și de brutală. Oricâte foloase culturale, mari și netăgăduite, ar fi adus Unirea, foloase pe care Atanasie, când făgăduia la Bălgrad, cu banii Bisericii sau cu pomana de 6.000 de

¹ Nilles, p. 24.

² Românește, în Popovici, *Uniunea Românilor*, p. 153 și urm., extrase în *Sate și preoți*, pp. 185—8; cf. Nilles, p. 289 și urm.; v. și *ibid.*, p. 99 și urm.

florini ai lui Kollonics, «oșculă» de «dieceaste și rumăneaste: *valachicam et latinam*» — diploma împărătească vorbește de trei școli, la Bălgrad, Hațeg și Făgăraș¹, — nu putea să le înțeleagă și să le prevadă, declarația lui din April 1701 e de sigur cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de vre-un Vlădică românesc.

Aceste îndatoriri nu se publicară însă niciodată, și, când, la instalația lui, în ziua de 25 Iunie, mergea ca un Craiu, în cucie aurită, încunjurat de clerici și nobili catolici în rădvane, întovărășit, cu cruci și prapure, de vre-o mie de preoți, cu cei cinzeci și patru de protopopi ai lui în frunte, și salutat de o mulțime de două mii de oameni, de toate legile și neamurile, când, în bătrâna mănăstire a lui Mihai-Vodă biruitorul, groful Apor cetia recunoașterea, cu data de 19 Mart, a lui Atanasie ca episcop *adevărat*, din nou făcut, în locul Mitropolitului fals ce fusese, când Iezuitul neamț Carol Neurauter, noul «teolog», adăugî întărirea privilegiilor episcopului românesc, pe când eroul zilei își va fi oprit ochii la strălucita îmbrățișare subjugătoare a aurului, — numai câțiva inițiați știau și înțelegeau că această zgomotoasă petrecere se serbează pe ruina unei vechi organizări bisericești și pe rămășițele sfâșiate ale trupului Bisericii românești unice, întinse fără întrerupere până la hotarele neamului².

CAP. IV.

Împotriviri la îndeplinirea Unirii.

Serbătoarea din Bălgrad, pentru Vlădicie innoită și pentru lege împărătească nouă, fusese stricată prin protestul zgomotos făcut la ușa bisericii Mitropoliei de trei Români, un

¹ Nilles, p. 298.

² Cf. *ibid.*, pp. 287 și urm., 320-2; Șincai, III, p. 312 și urm.

preot și doi mireni, din Brașov se pare, cari strigau că nu pot îngădui ca biserica lui Mihai-Vodă să fie închinată altei religii¹. Peste puțin se făcea, în forma prevăzută de legi, de către nobilul român Gabriel Nagyszégy, o plângere de acest fel, adăugându-se în ea amenințarea că, dacă se face silă Românilor, ei ar putea să privească, la o întâmplare, și către alți stăpîni; sau să iasă din țară, care nu e doar «încunjurată cu zid de piatră». O mare parte dintre orășenii cei mai bogați, unii dintre dânsii Greci din Compania grecească de comerț care-și avea încă de mult reprezentanți în cele mai însemnate centre ardelene și în unele localități din Ungaria², nu mai voră să calce în biserica metropolitană, ci făcură să li se slujească în biserica cea mică din oraș³, arătînd în gura mare că-și vor aduce preot bun, ortodox, de peste munți. Arestarea lui Nagyszégy nu potoli firește tulburarea din spirite, care făcea să se teamă Guvernul de o răscoală⁴. Țara Făgărașului nu primî nici ea Unirea, care se dăduse acum la iveală cu toate urmările ei de prefacere și de umilire; în Făgăraș chiar, Brâncoveanu făcuse de o bucată de vreme o frumoasă biserică⁵, isprăvită în 1698⁶ și înzestrată cu privilegii de ctitorul ei darnic⁷: preoții de acolo, plătiți din Țara-Românească, vor fi stat în fruntea nemulțămîților, mai ales meșteri dela țehiul tăbacilor, cari aveau privilegii dela Rákóczy cel d'întăiu și erau deprinși cu înrăurirea calvinească⁸. Cât privește nemeșii din Țara Oltului, cu toată credința lui Kolonics că s'au căștigat, în 1702, 442 de familii dintre ei⁹,

¹ Nilles, p. 322.

² *Studii și doc.*, XII, p. v și urm.

³ *Ibid.*, XIII, p. 34.

⁴ Nilles, p. 331 și urm.; *Sate și preoți*, p. 196 și urm.

⁵ Radu Greceanu, p. 86.

⁶ *Studii și doc.*, XIII, p. 94 și urm., no. XLVIII.

⁷ *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1.

⁸ *Studii și doc.*, XII, p. XIX și urm.

⁹ Nilles, p. 24.

aplecările lor către calvini, de nobleța cărora erau legați prin boieria lor, sânt cunoscute. În Apusul țerii, Hațegul și Inidora, cu toată buna primire ce se făcuse lui Atanasie la Ilia și Deva, nu voiau să știe de Vlădică înoit, cu «teolog» în coastă. În Inidora, unde biserica Sf. Nicolae fusese lucrată, în bun stil românesc, dela 1634 la 1654, cu cheltuiala protopopului calvinizant Ianăș, un nemeș după nume, și a familiei sale, a protopopului Nicolae, precum și a multor negustori bogăți de acolo¹,—«Grecii» din Companie și alți locuitori erau mai bucuroși de legea cea veche a Craiului, cu răul căreia se deprinseseră, decât cu legea cea nouă a Împăratului, al cărei bine n'avuseră încă prilej să-l guste; îndată după sinodul, slab frecventat, din Iunie 1701 — protopopii fură chemați din nou în Novembre² —, la 16 Iulie și Vlădica și cărmuitorul lui de multă vreme, Ladislau Baranyi și Iezuitul conducător al Casei din Bălgrad ca și, întâmplător, acela al Casei din Cluj, dădeau voie protopopilor Gheorghe și Ioan, precum și tuturor credincioșilor lor din Inidora, oraș și Ținut, să trăiască «precum au trăit până acuma, după obiceiul pravilii grecești și românești», «cu toate tocmealele Bisericii, neadăugând și nescăzând», cu singura condiție să asculte de Vlădică, «precum au ascultat și mai înainte de Vlădici și de cine le-au fost purtători de câștig», și «să nu hulească» legea Împăratului și cele patru puncte, de care nu sânt datori să se ție³. Astfel se lucră și din partea catolicilor ca din a calvinilor, cari erau învinuiți că, în aceste împrejurări tulburi, nu cer decât o simplă declarație iscălită de Unire cu ei și că amestecă adevărata Unire cu punerea supt ocrotirea altei Biserici⁴.

Cât privește Banatul, el rămâne în vechea lui alcătuire și credință, răzimându-se și pe masa compactă a Sârbilor de curând atrași în țară prin tot felul de privilegii împără-

¹ *Studii și doc.*, XIII, pp. 117-9.

² Nilles, pp. 323-8.

³ *Mag. ist.*, III, pp. 322-3.

⁴ Nilles, p. 299.

tești; Românii bănățeni, cu centrele lor Lugojul și Caransebeșul, se depărtau de calvinismul adoptat încă în veacul al XVI-lea, doar pentru a se apropia de cea mai sigură ortodoxie, iar nu pentru a trece la catolici; preoți din aceste părți nici nu se pomenesc în sinoadele de Unire ținute dela 1697 încoace.

Mai bine decât toți se ținură însă Sibiiienii și Brașovenii. Un bătrân «companist», care fusese în 1672 birău al negustorilor «greci» din Sibiiu, «Caloiani» Pater sau Pater Ianoș¹, care aveă moși în Țara Românească, unde Domnii îi ziceau «prietenul» lor², și care-și dăduse fata după Dindar, agentul, pomenit și mai sus, al lui Vodă Brâncoveanu³, făcuse, încă din Martie 1701, când Atanasie se află la Viena, dela Bălgrad chiar, aspre muștrări acestui arhieru cu două fețe, cerându-i a se desluși față de mireni, cari au și ei dreptul de a lua o hotărîre, și amenințându-l cu pedeapsa călcătorilor de jurământ, cu afurisenia Patriarhilor, cu muștrarea grea a vremilor ce vor veni — «și nu peste 20 sau 30 de ani, ce și peste 100, tot Sfinția Ta vei fi ocărât», dacă va schimba «legea, au rea, au bună», pe care credincioșii nu vreau nici într'un chip să o miște⁴. În Iunie, Brașovenii declarau că primirea celor patru puncte «iaste adevărat papistaș a fi», și că pentru aceasta ei n'au nici cea mai mică aplecare⁵. Nu numai «cofele cu icre negre», dar toate peșcheșurile și veniturile fură luate apostatului episcop din Bălgrad. Pater Ianoș, Dindar, Andrei Banul zis și Görög, David Corbea, toți oamenii Domnului și boierilor munteni, lucrau de zor pentru a păstră Sibiiul în ortodoxie. Brâncoveanu însuși scrise, în Iulie, la Brașov pentru a înștiința pe prietenii lui, negustorii de acolo, că Împăratul n'a

¹ *Studii și doc.*, XII, p. vii.

² *Ibid.*, V, pp. 126, 129, 138.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 70; Lăpădatu, *Prinos Sturdzu*, p. 303 și urm.

⁴ *Ibid.*

⁵ Stinghe, *o. c.*, I, pp. 5-6, 28; Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 268-9.

îngăduit «episcopului de acii din Ardeal» să strice cu sila legea oamenilor ¹. Din Maramuraș în sfârșit fù chemat în zădar la Viena Vlădica ortodox Iosif Stoica; peste câteva luni, el se întoarce fără a fi jurat ori iscălit ceva ².

Acum, în sfârșit, când nu mai putea fi iertată nicio slăbiciune și nicio zăbavă, Mitropolitul Țării-Românești vorbi limpede și tare. Bătrânul Teodosie, care fusese îndemnat la o măsură energică și de către Dosofteiu al Ierusalimului, sosit în Țara-Românească în iarna anului 1702 ³, unde stătù câteva luni de zile, făcând și mir în «biserica Sf. Apostoli, care se chiamă Arhimandritul», și informat după cuviință și de boierii ce fuseseră trimeși la nunta calvină a guvernatorului ardelean, Bánffy, — cu Ladislas Székely ⁴, începea, pomenind lui Atanasie, către care nu scrisese de mult și care, urmând vechea lui politică în doi peri, îi scrisese el, cerându-i *Octoihul* de Buzău, precum și celelalte două cărți de cîntări, ieșite acolo, *Triodul* și *Penticostariul*, ba chiar «două comanace», — despre «faptele lui care cu rușine își vor află sfârșit... Te-ai înșelat de cinstea lumii, pentru care, aruncând cu piciorul sfânta maică Biserică răsăriteană, mai presus de dânsa ți-ai căpătat consacrarea», care e o adevărată «batjocură» (*comoedia*). ...Ești unit și ai mare legătură cu aceia cari sânt protivnici dogmelor noastre, ce sânt temelile Bisericii noastre răsăritene... *Ti-am văzut jurământul, care ni s'a adus...* Faceți voi o tipografie, falsificați cărți cum voiți, și ți vedea cum veți arde cândva în Iad.» Nu va avea de-acum, din Țara-Românească, nici cărți, nici venituri, nici scrisori, nici «mila cea mare» pe care o gătia Vodă; nici datoria lui Teofil către Teodosie, de care scrisese Atanasie, n'o mai voește Mitropolitul muntean. Cu același Trimes, veniau și scrisorile de afurisanie dela

¹ Stinghe, *Doc.*, I, p. 15 și urm., p. 17 și urm.

² I. Pușcariu, în *An. Ac. Rom.*, XXIII, p. 7; *Vechile episcopii*, pp. 103-4.

³ Chrys. Papadopoulos, *Δοσίθεος*, p. 59; Radu Greceanu, p. 115.

⁴ Radu Greceanu, pp. 114-5.

«Patriarhii și Mitropolității Răsăritului», scrisori din care s'a păstrat aceia a Patriarhului de Constantinopol, Calinic, care, din punct de vedere ierarhic, avea și chemarea să vorbească¹. Totdeodată Ardelenii erau înștiințați ca nici să mai sărute mâna falșului Vlădică, ceia ce ar fi de o potrivă cu «a sărută mâna unui birău, sau a unui cadiu, sau a unui calvin²».

Teodosie mai așteptă vre-o îndreptare din partea lui Atanasie, pe care Calinic însă, numindu-l, pentru păcatele sale, «Satanasie», îl despoia de demnitatea arhierască. Dacă însă Mitropolitul muntean nu luă măsura, firească, de a chema soborul de alegere și a da lui Atanasie excomunicatul un urmaș ortodox, aceasta se datorește numai grijei lui Vodă Brâncoveanu, om prudent înainte de toate, de a nu se strică, pentru lucruri bisericesti, cu un vecin așa de puternic, cum era Împăratul. Se închiseră granițele comuniunii duhovnicești, și Ardealul, pierdut pentru ortodoxie, sau socotit ca pierdut, în urma repetitelor manifestații catolice ale celor cincizeci și doi de protopopi ai lui, rămase a-și căuta singur de rosturile sale religioase. Cel mult dacă Brâncoveanu scrisese la Viena cu aceleași plângeri cu care scrisese și Patriarhul Calinic³, căpătând răspunsul că Românii din Ardeal vor fi tratați în materie de lege cum vrea stăpânul lor, Împăratul, precum cei din Țara-Românească ascultă și în această privință de Domn⁴. Nici necuviințele adresate bătrânului arhieru muntean, lui «Teodosie Bucureșteanul, așa-zis arhiepiscop»⁵, de către cardinalul Kolonics nu schimbă această politică a slăbiciunii și a dibăciei, a închinării veșnice la doi stăpâni.

Se hotărî, de sinodul pe care Atanasie îl strânse la 1702,

¹ Nilles, p. 344 și urm.

² Stinghe, o. c., I, p. 34 și urm.

³ Nilles, p. 354.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 353-4.

ca tinerii să se trimeată la școlile din Sâmbăta-Mare, din Viena, la Sf. Barbara și la Colegiul pazmanian, cu tipografie, —și unde se întemeie un Colegiu Iliric pentru uniți¹, — în Roma, la Colegiul grecesc sau și la cel unguresc, la cel germanic, și ca, în lipsa cărților muntene, și cele din Venetia fiind prea scumpe², noi și bune cărți «ortodoxe» să se tipărească la Bălgrad. Dar, peste cinci ani, pentru ca să-și poată acoperi «Mitropolia», Atanasie amanetă la Sibiiu «matricula ștampii, istromenturi tipografii»³, cu care tipărise încă la 1702 un catechism catolic: *Pânea Pruncilor*. Răscoala lui Francisc Rákóczy zădărnicișe toate planurile, și ea strică toată bucuria dela început.

Reprezentantul naționalității ungurești și al separatismului ardelenesc în luptă cu Austria căută să-și găsească printre Români, nu numai luptători, din cari avu, ca și bunicul său, destui viteji, dar și căpetenii. Țircă alergă din Moldova, unde fusese, în 1706, și se sfințise de sigur⁴, —la Craiu, al cărui Vlădică, «Ardialului episcop Românilor», cum iscălește, se zicea, și putu, în clipa norocului celui mai mare al stăpânului său, să ieă în stăpânire și Scaunul bălgrădean. Rákóczy eră catolic, Vlădica Ion fusese calvin; data aceasta însă, el se dădu ca ortodox fără pată, hirotonisit de ortodocșii moldoveni, și dușman neîmpăcat al Unirii⁵, pe când în Maramurăș același principe căută să puie la Muncaciu un episcop rus unit, sfințit la Chiev⁶.

Când se duse Craiul neatârării, Ion plecă și el, fără să

¹ Nilles, pp. 27-8, 139.

² *Ibid.*, p. 26.

³ *Studii și Doc.*, XIII, p. 96.

⁴ Un episcop «valah» din Croația, Miakić, sfințit în Moldova înainte de 1667; Nilles, pp. 715, 746-7. El se amestecă în conspirația lui Petru Zriny și moare în temnița dela Gratz.

⁵ Cf. *Studii și doc.*, IV, p. 72, no. LXVII; *Sate și preoți*, pp. 200-1; *Studii și doc.*, XII, p. LII.

⁶ Nilles, pp. 864-7.

fi avut legături cu ierarhia munteană. La 1707, Atanasie, întors cu catanele, făcea să se întărească Unirea într'un sinod, la care luară parte însă numai treizeci de protopopi ¹. Dar Kollonics, a cărui *operă personală* era Unirea, muri în același an, și cu dânsul dispărură tragerea de inimă, cruțarea sentimentelor firești ale cuceritorilor, spiritul de jertfă și puterea de muncă ². La 1711, partidul ortodox izbutiă chiar, având în frunte pe un Vasile și fratele său Petru, al cărora rost nu-l cunoaștem, să strângă pe protopopi laolaltă pentru o declarație solemnă în favoarea legii vechi; cu toată împotrivirea «teologului», Atanasie însuși iscăli. Fă silit de Guvern și de Hevenesi, alt luptător pentru Unire, care trăi până la 1715, să revie asupra acestei iscălituri și să scoată din sobor pe autorii loviturii împotriva Unirii (18 Novembre). Dar, când strânse un nou sinod la 1712, pentru a da impresia unei Uniri generale, el putu să numere numai treizeci și patru de protopopi. În anul următor, la 19 August, se stingea încă tânăr, după ce se spovedise «teologului» străin ³, și la înmormântarea lui se auziră două cuvântări, dintre care una în latinește, alta în ungurește ⁴.

CAP. V.

Noul Vlădică ardelean Ioan Patachi.

La moartea lui Atanasie, partidul legii vechi căută să impuie un Mitropolit ortodox, și din Țara-Românească sau din «părțile turcești» se și iviră trei candidați, despre rezultatul străduințelor și scrisorilor cărora n'avem însă nicio știre ⁵.

¹ Nilles, pp. 372-3.

² *Ibid.*, p. 5.

³ *Ibid.*, p. 390.

⁴ *Ibid.*

⁵ Nilles, p. 394: «Iam terni se ex Transalpina et partibus turcicis insinuant, corda nonnullorum sollicitantes, schisma vetus resuscitaturi»; cf. p. 395.

Urmaşul lui Atanasie, Ioan Giurgiu Patachi, nobil din părţile Dobâcei, şcolar al Iezuiţilor din Cluj, Viena şi din Roma, doctor în teologie, misionar al catolicismului roman, unealtă a «teologului» său romano-catolic, întors numai pentru Vlădicie înapoi la ritul «Convalachilor» săi, al «scumpului său neam românesc», pentru care se declară gata «a-şi vărsa sângele şi sudoarea, ziua şi noaptea»¹, dar cu dreptul de a servi şi în ritul latin,—trecu fără sfială peste marginile puse Unirii prin grija de mântuire a ritului şi datinelor, pe care o avuseră înaintaşii săi. Şi încă prin alegerea lui — de câţi protopopi nu ştim, dar mai mult de Făgărăşeni², şi de «titori», Mihai Puiu şi Ştefan Raţ³,—Românii din Ardeal scăpară de episcopia Iezuitului ungur Szunyogh, care se declară «sătul de deliciile Valahilor», sau a Iezuitului german Wenceslas Franz, care fusese şi ales la 9 Septembrie 1713, fără ca Împăratul să voiască însă a-l întări⁴: Patachi primi diecesa din mâna Ungurului Régay, care urmasa ca locţiitor Germanului Iosif Bardia, *defensori* şi *directori* în timp de vacanţă. Nu ca unul ce pleacă fruntea înaintea unei aspre nevoi, ci înţelegând şi preţuind schimbarea, el plecă din Bălgrad, unde se dărâmasese Mitropolia lui Mihai Viteazul pentru a se putea zidi cetatea cea nouă şi de unde se izgoni Vlădicia pentru ca episcopul catolic, adus înapoi în Scaunul său, prin diploma dela 11 Decembre 1715⁵, să nu aibă în apropierea lui un alt episcop, cu situaţia îndoită şi îndoielnică (1716). Preoţii şi protopopii români, mulţi la număr, cântară rugăciuni pentru sfinţirea cetăţii ce se ridică pe ruinele ctitoriei lui Mihai-Vodă⁶.

¹ Nilles, pp. 87-8.

² *Ibid.*, p. 403 şi urm.

³ *Ibid.*, p. 404.

⁴ *Ibid.*, p. 394 şi urm.

⁵ Un întâiu episcop catolic, Andrei Illyes, numit în 1696, nu se putuse susţine; Mártonffy fù ales în 1713. *Ibid.*, p. 449 şi nota 1.

⁶ *Ibid.*, p. 453.

Se creă atunci pentru Patachi la Viena o episcopie de Făgăraș, care corespunde vechii episcopii calvine din Țara Oltului¹. Pentru întâia oară Papa interveni de-a dreptul în orânduirea Bisericii unite a Românilor, și, lăsând la o parte tot ce făcuse mai înainte, el întemeie, la 18 Maiu 1721, o dieceză nouă unită, *desfăcută* din cea ardeleană catolică: a Făgărașului *singur*, dându-se lui Patachi, episcopul românesc al Împăratului încă de la 23 Decembre 1715², biserica brâncovenească a Sf. Nicolae, unde se așeză în August 1723, după cetirea pe românește a diplomei și după un discurs latinesc dela «teolog». Eră și acesta un folos, fiindcă, altfel, după cererea lui Mártonffy, episcopul romano-catolic³, Roma ar fi supus pe Uniți autorității acestuia, care pretindea că episcopul românesc să-i fie vicariu, purtând vre-un titlu oriental. Astfel, pentru a doua oară Patachi înlătură prin prezența sa o și mai greă lovitură pentru neam. Numai stăruința lui, în doi ani cât stătù la Viena, împacă în această privință Curtea și Curia papală.

Autoritatea lui Patachi se întindea asupra *tuturor* Uniților. Avea moși date de Împărat, «ctitorul» diecesei, pe la Gherla și la Beșimbac. Maramurașenii nu voiau să-i recunoască însă, ținând ca urmaș al lui Iosif Stoica și al lui Serafim de Petrova pe alt ortodox, Dosofteiu; Bănățenii, protopopii, 12 preoți și 40 de sate, izgoniră pe pravoslavnicul Moise, sfințit dela Turci, care luă mită și venituri nelegale, și cerură în loc pe Unitul Petronie, la 1717⁴. Crișenii dela Beiuș, dușmani ai Unirii, primiau pe Vlădica sârbesc din Inău sau Ienopole, care se așeză în Aradul vecin⁵. În părțile apusene ale Banatului, în sfârșit,

¹ Nilles, p. 418 și urm.

² *Ibid.*, p. 409 și urm.

³ *Ibid.*, p. 418.

⁴ *Ibid.*, pp. 445-6.

⁵ *Studii și doc.*, IV, p. 80-1.

credința veche eră apărată de Vlădica de Vârșeț, exarh al Mitropolitului din Bălgrad ¹.

Patachi ținū în colțul lui de țară sinoade pentru vechile păcate de beții și despărțenii, pentru venituri, pentru impunerea «tichiei» ² în portul preoților uniți, fără căciulă, dar fără comanac, pentru înlăturarea superstițiilor păgâne, de «muguri sau alte ierbi» ce se mănâncă la Paști ³, de hore în ajunul serbătorilor, ca la Jina, de «târguri» ale fetelor de măritat, ca la Mănăștur, de hramul Maicii Domnului făcătoare de minuni; pentru baterea cu lopețile a celor ce nu vin la biserică, afară de «alte lucruri carele acuma nu le'm putut da afară, iară, când li va veni vremea», se vor da în știre ⁴. În Sibiiu, el se bucură de ascultare, și, la îngroparea provincialului iezuit Rudolf Lewenberg, în 1715, protopopii români și vreo treizeci de preoți fură de față, purtând și sicriul pe umeri ⁵; aici catolicii cântau și latinește în ziua de *Corpus Christi*, când preoții români cetiau, în odăjdii, Evanghelia pe limba lor ⁶. La 1716 un preot român primise, cu o cuvântare românească, pe Mártonffy la poarta bisericii catedrale smulse de Guvern din mâinile calvinilor, și preoții români îi cântară românește ecteniile. În aceeași biserică și în aceeași zi, protopopul român fū lăsat să facă slujbă după ritul grecesc ⁷. Și la Cluj erau destui uniți, gata să primească legea catolică întreagă, la ale cării ceremonii luau parte și ale cării daruri le opriseră ⁸. La Hațeg, în 1729, protopopul se învoia să tălmăcească din ungurește instrucțiile misionarilor iezuiți ⁹. Numai negustorii greci, din Beiuș și aiurea,

¹ Nilles, pp. 804-6.

² Camilafca; cf. Nilles, p. 862.

³ Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 108 și urm.; Petru Maior, p. 378 și urm.; Nilles, p. 465 și urm.; Stinghe, I, pp. 127-8.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 448.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, pp. 451-2.

⁸ *Ibid.*, p. 454.

⁹ *Ibid.*, p. 928.

se ținură strâns de ortodoxie, Și bisericele brâncovenesti din Ocna Sibiului¹, din Poiana Mărului și Sâmbăta-de-sus, pe moșiile lui Brâncoveanu, cea din Porcești, a lui Mateiu Basarab², putură sluji pentru adăpostirea ortodoxiei. În 1715, cu miliție după dânsul, «misionarul» lui Patachi merse în Maramurăș pentru a vizita provincia, în care stătù opt luni³; Vlădica Dosofteiu ar fi făgăduit să se unească și el, după moartea arhiepiscopului Terii-Românești și așezarea în Bălgrad a unui «nou arhieriu de rit grec și unit cu Biserica Romană»⁴. Apoi al doilea Vlădică unit murì, la 29 Octombrest. v. 1727⁵, nu numai fără să-l plângă, dar aproape fără să-l știe nimeni.

Ardealul avea atunci patru sute de preoți protivnici Unirii sau bănuiți de credință față de ortodoxie, cari nu veniseră să ieă binecuvântare și «poucenie» la Făgăraș. Cu câtvă timp înainte de moartea sa, Patachi însuși o spune⁶; călugări străini rătăciau prin țară, și sătenii, neavând încredere în preoții uniți, cari spuneau întâiu «oarele canonice» și apoi, după întreprupere, Liturghia⁷, mergeau la dânsii pentru taine și alte nevoi sufletești; în mănăstiri distruse mai pe urmă, ca acelea din Stefanca, din Plosca⁸, din Feleac, se păstră ortodoxia neatinsă, și sinoadele episcopului se alcătuiau din «cătivă cinstiți frați protopopi jurați și cu alți preoți înțelepți»⁹, iar primirea hotărârilor eră lăsată în seama protopopilor cari lipsiau, și a «soboarelor depline» din vechile «eparhii» calvine¹⁰. Numai «treizeci» de protopopi — dar

¹ *Studii și doc.*, XIII, p. 139.

² *Ibid.*, p. 152.

³ Nilles, p. 444 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 444.

⁵ Cf. și *ibid.*, p. 479.

⁶ *Ibid.*, pp. 463-4.

⁷ *Ibid.*, p. 495.

⁸ *Studii și doc.*, XII, pp. 79, 121, 129, etc.

⁹ Nilles, p. 465 și urm.

¹⁰ *Ibid.*

iscălesc abia șeisprezece — se adunară în 1728 la Mănăstur, supt conducerea rectorului iezuit din Cluj¹, pentru ca să audă cuvântarea ungurească a lui Adam Fitter, Iezuitul ales episcop în soborul prezidat de episcopul catolic și păstrat «director» după ce declarase că nu primește²; la Mănăstur chiar, unde la 1722 popa Ioan scria slavonește³, la Șona, la Stilova, Joc, Cluj⁴, erau protopopi cari luptau împotriva papistașilor și-și băteau joc de sinoadele chemate și stăpânite de Iezuiți de alt neam, cari une ori nici românește nu știau. Ei aveau legături cu Țara-Românească sau cu Maramurășeanul Dosofteiu, rămas statornic în ortodoxia lui⁵, și supt oblăduirea duhovnicească a căruia un popă Chirilă de Aciuia, din varmeghea Sătmariului, prefăcea în românește, după un original slavon, un *Anthologhion sau Minciu ales pre scurt* (1702-15), adăugind aceste observații caracteristice: «Noi, Rumânii, [carii simtem întru aceaștia Ținuturi, amestecați printre alte limbi, simtem ca trâmbita, de o răsufflă, și nu-i înțelegem glasul ei; așia și tocmealele svinților le audzimă într'altă limbă..., și niciunū folos nu luoămū, iară alte limbi au de știu toată Scriptura în limba lorū, adecă cumu-s Sirbii, Rușii, Grecii, iară, după aceia, jeluind și ai noștri spre înțalesulū sloveniei, au întorsu multū den cartia sloveniască pre limba noastră cea rumăniască, cu îndemnaria milostivului Dumnedzeu, și de acmū încă avem nedeajde să ni se înmulțască Scriptura pre limba noastră»; el însemnă că, în acele zile când se luptă să dea slujba ortodoxă în românește, «Ezoviții», «papistașii» se străduiau, cum știm și mai de sus, să surpe «Sionul cel dela Răsăritū», pentru dăinuirea căruia se roagă scriitorul⁶.

¹ Nilles, p. 491.

² *Ibid.*, p. 487 și urm.

³ *Studii și doc.*, XIII, p. 101.

⁴ *Ibid.*, p. 196.

⁵ Nilles, p. 494.

⁶ *Studii și doc.*, XIII, pp. 135-6.

CAP. II.

Scrisoarea Patriarhului Moscovei. Noua Patriarhie Hristică.

PARTEA II-a.

BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN PRINCIPATE LA ÎNCEPUTUL EPOCEI FANARIOTE.

La 1707, între 6 și 7 Februarie, s-a ținut în Constantinopol, în prezența patriarhului și a șase de arhiepiscopi, Patriarhul întocmind o declarație și făcând-o pentru dânsa, Domnului: marele consilier, șeful consilierilor oficiali a lui Brancoveanu, cel înalt al țării; au năvălit asupra pravoslavilor ca un vechi păstor; amintind multă și blând în Hristos au fost, viul din mormânt și Domnului mare, și creștin și căci era împărăției pravoslaviei se întinde de el, și putere mare și tare avea, și se credea și se știa mare bogăție și un cunoscut că s-au făcut și obiceiul pravoslaviei și rar vor în omni și vrednicie se va găsi alia ca și în creștinătate au putut pentru creștinătate pravoslavnică, așadar un pecher și legăturilor, Nisăna Costin înveșnicim întru căci au scris în timpurile creației, cu filosofia discipulilor; căci era un om mare învățat și îndrăgitor de creștin, și nu se gândește din dreptate afară nici a Domnului, nici a lui, nici a bogat,

¹ Cuv. Teodorovic, p. 11, p. 30.

² Cuv. Teodorovic, p. 11, p. 30.

CAP. I.

Moartea Patriarhului Dosofteiu. Noul Patriarh Hrisant.

În acest timp, nu numai Principatul muntean, dar și Biserica Țerii-Românești, căreia politica lui Șerban Cantacuzino îi dăduse drepturi de superioritate asupra Ardealului, erau prea slabe pentru ca să încerce un amestec efectiv și folositor în aceste încurcate împrejurări ardelen.

La 1707, între 6 și 7 Februar, muriă în Constantinopol, la vrăsta pe șizeci și șese de ani¹, Patriarhul îndreptător al ortodoxiei și luptător pentru dânsa, Dosofteiu: «mare om», scrie cronica oficială a lui Brâncoveanu, «și învățat foarte; au păstorit turma pravoslaviei ca un vrednic păstor; lumină multă și Bisericii lui Hristos au fost, știut de monarhii și Domnii mari; toți ereticii și câți eră împrotivnici pravoslavii se temeă de el, că putere mare și tare aveă, și la cuvânt, și la scris; mare pagubă s'au cunoscut că s'au făcut la norodul pravoslavnic, și rar om în chip și vrednicie se va puteă află ca el»²; «multă nevointă au pus pentru credința pravoslavnică», adauge un școlar al Iezuiților, Nicolae Costin însuși, «multe cărți au scos în tipar împotriva ereticilor, cu filosofia dascăliei lui; că eră un om prea învățat și îndrăzneț la cuvânt, și nu veghiă voia, din dreptate afară, nici a Domn, nici a boier, nici a bogat,

¹ Chrys. Papadopoulos, *o. c.*, p. 53.

² Radu Greceanu, p. 166.

nici a sărac: până și împotriva Agarenilor de multe ori cu cuvântul s'au pus»¹. Nepotul și urmașul său, Hrisant, tânăr cunoscător de multe științe și înțelegător de multe idei, și în materie religioasă, ucenic al dascălilor celor mari din Apus, ascultător al celui mai meșteșugit dintre Grecii uniți, Nicolae Papadopol Comnenul din Padova, care era corespondentul lui Brâncoveanu pentru lucrurile romane și catolice — prin el află astfel Vodă alegerea lui Clement al XI-lea, și-l felicită², — care puneă speranțe în sentimentele lui prielnice catolicismului³, nu mai reprezintă același lucru ca energicu-i înaintaș, care crease, se poate zice, în părțile răsăritene o politică ortodoxa militantă. Îl găsim pe noul «Ierosolimitan», adesea întrebuițit când era numai Mitropolit de Cesarăa în gâlceville și păcile dintre cele două țeri⁴; el veni la București îndată după alegerea sa, în Maiu 1707, tocmai când Atanasie pribegia la Sibiu și Ion Țarcă, Vlădica sfințit în Moldova, ținea Scaunul Bălgradului ca nou Mitropolit pravoslavnic. Dar nicio înrâurire a lui Hrisant nu se poate descoperi, — politica Domnului însuși rămâiind nelămurită, din motive de prudență socotitoare, între «Craiul» de răscoală și marele Împărat al Apusului⁵. Hrisant, primit împărătește, se multămește a sfinți biserica bucureșteană închinată Locurilor Sfinte, Sf. Gheorghe cel Nou, care, în forma pe care i-au dat-o meșterii Brâncoveanului, și nu în aceia, schimonosită, care i-a fost impusă în veacul trecut, era un strălucit monument al arhitecturii muntene ajunse la cea

¹ P. 53. Pentru petrecerea lui la București în 1702, v. *Doc. Cant.*, p. 141 și urm.

² Hurmuzaki, IX¹, pp. 366-7, no. DXXII.

³ Nilles, p. 102: «È il piu ben affezionato all' Unione di tutti i prelati greci». Pentru activitatea lui curat literară și culturală, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, tabla.

⁴ *Ist. lit. rom.*, I, pp. 379-82.

⁵ V. prefața la Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. xx. Cf. Giurescu și Dobrescu, *Documente*, p. 143 și urm. Pentru venirea lui la București, Radu Greceanu, pp. 169 și urm., 174-5.

mai deplină, mai sigură și armonioasă a ei dezvoltare¹. Eră încă la noi la sfârșitul anului, și luă parte la înmormântarea Mitropolitului Teodosie și la așezarea în Scaunul arhipăstoresc a Ivireanului Antim, pe care talentele și hărnicia sa îl ridicaseră 'n scurtă vreme așa de sus. Plecând la Ierusalim în cursul anului 1707, el nu pare să fi venit în țerile dela Dunăre, unde-l așteptă carătă domnească, alaiu cu sunet de clopote, tain îmbielșugat, închinări de biserici și mănăstiri și băsmăli cu galbeni, decât în 1711, când campania lui Petru-cel-Mare la Prut și strămtorarea acestuia de Turcii pe cari prea mult îi desprețuise, îl puseră în măsură să joace un rol politic destul de însemnat, ca mijlocitor de taină². Mai târziu el întemeiază la Sf. Sava din Iași, pe lângă o școală grecească în stare să stea alături cu Academia din București,—dela cellalt mitoc al Sf. Mormânt, noua mănăstire, cu chilii multe și frumoase, a Sf. Gheorghe, supt conducerea unui Sevastos Kymenites (1702) și a nepotului său, Gheorghe Hypomenas din Trapezunt,—o tipografie bine înzestrată, care dădă în 1715 *Liturgia* slavo-românească și «Arătarea Credinței ortodoxe» a lui Ioan Damaschin, în grecește. Hrisant însuși a scris Predici, «Omilii», apărute după moartea lui, în Veneția, la 1734, Invățături sau Didahii, dar el dădă teascurilor din București ediția sa, cerută de Constantin Cantacuzino Stolnicul³, a falsului Curopalat, despre oficiile Curții bizantine, adausă cu tratatul despre Taine al lui Gavriil de Filadelfia⁴ și cu una din omiliile lui Ghenadie Scholarios (1715), apoi, în același an, marea lucrare despre Patriarhii din Ierusalim a unchiului său Dosofteiu⁵. Aici în București se așezase o

¹ Cf. stampa din Radu Greceanu, ed. Șt. Greceanu, p. 154, cu cele spuse în Iorga, *Viața și Domnia lui Barbu Știrbei*, II; extras din «An. Ac. Rom.» pe 1905, pp. 119-20.

² *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 322 și urm.

³ *Bis. ortodoxă*, XIV, p. 423 și urm.

⁴ V. mai sus.

⁵ V. lauda lui, de N. Costin și Axintie Uricariul, în *Letopisițe*, II, pp. 53, 161-3.

tipografie grecească mai bună decât toate celelalte, în mănăstirea Tuturor Sfinților, pe care o înălțase Mitropolitul Antim, mântuind-o în anul de după căderea lui Brâncoveanu, la 1715¹.

Pe când autoritatea teologică superioară a Patriarhului ocrotitor lipsia astfel, însuși prestigiul Mitropolitului Țării-Românești, scădea prin loviturile ce se dădura lui Antim.

CAP. II.

Căderea Mitropolitului Antim.

Ca Ivirean măcar, Antim trebuia să aibă oarecare simpatii pentru Rusia ortodoxă a Țarului Petru, care proclamă gîndul, ce are, de a scoate din robie pe creștinii din Răsărit și a întemeia din nou Împărăția pravoslavnică la Țari-grad. Oricât ar fi lăudat pe lezuiți când îi dădeau plăcute reprezentatii de teatru². Țarul, care înlăturase pe Patriarh și se făcuse însuși, împotriva oricăror canoane, cap al Bisericii muscălești, eră «Împăratul creștin», cel adevărat și neatins de erezie. Legăturile cu Moldova, pornite pe vremea lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab și urmate supt Domnii ce veniră îndată după dînșii, nu fură cu totul rupte nici după anii turburărilor, în cursul Domniilor dela Turci, care veniau la rînd. Supt Antonie-Vodă din Popești, negu-tori muscali veniau pe la noi, aducând cu ei, de sigur, și altceva decât mărfuri, și cu dînșii se luau la drum, spre orașul de Scaun al depărtatului Țar, călugări doritori de milă³.

La sfârșitul anului 1673, pîrbeșii Domni Constantin Șerban și Ștefan Petriceicu, cari fură goniți în curând de Turci

¹ *Inscriptii*, I, p. 280 și urm.

² Cf. Nilles, pp. 385-6.

³ Memoriile lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 103.

și așezați de Poloni, cu mica lor oaste, la Rașcov, lângă Nistru ¹, se închinau, printr'un călugăr dela Sf. Munte, Țarului Alexie, care li răspundeă cu făgăduieli mari, la 10 Mart 1674, atunci când trecătoarea lor Domnie dela creștini se încheiase acum ². Șerban Cantacuzino, urmărind visurile lui de mărire, ajunse la încheierea unui tratat formal cu Țarul, la 28 Decembre 1688, prin arhimandritul Isaia dela Sf. Pavel, alt Atonit, care duceă la Moscova ceasornice de aur; dar acum, când tratatul sosi, acel care-l ceruse nu se va mai afla printre cei vii ³. Isprăvile noi ale Rușilor, luarea de dânsii a cetății Azovului, unde fû așezat ca Mitropolit fugarul Dosofteiu al Sucevei, treziseră un răsunset de simpatie și respect la noi ⁴. Și pe vremea Brâncoveanului, veniau negustori obișnuiți dela «Moscul Împăratul», cu vești înadins exagerate, despre oștile, tunurile, corăbiile ce are pregătite pentru ca, atunci când va găsi cu cale, să «pornească pe Mare la Țarigrad». În războaiele lui se iuptau și o seamă de tineri moldoveni și munteni, cari nu găsiu de lucru cu armele acasă la ei ⁵. Brâncoveanu puneă să i se talmăcească din nemțește prezicerea lui Acxtelmeier, despre viitorul lui Petru și al Rușilor săi, cărora «Împăratul Împăraților, Domnul le-a făgăduit domnia Răsăritului ⁶». Una din tipăriturile muntene, «Învățătura dogmatică» dela 1703, ieși într'o ediție pentru Rusia împărătească, purtând o dedicație către Țar ⁷. Ba chiar, un negustor grec duse scrisori ale Domnului către puternicul stăpânitor din Moscova ⁸. Când, după o îndelungată așteptare, Petru porni împotriva Turcilor, la 1711, «întrebând departe este Țarigradul», și Brâncoveanu

¹ *Studii și doc.*, IX, pp. 159, 168.

² *Sturdza, Acte și doc.*, I, p. 9 și urm.

³ *Ibid.*, p. 12 și urm.

⁴ *Magazinul istoric*, V, pp. 153-4.

⁵ Cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. xxv și urm.

⁶ *An. Ac. Rom.*, XX, p. 25 și urm.

⁷ *Bibl. Rom.*, I, p. 451.

⁸ *Operele lui Constantin Cantacuzino*, pp. XVI-VII; *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p. 3 și urm.

se așază în tabăra dela Urlați, până ce se vor lămuri împrejurările războiului¹, Antim vorbi pentru acea unire cu creștinii pe care Domnul Moldovei, un erudit nepractic și un tânăr idealist, o săvârșise fără să cugete prea mult la urmări. Războiul însă se mântui în paguba creștinilor și a celor ce puseseră speranțe în ei.

La începutul anului 1712, în ziua de 13 Ianuar, Mitrofan de Nisa, dela mănăstirea Dionisatului din Atos, se înfățișă la Mitropolit, care nu era un dușman al Grecilor, pentru a-i cere «paretisis», amenințând, din partea Domnului, care și apucase a făgădui Mitropolia acestui străin, că altfel «va scrie la Țarigrad să-l și caterisească». «Douăzeci și patru de capete de pără» i se dădură în mână, și e păcat că nu ne s'au păstrat tot așa ca și apărarea lui Antim: știm însă că i se impută gospodăria de la Snagov, de unde fusese scos după șapte ani de muncă, datoriile ce apăsau Mitropolia, lipsa a șapte pungi de bani, din care se găsiră trei, calitatea lui de străin. Cererea, atât de jignitoare, încălcă și dreptul Mitropolitului de a fi judecat, nu la Constantinopol, de Patriarh și de soborul lui, ci în țară, de episcopii locali și de oaspeții ce se aflau la noi. Antim merse la Curte, vorbind de-a dreptul Domnului, își înfățișă în scris desvinovățirea, pentru a se ști de urmași că el nu se simțea greșit cu nimica, dar adaose că e gata a face voia Măriei Sale plecând din Scaun, fără însă a da formal o «paretisis», pe care o crede rușinoasă. În memoriul său, el arată că datoare e toată lumea și țara însăși, prin Domnul ei, ba chiar cu peste 200 de pungi, în așa de grelele «întâmplări ale vremii»; cât privește neamul lui străin, «în Hristos sântem toți una: și apoi n'am fost numai eu episcop și Mitropolit străin în Țara-Românească, ci au fost și alții mulți, precum să văd în condice și precum se politiciaste în toată Biserica, precum au stănut și alți Domni

¹ Cronica lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, IV, p. 23.

de țară și streini, ca și în toată lumea, — că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toți». Răspuns care dovedește cât de mult scăzuse în Biserica noastră, pe acele timpuri de împeștrire cu tot felul de elemente străine a vieții publice, simțul legăturii firești și neapărate între neam și alcătuirea, conducerea bisericească. De alminterea, Antim pusesese versuri grecești de-asupra ușii de intrare dela mănăstirea sa, a Tuturor Sfinților, așezase fără îndoială un egumen grec în chilii și, prin «testamentul» lui al doilea, din 20 Iulie 1715, el credea că vor fi acolo două tipografii: «una grecească și alta românească»¹.

După două săptămâni, Antim veniă din nou la Vodă, cu lămuriri asupra banilor ce i se puneau în sarcină, cu făgăduiala că-i va găsi și cu declarația că o «caterisire» a sa nu poate fi decât «batjocură Besearicei lui Dumnezeu și Sfințelor Taine». Brâncoveanu se sfi să ducă până la capăt lupta împotriva Mitropolitului său, care rămase astfel în Scaun până la sfârșitul acestei strălucite Domnii².

Domnul iertase; Mitropolitul nu se arată tot așa de nobil; el luă parte la înțelegerile dintre Cantacuzini și părtenitorii lor, cari voiau să răpuie pe Constantin-Vodă³; a fost de față și la sfatul din 1714, pentru alegerea unui nou stăpânitor, și el sfinți pe Ștefan-Vodă, fiul lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, pentru Domnia căruia se luptă de multă vreme partidul de opoziție. Pe când Patriarhul Hrisant se străduia să scape viața lui Brâncoveanu și a neamului său, Antim nu făcù nicio încercare pentru aceasta, dovedind astfel că aveă mai multe însușiri decât inimă și că eră

¹ *Didachii*, p. XVIII și urm.; cf. Dinulescu, *Antim Ivireanul*, în «Candela» pe 1886, p. 74 și urm.; *Biserica ortodoxă*, IX, p. 63 și urm.; *Suplimentul Condiției Sfinte*.

² Dezvinovățirea se află la capătul *Didachiilor* lui Antim; v. mai departe.

³ V. *Memoriile* lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 177; cf. *Cronica aceluiași*, *ibid.*, IV, p. 27-8.

mai bun meșter și luptător politic decât arhieru și episcop creștin.

Și Cantacuzinul muri, împreună cu tatăl și unchiul său, autorii măririi și nenorocirii lui, de moarte silnică din mâna Turcilor, la 1716. În loc, veni Grecul Nicolae Mavrocordat, dar un Grec credincios Turcilor și hotărât să păstreze pentru dâșii Principatul muntean, în războiul care se deschisese cu Germanii. De și aceștia aveau scris pe steagul lor catolicismul și țarau după dâșii harnica miliție neagră a «Ezoviților», Antim, care nu se putea despărți de partidul «creștin» al Cantacuzinilor, lucră pentru a da Bucureștii în mâna catanelor. Când Vodă cel nou fugi, la 18 August, până la Călugăreni, de frica acestora, cari se zvonia să se apropie, Mitropolitul trebuî să-l întovărășească.

La acest conac el ar fi arătat scrisori, dela înlocuitorul său, că Nemții au și intrat în București, cu beizadea Iordachi, fiul lui Șerban-Vodă. Domnul trecu atunci la Giurgiu, iar Antim, fără a-și căpăta voie dela Mavrocordat, se întoarse înapoi la Scaunul de Domnie și încercă o acțiune împotriva... Grecilor, ca aceia pe care o făcuse înaintașul său Teodosie¹; fostul predicator al Curții supt Brâncoveanu, Grecul italian Ioan Abrami, care dăduse veștile cele false, eră și el în complot. Oricum, îndreptățirea pe care Antim o aduse, că n'ar putea să lase fără păstor turma sa, nu poate fi aruncată ca zădarnică: în lipsa Domnului, după cea mai veche datină, Mitropolitul aveă puterea și răspunderea, și, dacă înaintea creștinilor năvălitori nu putea să iasă Domnul Turcilor, eră dator să se înfățișeze, cu scutul crucii, pentru el, pentru locuitori și țară, arhierul lui Hristos. Strângerea unui număr de boieri,—«mazili», cum spune cronicarul pătimaș al Curții sau ba, făcea parte iarăși din datoriile lui, căci numai cu un Sfat de boieri Vlădica putea să cârmuiască².

¹ V. *Ist. lit. rom.*, I, pp. 189-90.

² *Mag. ist.*, IV, p. 48 și urm.

Când Mavrocordat, care chemase pe Tatars, se întoarse în fruntea Turcilor Pașei din Giurgiu și tăie la fântâna lui Radu-Vodă, spre uimirea tuturor, pe boierul Brezoianu¹, veni pentru Antim ceasul greu al răspunderilor (August 1716). Iarăși i se va fi pretins demisia, și o va fi refuzat iarăși, cu aceiași statornicie. Atunci se ceru, cum amenințase Brâncoveanu, judecata Patriarhului, căruia Domnul grec trebuia să fie și mai mult aplecat a-i da acest drept necanonic. De acolo, dela Cosma al III-lea, o trecătoare figură de îngăduit al Turcilor, veni iute «gramatele» care declarau pe Antim «criminal», și chiar «vrăjitor», făcându-i-se deci procesul pe altă bază decât a purtării lui politice. Nu numai că eră «caterisit», dar, lăsându-i-se calitatea de călugăr, i se hotăria, dela Poartă, și locul de pocăință, la Muntele Sinai, unde peste puțin fu surgunit și Patriarhul mazil Ieremia². Fu dat în seama unor Turci de cari Mavrocordat putea fi sigur, și, mulțămită acestora, el nu ajunse niciodată la noul sălaș ce i se pregătise: se spune că l-ar fi înecat în apele Tungei, în Tracia, și fostul medic al lui Brâncoveanu, nepotul lui Abrami, care fusese întemnițat și el, Vanderbech, scrie că Nicolae-Vodă «nu s'a îngrozit a-și mânji mâinile sacrilege cu sângele» Mitropolitului prigonit de dânsul³. Acestea toate se petrecură între August și Novembre, când catanele prinseră în București, unde se credea așa de sigur în paza Turcilor cu tunuri, pe Mavrocordat. În 1717, urmașul lui Antim, care nu eră altul decât Mitrofan, îi luă în cercetare gestiunea și, pentru datorii, sechestră averea mănăstirii Tuturor Sfinților⁴, în care, tocmai în August 1716, fără niciun rând din partea

¹ Cf. Hormuzaki, VI, pp. 160-1, no. LXXXIX; Vanderbech, in Engel, *Gesch. der Walachey*, II, p. 12; Del Chiaro. Cf. *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 388-9, 395 și urm.

² *Mag. ist.*, IV, p. 148.

³ L. c. Cf. *Didahiile*, Prefața, p. xvii; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226; *Condica Sfântă*, p. 111 și urm.; Cron. lui Radu Popescu, p. 51.

⁴ *Bis. ort.*, XV, p. 397 și urm.

Mitropolitului, se tipărise «Istoria Sacră» a lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, tatăl Domnului. Afară de o înștiințare cu privire la dări, o singură publicație străină mai ieși acolo, după întoarcerea lui Nicolae Mavrocordat din surgunul său la Sibiiu, cartea scrisă în acele luni de odihnă silită și de studii impuse, cunoscutul său *De officiis grecesc*, operă a unui cărturar în spiritul Renașterii, fără niciun element mai pronunțat de religiozitate, cu atât mai puțin de ortodoxie.

Antim n'a fost, afară de frumoasele lui *Didahii*, românești, făcute după modelul *Didahiilor* lui Hrisant Notaras, un scriitor, deși învățase românește foarte bine în cursul anilor petrecuți în țară. Aceste cuvântări de mustrare și sfătuire sânt pline de o elocvență energică și sigură¹. Dar mai ales — și aceasta interesează din punctul nostru de vedere — ele arată hotărârea Mitropolitului de a curăți o Biserică decăzută ca moravuri. Pornind dela încredințarea lui că «are treabă cu toți oamenii câți sânt în Țara-Românească, dela mic până la mare, și până la un copil de țată,— afară din păgâni și din ceia ce nu sânt de o leage cu noi», că «de gâtul său spânzură sufletele credincioșilor», el ține de rău pe boierii deprinși a batjocuri felurile pe care sânt siliți a le mânca în posturi, «verzele, legumile», cari nu sufăr apă, ci se mângâie de înfrânarea dela frupt prin «bragă, beare, șerbet, mied»; pe femeile cu «fleacuri drăcești» pe obraz și cu inele grămadă pe degetele care nu mai știu munci, pe creștinii cari suduie, răzând ca de o vitejie, «de leage, de cruce, de cuminicătură, de morți, de comandare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele Sfintei Biserici», pe credincioșii cari intră prin biserici «de-și face cu ochiul unul altuia mai rău decât pe la cârciume», pe toți cei ce nu închid prăvăliile și nu

¹ Cf. *Ist. lit. rom.*, I, p. 430 și urm.

se opresc de a cumpără, fie și dela negustorii turci, în zilele de prăznuire și în Dumineci ¹.

Spre a face din preoți ceia ce în adevăr trebuie să fie, pentru cinstea lor și pentru folosul societății creștine, el tipări pentru dânșii la 1710, doi ani după ce se suî în Scaun, o «Învățătură bisericească», pe care fiecare dintre ei trebuie să o aibă în mână, urmându-i poruncile sub pedeapsă arhierească ². Apoi, la 1714, în cel d'ântăiu an al Domniei lui Ștefan Cantacuzino, el împărția în tot cuprinsul Țerii-Românești «Capete de poruncă», pentru a vesti preoților că stăpânitorul cel nou i-a scutit de orice fel de dare «de rândă cu țara» -- rămâind, firește, darea lor preotească deosebită, așa cum o așezase și Grigore Ghica, cu patruzeci de ani în urmă, printr'o învoială deosebită, o *ruptă*. Cu acest prilej, el, Mitropolitul, învață pe păstorii satelor a face testamente, «dieti» bune, a scrie foi de zestre cum trebuie, a se feri să cunune pe cei fugiți de pe aiurea, cari își au poate soțiile pe acolo, a nu aruncă în robie pe nimeni prin îngăduirea de căsătorii între Români și Țigani, adăugind și hotărârea sa în ceia ce privește pe «Rumânii scăpați din rumânie», cari vreau să se preotească ³.

CAP. III.

Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote.

O altă însemnătate mai are însă păstoria lui Antim, începând dela încercarea de izgonire din 1712 până la tragedia din 1716. De acum înainte legătura dintre Mitropolia Țerii-Românești și Patriarhia constantinopolitană se face și mai strânsă: de

¹ *Ibid.*, pp. 430-2. *Didahiile* au fost tipărite întâiu de Melhisedec (1886), apoi de C. Erbiceanu (1888).

² *Bibl. Rom.*, I, p. 481, no. 158.

³ Un exemplar în *Bibl. Ac. Rom.*; cf. *Bibl. Rom.*, I, pp. 492-3, no. 168

la Constantinopol îi vine mărirea Mitropolitului și prin Constantinopol el își poate pierde cărja, libertatea, viața. Așa trebuiau să judece mai ales Domnii noi, țarigrădeni, cari, cu Nicolae Mavrocordat, încep a domni dela 1716 înainte, în București.

În timpul petrecerii sale la Sibiiu, Nicolae-Vodă, ca un om învățat, bine crescut și, mai ales, ca un om interesat politicește, avu legături de prietenie cu Iezuiții din acest nou centru catolic; dacă n'avem nicio urmă despre daruri ce ar fi făcut, ori ajutoare ce ar fi dat, bisericii românești din acest oraș, sau capelei comunității grecești, în care slujba se făcea pe limba sa¹, în schimb ni s'au păstrat scrisorile sale latinești către un Pater Bardia, vicariu al Românilor uniți, către un Pater Miel², cărora le trimetea, pe lângă vinuri bune din țara unde se întorsese, și cărți tipărite sau scrise chiar de dânsul, ca «Iudaicele» Exaporitului ori acel *De officiis* al înțelepciunii și erudiției sale proprii³. Fiul său Constantin se gândi să dea Iezuitului Peterffy, recomandat pentru aceasta de colegii săi, sarcina de a scrie latinește, pe înțelesul Europei, și în cât mai multe volume, istoria Principatului muntean⁴. Călăuzit de Nicolae Ruset, care se făcù catolic și ajunsese comitele Rosetti, locuind în Ardeal ca pribeag, apoi martirul comite Nicolae de Rosetti, care trăia la București supt aripa ocrotitoare a episcopului de Nicopole, Anton Becich⁵, un misionar episcop văzù Bucureștii în 1745 și află gândul lui Constantin-Vodă de a dărui țerii un Colegiu iezuit, cu învățătura de o potrivă în latinește și românește⁶; el căută preceptori iezuiți și

¹ *Studii și doc.*, XII, p. v și urm.

² Nilles, pp. 401, 1009 și urm.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 1024-5; cf. Iorga, *Mărunțișuri culse în Ungaria*, Pesta, 1904, pp. 58-60.

⁵ *Ist. lit. rom.*, I, pp. 197-8.

⁶ *Arch. soc. șt. și lit. din Iași*, V, pp. 549-50; în aceleași notițe din Archiva Propagandei, știri despre sentimentele prielnice catolicilor pe care le avea Constantin Cantacuzino Stolnicul.

pentru beizadelele sale. Vărul lui Vodă, Grigore Ghica, trimise la Roma pe fiul unui boier al său, de neam francez, Gheorghe Millo, la Roma, în Colegiul Propagandei¹.

De fapt însă, acești Greci erau cei mai buni ortodocși ce se pot închipui. În a doua Domnie a lui Nicolae Mavrocordat petrec în țară bătrânul Atanasie de Antiohia, care se și stânge aici², și episcopul de Betleem, care stă la Sf. Gheorghe ca administrator al moșiilor și celorlalte averi ale Sf. Mormânt³. Afară de clădirile sale, despre care va fi vorba îndată — mănăstirea Văcăreștilor, unde se țin astăzi hoții, o găti pentru scopuri de binefacere: «streinii să-i priimească, pre goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temnițe să-i cerceteze cu milă..., până va stă mănăstirea»⁴, — el cheltuî larg, totdeauna, pentru primirea oaspeților dintre arhieriei Răsăritului, cari veniau să-l vadă. Mult timp așteptat, Patriarhul Hrisant soși la București în luna lui Septembrie din anul 1727. La Văcărești îl așteptau, în casele domnești, beizadelele Constantin și Iancu; a doua zi, la 14 Septembrie, Mitropolitul Daniil îi ieși înainte, cu tot clerul său; la Curte, în ziua de 15, Domnul se coborî până în pridvor pentru a-l întâmpina. După ce stătù mai multe luni în chiliile dela Sf. Gheorghe, după ce slujî la cununia lui Constantin-Vodă, după ce-și făcù și călătoria în Moldova, — la plecarea spre locurile lui răsăritene, Nicolae Mavrocordat petrecù până la scări pe oaspetele de cinste, încărcat de mila boierilor⁵. Patriarhul cel nou de Antiohia, Silivestru, pictorul, predicatorul, se află la 1749 în București, unde pentru el se clădi frumoasa bisericuță a Sf. Spiridon, a cării pisanie

¹ *Ibid*, pp. 550-1.

² Cron. lui Radu Popescu, l. c., pp. 135-6.

³ *Ibid*.

⁴ *Ibid*., p. 119.

⁵ *Ibid*., pp. 129-30, 152 și urm.; 174-6.

se mântuie cu rânduri arabice¹; în Iași el a tipărit antimise și o *Liturghie* greco-arabă². Ioan Mavrocordat, fratele lui Constantin, fostul «beizadea Iancu», și Grigore Ghica³ îl ocrotiră și ei. Patriarhul Mateiu de Alexandria stătù și el o bucată de vreme între Români⁴, al căror Domn, Constantin-Vodă, îi câștigase Patriarhia, făcându-se chiar în București, la 1746, ceremoniile «mutării» dela Mitropolia Libiei la Scaunul patriarhal⁵. Vestitul erudit Chesarie, în mirenie Constantin, Daponte, predicatorul Mavridakis, Mauroides, își află rostul la Curțile Mavrocordaților și la a lui Grigore Ghica⁶.

Mitropoliții din acest timp ai Terii-Românești sânt priviți de Domnii constantinopolitani cam așa cum Împărații de odinioară ai Răsăritului priviau pe Patriarhii lor. Toată cinstea la toate prilejurile, întâiul loc în Sfat, întâiul loc la ceremonii, întâiul loc în adunările de obște pentru luarea socotelilor sau înlăturarea cu blestem a obiceiurilor rele⁷. Temnița, sabia ucigașului, pe care «Fanarioții» îndrăznesc a le întrebuința față de boieri, nu sânt pentru ei. Dar sânt numiți de Domn, după o simplă formă de alegere, și ei știu bine că prin Patriarh Domnul îi poate înlătură în orice clipă. Orice amestec în afacerile politice le e oprit: acum nu se vor mai vedea Mitropoliți și episcopi de partid mergând în fruntea gloatelor ridicate împotriva Domnului străin, care strică datinele și despoaie lăcașurile sfinte. Arhiereul e strâns legat de rostul lui bisericesc, și, dacă vrea să treacă peste îndatoririle lui de ierarh, literatura reli-

¹ *Inscripții*, I, pp. 267-8.

² Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 403.

³ Scrisoare a Patriarhului către dânsul, Papadopoulos Kerameus, *Isp. B.6λ.*, I, pp. 212, 217.

⁴ *Cron. greci*, p. 401.

⁵ *Condica Sfântă*.

⁶ *Ist. lit. rom.*, tabla.

⁷ V. și *Cronica* lui Radu Popescu, pp. 140-1.

gioasă, tiparul de cărți pentru biserici și credincioși îi dau o îndeletnicire. Ușile cămarilor și ale chiliilor s'au închis asupra clerului de toate treptele, care nu mai are aceiași voie de a se amestecă în lume pentru ca s'o învăluiască și s'o turbure. Cât despre grija ortodoxiei în genere, cât despre vechile legături glorioase și folositoare cu alți Români, din țara Împăratului vecin, de acelea nici nu poate fi vorba într'un timp când Voevozii noștri se simt prea onozați primind scrisoarea generalului din Ardeal, care chibzuiește cu scumpătate și titlurile pe care le dă acestor vecini.

CAP. IV.

Greci și Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri grecești în Principatul Țerii-Românești.

Mitrofan de Nisa a fost un Mitropolit fără nicio inițiativă și a cărui arhipăstorie a trecut cu totul fără urmă¹. Îl moșteni la 1720² un Daniil, Român dela Aninoasa, care a dat Bucureștilor biserica Vergului³ și a Tuturor Sfinților, pe părății căreia se vede chipul său⁴. Avu ca urmaș, doi ani după moartea lui Nicolae-Vodă, la 1732, pe un Ștefan, care nu e Grecul ce fusese egumen la biserica bucureșteană zisă «Arhimandritul»⁵, ci un ucenic român al lui Teodosie, lângă care și-a aflat, în 1738 — a murit la 23 Septembrie —, și locul de odihnă⁶: fû eclesiarh al Mi-

¹ Corespondența lui Hrisant, mai ales cu privire la Antim. in *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 778-80, 782.

² *Condica sfântă*, p. 119; *Biserica ortodoxă*, XIV, p. 70.

³ *Inscripții*, I, p. 326.

⁴ *Ibid.*, I, pp. 279-80, no. XVI.

⁵ *Doc. Cant.*, p. 131 și urm., no. LX.

⁶ *Inscripții*, I, p. 240.

metropoliei supt acesta și apoi, dela 1720, episcop al Buzăului, în locul lui Daniil: luase Scaunul metropolitan fără a trece pe la Râmnic, căci Oltenia se găsea atunci în stăpânirea Germanilor¹. Numai acum un Grec, din Creta, Neofit Kretikos, care purtase titlul Mirelor din Asia și căpătase, creșcând fiii lui Constantin Mavrocordat, drepturi la luarea-aminte și recunoștința Domnului, urcă scările tronului Mitropoliților Ungrovlahiei², pe care era să-l ție până ce alt Grec, Filaret, îi urmă în 1754. La Buzău, Misail (1732-41), fost dichiu la Târgoviște, arată să fi fost Român, iar Metodie (1741-8), până la alegere eclesiarh al lui Neofit, și Filaret însuși, care stătuse ca egumen la mănăstirea cu călugări greci a Sfintei Ecaterine din București, se țin de acestălalt neam³.

Cum se vede, până pe la jumătatea veacului Scaunele arhieriești rămân ale călugărilor de țară, — și la Râmnic, precum se va arăta în alt capitol, datina dreaptă și bună se păstrează încă și mai mult timp. Totuși un foarte mare număr de mănăstiri se aflau acum în atârnare de Locurile răsăritene. De Sf. Mormânt, deci de Patriarhia Ierusalimului atârnau: Sf. Gheorghe Nou, ctitoria Brâncoveanului, cu patru metoașe ale sale, dintre care unul era Stelea din Târgoviște; Văcăreștii, dați de ctitorul lor, Nicolae Mavrocordat, cu două metoașe, dintre care unul mănăstirea Barbu din părțile Buzăului, făcută, ca și Târșorul cel nou⁴, «dină a bunului și creștinul Io Antonie-Vodă Vistierie»⁵; Călușul Buzeștilor, al lui Petru Cercel și al lui Mihai Viteazul, cu schitul său Tințărenii din Dolj; Sf. Sava din București, acuma dărămată; biserica făcută în București

¹ Cf. Lesviodox, pp. 441-2; *Condica Sfântă*, no. XLIII.

² *Ibid.*, p. 405; Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 413; cf. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 514 și urm.

³ Lesviodox, p. 442.

⁴ *Inscripții*, II, pp. 4-5.

⁵ *Ibid.*, I, p. 67, no. xxxi.

de aliatul lui Mihai-Vodă, Ștefan Răzvan, Biserica Răzvanului, care s'a împărtășit de aceeași soartă; Plătăreștii lui Matei Basarab, schiturile Negoiești și Gruicul, din Ilfov; Comana lui Radu-Vodă Șerban și a Cantacuzinilor, nepoții lui de fiică¹. Muntele Sinai avea: bogății Mărgineni ai lui Drăghici cel bătrân și ai lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, împreună cu mitocul său, Verbila, schit din al XVI-lea veac; Antim, arhimandritul Sinaii, făcù, la 1742, din nou biserica, ce se află în ruine după un cutremur²; biserica din Râmnicul-Sărat, clădită de Ștefan-cel-Mare, cu un schit, și, de mai multă vreme, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea măcar, mănăstirea bucureșteană a Sf. Ecaterina. La Scaunul Alexandriei eră închinată biserica mai nouă a Zlătarilor din București și, în țară, mănăstirile Șegarcea, Stăneștii, căpătate încă din zilele lui Chiril Lukaris, și schitul vâlcean Arhanghelul. A Patriarhului Antiohiei eră numai biserița Sf. Spiridon din București, de care a fost vorba chiar acum. Sărindarul din același oraș, biserica lui Mateiu-Vodă, cu schitul ilfovean Balamucii și mănăstirea Mislea, a lui Radu Paisie, se țineau de mănăstirea grecească Sf. Părinți din Ianina. Mănăstirea slavonă de acolo, Jița, avea biserica Sf. Ioan din București; mănăstirea Katzikia, tot a Grecilor, schitul Duleștii, în județul Râmnicu-Sărat; mănăstirea Velas, a treia grecească, schiturile Băbeni și Cordești (Râmnicul-Sărat). Biserița întemeiată în București de Mitropolitul titular de Stauropolis, Ioanichie din Ostanița, la 1724, a fost închinată de dânsul mănăstirii Gura din eparhia Pogonianeii, de unde însuși își trăgea obârșia³, și schitul muscelean, Valea, având, de bună seamă același ctitor, căpătă aceeași stăpâni; o altă mănăstire din aceeași eparhie avea

¹ De aici vine aflarea acolo a unui patrahir al egumenului de Văcărești din 1781: *ibid.*, p. 87.

² *Ibid.*, p. 93.

³ *Ibid.*, p. 356, no. LXXX.

schitul Bradul din Buzău, o a treia, Hanul Grecilor. Gorgota din Dâmbovița, Butoiul și Bucovățul, se țineau încă mai de mult de mănăstirile de pe stâncă ale Tesaliei, *Meteora*. Nucetul era al mănăstirii Dușcu dela Tricala¹.

Și mai bine împărțit era în sfârșit Atosul, cu străvechile și vestitele sale mănăstiri, care adăpostiseră ca «protos» pe cel de-al doilea Mitropolit al Țării-Românești, Grecul Hariton; Cotrocenii, cu mănăstirea Văleni-de-Munte și două schituri, erau ai *obștii* întregi; Radu-Vodă din București, Stelea, din același oraș, și Tutana argeșeană a lui Mihnea-Vodă erau ale Ivirului; «Mihaiu-Vodă», a Simopetrei, împreună și cu schiturile Izvoranu, al Mitropolitului Luca, și Beșteleiu, din Argeș; Sf. Apostoli sau Arhimandritul din București se ținea de Stavronichita; Slobozia lui Ienachi, ctitorie a lui Mateiu-Vodă, și schitul prahovean Apostolachi ajunseseră ale Dochiariului; Cășcioarele din Vlașca, frumos schit din veacul al XVI-lea, cu pietre de mormânt ale celor d'întăiu ctitori, recunoște superioritatea Pantocratorului; Plumbuita, reparată de Mateiu Basarab, trimetea prisosul la Xeropotam: Clocociovul și Slatina, din Olt, le avea Cotlumuzul; Jitia din Dolj plătia la Sf. Pavel; schitul doljean Roaba la Xenofont; cel dela Baia-de-Aramă la Chilandariu; Hotărani din Romanați la Dionisiu, iar schitul din dealul Spirii, clădit de «Spiridon doftorul», mort la 1765², la *Moni Grigoriu*³.

«Slobode» rămăseseră însă destule mănăstiri, de care, cu toată fama lor cea rea, «Fanarioții», cari, ca străini, trebuiau să fie în seamă multe, nu cutezau a se atinge; rămăseseră destule mănăstiri mai mici, care nu au deocamdată o însemnătate pentru viața culturală și religioasă, — între ele și Ostrovul, a lui Neagoe-Vodă, Viforâta, refăcută de Radu Mihnea și de curând dreasă, mărită și împodobită

¹ Cf. și *Studii și doc.*, III, pp. 85-6.

² *Inscripții*, I, p. 336.

³ Arătarea dependenței, după Lesvioudax, p. 460 și urm.

cu chiliile de Brâncoveanu¹, Căldărușanii lui Matei Basarab, mănăstirile oltene dintr'un Lemn, Surpatele, Mamul: cea d'întăiu, a lui Mateiu-Vodă, dreasă de Ștefan Cantacuzino, care e ctitor și la Sf. Apostoli din București²; cea de-a doua, făcută de iznoavă prin evlavia darnică a Doamnei lui Constantin Brâncoveanu, Marica³, ziditoarea la București a bisericii Dintr'o zi, lângă biserica Ienii, a fratelui ei, Pană Negoiescu⁴; cea de-a treia, ctitorie a lui Brâncoveanu însuși, care găsisse în loc o biată bisericuță de lemn⁵.

Pentru mai multă siguranță că nimeni nu se va atinge de ele, unii ctitori și Domni luaseră dela un timp măsura de a face din mănăstiri, chiar din cele mai vechi, mai mari și mai bogate, metoașe ale Mitropoliei și episcopiiilor: de Scaunul Târgoviștii se ținea un mare număr din mănăstirile și schiturile Dâmboviței și Prahovei, ca Zamfira, zidită de văduva lui Manu Apostolu⁶, agentul de negoț și de afaceri al lui Brâncoveanu. Episcopul Râmnicului își avea câte o biserică la București — «Patruzeci de mucenici» — și la Craiova — Sf. Ioan Botezătorul⁷, apoi un număr de schituri vâlcene, pe când Scaunul Buzăului stăpâniă și mănăstiri frumoase, ca Vintilă-Vodă și Berca.

Neatinse de vre-o cotropire și încunjurate de alte lăcașuri supuse lor, stăteau vechile și noile mănăstiri domnești: *Tismana*, căreia Șerban Cantacuzino-i dădă un strălucit aier, iar Brâncoveanu, supt egumenul Iosif, ripide de argint și care mai primă, în această epocă, daruri dela neamul Brăiloilor, — aici se odihnește neastâmpăratul călugăr Dosof-

¹ Radu Greceanu, pp. 228-9.

² *Inscripții*, I, pp. 266-7, no. IX.

³ *Ibid.*, I, pp. 182-3, no. LXXIII; Radu Greceanu, pp. 227-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 265-6, no. VIII; pp. 268-60, no. XI.

⁵ *Ibid.*, pp. 172-3, no. LXVII.

⁶ V. mai sus; *Inscripții*, II, pp. 76-80.

⁷ Actele acestui mitoc le-a publicat episcopul Ghenadie de Râmnic în *Biserica Ortodoxă* pe 1891.

teiu Brăiloiu, numit așa în hatârul marelui Patriarh — dela Glogoveni¹; *Cozia*, care dăduse pe Mitropolitul Teodosie și din care mai răsăriră în veacul al XVIII-lea cărturari bisericești, ca Ghenadie, traducător, care se încercă și în versuri de cuprins religios²; *Govora*, dreasă, supț egumenul Paisie, de Brâncoveanu, la 1701³; *Bistrița*, pe care el cheltuise s'o dreagă încă pe când eră numai Spătar-Mare al țerii, în 1683⁴, dându-i apoi, ca boier și ca Domn, sfeșnice de argint și de bronz, ripide, discuri, Evangheliu frumos legate⁵, pe când Andriana, soția vărului său Șerban Cantacuzino Vornicul, ctitoare și la biserica Banului din Buzău, după moartea întâiului soț⁶, adăugiă bisericuța bolniței⁷; *Arnota* lui Mateiu Basarab, unde Brâncoveanu tăcū doar o fântână, «ca să fie de multū ajutoriū lăcuiitorilor în sfânta mânăstire, și Domnii Meale pomeană în veaci», supț egumenul Varlaam⁸; *Strehaia*, unde el inoi, la 1693, zidurile care nu mai cuprindeau acum un episcop⁹; *Brâncovenii*, unde se îngropă, lângă tatăl și bunul soțului ei, Stanca, mama lui Constantin-Vodă, și unde acesta dădū proporții mărețe bisericii «vechi și mici foarte» a lui Mateiu-Vodă¹⁰ și făcū din nou biserica bolniței; *Sadova* lui Mateiu, unde iarăși «nepotul» său va fi adaus și înnoit; *Gura-Motrului*; *Glavaciocul*, unde Constantin-Vodă păstră drintr'o reparație vechea biserică a lui Vlad Călugăru¹¹; *Câmpulungul*, care

¹ Ștefulescu, *Tismana*, p. 112 și urm.

² Iorga, *Două biblioteci de mânăstiri: Ghighiul și Argeșul*, p. 30 și urm.

³ *Inscripții*, I, p. 179, no. 369.

⁴ *Ibid.*, p. 193 și urm.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, pp. 362-3. no. 11; *Buletinul comisiunii Monumentelor Istorice*, an. I.

⁷ *Ibid.*, pp. 201-2.

⁸ *Ibid.*, p. 205, no. 437.

⁹ *Ibid.*, p. 211.

¹⁰ *Ibid.*, II, p. 71 și urm.

¹¹ Lăpădatu, *Vlad Călugăru*.

eră prea trainic lucrată de Mateiu-Vodă, ca să fie nevoie de o nouă cheltuială din partea urmaşului său ca lungă Domnie, evlavie și dărnicie, — clădindu-se numai la 1718, de «năstavnicul» Teofan, biserica bolniței¹; *Vieroșul* Goleștilor, unde făcuseră prefaceri mai de curând Stroe Leurdeanu² și unde la 1702 eră egumen român Iosaf, pe mormântul căruia e o inscripție în limba lui și a țerii³; *Argesul*, unde doar făcuseră daruri de obiecte pentru moaște Constantin Cârnuț și Doamna Balașa, fiind egumen poate acel Ștefan, mort de ciumă, după care veni Teodosie, care ridică la 1661-2 o cruce în amintirea lui⁴; *Râncăciouul*; *Mărcuța*, care fu cerută numai după 1750 de Alexandru-Vodă Ipsilanti⁵; *Dealul*, mult scăzută, unde se păstrează încă o cruce dela Mateiu Basarab și Doamna Ilina⁶, și, în sfârșit, Snagovul, care ieșise abia de supt îngrijirea lui Antim «tipografu», de pe urma căruia, după sfărâmarea chiliilor, dărâmare zidurilor și coborârea singurătății de astăzi, a mai rămas, dela meșterul tuturor artelor, un potir, lucrat pentru dânsul, la 1694, de Ghioca zlătarul⁷.

CAP. V.

Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.

Brâncoveanu nu se mulțămî cu prefacerea, mărirea și împodobirea vechilor clădiri mănăstirești, care formează gloria cea mai curată a Domniei lui, nu se mulțămî numai cu înălțarea din nou a Mitropoliei din Târgoviște, unde-și

¹ *Inscripții*, I, pp. 135-6.

² *Ibid.*, pp. 142-3, n-le 289, 291.

³ *Ibid.*, p. 144, no. 293.

⁴ *Ibid.*, p. 155, no. 319.

⁵ Cf. *ibid.*, p. 84.

⁶ *Ibid.*, p. 102, no. 202.

⁷ *Ibid.*, p. 162, no. 333.

îngropă o noră, Balașa, și un ginere, Scarlat Mavrocordat, și a bisericii domnești din același vechiu Scaun de stăpânire, în care-i plăcea să petreacă pe fiecare an câteva zile¹, cu zidirea de biserici frumoase pe fiecare din moșiile sale — la Potlogi, de pildă, lângă strălucitele Curți domnești, stricate de vremuri și de Vandali, cari lucrează fără rușine și astăzi², ori la Mogoșoaia³, în marginea Bucureștilor, la Doicești⁴, și în Ardeal chiar, pe pământurile sale, precum la Poiana Mărului, — urmat fiind de Constantin Cantacuzino, care a clădit la moșiile lui; de Mihai Cantacuzino Spătarul, care a lăsat minunata biserică a Colței⁵, mănăstirea prahoveană a Sinaii, închinată dela început Sfântului Munte, unde a făcut drum de hagiul el însuși și mamă-sa, Doamna Elena, bisericuța dela Fundenii Doamnei, cu podoabe de flori, lămpi, păuni, întipărite 'n tencuială; de Toma Cantacuzino, nepotul lor, care a zidit biserica dela Filipeștii-de-pădure⁶ (Filipeștii au clădit la Bucov⁷ și la Mătești⁸, iar Văcăreștii în satul dâmbovițean cu același nume⁹). El voi să lase, pentru îngroparea sa și a neamului său, ca și pentru adăpostirea unei vieți călugărești, care să poată fi îndreptariu, pentru cultivarea artei religioase și a scrisului bisericesc, o mănăstire fără păreche. În acea Oltenie, atât de bogată în mănăstiri vechi, slobode, bogate și mândre, prin călugării cărora se ținea munca și avântul în Biserică, el alege un loc singuratec, în păduri dese, prin muncelele Vâlcii, și făcù să se clădească acolo, cu cele mai bune

¹ *Inscripții*, I, pp. 102 și urm., 117 și urm.

² *Ibid.*, II, p. 47.

³ *Ibid.*, p. 5 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 361-2; cf. Drăghiceanu, *l. c.*, pp. 28-9.

⁵ Sculpturile din pridvor și praveștea ei generală în *Istoria Românilor pentru poporul românesc*.

⁶ Descrierea celei d'întăiu, de G. Mandrea; a celei de-a doua de Zigara Samurcaș, București, 1908.

⁷ *Inscripții*, II, p. 256 și urm.

⁸ V. ediția Iorga a Cronicei lui Constantin Căpitanul, Prefața.

⁹ *Inscripții*, II, p. 283, no. 820.

materiale și cu meșterii cei mai destoinici, mănăstirea Hurezului sau a Hurezilor. Începută la 1690, ea putea fi sfințită numai peste trei ani de zile, urmându-se și mai departe la înfrumusețarea ei, supt îngrijirea unui egumen râvnitor și priceput, unui neobosit gospodar, a lui Ioan arhimandritul, care, în toată viața lui următoare, n'a căutat nicio mărire în afară de cuprinsul lăcașului ridicat supt ochii și după povețele lui.

Hurezul poate fi privit ca tipul definitiv al arhitecturii religioase a Românilor, alcătuită prin contopirea elementelor venite din Moldova cu cele, mai puține și mai puțin însemnate, aflătoare în principatul muntean. Frumos pridvor pe stâlpi lucrați cu o mare bogăție de podoabe; încăpătoare biserică în chip de cruce, cu un rând de alți stâlpi tot așa de meșteșugit sculptați între tinda femeilor și naos; flori de piatră în jurul ușii celei mari și a tuturor ferestrelor, două turnuri ușoare sprijinite pe bolți trainice, apoi chilia cu cerdace răzimate pe stâlpi de o frumuseță neîntrăcută; paraclise răspândite prin desișul de copaci ai livezilor, desăvârșesc un întreg de armonie bogată, de lux cinstit și discret. După această capodoperă a lui Vucașin pietrarul, a lui Manea vătaful de zidari, Nicolae Mavrocordat a putut cheltui din bielușug pentru mănăstirea de întrecere a Văcăreștilor (mântuită la 1722), unde biserica are stâlpi și mai răbdător săpați la pridvor și în cerdacurile Curților domnești, pentru frumosul paraclis al Mitropoliei¹; arhiepiscopul de Stavropolis a putut strânge într'un cuprins mai mic o sculptură de capitule și privazuri care uimește mai mult prin lipsa aproape totală a spațiului neîmpodobit; Grigore Ghica a putut da proporții mari lăcașului de îngropare dela Pantelimon, în dreapta căruia se ridică înaltul mormânt de marmură al ctitorului²,— dincolo de canoanele de frumuseță ale Hurezului n'a mers însă nimeni³.

¹ *Inscripții*, I, p. 242 și urm.

² *Ibid.*, p. 70 și urm.

³ V. și articolul cu admirabile desemnuri și plânse al d-lui Al. Lăpădatu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I.

Hurezul avu dela început multe venituri, moșii și câteva schituri-metoașe, al Polovracilor, clădit de boieri din veacul al XVII-lea¹, al Rămeștilor ș. a.² Averea mănăstirii celei nouă nu se putea apropia însă, firește, de a vechilor mănăstiri domnești, pe care rânduri întregi de Voevozi și boieri le împodobiseră cu daniile lor. Pentru a o păstra însă bine, pentru a împiedecă orice amestec al ierarhilor străini sau și al celor de țară, ctitorul ceru Patriarhului din Constantinopol să creeze în folosul Hurezului său încă o stavropighie, pe lângă a Tismanei și a Argeșului. «Gramata» patriarhală din Februar 1702 hotăria că nici Mitropolitul, nici episcopul de Râmnic nu vor fi priviți la Hurez decât doar ca oaspeți; Domnul și boierii nu pot înrăuri întru nimic viața mănăstirii. «Cu știrea și cu socoteala» ctitorului, sau a celor cari, după moartea lui, îl vor reprezintă, se va alege egumenul. Pentru a se ști dela început că nu e vorba de o închinare, actul spune că Patriarhul nu va trimete niciun cleric numit de el la mănăstirea-stavropighie, ci va primi numai, odată pe an, un dar de 30 de ocă din ceara de pe pământurile Hurezului³.

Așteptările lui Brâncoveanu de a se face din Hurez un centru de cultură se dovediră însă zădarnice. «Năstavnicul», eclesiarhul, ieromonahii, călugării de rând își căutară numai de slujbă ori de gospodărie, când nu se luptau, împărțiți în partide, prin intrigi și mită, pentru a se alege egumeni⁴. Un singur cărturar se ridică din mijlocul lor, mai târziu, Lavrentie. Dar nici acesta nu rămase la mănăstire, ci trecu la Episcopia de Râmnic.

Căci nu anume împrejurări întâmplătoare sau lipsa de oameni făceau ca mănăstirile, din care pornise toată mișcarea de artă și de literatură a trecutului, să nu mai poată

¹ Ștefulescu, *Polovraci*, București, 1907.

² *Studii și doc.*, XIV, pp. VII-VIII.

³ *Ibid.*, p. 5 și urm.; cf. și pp. VIII-IX din Prefata acelei cărți.

⁴ V. Prefata la vol. citat din *Studii și documente*.

răspunde chemării lor, ci faptul că episcopiile, oprite prin voința Domnilor celor noi dela orice politică religioasă, și încă mai mult dela politica propriu zisă, chemau la ele toată priceperea, toată râvna, toată munca pe tărâmul bisericesc, lăsă în umbră mănăstirile, care din ce în ce mai mult lănceziau în grija dijmei de strâns, a viilor de cules, a pădurilor de stăpânit și a cârmuirii sălașelor de Țigani.

PART

BISERICILE ROMANEȘTI DIN PRINCIPATE

IN LITĂRĂ

CU RUSII ȘI ÎN LUPTĂ CU GRECII

PARTEA A III-a

BISERICILE ROMĂNEȘTI DIN PRINCIPATE

ÎN LEGĂTURĂ

CU RUSII ȘI ÎN LUPTĂ CU GRECII.

1671
/ 1929

1. M. G. S. 1917, p. 332 și urm.

2. V. N. C. 1917, pp. 160.

3. Episcopul Iași, M. G. S. 1917, p. 332, nr. 1. Studiu p. 160.

CAP. I.

Biserica moldovenească dela moartea lui Dosofteiu până la 1750 și legăturile ei cu puterea domnească.

Mitropolitul Dosofteiu, pribegind în Polonia pe urma ostașilor Craiului Sobieski, nu luase cu dânsul numai odăjdiile scumpe, odoarele vechi, folositoarele cărți de stăpânire ale Mitropoliei Moldovei, ci și sufletul ei însuși. Urmașul său, Sava, n'are niciun fel de însemnătate; fost episcop de Roman pe urma lui Ioan din Secul, el nu și-a legat numele nici măcar de strămutarea Mitropoliei.

Arhipăstorii moldovenești slujiseră până atunci, lângă Curte, în biserica Sf. Nicolae cel Domnesc, dreasă de Antonie Ruset¹, care o împodobî cu clopotniță nouă, cu ziduri de incunjur, cu cișmea, cu sfeșnice de aramă și vase de argint, cu un mormânt gătit pentru el, în care însă nu-i eră dat să se odihnească, mazilia grabnică aruncându-l la Constantinopol, unde răbdă chinuri grele, pentru a-și vădi avuția, și muri peste puțin timp². Făcând din ea o biserică închinată Mitropoliei sucevene și hotărând «ca să hie amândouă un Scaun de Mitropolie, nedespărțite, a toată țara Moldovei», Antonie-Vodă incredință noul lăcaș al Sf. Nicolae lui Dosofteiu la 29 Mart 1678³. Duca-Vodă, care mântui și zu-

¹ Melchisedec, *Notițe*, p. 252 și urm.

² V. N. Costin, pp. 14-6.

³ Erhiceanu, *Ist. Mitr. Moldaviei*, pp. LVIII, 3-4; *Studii și doc.*, V, p. 90, no. 65.

grăveala la Sf. Nicolae¹, nu se mulțămise însă cu această bisericuță întunecoasă și Doamna lui, Anastasia, ctitoră și la Agapia cea veche din deal², unde a făcut casă de locuință, începù zidirea unui lăcaș anume al Mitropoliei. Pe locul, întrebuintat ca țintirim, al bisericii de de mult stricate a Sfântului Ioan, *Biserica Albă*, «lângă feredeiele» lui Vasile Lupu³, și pe altele, cumpărate, până la «Mitropolia cea veche» a Sf. Nicolae, se făcù «din pajște» o clădire nouă, care erà isprăvită la 1682, când se săpau în piatra dela proscomidie numele ctitorilor, începând cu Dabija-Vodă, tatăl vitreg al întemeietoarei, care erà fiică a Doamnei «Dabijoaii», Ecaterina-Dafina, și a boierului Dimitrie Buhuș⁴: încă dela 1688 se îngropà aici a doua soție a lui Iordachi Ruset, înrudit cu Dabijeștii prin căsătoria lui d'întăiu cu Maria, soră după mamă a Doamnei Anastasia⁵.

În această biserică a Strateniei, dusă până la capăt înainte de 1683, când se mântui cea din urmă Domnie a Ducăi-Vodă, de «ispravnicul» ei, Pătrașcu Jicnicerul⁶, se slujia deci încă din zilele Mitropolitului Dosofteiu⁷. Întorcându-se după 1693, ca mamă de Domn, în stăpânirea lui Constantin Duca-Vodă, care a premenit biserică dela Copou⁸, Anastasia adause apoi ctitoriei sale zestre de moșii, din ale Dabijăi-Vodă, în părțile Bârladului, și din altă obârșie, smulgând una dela mănăstirea «mai de tot pustie» a Hadâmbului⁹.

¹ N. Costin, p. 18.

² *Inscripții*, I, p. 29, no. 65.

³ N. Costin, p. 20.

⁴ V. *Studii și doc.*, V, notele la cap. I. Inscripția în culegerea adesea citată, II, pp. 171-3.

⁵ *Ibid.*, p. 173, no. 465.

⁶ N. Costin, p. 20.

⁷ Cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldaviei*, p. 1 și urm.; cf. *ibid.*, p. XLIV și urm.

⁸ *Inscripții*, II, p. 146.

⁹ Erbiceanu, *o. c.*; *Studii și doc.*, V, pp. 95-6, no. 87.

Supt Sava, de altminterea, clerul moldovenesc decăzuse adânc, în urma tulburărilor, a războaielor străine purtate pe pământul nostru, a sălășluirii joimirilor poloni în mănăstirile noastre. Sava însuși, care eră încă la 1682 egumen al Putnei¹, nu-i apucă, la năvălirile lor în acele părți, dar în curând Andrei Dymidecki, Nicolae Roguszki, Woi-cechowski, Dobrowski ori «rohministrul» român Alexandru Davidel, — pe când stărostia de Cernăuți o țineă alt ofițer polon de neam românesc, Turculeț², — porunciră în Ținutul mănăstirilor bucovinene. Știm că mănăstirea Slatina, a lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu, s'a «pustiit» în cel mai deplin înțeles al cuvântului; în 1691 Polonii porunciau în Cetatea Neamțului, și-și poate închipui oricine în ce hal se va fi găsit mănăstirea de lângă dânsa³. Suceava eră atunci în mâinile lor; biserica din Hârlău a lui Ștefan-cel-Mare, ca și cea, din aceeași epocă, dela Păpăuți lângă Botoșani, poartă și astăzi pe tencuiala lor iscăliturile scrijelate ale luptătorilor Craiului Ion, cari veniau dela Ștefănești pe Prut și mergeau la Cotnari⁴. La Agapia ca și la Secul petrecură câtvă timp ostașii străini⁵. La Putna, cu mormântul lui Ștefan, veni o ceată de Cazaci, drăgani și joimiri înhăitați cu dânsii și cerură să li se dea în mână turnul unde bănuiau că se află bogățiile ascunse ale boierilor; nedându-li-se, ei aprinseră mănăstirea și nu se învoiră a o stinge cu «puștile de apă» ce aveau, decât atunci când li se dădură cheile⁶. Starea mănăstirilor Moldovei eră așa de nenorocită, încât Patriarhia de Ierusalim văzù că n'are niciun câștig de la ele și dădù înapoi Moldovenilor, la 1705, Pobrata, Tazlăul lui Ștefan-cel-Mare⁷, Cașinul lui Gheorghe

¹ *Doc. Bistriței*, II, p. 36, no. ccxxv; cf. Erbiceanu, *l. c.*, p. LVIII.

² *V. Doc. Bistriței*, I, Prefața.

³ *Ibid.*, pp. 82-3, no. cccxxiv; Hurmuzaki, *Supl.* II³, p. 231.

⁴ *Inscripții*, I, pp. 7-8.

⁵ *Cronicile Moldovei*.

⁶ Neculce, p. 180.

⁷ *Inscripții*, II, p. 220 și urm.

Ștefan¹ și Bistrița străveche, care rămaseră astfel slobode până la venirea în Moldova, pe la 1743, a Patriarhului Par-tenie, căruiă Constantin Mavrocordat îi adăugî Soveja, care, pe vremea războiului, fusese un adăpost al «budușlăilor» de peste munte².

Astfel după, încheierea păcii din 1699-700, Domnul de atunci al Moldovei, Antioh Cantemir, dădû Mitropolitului în-sărcinarea de a cercetă care e starea mănăstirilor «pe la munte și pe supt munte» și ce s'a făcut cu veniturile lor «într'a-ciaste cumpliti vremi», când și egumenii de pe atunci se învoiau cu ostașii și hoții străini pentru a le jăfui. Va înlătură, cu ajutorul boierului ce i se pune la îndemână, pe orice «om hien și făcător de rău», va aduce înapoi de pe la rude și «curțile boierești», «din prisacile boierești», unde îngrijiau de stupi, de pe la «odăi», unde păziau vitele, pe călugării fugari, la «postrigul lor»; va luă «bucatele» ace-lora dintre ei cari-și făcuseră acum gospodărie deosebită «și după trebile lor îmblau» și «înherându-le», le va trimete mănăstirilor³. Și încă nu se înșirau toate scăderile și pă-catele timpului, căci vedem pe un Mitropolit, urmaș al lui Sava, Ghedeon, cumpărând, ca mulți alții, moșii vândute de egumenul, necredincios, al Râșcei — în Țara-Românească Nicolae Mavrocordat sfărâmă astfel de vânzări — și afuri-sind pe aceia cari s'ar atinge, după moartea lui, de această avere, afară numai dacă o măsură de obște ar atinge și pe alți cumpărători⁴. Și, murind, el lăsă Mitropolia datoare cu șapte pungî de bani la cămătarii turci⁵!

Porunca lui Antioh-Vodă mai prevedeă și aducerea la Curte a egumenilor cu purtări rele, ca «să se giudece pre faptele lor cu ocna». Era o nouă dovadă a decăderii și pier-derii simțului de demnitate. În adevăr, încă din 24 Februar

¹ *Inscripții*, I, pp. 25-6.

² V. *Uricariul*, II, p. 100 și urm.; Neculce, p. 420.

³ Erbiceanu, *o. c.*, p. 10; *Studii și doc.*, V, pp. 97-8, no. 91.

⁴ Erbiceanu, *o. c.*, p. 11; an. 1722.

⁵ *Ibid.*, p. 12.

1649, supt Vasile Lupu se hotărâse ca în rosturile clerului să nu se amestece pârcałabi, globnici ori deșugubinari, ci, potrivit cu pravila, pusă de curând în cinste, «afară de moarte, oricâte greșiale vor hi, niciunū județū mirenescū să n'aibă treabă a-i judecă; numai carele va face moarte, den cei de besiarecă, cu acela va aveă treabă Domnia, iară la alte vine și greșiale să nu aibă nime nicio treabă cu dânșii, fără numai Vlădicii». Deci «cu episcopii să aibă treabă Mitropolitul, cu toți episcopii» — prin urmare: Mitropolitul cu soborul — «iară cu calugării și cu călugărițile și cu preuții și cu diaconii mirenești și cu țercovnicii», — ba chiar și cu casele preoților, «feciorii neinsurați», cu poslușnicii mănăstirilor și cu «năimii lor», zice un act din 1667, și «năimitele» (1694)¹, — și, în sfârșit, cu bresle în legătură cu Biserica, precum erau ale săracilor, sau «mișeilor», și ale cioclılor², «ca să aibă treabă a-i judecă și a-i certă și a-i globi, cineși după deala sa», episcopul diecesan. Dacă e grabă de pedeapsă, clericul vinovat va puteă să fie numai prins pentru a fi dus la Scaunul judecării episcopale. După aceeași pravilă vor judecă episcopii, de-a dreptul, sau prin protopopii lor — câte unul de fiecare episcopie și câte unul de fiecare oraș de Scaun —, toate cazurile canonice: «cuscrii, cumătrii, cununii, sânge amestecat, aceia ce petrecū din afară de leage», fie în oraș, fie în satē slobode, ori având stăpānul lor³.

Tot odată, în vechile «dreptăți» ale preoților din veacul al XVII-lea se cuprindeă ca ei să nu plătească birul de țară, rămāind, firește, a plăti Vlădicai «dajdea vlădicească» sau «poclonul episcopiei»⁴, a cării sumă ni-o dă Dimitrie Cantemir, domnescul istoric dela începutul unui nou secol: 200 de aspri sau bani și o piele de vulpe ori de jder⁵ și co-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 418 și urm., 430.

² V. *Cron. Rom.*, I, p. 316 și urm., 331 și urm.; II, pp. 4, 8 și urm.; *Studii și doc.*, VI, p. 428 și urm.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 419-20; cf. și p. 443.

⁴ Același, *Cron. Rom.*, I, pp. 331-3.

⁵ *Descr. Moldaviei*, p. 447; cf. *Cron. Hușilor*, pp. 444-5.

Iacii vlădicești, poclon în natură. Episcopii, din partea lor, dădeau lui Vodă, după plac, un dar¹. La 1657 încă se știa că «desiatina de stupi și desiatina de vin» și alte dijme ele dau și preoții, dacă nu sânt anume scutiți², dar, când, la 1707, Mihai Racoviță puse pe episcopii, pe mănăstiri și pe preoți «deseatina țăreânește», interesații protestară, aducând înainte că «au avut scuteală, pre obiceiul carele au fost legat dela Domniei cei bătrâni». De fapt în 1706, Antioh Cantemir declară că preoții și diaconii din Roman sânt scutiți, între alte sarcini, și de desetină și gorștină³, și pe moșiile Sf. Mormânt nu se luă goștina oilor⁴. Domnul trebui să dea privilegiu cu jurământ, în Iulie, pentru ca apoi așa-zisul abuz să se întoarcă⁵. Mănăstirile Sf. Mormânt aveau încă din cea d'întâiu Domnie a lui *ruptă* cu *testament*, iarăși «legată cu blestem», ca să dea o singură dajde pe an, în patru șferturi, așa cum ceruse Patriarhul Dosofteiu, care trebuia ascultat⁶, și, în a doua stăpânire a lui, Antioh Cantemir întinsese această osebire de către țară și asupra tuturor celorlalte mănăstiri⁷. În vremea lui Dosofteiu încă, la împrejurări grele, se luase bir și dela preoți, pentru cheltuielile făcute cu trecerea de două ori a Sultanelui prin țară, împotriva Poloniei⁸.

Astfel această Biserică moldovenească, odinioară așa de îngrădită de privilegii, rămase, ca și cea munteană pe vremea «Fanarioților», și mai mult decât dânsa, la poruncile Domnilor străini. Când ajunge să vorbească de dânsa, în clasică

¹ *Si ipsi sua sponte ei aliquid donaverint; ibid.*

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 123.

³ Același, *Cron. Rom.*, I, p. 321.

⁴ *Uricariul*, II, p. 104.

⁵ N. Costin, pp. 56-7.

⁶ Concesie pentru mănăstirile Sf. Mormânt, Iunie 1705; *Uricariul*, II, p. 100 și urm. Cf. actul următor, din 12 Septembrie, același an.

⁷ N. Costin, p. 52.

⁸ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 140.

sa «Descriere a Moldovei», Dimitrie Cantemir declară că Voevodul are toate drepturile asupra episcopilor, și deci a Mitropolitului, acele drepturi pe care Patriarhia din Constantinopol nu le-a cerut și nu le poate cere față de o Biserică asemenea în rang și demnitate cu cele patriarhale: «Domnul singur are dreptul de a cercetă viața și învățătura candidaților și a hotări pricina de scoatere a episcopilor sau a-i despoia de demnitatea lor»¹. Mitropolitul are numai chemarea de a-și hirotonisi sufraganii și a lua act de plecarea lor. Schimbările bisericesti le face tot Domnul, cu singura «încuviințare», «consimțire» (*consensus*) a Mitropolitului, care, în schimb, are dreptul, curat teoretic, de a se împotrivi la măsurile domnești ce jignesc legea. Episcopii au de lucru cu preoții lor, iar, cât privește pe călugări, «ei n'au nici un drept în așezarea sau scoaterea egumenilor și arhimandriților, ca unii ce trebuie să stea numai înaintea Scaunului Domniei». Singure «păcatele mai ușoare» se judecă și pedepsesc în cuprinsul Bisericii, pe calea ierarhică. În cazuri canonice chiar, episcopii au numai drept de raport la Domn, dacă acesta a judecat odată pe pârât. În sfârșit Domnul poate pedepsi pe Mitropolit, iar pentru pedeapsa Măriei Sale e numai Dumnezeu în cer și, pe pământ, «unealta» lui, Sultanul².

Și după astfel de teorii lucrau Domnii din acest timp, cei de țară mai cu vârf decât Țarigrădenii, vechili împărătești, cu simț de răspundere și frică de stăpân. Varlaam, urmașul lui Mitrofan, episcop de Huși, în al douăzecelea an poate de păstorie, e învinuit de Antioh Cantemir că nu judecă drept, și Vodă-i strigă în Divan: «Popo, ce nu giudeci drept, când îți vin cărțile mele? Ți-oiu rade pletele!», silindu-l să iasă cu blestem din rândul clericilor

¹ *Solius enim principis est de candidatorum vita et eruditione exquirere et exactorandorum causam dirimere sententiamque depositionis ferre*; p. 146.

² *Ibid.*

înalți și al boierilor de sfat, martori ai acestei nemai pomenite rușini¹, Și, când acest episcop, altfel în adevăr om nedrept și risipitor, fără tragere de inimă și hărnicie, e silit să plece, supt Mihai Racoviță, care însă n'avea aceleași apucături brutale, se spune de dânsul apriat în carte domnească deschisă: «că cine a fost și episcop, n'au grijit pe giur dânsa [Episcopia] nimica»². Despre urmașul său, un Sava de Pângărați, se spune, în cartea domnească dela 19 Ianuar 1709, că «Domnia Mea am socotit cu tot soborul sfinței Besiareci de am pus acolo episcop la Huși»³. Iar în vestirea către protopopii de Ținuturi, cu data de 20: «Bine vrând Domnia Mea, și împreună cu tot Sfatul Domniei Meale, am socotit și am ales de am pus acolo la Piscopie Hușilor pe Svintia Sa chir Sava, să fie piscop», rămâind ca preoții toți să se înfățișeze noului numit, «ca să-î vază și să-î cearci pentru vrednicie preotească», izgonind pe cei nevrednici, după pravilă⁴.

Nenorocirile țării din anul de războiu 1744, când, pe urma Rușilor, cari se duceau îndărăt, Tatarii prădară cumplit țara, haină prin trădarea față de Turci a lui Dimitrie Cantemir, și rămasă fără Domn, atinseră greu șubreda și sărăcita Biserică a Moldovei, care, într'un timp când Țara-Românească se umplea de biserici minunate, putea să arăte doar reparația lui Antonie-Vodă la Sf. Nicolae, noua Mitropolie a Doamnei Anastasia și biata mănăstioară de hotar dela Miera Putnei, la care cheltuiră pe rând bătrânul Cantemir, îngropat definitiv acolo, și fiul său Antioh⁵. De pe urma focului tăărăsc nu rămase în Episcopia dela Huși decât piatra goală, «piatra în jeriște», spune cel d'întăiu Domn din șirul Constantinopolitanilor, Nicolae Mavrocordat⁶.

¹ N. Costin, p. 55.

² Cron. Hușilor, I, p. 171.

³ Ibid., p. 173.

⁴ Ibid., pp. 173-4.

⁵ V. Inscripții, I, p. 23 și urm.

⁶ Melchisedec, Cron. Hușilor, I, pp. 185-6, 198-9.

(atunci se va fi nimicit și mănăstirea Clatia de lângă Iași). Mitropolitul Sava *paretisise* încă din 1700-1, urmându-i Misail de Roman, călugăr din Secu, tot așa de slab ca și dânsul, iar dela 1708 înainte Ghedeon, dela Agapia, risipitorul, asemenea cu Varlaam de Huși, țineă Scaunul Mitropoliei.

Pe vremea lui, un al treilea războiu pustii mănăstirile, umplându-le cu catane și pribegi, cari-i ajutară. La Cașin și în alte mănăstiri din munte se făcură cuiburi de ostași nemți, cari veniră și spre Iași, ca să gătească lui Mihai Racoviță soarta din 1716 a lui Mavrocordat. În Cetățuia stătù închis Vodă, și Tatarii se luptară cu oamenii lui Ferent pe coastele dealului. Ei merseră pe la mănăstirile-cetăți pentru a gonì pe dușmanii Sultanului. Ținuturile Neamțului, Sucevei, Bacăului, Romanului fură jăfuite și arse, și la plângerea Vlădicăi Pahomie de Roman¹ se adauge a Mitropolitului Ghedeon, care se tânguește pentru averea lui luată de catane și Tatar². Episcopul Gheorghie de Roman fugise spre Pângărați, cu privilegiile Episcopiei sale, «uricele, si ispisoacele, și veșmintele, și arginturi», dar cărăle se înceară în Bistrița³. La 1723 Ghedeon muri, și lăsă Mitropolia împovărată de datorii.

Nicolae-Vodă și-a dat toate silințele ca să aducă în bună stare și cele bisericesti. Punctul de vedere al său în ce privește legăturile Domniei cu Vlădica îl aduse și aici însă: oprirea dela politică a clerului, supravegherea lui de aproape în ce privește cheltuirea veniturilor, supunerea strictă față de ierarhia patriarhală grecească. Astfel, când, în Moldova, care primise, pe vremea bătrânului Cantemir, trei Patriarhi, Iacov și Dionisie de Constantinopol și Gherasim de Alexandria⁴, și care fusese cercetată de Hrisant, veni, la 1715,

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 351.

² Erbiceanu, *o. c.*, pp. 11-2.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 6-7.

⁴ D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyri, in fine.*

întorcându-se la 1721, Samuil de Alexandria, el îl dăruie cu mănăstirea Hangului¹, făcându-l judecător suprem între Iorest de Huși și Ioanichie de Brăila, când îl lăasă a da în mâna acestui din urmă, ca făcând parte din raiaua turcească, satul de peste Nistru al Dubasarilor². Același act poartă și altă iscălitură decât a «fericitului părintele Papa și Patriarhul dela Alexandria», anume a unui fost Ohridan, Grigorie, care nu cutează a-și mai zice acum, în 1715, Patriarh, ci numai «arhiepiscop»³.

Mitropolitul Gheorghie — se pare a fi de prin Drohoiu⁴ —, care urmă lui Ghedeon la 1723-4, venise din mănăstirea Neamțului și păstorise șese ani la Roman, unde fusese o bucată de vreme ieromonah pe lângă episcopul Sava al III-lea, urmașul, de pe la 1715, al lui Pahomie⁵. El se arată un bun gospodar, plătind greaua datorie a înaintașului său și dăruind Mitropoliei, pe care o înzestrase cu toate cele de nevoie, și un număr de moși⁶. Încă dela 1723, el întemeiasă, în «sfânta Mitropolie în Iașu, unde este hramul Stretenii Domnului Nostru Isus Hristos», o tipografie de românește și slavonește, la care lucră Ieremia Simeon, după cât se pare un mirean⁷. Într'un Sbornic, apărut la 1723⁸, el dădu la iveală povestea trecerii prin Mol-

¹ Întărită apoi de fiul său; Neculce, p. 420.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 336 și urm.; II, p. 5; *Cron. Hușilor*, I, pp. 190-1.

³ Același, *Cron. Hușilor*, I, pp. 190-1.

⁴ «Movila lui Vlădica Gheorghie» la Saucinița; *Studii și doc.*, V, p. 536, no. 25.

⁵ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 1 și urm. Supt el, la 1715, Patriarhul Hrisant cercetă Episcopia. Cf. *Studii și doc.*, V, p. 109, no. 100.

⁶ Erbiceanu, *o. c.*, p. 12; 24 Decembre 1729.

⁷ Ultima carte tipărită înainte de aceasta a fost *Sinopsis* dela Sf. Sava, a Mitropolitului Ghedeon; v. mai sus.

⁸ *Ist. lit. rom.*, I, p. 437; cf. *Viața preacuviosului părintelui nostru Paisie, tipărită de starețul Mardarie*; Neamț, 1836, p. 58; *Minunile Maicii Domnului*, Neamț, 1847, pp. 148-51; *Uricariul*, I, p. 398 și urm.

dova, supt Alexandru-cel-Bun, a tânărului Împărat bizantin Ioan Paleologul, care, între altele, și-ar fi arătat recunoștința trimetând Mitropolitului Iosif icoana Sf. Gheorghe, o mitră și cel d'intăiu sacos, în locul felonului întrebuintat până atunci, precum și diploma patriarhală a neatârării de orice Patriarhie a Mitropoliei Moldovei, al cărui arhipăstor eră să vie de acum înainte «ca un Patriarh, precum este Ohridul și Ipecul și Chiprul». Cum se vede, nu un adevăr istoric, ci un răspuns la amestecul Patriarhilor răsăriteni în afacerile Bisericii moldovenesti, la purtarea dictatorială a lui Samuil de Alexandria, sprijinit de Nicolae Mavrocordat¹. Gheorghie nu arată, firește, unde se află «scrisorile sobornicești» din Tarigrad, ci spune că s'au pierdut pe vremea Polonilor, la 1691; Nicolae Milescu le-ar fi tălmăcit la 1655.

CAP. II.

Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat.

Venind Domn, în April 1733, Constantin Mavrocordat, un nou Mitropolit, — dela 1730 (?) — Antonie, găsi în acest om luminat, care eră stăpânit de idei nouă, *filozofice*, de gospodărie orânduită și de răspândire a culturii, un puternic sprijinitor întru aducerea în mai bună stare a unei Biserici așa de mult și des încercate. Într'un hrisov, foarte frumos redactat într'o românească desăvârșită — se știe că al treilea Mavrocordat trimetea înapoi rapoartele grecești ale ispravnicilor săi —, Domnul evlavios și iubitor de învățătură arată că a fost și el, după datorie, la hramul Mitropoliei și că Antonie, la «voroava» ce au făcut împreună, i-a spus în ce rea stare se află Biserica lui, căci «nicio milă dela Domnii cei mai denainte noastră n'au avut Sfânta Mitropolie», așa

¹ Cf. și Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 86 și urm.

incât, «cu veniturile ce are, abia urnește cheltuielile Casei». Plin de venerație față de «maica bisericilor», el s'a hotărât a o împodobî cu zugrăveală, a-i face zid de împrejmuire și a clădi chilii, în care așeză școala slavonă — ce funcționează pe lângă cea grecească —, adăugînd obișnuitele scutiri și venituri mărunte¹. Peste câteva luni, la 30 Maiu, Constantin-Vodă înoia măsura din 1715 a tatălui său, luată și din îndemnul lui Samuil², de a se scuti de orice dăjdie clerul mirean întreg: «de acumî înainte ceata bisericească din toată țeara Moldovlahiei, carei dă de doa ori într'ună ană dajde la Visterie, să fie de totu nesupărați». Știm însă dintr'un act al urmașului său, Grigore Ghica-Vodă, că preoțimea sprijiniă acum școlile printr'o dajde specială, de patru galbeni pe an, pe care acesta o scade la un singur galben³, din care trebuia să se ajute și școala dela Ierusalim⁴. În schimb, Constantin Mavrocordat cere clerului a-și căută de datoriile sale, fără a trece «din orașu în orașu», fără a se așeză «în locuri fără biserici». Preoți vor fi numai oameni cu «viață cinstită, fără defăimare», cu *știință de carte*, «slujiți și pedepsiți întru bună petrecere, pentru că curați trebuie să fie cei ce să apropie de cele prea-curate»⁵.

Peste trei ani Rușii pătrundeau în Moldova, noul Domn moldovenesc Grigore Ghica — Mavrocordat trecuse la București — se retrăgea înaintea lor, iar generalul Münnich intră în Iași, supuind orașul la o greă contribuție de război. Mitropolitul Antonie făcu față de Ruși ceia ce făcuse Dosofteiu față de Poloni: se duse cu ei, la 1739, luând cu sine «bucatele și altele ce au fost mai rămas a' Mitropo-

¹ Erbiceanu, *l. c.*, pp. 13-4. Urmează un act din 1735 pentru preoții dela biserica Sf. Nicolae Domnesc.

² *Studii și doc.*, V, pp. 100-1, no. 101.

³ Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 205.

⁴ *Ist. lit. rom.*, I, pp. 450-1.

⁵ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 199 și urm.

lici»¹. În Novembre din acest an, el se află încă la Hârâu, lângă Domn, împreună cu episcopul de Roman, Inochentie, căruia Ghica-i dădu voie să poarte pateriță împodobită cu argint și dincolo de hotarele eparhiei sale²; îndată însă, el părăsi țara pentru a nu se mai întoarce niciodată³. Fără zăbavă i se căută un urmaș: Vodă lăsă la o parte pe Ioanichie de Roman, pe Teofil de Huși și pe Varlaam de Rădăuți și numi pe un Grec învățat, dintre cei de pe lângă el, pe Nichifor, călugărit la Neamț — poate anume pentru aceasta —, «care eră socru Agăi Lupului»⁴, al lui Lupu Anastase, care eră la 1748 biv Vel Stolnic⁵.

Că noul Mitropolit, *cel d'întăiu străin* care ținū cārja de arhierarh al Moldovei, a fost un rău cărmuitor nu se poate spune. În «așezământul» de reformă al lui Constantin-Vodă, dat la 1741, se prevede ca răspopii, ipodiaconii și alți clerici falși să fie puși la bir; preoții vor primi o învățatură prealabilă dela «obrazе învățate, care vor fi rānduite dela păstorii nārodului», și nu numai în dogme: «cele trebuincioase ale pravoslaviei», ci și în datoriile lor preotești față de credincioși. Mitropolitul și episcopii, ca și mănăstirile, vor aveā să ție dascāli pentru copii, precum tot ei vor țineā școli și la târguri, la «sate mari»; programul va fi «ruga și credința», Crezul, Tainele, «cele privitoare la Dumnezeu... pe întāles», cetire și scriere. Cālugării se vor face cu voia Mitropolitului numai; ei nu vor puteā fi «vācari au prisācari au păcurari și alte ca aceste», ci vor stā la mănāstire. Egumenii se vor alege de sobor, în rāndul întāiu dintre locuitorii mănāstirii; ei vor da seamā soborului. Vor fi pe viață, și, pentru a-i scoate, trebuie cercetare în scris⁶. Să

¹ *Letopisiți*, III, p. 1; Erbiceanu, *l. c.*, p. 15.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 23-5.

³ O scrisoare către el în Papadopulos Kerameus, *Γερ. Βιβλ.*, IV, p. 867 (411).

⁴ V. și Neculce, p. 413.

⁵ *Studii și doc.*, V, p. 107, no. 130.

⁶ *Uricariul*, IV, pp. 400-2.

adăugim că pentru alegerea episcopilor și Mitropoliților se hotărî a se face sinod, cu votare în regulă: avem astfel actul, «praxia» din 1742, prin care Nichifor, care-și zice: «cu mila lui Dumnezeu Mitropolit Sucevi prè-cinstit și exarhū plaiului» (!) — ca și Mitropolitul muntean —, arată că la Huși, în locul liber, prin trecerea lui Teofil la Roman, *acum* pe Ierofteiu, și «pe pravilă cu sortu» a fost ales, «de cei ce s'au aflatu la noi arhieriei și de Dumnezeu iubitori episcopi», Teofil și Varlaam de Rădăuți, «frați și întocma slujitori noâ», hirotonisindu-se apoi de Mitropolit¹. Abuzul numirii de Domn și de boieri eră deci înlăturat și, astfel, când mai târziu locul de episcop al Rădăuțului ajunsese slobod prin trecerea titularului la Mitropolie, arhieriei se strânseră numai cu «porunca, îndemnarea și slobozenia» Domnului, la *Curtea Domnească însă*, și nu la Mitropolie, și aici «puseră înainte, spre aflare și alegere cinstitului și vrednicului obrazu... hotărâri canonicești» și, din trei călugări: egumenul Putnei Dosofteiu Herăscul, Lazăr și Ghedeon, dela alte mănăstiri, aleseră, fără a fi de față vre-un cleric străin, pe cel d'întăiu². Pentru *paretisiri* însă se păstră vechiul obicei de a se «închină omoforulū pe svântulū preastol», dar «paterița», cârja, dată de Domn, «întru mănule» acestui «încoronat» stăpân, «cu știrea și blagosloveniia» Mitropolitului și «a tot svintitului săbor și cu voia a tot blagorodnicului Sănatū al Mării Sale Domnului»³.

În 1742, Constantin Mavrocordat preciză dorințele sale în ce privește clerul. Vor fi scutiți de dăjdi toți clericii. Călugării se vor face după recomandăția Mitropolitului către Domn, care-i va scoate dela bir înainte ca ei să se călu-

¹ *Studii și doc.*, VII, pp. 341-2.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 131-3.

³ Cf. demisia din Maiu 1728 a lui Calistru de Rădăuți — Hasdeu in *Foița*, Maiu 1860, p. 66; *Studii și doc.*, V, p. 105, nota 1; cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 128 — cu aceia din 1752, 10 Maiu, a lui Ierofteiu de Huși; *ibid.*, I, p. 224.

gărească. Preoții vor învăța patruzeci de zile «înțelesul tainei bisericesti», vor fi *ispitiți* de Mitropolit și de episcopi, vor trece prin treptele de țircovnici, ipodiaconi și diaconi, înainte de a primi darul. Dela rāvna lor pentru știință va atārna și inaintarea lor mai departe¹.

Supt Grigore Ghica întors în Scaun se hotărî așezarea de școli slavone la fiecare episcopie, cu «dascăli învățați la slovenie ori și la rumānie, ori din cei ieșiți dela școalele dela Iași, ori dintr'altii»; episcopii să facă și «neconțință cercetare școalelor»². La Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava, din Iași, un preot trebuiă să cerceteze «popoarāle» de două ori pe săptămână, pentru țituri, «amestecare de sānge», «copii nebotezați» și «alte cāte sânt bisericesti», dānd știre și de ce străini se ivesc; copiii «dela trei ani în sus, însă care nu va fi de hrană», vor merge la școala de «învățături creștinești»; cei de mazil, de negustor și «alte bresle de cinste» vor urmā până la 12, cei de preoți până la 20 și mai departe³. Duca Sotiriovici din Thasos, adus și însurat în țară, începū încă dela 1743 o tipografie nouă⁴. În sfârșit, prin arhimandritul Marelui Schit din Galiția, ca și prin Primatul Poloniei, Ghica-Vodă cāută să capete înapoi, ceia ce mai încercase și Antioh Cantemir, moāștele Sf. Ioan cel Nou și zestrea înstrāinată a Mitropoliei⁵.

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 26-7.

² *Uricariul*, I, pp. 62-7; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 32-3; *Cron. Hușilor*, I, pp. 218-9.

³ Erbiceanu, *o. c.*, pp. 16-7.

⁴ *Ibid.*, pp. 23-4; *Ist. lit. rom.*, I, pp. 447-8.

⁵ Erbiceanu, *o. c.*, p. 17 și urm.

CAP. III.

Mișcarea împotriva grecizării Bisericii Moldovei.

Împotriva lui Nichifor însă, ca și împotriva lui Antim Munteanul, se alcătui o legătură de răsturnare, pe temeiul străinătății lui, a slăbiciunii pe care o simte la bătrânețã și mai ales al călcării, pentru bani, în folosul altui arhieru, a făgăduielii ce dăduse la așezarea lui în Scaun că «va alege pre urma lui pre unul din episcopii pământeni, să-l așeze la Scaunul Mitropoliei, ca să nu se strămute obiceiul țerii». Noul Domn (dela 1749), Constantin Racoviță, Român de obârșie, deși crescut și el între Grecii din Constantinopol, cari-l purtau după voia lor, silii — în ce împrejurare anume, nu știm, — pe Nichifor să plece. Alegerea urmașului său, Iacov, din Putna, Român, fiu al călugărului Andrian de la Rădăuți și al Marianeii¹, egumen al Putnei dela 1744 la 1745, episcop de Rădăuți pe urma lui Varlaam, — începătorul tipografiei de acolo —, încă din 1747², se făcù în sobor, la 13 Novembre 1750³, — lăsându-se la o parte episcopul cu drepturile cele mai multe, Ioanichie de Roman. Domnul cel nou voise astfel.

Se strânse apoi pentru ziua de 1-iu Ianuar 1752 un sobor de reformă. Luară parte la el Vlădicii de țară: Ioanichie, noul episcop de Roman, pământean, dela Țuțcanii Neamțului, din vița Hăsăneștilor⁴, urmaș al lui Teofil, care murise la 1747⁵, 1-iu Septembrie; Ierofteiu de Huși, care, venit în Scaun la 1744, eră să plece peste câteva luni⁶; Dosofteiu de Ră-

¹ Kozak p. 79; Dan, *Putna*, pp. 40, 120; *Inscripții*, II, pp. 12-3. no. 29.

² Wickenhauser, *Radauz*, pp. 42-3; *Cron. Hușilor*, II, pp. 130-1.

³ După Condica Sfântă a Moldovei; Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 131.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 30-1.

⁵ *Ibid.*, p. 29.

⁶ V, pp. precedente.

dăuți, alt Putnean, ca și Iacov, precum Putnean eră să fie și urmașul lui Ierofteiu, Inochentie. Altă dată, după acești ierarhi ai Bisericii moldovenești veniau egumenii dela mănăstirile închinare Sfântului Mormânt : cel dela Hangu, dela Sf. Sava din Iași, dela Galata, Barnovschi, Bârnova, Cetățuia, a căror vreme de închinare o știm, dela Sf. Gheorghe din Galați, — egumen român la 1749 ¹, — dela Tazlău, Cașin, Bistrița, Pobrata, și poate că și egumenii dela mănăstirile ce se țineau de Atos : Dobrovățul, închinat de Vasile Lupu, dar păstrând egumeni români ². Căpriana, ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare, dăruită de Antioh Cantemir la 1698 ³; cel dela Aron-Vodă, supusă mănăstirii din Chalke ⁴. Acuma, locul întâiu, după episcopi, îl are egumenul *Putnei*, Calistru, fostul și actualul egumen de *Neamț*, Lazăr, care funcționează la 1749, și Nicanor ; Misail, un arhimandrit dela *Bisericiani*, mănăstire a cării însemnătate literară se va lămuri îndată ; Ioanichie de *Moldovița* ⁵, pe care năvălirile n'o atinseseră și care rămăsese între cele mai vechi mănăstiri slobode ale țerii ; Calistru al *Voronețului*, și el scutit de nenorocirile vremii ; Natanail dela *Sânt' Ilie* lângă Suceava — tot mănăstire de a lui Ștefan-cel-Mare ca și precedentă —, Teofan de *Humor*. Apoi Nicanor al *Bogdanei*, din Ținutul Bacăului, ctitorie nouă, a marelui boier Solomon Bârlădeanul și a soției lui, Ana, mănăstire binecuvântată, la deschiderea ei, în 1670, și de Dosofteiu al Ierusalimului ⁶ și adăpost în 1676 al Mitropolitului Teodosie : prădată de cătane, ea se întremase din nou ⁷. Tot așa răsărise din ruină *Slatina*, care-și

¹ *Arch. Rom.*, I, ed. a 2-a, p. 97.

² *Ibid.*

³ *Uricariul*, III, p. 272 și urm.

⁴ În actul pentru «vecinii» din 1749, iscălește patru egumeni grec din această categorie, pe lângă doi egumeni de origine boierească dela alte mănăstiri ; *Arch. Rom.*, ed. a 2-a, I, p. 97.

⁵ Wickenhauser, *Moldowiza*, p. 136 și urm.

⁶ Melchisedec, *Notițe*, p. 117 și urm.

⁷ *Ibid.*

trimețe egumenul, pe Partenie, urmașul de curând al lui Ghedeon. Egumenul *Dragomirnei* e Atanasie, al *Solcâi*, Iorest, — amândouă rămase slobode de încălcarea grecească. Întâlnim apoi pe egumenul dela mănăstirea nouă a *Florăștilor*, în părțile Bârladului, pe alt Antonie, egumen de *Agapia*. Numai acum se vede iscălitura românească a unui Iorest de *Hangu*, urmașul Grecului Atanasie, care la 1749 se iscăliă cu mândrie «arhimandrit al Patriarhului Alexandriei și egumen al Hangului». *Secul* e reprezentat prin egumenul Partenie, *Pângărații*, spre care Pahomie de Roman își îndreptase averile Episcopiei în zile grele de războiu, prin Sava. Mai întâlnim în sfârșit iscăliturile celor ce stăteau în fruntea mănăstirilor Iliești, Runcul, ș. a. ¹; poate eră de față și Naftanail Șeptelici, neam de boier, al *Râșcei* ².

Sinodul luă în cercetare purtările, protivnice datinei, ale proin Mitropolitului Nichifor ³, și, răzimându-se pe mărturia lui Gheorghie al II-lea despre autocefalia Scaunului moldovenesc, despre care și Dimitrie Cantemir spune că nu dătoarește ajutorul obișnuit către Patriarhul din Constantinopol și că acesta are numai dreptul de a fi înștiințat despre alegerea unui Mitropolit, pe care neapărat trebuia să-l recunoască, hotărî ca de acum înainte «din pământeni să se aleagă Mitropolit sau episcop, iar strein niciodată să nu se priimească, nici să mai între altul strein la păstoria vre unui Scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani, sau măcar cu prieteni, să-și isprăvească înprotiva pravilei și obiceiului pământului» ⁴.

Cu aceasta Mitropolia moldovenească eră scutită de cotropirea Grecilor tocmai în timpul când, prin Neofit de Creta, Grecii luau pe mult timp în stăpânire Mitropolia Terții-Românești. Curentul românesc pornit din multele

¹ Erbiceanu, *o. c.*, pp. 24-6.

² *Studii și doc.*, V, p. 106, no. 127.

³ V. asupra-i și Neculce, p. 413.

⁴ Erbiceanu, *l. c.*

mănăstiri slobode ale Olteniei fusese biruit acolo, după alipirea din nou la trupul țerii a celor cinci județe, stăpânite peste douăzeci de ani de către Austrieci. Pe când dincoace curentul românesc din slobodele mănăstiri bucovinene biruise, păstrând pentru Români toate locurile de arhieriei ale Moldovei.

CAP. IV.

Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia.

Biserica din acestăalt Principat mai are un caracter deosebitor. Ea se apropie cea d'întăiu de Rușii muscali, cu cari se află în hotar, și primește cea d'întăiu înrăurirea lor, în același timp când ea însăși îi înrăurește. Aici străbate întăiu o putere care de mai multe ori, cu stăruința îndărătnică ce o caracterizează, a încercat, nu numai întrebuintarea arhierilor noștri pentru scopurile ei politice de cucerire în Răsărit, dar și un fel de comuniune bisericească și cultural-religioasă cu puternicii vecini de peste Nistru.

Bisericanii de lângă Bistrița Neamțului, după ce decăzuse cu totul în veacul al XVI-lea¹, se împărtășise de binefacerea lui Miron-Vodă Barnovschi, care-i făcū zid împrejur, în zilele egumenului Partenie, un bun gospodar; Pătrașco Bașotă, Marele-Logofăt, și soția sa, Grozava, clădiră turnul despre Miazănoapte tot atunci, la 1626-7; Toma Cantacuzino și Eftimia, jupăneasa lui, făcură pe cel dela Răsărit; Dumitrașco Buhuș, Șoldan, Dumitrașco Ștefan, ziditorul turnului dela Miazăzi, Iordachi Cantacuzino, fratele lui Toma, ctitorul pridvorului și trapezăriei, adăugiră alte lucruri de nevoie până la isprăvirea totală a mănăstirii, în

¹ Avū însă danii dela Mitropolitul Nicanor.

1637-8, când, supt Vasile Lupu, tot Partenie înocitorul păstră egumenia. Daniile veniră și mai târziu, supt egumeni ca Mitrofan, Iorest și Serafim. Cel d'întăiu s'ar putea să fie tipograful care ajunsese episcop de Huși și de Buzău. Căci scrisul de «cărți sârbești» ajunsese îndeletnicirea de căpetenie a călugărilor de aici, cari au lăsat o întreagă bibliotecă, într'un timp când lucrul scrisului și tălmăcitului încetase în toată Moldova¹. Dacă aici s'a scris la 1652 de Misail călugărul, poate cel ce a făcut însemnări la Cronica lui Ureche, un *Apostol* românesc², dacă aici se va fi tălmăcit *Viața lui Andrei din Creta*³, felurite *Cazanii*, învățăturile lui Calist Catafighiotul⁴, — cele mai multe sânt în slavonește și arată că Bisericanii au fost ultimul adăpost al culturii vechi bisericesti în acea limbă.

De aici plecă, la o dată care nu se poate statornici ușor, chemat poate de fostul Mitropolit al Moldovei Dosofteiu, care trecuse acuma din Polonia în Rusia Țarului, un Pahomie, călugăr învățat, care ajunsese în noua sa patrie, alt Ținut bisericesc de slavonie — căci așa putea să înțeleagă el lucrurile—Mitropolit de Voronej. Mănăstirea lui de postrig nu-l pierdă din vedere, și peste câtvă timp ea trimetea în țara Muscalilor pe Antim Crețul, egumenul ei, ca să strângă milă și cu acest prilej să vadă și pe «fratele» de odinioară. Antim plecă în Domnia lui Mihai Racoviță, deci după 1716, și el se întoarse la 15 Iulie 1722, aducând cu sine și un *Tetravanghel* moschicesc, ce-i fusese dăruit de eclesiarhul Lazăr, al lui Pahomie⁵.

¹ Lista lor cum erau odată, la Melchisedec, *Notițe*, p. 76 și urm.; cele păstrate până azi și adăpostite la Bibl. Ac. Rom., în Lăpădatu, *Manuscrisele dela Bisericanii și Râșca*, — din *Bis. ort.* —; București, 1906. — Pomelnicul românesc și istoricul mănăstirii în vol. XVI din *Studii și doc.*

² Mss. 69, 85 ale Academiei Romine.

³ Melchisedec, *l. c.*, p. 79, no. 11.

⁴ Lăpădatu, pp. 27-8, 33.

⁵ Melchisedec, *Notițe*, pp. 79-80.

Pe acel timp, de alminterea, nu eră lucru rar să se vadă în Moscova chiar preoți brașoveni veniți pentru milă¹. De acolo veni ceva mai tarziu preotul Statie, fiul lui Vasile Grid, care-și ziceă, deci, după moda rusească, Efstatie Vasilievici, ca să-și deă la școală pravoslavnică fiul, Dimitrie Evstatievici, cunoscutul scriitor, secretariu episcopal și inspector de școli. Dimitrie Cantemir, pribeag în Rusia, unde eră sfătuitorul în ale învățaturii și științei al lui Petru-cel-Mare, tovarășii și fiii acestuia, fiul, plecat din Moldova și el, al lui Antioh Cantemir, beizadea Constantin, Toader Corbea din Brașov, fratele Ceaușului David, omul Spătarului muntean Mihai Cantacuzino, — acel Teodor Corbea care a tradus la 1720 *Psaltirea* în versuri românești, dedicând-o stăpânului său² — acum «pisariu» și «cantaleariu» al Țarului, Sevastian, nepot al lui Toader, fără a mai pomeni pe fugarul Toma Cantacuzino, care trecuse la Ruși în 1711, — toți aceștia erau gata să sprijinească pe oaspeții noi, veniți din țerile lor de obârșie³.

Și Mitropolitul Ghedeon din Agapia avu legături cu Rușii, înaintea cărora ieși la Țuțora, pentru a primi pe Țarul Petru, «blagoslovindu-l cu cruce, și cu aghiasmă stropindu-l». Împăratul creștin merse la Trei Ierarhi de se închină moaștelor Sf. Paraschive. «Acole, atunce s'au tâmplat și Mitropolitul Ghedeon, și-l poftiă pre Împăratul ca să șeadză în Scaunul cel domnesc, și n'au vrut; ce tot în picioare au stătut până ce au cântat psaltii acsion și ectenia». El merse la trapezare și văzù pe egumenul grec. Cu Domnul, prietenul său, Petru cercetă și Golia, în care găsi «trei feluri de meșteșuguri, leșesc, grecesc și moschicesc», și «Sf. Nicolae cel Domnesc, pentru a se întoarce apoi în tabără⁴. Mitropolitul cântă un paraclis pentru încheierea tratatului de supunere,

¹ Un caz, la 1685; Stinghe, *Ist. besecareei Șcheailor*, p. 20.

² *Ist. lit. rom.*, I, pp. 436-7, etc.

³ V. și *Brașovul și Românii*, pp. 335-6, no. 16.

⁴ N. Costin, pp. 102-3.

pe care pusesese și iscălitura lui, în bisericuța «domnească pre poartă»¹. Pentru aceste înțelegeri ale lui cu Muscalii — cari făgăduiau că Domnul nu se va atinge de boieri «fără de iscălitura Mitropolitului»², — trebui să dosească o seamă de vreme, căci între fuga lui Cantemir și sosirea lui Nicolae Mavrocordat erau în Iași, pentru stăpânire și apărare, numai «egumenii și neguțitorii», fără Vlădici și fără egumeni. Când Nicolae-Vodă intră în oraș, Pahomie de Roman singur se află pentru a-i face slujba de intrare în Domnie, și ceremonia fû săvârșită, nu la Mitropolie, ruinată ori profanată, ci la Sf. Nicolae³.

Urmașul lui Ghedeon, Mitropolitul Gheorghie, păstră și el relațiile cu Moscova: de aici, din țara de slavonie curată și strictă, și nu dela Munteni, unde răzbătuse 'n Biserică, precum se va vedeă, așa de puternic limba profană a poporului, făcû el să i se aducă «12 Mineie moschicești, cu două Trioade și Liturghii canonice, de toate trebile arhieresti», și din aceeași sumă de 300 de lei mai luă și «alte cărți, care nu s'au mai pomenit»⁴.

Am văzut pe Mitropolitul Antonie Putneanul—și din Rusia Mitropolitul «Bealogradului și Oboianului» trimeteă daruri Putnei⁵—părăsind țara pentru a întovărăși oștile rusești în țara lor, unde și rămase. Cerut de Grigore Ghica, din Hotin, unde se află cu câțiva boieri ostateci, el nu voi să mai vadă ochii Domnului dela Turci, pe care-l trădase, ci merse până la Chiev, iar de aici fû rânduit Mitropolit al Cazacilor, la Cernigov. Elisaveta, urmașa Țarinei Ana, îl făcû apoi, după doi ani dela această fugă, deci în 1741, episcop de Bealograd, unde mai trăi încă cinci ani⁶, până la 2 la-

¹ Neculce, p. 319.

² *Ibid.*, p. 306.

³ Axintie Uricariul, p. 131. Cf. întâia lui pomenire, *ibid.*, p. 156.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 12.

⁵ Dan, *Putna*, p. 51.

⁶ Neculce, pp. 411-3.

nuar 1748, când se stânse¹. În timpul cât Antonie eră pe lângă Ruși, protopopul de Iași, Ioan, «preut domnescu și om de triabă», stătù la îndămâna lui Vodă pentru slujbe².

Cel mai însemnat în ce privește cultura dintre arhierii Moldovei acestui timp, Pahomie de Roman, a stat în neconținută atingere cu Muscalii. Din Ținutul Bistriței, dela «Gledin», din părinți țerani, muncitori în acest «vidic» al Sașilor, el se făcù întâiu călugăr la Neamț; cu soborul de acolo, fugi noul monah la Strâmba. La întoarcere, după încheierea păcii, în 1700, el fù făcut preot, apoi ecli-siarh și, în sfârșit, egumen al Neamțului. Faima lui Dimitrie de Rostov, sfântul dela Pecersca, îl face să alerge acolo, lăsând, după canoane, egumenia sa moldovenească, în 1703-4; aici, la noul învățător de schivnicie, petrecù el câtva timp, ani întregi de zile. Întovărăși pe Dimitrie în călătoriile lui de propovăduire și fù mândru când căpătă din mânilor călăuzului său sufletească «Rostul de aur» al acestuia, carte care găsi și la Români destulă răspândire.

Întors în țară, Mihai-Vodă Racoviță, căruia nu-i desplăceau Rușii, în toate privințele, făcù din Pahomie, care se ascunsese 'n munte, la schitul, întemeiat de dânsul, al Pocrovului, la moartea episcopului de Roman Lavrintie — dela 1701 — urmașul acestuia, fără ca schivnicul întors din Țara Moschicească să fi avut până atunci obișnuitul rost arhieresc la Rădăuți. Păstoria lui începe la 18 Decembre 1706, hirotonia făcându-se îndată, la 18 Ianuar 1707. Aduse la Roman cărțile slavone pe care și le câștigase în timpul petrecerii sale peste Nistru și dădù limbii slavone vechile ei drepturi, pe care a trebuit să vie Constantin Mavrocordat pentru a le smulge, strămutând cu el din Țara-Românească datina cărților de slujbă în românește. Trecù fără să se primejduiască, schivnic lipsit de înțelegere pentru frământările și preschimbările lumii, prin zilele grele din 1711: l-am

¹ *Letopisițe*, III, pp. 184-5.

² *Studii și doc.*, VI, p. 441.

văzut sfințind pe Domnul «turcesc» Nicolae Mavrocordat. Mai stătù numai trei ani în episcopie, și la 10 April 1714 el se duceà iarăși în sărăcia pustie a Pocrovului, pe care Samuil de Alexandria, fiind rugat de ctitor, îl declară liber de orice amestec arhieresc. Peste trei ani apoi, Pahomie, bănuït de Mihai-Vodă Racoviță că a fost înțeles în năvălirea catanelor asupra Iașului, — fugise până la Lemberg înaintea Tatarilor răzbnători ai lui Vodă, — se duce iar în Rusia, lăsând în locul lui la schit un ucenic după regula Sf. Dimitrie, Macarie, care nu s'a clintit niciodată de acolo. Dela Chiev el scrie în 1724 celor de acasă, cari trăiau fiecare de-o parte, în chilioara făcută de dânsul — și Pahomie-și făcuse una «la Muncel, cu mâna mea, cu multă osteneală, și am destupat și am curățit pământul și tot locul, când am șezut eu acolo» —, lui Macarie, «călugărașului popa Nicodim, ucenicul răposatului Ghedeon», lui Sofronie și Mihail, lui Mardarie și Lazăr, ucenicii săi, diecilor «de țară sau streini», cari veniau pentru învățatură, arătând ce li lasă lor și ce lasă Neamțului, unde dăruise cărți rusești, pe lângă câteva publicații românești din Principatul vecin. Fostul episcop de Roman se stânse în 1724 la Pecersca din Chiev, unde se păstrează și acum, cu multă cinste, în paraclisul Sfântului Ștefan, moaștele lăsate de dânsul ¹.

Peste câțivă ani, și Putna-și aveà sihăstria, într'o înjghebare de lemn a lui Ilie Cantacuzino, și călugărul Silivestru sau călugărul Arsenie scriau acolo vieți de pustnici ori cărți de-ale lui Dimitrie de Rostov, supt cărmuirea «starețului» Dosofteiu ², mort la 1754 ³.

Sila, ocrotitorul Mitropolitului Antonie, care Sila călătorise la 1729, cu voia Mitropoliei, la Chiev, să vadă Lavra, și un sihastru Natan urmară mai departe normele de

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 322 și urm.

² Dan, *Putna*, pp. 80-1.

³ *Ibid.*, p. 115.

retragere studioase ale noului Sfânt Dimitrie¹. Cutare manuscris de «Lestviță sau scara virtuților», a lui Ioan Sinaitul, arată și până azi acțiunea acestui curent rusesc în mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare². Călugări ca ierodiaconul Venedict Pavlincovski dovedesc că și oaspeți din Răsăritul evlaviei celei mai nouă aflaseră adăpost în Putna³. Biblioteca, în sfârșit, e plină de tipărituri liovene, chievene și «moschicești»⁴, ba chiar de altele din Vilna, din Cernigov. Și, când vedem pe un monah Antonie strângând pomeni pentru un schit din părțile Bacăului, la 1741⁵, și mai bine ne putem da samă de puterea acestei mișcări spre ascetism și la noi.

Prin Pahomie Moldoveanul ajuns episcop la Voronej, prin aplecările către Rușii din Moscova ale Mitropoliților Gheodeon și Gheorghie, prin fuga cu oștile împărătești a Mitropolitului Antonie, care-și află alte eparhii în pământurile Țarului, prin călătoriile la Chiev ale lui Pahomie și introducerea în Moldova de către dânsul a schivniciei după normele lui Dimitrie de Rostov, — și, să adăugim, prin introducerea normelor liturgice «moschicești» în anume tipărituri râmnicene, *Triodul* din 1731 și *Molitvenicul* din 1747, se începe un schimb de înrăuriri între ortodoxia românească și cea rusească, menit să aibă și mai mari rosturi în dezvoltarea mai departe a istoriei noastre, — în Moldova, ca și în Țara-Românească, și în Ardeal chiar.

¹ *Ibid.*, pp. 82-3: cf. *Doc. Callimachi*, tabla.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 83.

⁴ *Ibid.*, p. 84 și urm.

⁵ Dan, *Putna*, p. 94.

Opere episcopului Damascin

PARTEA A IV-a.

INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNEȘTI

ÎN SLUJBA ȘI ÎN CÂNTAREA BISERICEAȘĂ.

Alături de scrierile de teologie și de învățătură, episcopul Damascin a scris și unele opere de literatură populară. În anul 1795, a scris o lucrare intitulată „Cântecul de slavă al lui Dumnezeu”, care este o lucrare de literatură populară, scrisă în limba română. În anul 1796, a scris o lucrare intitulată „Cântecul de slavă al lui Dumnezeu”, care este o lucrare de literatură populară, scrisă în limba română. În anul 1797, a scris o lucrare intitulată „Cântecul de slavă al lui Dumnezeu”, care este o lucrare de literatură populară, scrisă în limba română.

* Episcopul avea un nume de botezare local, ci și de arhiepiscop. Căci în anul 1796, a fost ales arhiepiscop al Moldovei, dar din cauza condițiilor alegerii, nu a putut să-și îndeplinească funcția. (Cf. Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. 1, p. 11).

CAP. I.

Opera episcopului Damaschin.

În cea mai mare parte din Domnia Brâncoveanului, tipăriturile ieșite de supt teascurile muntene sânt sfioase în ceia ce privește înlăturarea limbii slavone. Am urmărit pe cele ieșite la Buzău și în locurile unde grija tiparului o avea ca simplu călugăr, ca egumen, ca Mitropolit, Antim Ivi-reanul. Și la Râmnic, unde a stat ca episcop numai puțină vreme, dela 16 Mart 1705 până la 1708¹, Antim n'a îndrăznit să desăvârșească schimbarea de limbă bisericească. Cea d'intâiu lucrare a sa în acest nou loc de muncă, *Antologhiul* din 1705, e, se pare, slavonă. Slujba Maicii Domnului din anul următor are numai lămuriri românești; *Octoiul* din același an e ca și cele obișnuite până atunci și *Molitvenicul* din 1706 păstrează vechea înfățișare a cărților de rugăciuni pentru preoți.

Numai către sfârșitul păstoriei ca Mitropolit a lui Antim, la 1742, se publică în Târgoviște un *Octoih* care spune în titlul său chiar că e «acumă întâi tălmăcit pre limba rumânească, spre înțeleagerea de obște», și predoslovia lămurește că întreaga carte a celor mai însemnate cântări a fost «tălmăcită de pre vorba cea grecească și slovenească

¹ Episcop ales, nu numai de arhieriei țerii, ci și de trei străini: *Condica sfântă*. Alegerea de arhieriei străini, alcătuiți într'un fel de comisiune alegătoare, se mai întâmpină. Cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 90.

pre limba noastră cea rumânească», și anume «pentru ca să poată și ciata beseriică și copiii creștinilor carii să nevoescă la învățatura Sfintei Scripturi să o câștige pre lesne și să o citească, nu numai în școale și în casele sale, ce și în sfintele beseareci, spre lauda prea-slăvitului Dumnezeu». Cum se vede, pentru îndreptățirea acestei însemnate inoiri se aducea înainte întrebuintărea Octoihului și ca o carte de școală și putința de a-l ceti chiar acasă. Când la 1713 apărură însă pentru întâiași dată *Liturghia* în românește, când, la 1715, urmă și publicarea *Ceaslovului*, în Domnia cea nouă a lui Ștefan-Vodă Cantacuzino, nu mai putea fi vorba de îngăimări și scuze: datina străină primise o lovitură de moarte.

Ca săvârșitor al acestei schimbări fericite s'a arătat¹ un cleric care încă din vremea lui Șerban Cantacuzino lucră la tipăriturile muntene — *dacă* el este «ieromonah Damaschin, zugraf», ce săpă stampe frumoase pentru *Apostolul* din 1683², ceia ce e, de alminterea, probabil când asamănă cineva iscălitura artistic complicată, în trei monograme meșter învălătucite, a săpătorului în lemn cu iscălitura tot așa de frumoasă și nu mai puțin neînțeleasă la întâia vedere a lui Damaschin episcop de Râmnic³. Am văzut vorbindu-se neconținut în Prefetele cărților de prin anii 1680 de «dascălii» cari făceau tălmăcirile, și iată că Mitropolitul Teodosie scrie apriat, în scrisoarea de muștrare către Vlădica apostat al Ardealului, că *Octoihul* din Buzău 1700 a fost «făcut aproape din nou cu multă muncă de dascălul Damaschin al nostru»: întrebuintându-se de traducătorul în latinește cuvântul «scholiarcha», se vede ușor de ce fel de dascălie e vorba⁴. Eră deci dascăl la școala

¹ Lăpădatu, *Damaschin episcopul și dascălul* — din «Conv. lit.», XL — București, 1906.

² *Bibl. Rom.*, I, p. 259.

³ V. *Istoricul Eparhiei Râmnicuului*, p. 105.

⁴ «Milterem tibi Octoicon magno labore a scholiarcha Damasceno nostro fere ex integro compositum»; Nilles, I, p. 345.

slavonă din București — acea școală pe care apoi Brâncoveanu o zidi de iznoavă la Sf. Sava dela 1707 la 1709¹, — precum în Moldova, ceva mai târziu, la 1740, Iosif monahul eră «dascal în școla slovenească» din Iași².

Cum se vede Damaschin, dascăl de slavonește, ucenic al lui Mitrofan Moldoveanul, aveă pe la 1700 mai mult grija unei nouă orânduiri după modële grecești a cărților de care e nevoie în biserică. La 3 Octombrie 1702, el ajunge episcop de Buzău în locul învățătorului său³, până ce, la 1708, el trece în locul lui Antim la Râmnic, fără ca în șirul tipăriturilor buzoiene să se vadă vre-o îndrumare nouă. Aici el nu mai are la îndămână tipografia, pe care Antim o adusese cu el și pe care o duce înapoi, iar soarta tipografiei dela Buzău, care dela 1704 chiar, deci dela alegerea lui Damaschin, dăduse numai *Apostolul* slavon din acel an, n'o știm. Cele trei cărți românești pe care le dă Antim cu cheltuiala sa în 1712 și 1713 n'au, firește, alt autor, deci nu înțelegem cum Damaschin, acum episcop al Râmnicului, s'a învoit ca lucrările sale să treacă supt alt nume, ca pe vremurile când eră numai un «dascăl».

La 1715, Damaschin, «văzând că Românii noștri stau în biserică ca boii, neînțelegând ce se cetește și ce se cântă și iese fără niciun folos din biserici», se hotără, «din îndemn dumnezeiesc, cu multă osteneală..., a preface cărțile din limbile grecească și slovenească în limba noastră proastă (*simplicem*) românească și a le dă la lumină»⁴. Ce-l împiedecă, înțelegem: dacă ostașii împărătești, catanele, ieșiră la pacea dela Passarowitz din Țara-Românească, ei rămaseră în județele de peste Olt, din care fiul lui Șerban Cantacuzino, beizadea Iordachi, nădăjduise a-și face o Domnie

¹ Urechă, *Ist. școalelor*, I, p. 12; *An. Ac. Rom.*, seria I, IV, pp. 124-5.

² *Studii și doc.*, VI, p. 442, no. 1668.

³ *Condica Sfântă*, pp. 91-2.

⁴ Declarația din 22 Novembre 1725 a lui Damaschin către generalul Tige, în *Lăpădatu*, p. 3.

nouă. Și totodată împrejurările războiului făcură ca slovele Mitropoliei chiar să fie amanetate la un negustor din Făgăraș, dela care le cereă înapoi în zădar Mitropolitul Daniil la 1721, când și Damaschin se străduia să capete materialul tipografic pentru dânsul¹.

Damaschin nu eră împotriva cărmuirii creștine, cu condiție ca drepturile Bisericii sale să rămâie neatînse și ca ostașii nemți să iasă din mănăstiri, din care în vremea războiului își făcuseră cvartire și cetăți². Deși aceste cereri fură primite, Imperialii nu puteau privi cu ochi buni Biserica românească din Ardeal. Aici ei nu nădăjduiau, mai ales după experiența făcută dincolo, a putea îndeplini opera de Unire cu catolicismul, dar Guvernul înțelegea încă dela început să rupă orice legătură ale Oltenilor cu Bucureștii, să-i facă a intra în organizația Bisericii ortodoxe a Sârbilor colonizați pe teritoriul împărătesc, și să oprească pe episcopul de Râmnic dela orice amestec în politică. Mănăstirile aveau să primească egumeni orânduiți de Ban și apoi de generalul comandant³. Se prevedeă și o revizie a tuturor titlurilor de stăpânire în pământ pe care le aveau mănăstirile. În acest sens fu redactat privilegiul împărătesc din 22 Februar 1719.

Damaschin încercă să se împotrivească. Urmând exemplul Ardelenilor, el chemă la 29 Novembre 1719 în chiliile dela Hurez un sinod, la care luară parte egumenii de Bistrița, Arnota și Govora, ceilalți sfîindu-se să vie, iar cel dela Hurez, care eră încă Ioan, neîndrăznind să iscălească. Se ceru ca episcopul de Râmnic, fiind Mitropolit de Amasia și pe aceiași treaptă cu Mitropolitul din Belgrad, fost sufragant al Patriarhiei din Ohrida, să nu fie supus vecinului său de neam sârbesc. Slobod de orice atârnaire, el ar fi hotărât orice numire de egumen, el ar fi reprezentat mănăstirile

¹ *Soc. Brașovului*, in *An. Ac. Rom.*, XX, p. 157 (265): Stinghe, *Doc. I*, pp. 64-6.

² Dobrescu, *Ist. bisericii din Oltenia*, pp. 10-1.

³ *Ibid.*, pp. 17-8.

înaintea Împăratului, el ar fi luat socoteală la Crăciun, cu soborul, fiecăruia. Lângă el la Râmnic s'ar fi aşezat o şcoală de preoţi, Guvernul fiind slobod să aşeze la Craiova, unde chemase, pentru Bulgarii catolici, dela Chiprovaci, aduşi acolo cum fuseseră aduşi la Vinţi în Ardeal şi aiurea, în Banat, pe episcopul Stanislavich¹, o şcoală latinească, pentru care eră vorba, în 1731, a se aduce călugări *piarum scholarum*. Vechile drepturi ale mănăstirilor, vechea lor rânduială trebuiau să fie restabilite². Aceste dorinţi nu se ţinură în seamă, şi decretul imperial fû publicat la Sibiu, înaintea lui Damaschin chiar, care fusese chemat şi el pentru aceasta înaintea Măriei Sale generalului. La 1725 se supuneă episcopia Râmnicului Scaunului sârbesc din Belgrad³. Poclonul vlădicesc se desfiinţă mai târziu. Curtea numiă pe egumeni după recomandăţia administraţiei locale şi făcea pe câte unul, ca pe acela din Segarcea⁴, să se declare unit, precum uniţi erau anume oameni puternici ai Guvernului oltean, Levantinul Nicolae dela Porta şi Ardeleanul Pavel Dobra din Zlatna, vameş de Râmnic, traducătorul în latineşte, la 1722, a *Pravilei*⁵ şi, împreună cu toată familia lui, care e şi amintită pentru aceasta pe o pânză ce se păstrează încă, sprijinitorul de căpetenie, «binefăcătorul şi darnicul patron» al Bisericii unite de acolo⁶. Scutirea de oierit şi vinariciu nu se învoi, şi o parte din întinsele venituri dela târguri şi vămi fură confiscate, cu sau fără despăgubire: anume «prestaţii» fură impuse mănăstirilor. Iar călugării dela Brâncoveni puteau scrie: «Să se ştie când ne-au scos Pivodă din chilli afară pe toţi călugări;

¹ V. *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 152-5; Hurmuzaki, VI, pp. 413, 495-7.

² Hurmuzaki, VI, 339-41.

³ Dobrescu, pp. 23-4, 51-5.

⁴ *Ibid.*, p. 44.

⁵ *An. Ac. Rom.*, II 1, p. 202; Sulzer III, p. 73; *Studii şi doc.*, I-II, pp. 451-3, no. XI; p. 453, nota 2.

⁶ *Studii şi doc.*, XIII, p. 211, no. 2.

leat 1721»¹. Un al doilea sobor ținut în 1725, cu egumenii de Bistrița, Hurez, Segarcea, Govora, Arnota și Călușiu, protestă, cu un oarecare succes, numai în chestia vinări-cului².

CAP. II.

Urmașii lui Damaschin.

Preoții ajunseră acum a plăti birul de-avalma. Iar, când, la 5 Decembre 1725³, Damaschin se stânse, alegerea — ce e drept, după datină, de un sobor — a urmașului său zăbovi șapte luni de zile, afacerile episcopiei fiind girate de ecle-siarhul Dionisie, până ce se luară toate informațiile tre-buitoare. Între cei trei clerici propuși, Mitropolitul sârbesc trebui să facă alegerea, și egumenul de Govora, Ștefan, asupra căruia el se opri, așteptă, după întărirea lui de Curte⁴, prin diplomă latină, o hirotonie care nu-i veni, superiorul său fiind ocupat la Viena, până la moartea, prin otravă, s'a spus, la 20 August 1727, a acestui biet *ipopsifios, electus*, în neglijarea căruia se jigniă întreaga Biserică românească a Olteniei⁵. Al doilea episcop ales supt regimul german, Inochentie Tismăneanul, egumenul de Brâncoveni (Sep-tembre 1727) fû luat dintre candidații recomandați de ge-neralul singur, și împotrivirea Mitropolitului din Belgrad aduse zăbava întăririi sale de Guvernul central până la 11 Maiu 1728, și, chiar după aceasta, întârzierea hirotoniei până la sfârșitul anului⁶. Inochentie merse la Belgrad în 1731 ca să ia parte la alegerea unui nou Mitropolit pentru

¹ *Inscripții*, II, 72, no. 4. Cf. Dobrescu, p. 35 și urm.

² Dobrescu, pp. 39-40.

³ Stinghe. *Ist. bis. Șcheailor*, p. 82; *Studii și doc.*, V, pp. 141-2.

⁴ *Bis. ort. rom.*, XXVII, pp. 1397-9.

⁵ Cf. Stinghe, *Ist. bes. Șcheailor*, p. 85; *Doc.*, I, p. 140 și urm.; Dobrescu, *o. c.*, p. 40 și urm., 9).

⁶ Dobrescu, *passim*.

Sârbi și Români¹, și luă parte la sinodul noului ales, în Novembre 1732, aducând plângeri pentru călcarea drepturilor sale de judecată².

Inochentie e acela, care, urmă anume exemple din Ardeal, cerând ca preoții să poarte tonsură catolică, «în amintirea cununii de sfini a Domnului Hristos»³.

Certe nouă izbucniră la alegerea urmașului său. Neas-tâmpăratul călugăr-boier Dosofteiu Brăiloiu voiă pe Ghenadie Cozianul, tălmăcitorul «Ithicei» și autorul de frumoase versuri bisericești⁴, care eră sprijinit și de Sârbi. Administrația nu-l voi însă, și alese pe Climent de Bistrița, fiu de săteni din Pietrare, al lui Radu Modoran și al Paraschivei⁵. Abia în Maiu 1737 — Inochentie murise la 1-iu Februar 1735 — Climent își putu luă Scaunul în stăpânire, și anume după hirotonisirea de către Mitropolitul belgrădean care nu-l voise⁶. Războiul îl apucă îndată, și el, cuprinzând în sine toată nemulțămirea clerului oltean, a boierimii oltene, a țerii oltene, în de obște, împotriva unei Cărmuiri de stoarcere și jignire în precise și fine forme apusene, se puse supt scutul Turcilor. La 1739, întorcându-se în Râmnic, el găsiă numai ruine, dar, ca mângâiere, stăpânire românească și ortodoxă.

În schimb pentru toate aceste pierderi se câștigă titlul de «exarh Severinului și a toată Mehediia și altor părți poruncitoriu»⁷, doar apoi și faptul că Românii din Brașov, ale căror legături cu Țara-Românească trebuiau să se rupă,

¹ *Ibid.*, p. 94; *Studii și doc.*, V, pp. 145-6.

² Dobrescu, *o. c.*, p. 109.

³ *Ibid.*, *o. c.*, p. 110.

⁴ Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri*, p. 26 și urm.

⁵ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 136.

⁶ Dobrescu, *o. c.*, pp. 115-30.

⁷ *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

avură voie a intra în legătură de supunere cu Râmnicul¹. Acum preoții ardeleni și bănațeni cari nu voiau să primească Unirea nu mai aveau acuma o graniță de trecut pentru a căpăta antimisele și binecuvântarea unui episcop ortodox, care nu putea fi supus la bănuială în ceia ce privește sentimentele sale față de pravoslavie. În sfârșit, într'o vreme când un diacon dela Tismana, Loga, putea să înființeze lângă Vârșet la Irediște, cea d'intăiu școală românească din Bănat², satele ce se țineau de legea veche — mai mult de jumătate din Ardeal, — își avură la îndemână cărțile de slujbă singure, de care aveau nevoie.

CAP. III.

Nouăle tipărituri muntene.

Una din măsurile luate de Patachi, Vlădica de Făgăraș, cu deplina învoire, cu îndemnul chiar al Guvernului ardelen, fusese oprirea cărților schismatice de peste munți. În locul lor însă, el nu eră în stare să dea altele, și cei mai călduroși părtenitori ai Unirii printre preoții noștri de acolo nu erau să întrebuițeze doar la slujbă cărți latinești catolice. Deci se cumpărară și de acum înainte, cu prețuri mari, tipăriturile muntene din epoca lui Șerban Cantacuzino și a Brâncoveanului. Privind asupra listei cărților întrebuițate în bisericile ardelenesti găsim adeseori și *Molitvenice* slavone din 1699 și 1706 și cel românesc din 1713, *Apostolul* slavon de Buzău din 1704, al lui Damaschin, *Triodul* lui Mitrofan, din 1697, *Ceaslovul* românesc din 1715, o *Psaltire* slavonă din 1709, *Evanghelia* românească din Snagov dela 1697, *Liturghiile* românești din 1713; *Octoihul*

¹ Stinghe, *Ist. bis. Șcheailor*, pp. 79-81, 100 și urm.; cf. Dobrescu, pp. 55-6; 131.

² Marienescu, *Petru Maior*, p. 15.

slavon din Râmnic, al lui Antim, și cel românesc, din Târgoviște, dela 1712, *Penticostariul* buzoian slavon din 1701, *Mineiele* lui Mitrofan de Buzău, dăruite bisericii domnești din Făgăraș, — pentru predici întrebuintându-se *Chiriaco-dromiul* din Bălgrad.

Damaschin tâlmăcise, precum știm, toate cărțile liturgice; pe lângă aceasta el prefăcuse în românește, la 1704, *Tâlcul* lui Andrei de Cesarèa Capadociei la *Apocalips*, tradus din elinește în slavonește de «cuviosul preot Lavrentie Zizania»¹. *Tâlcul Evangheliilor*, de Teofilact al Bulgariei, un *Catechism* de pravoslavie neîndoielnică², și poate chiar, — dacă nu e vechea instrucție a Mitropolitului Antim către preoți, *Invățătura despre șapte Taine*, traducere a lucrării lui Gavriil de Filadelfia, din slavonește³. El umblă să răscumpere, cum s'a spus, tipografia, oprită la Făgăraș, în zălog, a lui Antim⁴, trimetând acolo pe eclisiarhul Dionisie.

La 1720 însă, Daniil Mitropolitul, care-și trimetea pentru același scop tipograful, Sava, egumenul român dela mănăstirea Antim⁴, îi luă înainte, dând, nu fără învoirea lui, cred, o a doua ediție din *Octoihul* dela 1712. Am găsit exemplare din această carte, cu stema amânduror țerilor, pentru drepturile lui Nicolae-Vodă Mavrocordat asupra Moldovei și pentru Domnia lui trecută în Moldova, în biserici ardelenne, și se pomenesc și altele aflătoare prin bisericile Banatului⁵. Urmă, în 1721 încă, cel d'întăiu *Molitvenic* românesc — căci nu cred ca în Țara-Românească, unde pornise mișcarea de romanizare a cărților de slujbă, să se fi găsit cineva pentru a relua într'o nouă ediție *Molitvenicul* slavon; îndată, după cerere, se trimeteau la Brașov paisprezece exemplare, cu 3—3½ lei unul⁶. O nouă ediție ieșia numai la 1729, in-

¹ Două biblioteci de mănăstire, pp. 25-6.

² Publicat la 1897 de Gherasim Timuș, episcop de Argeș.

³ V. și Lăpădatu, l. c.

⁴ V. mai sus.

⁵ *Bibl. Rom.*, II, p. 4.

⁶ *An. Ac. Rom.*, XX, l. c.

trând și în Ardeal. *Octoișele* «cu obște» pe care le cerea popa Radu din Șcheiu în același timp, nu se putură trimete, căci, scrie Mitropolitul Daniil, nu se mai află nici «măcar unul»¹.

În sfârșit, un nou tipograf, Român și acesta ca și Sava, preotul Stoica, reedită la 1723 *Evanghelia* românească, într'un volum de o frumuseță fără păreche, care străbătù pretutindeni, în Ardeal, unde se gădesc exemplare cu grămada, cât și în Moldova, unde până astăzi o afli — întâia ediție trebuie să fie de prin 1712-3 — așezată pe masa altarului. Apoi la 1724 se dădea a doua oară *Catavasieriul*, cu rugăciunile pentru înmormântarea «aierului», de același preot Stoica, în aceiași Domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat; singurul exemplar ce se cunoaște s'a aflat în Ardeal². *Octoihul* ieși din nou numai la 1726³, apoi, fiind mult cerut, la 1731, iar *Triodul* la 1726, după o *Slujbă a Sf. Andrei* plătită de fostul protopop bucu-reștean Nicolae. *Liturghia* din 1728 puneă în mâna preoților cartea de revoluție din 1713. *Penticostariul* lui Damaschin iese întâiu la 1743. Numai *Ceaslovul* din 1731 păstră textul slavon; el apărù după moartea lui Nicolae Mavrocordat. Se spune chiar că teascurile din Țara-Românească ar fi dat la 1725 o lucrare despre «Taina sfântului Botez»⁴.

Frumoasa *Cazanie* nouă din 1732, *Chiriadromiul* Mitropolitului Ștefan, încheie vrednic acest șir de cărți înnoitoare în sens românesc⁵, adesea reeditate apoi, ale Mavrocordaților.

¹ L. c.

² *Bibl. Rom.*, II, p. 22, no. 184.

³ *Ibid.*, p. 29, no. 192.

⁴ *Ibid.*, p. 23, no. 187.

⁵ Ediții nouă: *Psaltirea*, 1735; *Octoihul*, 1736; *Liturghiile*, 1741-2, întrebuințate și în Ardeal; *Molitvenicul*, cu cheltuiala lui Anania de Cesară Palestinei, 1741, *idem*; *Catavasieriul*, 1742; mai bogat mult decât celelalte; *idem*; *Evanghelia*, 1742; *Acaftistul Maicei Domnului*,

Mai târziu și cărți de teologie începură să apară în București, unde tipografia se așezase la Văcărești, lângă școală, apoi la Mitropolie — precum o nouă ediție din «Învățăturile bisericesti» ale lui Antim, «a Vlădicăi Antimă» —, reeditate la 1746, în Râmnic — și «Întrebările bogoslovești», lămuriri asupra credinței adunate de boierinașul Ianache, fost al doilea Postelnic, îndreptătoriul *Penticostariului*, — ambele din 1741. Minunatele Predici, *Cazanii*, ale lui Ilie Miniat se tipăresc supt Neofit la 1742, iar la 1746 *Mărgăritarele Grecenilor* au a doua ediție. La 1745 se simțise nevoia unei nouă ediții din «Pravoslavnică Mărturisire» dela Buzău.

Mici tipăriri grecești, ca broșura împotriva teoriilor despre Purcederea Sf. Duh ale lui Nicolae Comnenul, sau tratatul despre superioritatea Ierusalimului, ori *Acoluțiile* din 1736 ale lui Daponte pentru biserica Sf. Spiridon Vechiu se datoresc unor cheltuitori dintre Greci¹. Dacă nu *Anthologhiul*, din nou tipărit, la 1736, în românește, *Psaltirea* slavonă din 1745 înfățișează datina.

La 1724 și Damaschin, tipărește o *Invățătură despre șapte taine*, — reeditată la Iași în 1732², care n'avea niciun scop de polemică împotriva catolicismului pornit pe războiu, ci trebuia numai să lămurească pe preoți, învățându-i, între altele, să nu facă rair și să nu sfințească alți preoți, chemări care sânt amândouă numai ale arhierilor. Din această cârtică, — retipărită la Iași în 1732 și 1745 —, abia dacă a ieșit la iveală un exemplar; Ardelenii uniți o discută în *Teologia dogmatică și moralicească* din 1801. Îndată după apariția ei, directorul general din Ardeal ceru socoteală episcopului, care trimese la Sibiiu două exemplare.

1742: a treia ediție din *Apostol*, 1743, — a patra e din Buzău, în același an, episcop fiind Metodie; *Octoihul*, 1746; *Ceaslovul*, 1747; *Liturghii*, 1747; *Molitvenic*, 1747; *Isaltire*, 1748; *Ceaslov*, 1749; *Evangelhie*, 1750.

¹ *Bibl. Rom.*, II, p. 35; cf. p. 111.

² După Popp, p. 79.

Ca o urmare, în Novembre 1725, generalul Tige, aflând că se pregătește la Râmaic tiparul unei nouă lucrări, se informă pe lângă episcop, cerând să i se comunice manuscrisul. Damaschin asigură în răspuns că are destule cărți de dat la tipar, dar că-i lipsește un «tipograf încercat», ca și banii trebuitori, pe care niciun patron nu e la îndemână ca să-i dea. Cât despre cartea de care eră vorba, ea nu poate ascunde nicio primejdie: în Veneția se vând fără nicio împiedecare astfel de cărți străvechi, și traduceri slavone merg prin toate țerile dela Dunăre, prin «Polonia» și «Rusia cea Mare»; el însuși e credinciosul Împăratului și se roagă, cu clerul său, pentru biruința Măriei Sale asupra vrăjmașilor¹. Se pare că totuși o *Psaltire* românească a ieșit la Râmnic în 1724, căci un bibliograf ardelean mai vechiu o înseamnă între cărțile noastre bisericești².

După moartea lui Damaschin, și, în timpul când nu eră episcop la Râmnic, Mitropolitul de Belgrad, putându-și lua apucături de stăpân, acesta trimese (1726), ca unul ce se privia ca arhiereul cel mai înalt peste Români și peste Sârbi de o potrivă, pe un Sârb al său, pe Ilie din Cernavoda, la Râmnic, pentru ca, întrebuițând slova de acolo, să tipărească o «Întâie învățătură pentru tineri», o *Bucoavnă*, ca aceia din Ardeal a Uniților, — apărută din nou la 1744 în Cluj, «cu tipariulă cinstiti Academii» și lucrul Bănățeanului Mihai Becîcherechi —, sau ca «Pâinea Pruncilor» a lui Baranyi; curtenind pe acela dela care eră să aștepte episcopia, viitorul Vlădică Ștefan, îndreptătorul «cuvintelor românești», iscălește slavonește, ca «nedestoinic ieromonah», supt versuri de laudă pentru Mitropolitul Moise, al «tot poporului creștin de supt puterea preă-luminatului Împărat Roman», și anume și al «Ungro-Vlahiei împărătești». Cartea avu în 1749, se pare, o nouă ediție, numai românească.

¹ Lăpădatu, pp. 8, 14-5, 19. Descrierea unui exemplar, foarte neindestulătoare, în *Bis. ort.*, XIV, p. 439.

² *Bibl. Rom.*, II, p. 23.

După manuscrisurile lăsate de Damaschin, bune traduceri din grecește, făcute de un muncitor cu stăruință, Râmnicenii începură tipăriturile lor pe vremea episcopului Inochentie. Cu laude în versuri către «prea-sfîntitul arhiepiscop și Mitropolit al Belgradului», «prea-pravoslavnic și drept întru toate», «sveatnic preamînat» al «Chesariului înălțat», se dădă întâiu, la 1730, *Molitvenicul*, în aceeași formă se pare, ca și cele două care ieșiseră peste Olt, dar cu oarecare «diorthosiri» și «intocmiri» și cu adăugirea unor molitfe nouă. Episcopul, care era unul din ucenicii lui Damaschin, spune limpede că neamul românesc nu se mai «îndestulează» cu cărțile slavone și grecești, ci se cultivă acum «cu tîlmăciturile în limba noastră rumânească, cea de moșie în patriia noastră». Deci, spune el, «am socotit a înbogăți sfintele besearici cu înmulțirea sfintelor cărți în limba patriei noastre rumânești» și pentru «alte osibite locuri ce s'au obișnuit cu această limbă a să îndestulă». *Triodul* din 1731 e însă o ediție nouă, «acum într'această chip tîlmăcită»; lucrarea, «așezată în stihuri și în cuvinte» de Damaschin—, tipicul e însă schimbat după cel rusc, «moschicesc» dela 1682-3, din zilele «Împăratului» Ivan—, e un «Triod deplin», despre care tipăritorul vorbește astfel: «de alte cărți în limba noastră s'au mai tipărit, iară această carte până acum mai înainte dinu tipografie nu s'au dat, în lumina limbei noastre cei rumânești să se fie tipărit, precum nici într'alte părți, unde să află patriia rumânească, nu s'au mai tipărit». Era cel mai bun Triod, și de aceea toate bisericile mai bogate din Ardeal se grăbiră să-l cumpere¹. Se pare că în 1731 a ieșit și un *Apostol*, la Râmnic sau la București.

Ieremia Atanasievici lucrase *Triodul*; la 1733 însă se află la Râmnic chiar acel preot Ion Făgărășanul, care ti-

¹ Cf. și declarația episcopului Climent că *Triodul* a fost «tîlmăcit pe înțeles de răposatul și iubitorul de Dumnezeu chir Damaschin, episcopul Râmnicului»; *Inscripții*, II, pp. 35-6, no. 5.

nuse la el un timp tipografia lui Antim¹. El fû pus «diorositoriu», îndreptător al manuscriptelor și al tiparului, de Inochentie, iar ca meșter i se dădù «Vladulü Gherghievici tipografulü». Liturghiile pe care le scoaseră ei la iveală în 1733 reproduc de sigur cartea de același fel care ieșise la București în 1728. Și *Catavasierul* din 1734 e numai o retipărire. Dar *Antologhiul* din 1736-7, cu care încep publicațiile noului episcop Climent, cu un an înaintea tratatului liberator — și totuși cu cât ifos nu se pomenește în titlu «Înnălțatulü Maestatü Împărat alü Romei» și «drectorulü comite de Wallis! — e cea d'întăiu lucrare de acest fel: Hurezeanul Lavrintie o «diorthosise», o potrivise în această formă rezumată, coprinzând peste 650 de foi, slujba anului întreg, după «Mineiulü celü rumânescü», gătit de Damaschin², care voiă să-l deă în tipar, la 1725. Încă o carte primită cu nespūsă bucurie pretutindenii și introdusă răpede în toate bisericile neunite și, fără îndoială, chiar în multe din cele unite, ale Ardealului; o a doua ediție trebui să se deă încă din 1745, aflând și ea o largă răspândire peste hotare chiar.

De acum înainte, cele două curențe de cărturărie religioasă în românește se unesc, și Râmnicul nu mai dă, în așteptarea altui avânt cultural, decât retipăriri ale lucrărilor, cu care puteă să se mîndrească, făcute de episcopul său cel mare, Damaschin³.

Totuși pentru întăia oară se dă (1743) *Penticostariul* acestuia, tradus din slavonă, greacă și latină, pe când el apare și la București, precum în același an *Apostolul* se retipărește simultaneu la București și la Buzău⁴. *Evanghelia* dela

¹ V. și mai sus.

² Cf. *Bibl. Rom.*, II, p. 53 cu Lăpădatu, o. c., pp. 16-17. V, și ce se spune la ediția a doua; *Bibl. Rom.*, II, p. 81.

³ Ediții nouă: *Octoihul*, în 1741-2; *Evangheliie*, 1746; *Psaltire*, 1746; *Apostol*, 1747; *Catavasieriu*, 1747, cu cântece de stea: «steaoa de susü răsare», etc.; *Liturghii*, 1747; *Catavasieriu*, 1750.

⁴ Unde apare la 1747, supt același episcop Metodie, un *Molitvenic*.

1746 e ca o lucrare nouă, pe care Lavrintie o declară deosebită de «niscari izvoade grecești sau și rumânești, tipărite mai denainte», fiind «alcătuită după tâlcuiala lui Theofilactū» de însuși Damaschin, care traduse și acest *Tâlc*, ce slujește și lui Lavrintie spre a se îndreptă. *Molitvenicul* din 1747, tipărit tot pe vremea episcopului Climent, nu e lucrat ca acel din Buzău, cu care iese în același an, după vre-un «Molitvenicū grecescū», — Molitvenicul buzoian reproduce însă pe acela din 1713 —, ci este iarăși o nouă tâlmăcire a lui Damaschin, rânduită din nou după «ustavulū celū moschiescū». Înainte de a da cârja în mâna ucenicului său Grigorie, care-i urmă, la 8 Maiu 1748, Climent pusese în lucru, prin tipograful său Mihai Atanasie Popovici, o nouă ediție a *Cazaniilor* din 1732, spuindu-se însă în titlu că scrierea se tipărește întâiași dată. O cârticică de învățătură pentru preoți, ca a lui Antim, *Preoția*, cu titlu român și slavon, iese în 1749 supt numele episcopului celui nou. Acesta dădu la 1750 și o nouă traducere a *Octoihului*, mai deplin decât în formele anterioare, traducere al cărei autor eră tot meritosul Damaschin¹, — și lucrările de căpetenie ale acestuia vedeau altfel mai toate lumina.

Meritul de a fi tipărit întâiu cărți de slujbă în Moldova, — unde Nicolae Mavrocordat dăduse ultima *Liturghie* slavonă, în vremea Mitropolitului Ghedeon —, revine Mitropolitului Gheorghie și lui Vodă Mihai Racoviță. Pe când tiparul muntean se oprește, pe când moartea lui Damaschin ține în loc pe Râmniceni, Moldovenii dau la iveală în 1726 un *Antologhion*, lucrat la Iăși de un Ieremia Simeon, mirean. Cartea cuprinde Octoihul, în parte Catavasieriul și slujba Maicii Domnului, dar *Octoihul* ieși, în același timp, și deosebi; *cântarea toată se păstrează încă în slavonește*, supt înrâuriri pe care le cunoaștem acum. Și *Psaltirea* din 1731 a Mitropolitului Antonie e slavonă.

Supt Nichifor Peloponezianul, la 1743, încep tipăriturile

¹ Cf. și Lăpădatu, pp. 15-6.

lui Duca Sotiriovici din Thasos, Grecul insular cu numele slavizat și cu aplecare pentru tiparul românesc, căruia-i închină toată viața sa. Prin acești doi Greci, Mitropolitul și meșterul tipograf, Domn fiind tot un Grec, dintre Mavrocordatești, cari aduseseră și până atunci destule cărți românești, din Principatul vecin, se publică o foarte bună *Psaltire* românească, sau, cum zice Duca, «moldovenească», scoasă nu numai din grecește, ci și din «jidovește», și înzestrată cu note, despre «istoria numelor jidovești» și cu «pashalii». În anul următor, o carte de slujbă, *Catavasierul* «rumânesc», apare, dar nu de supt aceleași teascuri, ci la Rădăuți, unde Vlădica Varlaam făcuse o tipografie, cu un meșter din Brașov, Grigorie Stan — în Brașov tipărise dascălul Petcu Șoanul și cel d'întăiu Calendariu românesc, după unul slavon¹, — cu un călugăr din Neamț și un mirean din Iași, pe lângă alți «drugari» și «pilcari» și un «poslușnic». Urmează *Ceaslovul* din 1745 al lui Varlaam. Și episcopul ce vine după Varlaam lucrează pentru această răspândire a cărților bisericesti, dând, în același an 1745, cele d'întăiu *Liturghii* românești care au văzut lumina în Moldova.

În acest timp, Duca, dela care avem și versuri pentru o nuntă domnească la 1749², tipărește și mai departe pentru Mitropolit. *Sinopsis* din 1714 apare din nou, românește, la 1747, în același an cu un *Triod* dat «pre limba moldovenească, spre desăvârșita înțelegere și urmata folosința lăcuitorilor». Pentru Mitropolitul Iacov însuși el începe apoi, după această necompletă publicare de cărți bisericesti, un nou șir de tipărituri, pornind, la 1750, cu un Canon al Sf. Spiridon, în vederea bisericii cu acest hram pe care Constantin-Vodă Racoviță o începea în Iași — pentru această cârticică dă cheltuielile Constantin Razul Vornicul — și un întăiu *Ceaslov* moldovenesc. Traducerile acestea se poate să le fi făcut dascălul Iosif dela școala slavonă³.

¹ *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 207.

² Ziarul *Patriotul*, n-1 din 22 Februar 1907.

³ V. și mai sus.

Cărțile ieșite în Domnia lui Constantin Mavrocordat — și același lucru se poate spune despre toate cărțile cuprinse în această epocă — nu erau menite numai preoților munteni, ci se îndreptau întregii Români: sânt făcute, spune un scriitor de prefată, «ca să crească și să să lățască cuvântul Sfintei Scripturi, nu numai în țara Măriei Tale, ci în toate țerile și Ținuturile ce vorbesc în limba rumânească». Și mai cetim: «Ca oarece făclie fiind, nu pusă suptă acoperemânt, ci în sfeașnic și, luminându, nu numai celor din casă, adecă din Țara Măriei Tale, ci tuturor celor ce vorbesc în limba rumânească».

Dela tipăriturile din veacul al XVII-lea nu se vorbise așa. Pe lângă un mare folos literar de unificare a limbii, căci până la publicațiile moldovenești începute în 1743 toată Româניה a întrebuintat în biserică numai aceste cărți râmnicene și bucureștene, se câștigă astfel și un altul. Dacă prefacerea de dogmă din Ardeal rupsese legăturile ierarhice, cu atâtea silinți dobândite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și de datină pe lângă identitatea de graiu și grafie, dădea neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitimă de care el are nevoie.

Vladica Ioan Ioachim Cluj.

PARTEA A V-a.

ÎMPREJURĂRI ARDELENE DE LUPTĂ
ÎMPOTRIVA UNIRII.

Măcaru ajunse cu patiață prin criza ce se putea restea în noua Biserică unită a Românilor, cîră pe care trebuia să provoace cererea, oricît de tîrzie, a drepturilor de egalitate cu altele cîntate, de mult recunoscute, care fuseseră făcîndu-le Vlădicilor și protopopilor dela începutul veacului

¹ Ibid. p. 207, no. XXVI; cf. p. 20, no. XXV.
² Episcopos și eșeri din Cluj și Sibiu, 1887, pp. 49-50, no. 187; cf. p. 30, no. 17.
³ Ibid. p. 207 și urm.

CAP. I.

Vlădica Ioan Inochentie Clein.

Și mijlocul de viață-împreună cu sufletul a Românilor, pe care-l alcătuiau aceleași cărți bisericești, a fost pierdut însă în urma unei mișcări către vechea ortodoxie din partea Ardelenilor, la cari această mișcare fusese trezită tocmai prin neconținută întrebuințare a cărților din «Țară», prin deasa hirotonire de preoți dincoace de munți, prin sloboda călătorie a călugărilor dela mănăstirile oltene și muntene la mănăstirile ce se mai păstrau încă în Ardeal, — multe, deși mici, puțin locuite și cu venituri neînsemnate, — prin cărțile de iertare ale Patriarhilor ce se sălășluiau trecător în București și Iași, ale episcopilor călători, ca acel de Polyane¹, ba chiar ale egumenilor dela Atos², și, nu mai puțin, prin păstrarea în Maramurăș a unui episcop ortodox, sfințit în Moldova, cu toate ofertele de Unire pe care le făcuse Serafim de Petrova³.

Mișcarea ajunse cu puțință prin criza ce se putea aștepta în noua Biserică unită a Românilor, criză pe care trebuia s'o provoace cererea, oricât de târzie, a drepturilor de egalitate cu alte «nații», de mult recunoscute, care fuseseră făgăduite Vlădicăi și protopopilor dela începutul veacului,

¹ *Studii și doc.*, XII, p. 25, no. xxxvi; cf. p. 35, no. LXVI.

² Scrisoare a celui din Chilandar către Sibieni, *ibid.*, pp. 19-20, no. xxvi; cf. p. 32, no. LV.

³ *Ibid.*, p. 284 și urm.

în schimb pentru primirea, străină de orice dezbateri și de orice convingere nouă căpătată prin ele, a celor «patru puncte» de prefacere dogmatică, precum și pentru părăsirea atâtor credincioși din sate, a unor credincioși din orașe, așa de prețioși prin sprijinul și darurile lor, a patronatului Terții-Românești, în sfârșit, unit cu moșli, mile și pocloane.

După moartea lui Patachi, a cărui moștenire a fost confiscată, pentru motive necunoscute, Iezuitul Adam Fitter avu grijă diecesei făgărășene. La 17 April 1728 se orânduia dela Curte sinodul de alegere, pe care aveă să-l prezideze episcopul catolic al Ardealului, ajutat de un Iezuit. Cei trei candidați cari se înfățișară Împăratului, fură Ioan Iosif Hodermarschi, fost episcop rusesc al Muncaciului (1707-15) și, de un timp, retras la mănăstire, apoi parohul unit din Făgăraș, un Maghiar, și, în sfârșit, un școlar în vârstă de treizeci și cinci de ani al școlii lui Kollonics dela Sâmbăta-Mare, Ioan Micu din Sadu, lângă Sibiu. După moartea lui Hodermarschi se îmbulziră apoi la episcopia unită a Românilor un Grec, Macarie Musachi, cu numele de familie albanez vestit în veacul de mijloc, și un Sârb, Ștefan Voinovici. Fitter eră pentru Micu, singurul Român dintre candidați și singurul a cărui viață trecută nu puteă trezi nicio bănuială. La 25 Februar din anul următor, fū numit deci dela Viena acest Micu, căruia i se ceru cu acest prilej să asculte în cele duhovnicești de primatul Ungariei, să-și fie teolog pe lângă dânsul și să păzească strict «Sfânta Unire»¹.

Noul episcop sau, cum se iscăliă însuși: «episcop-numit», nu eră măcar călugăr, ci un simplu școlar bătrân care dădea speranțe. Trebuiă *crescut* în toată forma pentru demnitatea nouă ce i se dăduse, ca singurului dintre Români care făcuse studii mai înalte de teologie, fie și numai

¹ Nilles, p. 497 și urm.; cf., în toate, Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900.

la Sânbăta-Mare. Mântuind întâiu școala, el trecu la mănăstirea Sf. Nicolae din Muncaci, mănăstire unită, și după câțeva vreme, episcopul Ghenadie Bizanție, care izbuti un timp să înlătore pe Vlădica românesc neunit și nerecunoscut de Guvern Dosofteiu, puind în locu-i peste Românii de acolo pe fratele fostului episcop Hodermarschi, Procopie ¹, îl sfințiă ca *Inochentie* episcop de Făgăraș, la 25 Octombrie 1730, după ce Papa se învoise a recunoaște pe acest candidat de sigur puțin obișnuit ². Împăratul îl făcuse încă din Septembrie 1729 baron al Imperiului, ca și episcopul catolic al Ardealului ³; avea drept să ieă parte la lucrările dietei ardelene. Afaceri ale diecezei și marea afacere a neamului, crearea unei nouă situații politice pentru dânsul, ca răsplată a Unirii, îl ținură la Curte până în 1722. Apărū în diecesă numai ca să ție sinodul din acest an, — care a fost și unul din cele din urmă ale Bisericii unite, căci, după sfaturile teologului, acest așezământ vechiu se slăbi, fiind înlocuit cu incetul în toate, după moda catolicilor și după exemplul dat și de Patachi, cu un conzistoriu permanent de doisprezece protopopi, aleși odată pentru totdeauna ⁴, — și ca să încerce recunoașterea sa de către îndărătnicii schismatici din Brașov, cari însă nu voiau să știe de alt episcop decât de cel pravoslavnic al Râmnicului ⁵.

Văzând că o comisiune numită, după cererea sa, de Guvern pentru a luă în cercetare îngustările de venituri și tăgăduirile de dreptate ce se făceau, împotriva diplomelor date în anii Unirii, clerului românesc alipit la religia catolică, nu face niciun spor ⁶, Micu-Klein — căci diploma de baronat îi schimbase numele, și de acum înainte el nu se

¹ V. *Studii și doc.*, XII, p. LIV.

² Nilles, p. 503 și urm.

³ Bunea, o. c., p. 9.

⁴ Moldovan, *Acte sinodali*, II, p. 96; Nilles, p. 520 și urm. Un al doilea sinod se ține în 1730; Bunea, o. c., pp. 19-20. Al treilea la 1742, *Acte sinodali*. Un al patrulea la 1744; v. mai departe.

⁵ Stinghe, *Doc.*, I, pp. 160-1.

⁶ Nilles, p. 512 și urm.

mai iscăli altfel decât cu acest ciudat nume nemțesc,— el merse din nou la Viena ca să stăruie pentru mulțămirea cuvenită clerului său, dar, în același timp, și pentru drepturile întregului său neam românesc, pe care-l proclamă «cel mai vechiu» în țară, de pe vremea lui Traian încă stăpân pe acele locuri ce s'au dat mai târziu ca «fundus regius», moșie crăiască, Sașilor¹. Răspingerea cererilor sale de o a doua comisiune nu-l făcù să-și piardă nădejdea, ci, fără să ție în seamă cât de mult avea nevoie Viena de privilegiații Ardealului și cât de puțin de bieții Români, așa de mulți, dar așa de săraci, așa de neluminați și lipsiți de orice conștiință a drepturilor și a chemării lor, el urmă și mai departe la ușa Consiliilor împărătești plângeri care în curând trebuiau să culmineze în cererea fățișă de a se face din Români, *incorporați* constituțional de mult, prin diplomă împărătească, a patra nație a țerii, cu aceleași drepturi de amestec în Guvern ca și celelalte, mai puțin numeroase, mai nouă, mai lipsite de credință, și mai ales căzute în erezia luterană, calvină, unitară². Dieta întreagă se ridică în picioare de două ori, în 1736 și în 1737, pentru a protesta împotriva obrăzniciei fără margini, a cutezantei neîngăduite din partea Valahilor și a Vlădicăi lor, fie și sprijinit de Curte. Abia în 1738 se dădù un răspuns la plângerile lui Klein, și acela așa încât Românii nu-l putură primi³.

Când, după doi ani, în locul unui Împărat puternic și biruitor, stăpânind în liniște și cu autoritate, Ungaria avù în frunte o principesă tânără, fără experiență, amenin-

¹ «Toties fata natio prae ceteris in Transilvania constitutis non modo longe antiquissima, verum etiam numerosissima»; Nilles, p. 519. «Nos enim, tempore Traiani, adhuc antequam natio saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis et variis oneribus, utpote a potentioribus, oppressi... Veri haeredes in terra seu fundo regio sumus»; *ibid.*, p. 528.

² V. Nilles, p. 519.

³ V. capitalul respectiv din Bunea.

tată din toate părțile cu armele de vecini cari se învoiseră de mult pentru a-și împărți patrimoniul Habsburgilor, situația se înrăi pentru episcopul românesc, care ajunsese, din cap al unei minorități despărțite de datină, conducătorul firesc, luptătorul chemat pentru viitorul, pentru demnitatea și cinstea unui neam întreg. După ce ținut un nou sinod de obște, la 1742, pentru recunoașterea teologului Balogh, de curând numit, episcopul trebui să lase iarăși dieceza în seama vicariului, «vicarășului» din Juc și a celui din Bia, pentru a deschide din nou lupta la Viena, unde nu erau urechi pentru cereri așa de drepte, dar cu totul revoluționare și putând avea urmările cele mai primejdioase pentru interesele austriace. «A patra nație» și ușurarea sarcinilor iobăgimii românești, lăsându-i-se slobode cinci zile din săptămână pentru lucrul său, introducerea în dietă a notariului, a celor doi vicari, a teologului, numirea episcopului ca sfetnic împărătesc, cum fusese doar și Atanasie, figurau în programul lui Klein¹. O nouă răspingere eră de așteptat, și ea veni. Data aceasta, se tăgădui și diploma leopoldină din 1701. Românii căpătară doar ceva scutiri pentru preoți și dreptul de a înainta în dregătorii. Episcopului însă Cancelaria-i dădu sfatul să-și numească un agent la Viena și, în loc să mai supere Curtea cu cereri zădarnice, să-și caute de diecesa lui, în care căpătase, dela 1735 încă, în locul Făgărașului și Gherlei, Blajul, vechiu domeniu al principilor ardeleni, cu îndatorirea de a face o școală și o tipografie, care nu funcționau încă².

Gubernul împărătesc părăsiă deci pe Inochentie și pe toți ai săi în seama dietei ardelenene, și aceasta, ca în 1744, făcu să se audă strigăte de mânie împotriva «Valabilor» osândiți la veșnica lipsă de drepturi, la veșnica robie și umilință.

Omul care crezuse în dreptatea ce se află totdeauna la Viena, de unde n'o poate smulge nimeni, eră acum zdrobit

¹ Bunea, p. 65 și urm.

² Nilles, pp. 529, 533 și urm.; Hurmuzaki, VI, p. 569 și urm.

de înfrângere. Odată ce Unirea nu putea aduce înălțarea prestigiului Scaunului său și dezrobirea poporului românesc, pe care râvnise să-l capete întreg pentru Biserica sa, — din Maramurăș, unde se luă la ceartă cu Bizantie și refuză sfințirea urmașului acestuia, Blajovschi, pentru că nu voia să vie la dânsul ca la un Mitropolit al său¹, până la Brașov, unde crezuse prin înfățișarea lui să poată câștiga pe negustorii din Șcheiu² —, el începu să se îndoiască de nevoia teologului străin ce-i stătea în coastă și de alte înșiriri, până ajunse să deplângă poate scăderea rostului Bisericii sale, care fusese Mitropolie odată³.

O mișcare se porni pentru ortodoxia părinților, a bunilor și străbunilor, și Vlădica fû părât, poate chiar de «teolog» și de alții din preajma sa, că are un amestec într'insa, că după latineasca lui muncită vrea să facă a se auzi la Viena glasul românesc aspru al mulțimilor întărătate. Fû chemat să se îndreptățească, și, după ce aruncă, în soborul extraordinar din Iunie 1744, vorbe grele, care fură îndată culese, Inochentie porni, — dar nu numai la Împăratul, ci îndată dela Viena la Papa. De aici se apără, se rugă, stăruie, pretinse; de aici excomunică el, la 1746, pe teologul iezuit, în care vedeă pe începătorul nenorocirii și pribegirii sale, pe uneltitorul dibaciu al unei catolicizări depline a Românilor, pe intrigantul cu două fețe care lucrează pentru a nu le se dà nimic până nu vor părăsi cea mai de pe urmă amințire a ritului strămoșesc⁴. Apoi afurisenia căzû asupra vicariului, a cucernicului vicariu, aspru la posturi, în care fierbeă legume cu uleiu de in, asupra luminatului vicariu Petru Pavel Aaron (25 August 1747); pe când în urma lui Ardealul se aprindea de răscoală, asupra căreia suflă vântul vechilor suferințe și patimi, Inochentie, sfătuit de

¹ *Studii și doc.*, XII, p. LIV. Blajovschi se sfinți în vechea mănăstire unită dela Uniev, unde se tipăriseră cărțile lui Dosofteiu al Moldovei.

² Stinghe, *Ist., besearecei Șcheailor*, p. 116 și urm.

³ Nilles, p. 592.

⁴ *Sate și preoți*, pp. 240—1.

clericii din Roma, și bolnav de supărare, părăsiă, în Maiu 1751, demnitatea episcopală, pentru a face, odată cu despărțirea lui definitivă de eparhie, pacea bisericească într'însa. Acolo la Roma se stânse el târziu, la 23 Septembrie 1768¹.

CAP. II.

Răscoala împotriva Unirii.

Ortodoxia românească din Principate nu avea aplecări spre luptă, ținută fiind în frâu și de frica Domnului «fanariot», care nu doriă nimic mai puțin decât să supere pe Împăratul vecin. Maramurășanul orb care stătea ascuns în mănăstirea Uglea², eră bucuros să nu fie închis în vre-o mănăstire, cum cereau dușmanii, și egumenii Putnei, cari-și păstrau legăturile cu metohul lor din Moiseiu și cereau să se respecte acolo ortodoxia, precum «aicea, în țara noastră a Moldovii, sânt mănăstiri și biserici, și au pace, de-și țin toată rânduiala și dogmele Apusului»³, nu erau cătuși de puțin primejdioși. Sârbii, deși se aflau în cuprinsul monarhiei chiar, erau mai neastâmpărați și gata de războiu pentru desființarea Unirii. Încă mai de mult, un episcop de Cruședol, din părțile împărătești prin urmare, Nicanor Melentievici, răzbătù până la Brașov, unde făcù un preot, pe care negustorii nu-l puteau face la Râmnic, deoarece ce locul de episcop eră slobod acolo⁴. Episcopatul Inăului, «ioanopolschi», se întărise bine, sprijinit fiind de

¹ Cf. și G. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Clain*.

² *Studii și doc.*, XII, p. LIV.

³ *Ibid.*, p. 237, no. XI. Cf. culegerea de inscripții și însemnări a d-lui Bârlea, în *Studii și doc.*

⁴ Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, pp. 131-2 și urm.; Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, I, p. 193 și urm.; Stinghe, *Doc.*, I, pp. 173 și urm., 188 și urm.

toată organizarea militară a Sârbilor, de «ober-căpitan», de «căpitanii» și ofițerii «Crainei», marginii încredințate pazei lor. La 1724, Vlădica Sofronie de Ravanța, care stătea în Arad și numia după acest oraș mai mare dieceza lui, izbutise a căpăta pe protopopul din Căbești și pe preoții din cinsprezece sate; el chemă și pe protopopul din Beiuș, care trimesese sol de supunere, pentru a-l pofti la Arad, cu doi «preoți aleși» și doi «oameni dintre mireani», spre a primi singhelie și numire dela un arhiereu al «credinței celei pravoslavnice a Besearecii Răsăritului, a Ierusalimului», al «legii creștinești»¹. Vlădica sârbesc liniștia pe acei cari doriau de dânsul, spuindu-le, prin scrisori românești bine scrise de duhovnicul Arsenie, că el nu cere altă dajdie, de la sate și preoți, decât cea obișnuită și de înaintașii săi². Protopopul Bihorului primi să se întoarcă la legea veche, de care se țineau acum și alte sate³, și la 1731 Mitropolitul Vichentie de Bălgrad, aflător la Viena, pentru «confirmare», putea cere, în calitatea lui de «pravoslavnic Mitropolit al Beligradului și a tot creștinescului norod ce să află supt stăpânirea Mărireii Împărătești arhiepiscop iproci»,—și, ceia ce trebuia să-i înalte autoritatea în ochii Românilor, superior al eparhiei românești a Râmnicului,—cereă ajutor bănesc dela credincioșii săi din «orașul de Dumnezeu păzit Marele-Varad [Oradea-Mare] și în varmeghiul biharschi», «de curând intrați în staulul oilor adevărate»⁴. Vichentie, pe când avea Scaunul Timișoarei și Lipovei, dăduse să-i facă o cârtică de învățături creștinești asupra Sfintelor Taine, care apărură numai la 1765, în Iași⁵. Episcopul de atunci al Inăului, Isaia, nu-și zicea numai și : de Arad, ci adăugia la titlurile sale și pe acela al Oradei, puind-o chiar în rândul

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 80-1, no. LXXV.

² *Ibid.*, pp. 81-2, no. LXXVI.

³ Ardeleanu, II, p. 24.

⁴ *Studii și doc.*, IV, pp. 83-4, no. LXXIX.

⁵ *Studii și doc.*, XIII, pp. 8-9, no. 8; *Bibl. Rom.*, II, pp. 164-6, no. 343.

întăiu ¹, cu toate că în acest oraş stătea, încă dela sfârşitul veacului trecut, un episcop catolic, care luptă din răputeri pentru a ţine în ascultare şi pe Românii din provincia sa ², cu toate că, în sfârşit, de Camillis, apostolul Unirii, izbutise a căpăta adeziunea preoţilor din jurul oraşului şi din tot Bihorul ³. Nici întoarcerea, la 1736, către Unire a protopopului Gheorghe de Beiuş, a celui de Orade şi a doi alţi «arhidiaconi» nu aduse trecerea întregului Ținut la legea împărătească, şi neo-unitii trebuia să vadă cum supt ochii lor se adună la Hagymád, un sobor, al preoţilor ce nu voiau să se desfacă de Arad ⁴. Se începură aici lupte, care aduseră odată primirea cu focuri de puşcă, trase asupra calului său, a episcopului pravoslavnic din Arad ⁵.

Cu scrisori dela Sârbi, dela însuşi Patriarhul Arsenie, se înfăţişă deci, în clipa când Inochentie Klein trecea prin criza hotărâtoare, un călugăr, Visarion Sarai, «sihastrul», pe care satele româneşti din jurul Dobrei, apoi din al Devei şi Orăştiei, în sfârşit Săliştea, îl primiră ca pe un Mântuitor din eresul pierzător de suflet al legii «nemţeşti». În sunete de clopote şi încunjurat de păzitori înarmaţi, dintre ostaşii sârbi ai graniţei şi dintre ţerani, el trecu în voie dintr'un loc în altul, vorbind, între multe altele, cu şi, mai ales, fără rost, de drumul greu la Ierusalim pe care-l face, la Ierusalimul credinţei celei sigure şi drepte. Purta icoane prinse de comanac şi spuneă că adesea Maica Domnului i se arată pentru a-i da învăţături şi a-i face proorocii ⁶. Guvernul se înspăimântă de urmările pe care putea să le aibă propaganda lui, şi Sârbul, care vorbiă însă foarte bine româneşte, oprit de a merge mai departe, perî de supt ochii

¹ *Ibid.*, p. 84, no. LXXIX.

² Ardeleanu, II, pp. 21-2.

³ *Ibid.*

⁴ Nilles, pp. 525-6. no. IV.

⁵ Ardeleanu, II, p. 25.

⁶ Nilles, p. 558 şi urm.

acelor cari crezuseră că prin el își vor curăți sufletele de vina cea grea ce făcuseră ascultând pe preoții uniți și fiind de față la slujba lor ¹.

Dar mișcarea pornise acum, și nu se putea opri așa de lesne ca drumul spre Ierusalim al călugărului sârbesc. Încă din 1741, negustorii sibieni nu voiau să știe de preoții din Bungardul vecin, cari se plâng episcopului Inochentie: «cum am fi spurcați, așa ne țin, pentru că sântem uniiți»; făceau sfeștanie după ei și apoi liturghie, în acest lăcaș pe care-l credeau profanat ². *Efemeriu*, preotul companiei grecești, din Sibiuu eră un călugăr din Atos, care aducea din Țara-Românească deosebite cărți «schismatice» și eră socotit că întetește lumea împotriva Unirii ³. Săliștenii vecini erau priviți ca apărătorii cei mai îndârjiți ai ortodoxiei ⁴, și călugării dela Porcești, la vamă, dela Arpașul făgărășan, dela Scoreiu sânt pârâți ca uneltitori primejdioși ⁵. Și în alte locuri, starea de spirit va fi tot aceeași.

Plecarea lui Inochentie dădu astfel semnul unei adevărate răscoale cu caracter religios. Din Roma, el numise în locul lui Aaron, vicariul-general înlăturat pentru necredință, pe protopopul din Balomiri, Nicolae. Acesta priviă Unirea ca o măsură politică numai, care se dovedise greșită. Silit de Guvern să plece, el trecu munții, și fû primit foarte bine de Grigore-Vodă Ghica, Domnul muntean, care-l făcu egumen la marea mănăstire din Argeș ⁶. Fiind aproape de hotar, el nu pierdù niciun prilej ca să îndemne la luptă pe Arde-

¹ V. monografia pe care d. Gh. Bogdan-Duică a consacrat-o lui Visarion; 1896. Un fals «episcop pe Ierusalim» urmă apoi, venind din Moldova; Bunea, p. 172.

² *Studii și doc.*, XII, pp. 41-2, no. LXXVII.

³ *Ibid.*, pp. 52-3, no. XCIX.

⁴ Bunea, p. 194 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 195.

⁶ Hurmuzaki, VI, p. 602.

lenii lui, și, pentru a lovi împotriva Unirii, el merse până la Petersburg, la Împărăteasa Elisaveta, care tot pe acest timp făcù din nou, cu cheltuiala ei, biserica Sf. Nicolae din Șchei¹, și care, aliată a Mariei-Terezei, interveni de fapt, prin ambasadorul ei, pentru a se opri orice prigonire a ortodoxilor, de aceeași lege cu dânsa.

Acum, în toate satele românești aproape, țeranii chemau pe «episcopul lor», despre care înțelegeau că suferă, cine știe pe unde, pentru dânsii. În zădar trimese Guvernul, pentru a-i liniști, pe episcopul de Muncaciu, Olșavschi, care fù primit solemn de Iezuiți la Cluj, în cele d'intâiu zile din anul 1746, merse la Mănăștur, fù salutat românește de un Iezuit ungar, făcù, împreună cu protopopul și o seamă de preoți, slujba Bobotezei, în sat și ținù chiar un sinod local². El prezidă mai târziu și un sinod de obște, care cerù privilegiu pentru cler și întoarcerea lui Klein în dieceză³. Tinerii Români întorși dela Roma, unde învățaseră cu banii diecezei, Grigorie Maior, Caliane, Cotore, nu vedeau nici ei alt mijloc de a potoli tulburările. Când canceliștii Camerei mergeau prin sate cu asigurarea scrisă a Împărătesei că nu e silit nimeni la schimbarea Unirii în lege «nemțească» ori a Neunirii în Unire⁴, nimeni nu voiă să-i creadă. Dacă în părțile Bistriței se cerea sătenilor să jure cele patru puncte, ei treceau în Moldova, precum din părțile Sibiiului, unde mai toate satele românești erau împotriva Unirii⁵, ori ale Sas-Sebeșului, lumea, îngrozită de zvonurile ce umblau, pribegia în Țara-Românească⁶. Dacă au-

¹ Pe lângă *Sate și preoți*, Stinghe, *Istoria beseariceii Șcheailor*, I, p. 219.

² Nilles, pp. 572-3; Bunea, p. 193 și urm.

³ Bunea, pp. 245-6; *Apendicele I*.

⁴ Nilles, pp. 574-6; *Sate și preoți*, pp. 245-6.

⁵ Bunea, p. 200.

⁶ *Ibid.*

toritatea încercă să se amestece, gloatele îndrăzniau să lovească pe cei ce luau apărarea preotului unit, pus pe fugă ¹.

De o înăbușire cu armele prin miliție nu putea să fie vorba: omul birnic era scump pe atunci, și i se iertau multe, chiar dacă era numai un «Valah». Catanele fură încvartirate prin sate numai pentru pază și oprirea de turburări nouă. Dar oastea era cerută aiurea: după mântuirea războiului pentru moștenire, trecură numai câțiva ani de liniște nesigură și apoi, la 1756, începă așa-numitul războiu de șapte ani. Ardealul trebuia potolit cu încetul, făcându-se și oarecare concesii, nefiind aceasta o vreme potrivită pentru asprime.

Căci de Unire se desfăcură acuma Brașovul și toată Țara Bârsei, cea mai mare parte din satele Secuimii, care-și luau antimise dela episcopii de Roman, Sibiiul, cu satele încunjurate — în frunte Siliștea și Rășinari —, Ținutul Sebeșului Săsesc, părțile Solnocului și Dobăcei ², unele părți hățegane, în care preoții ascultau de egumenul-Vlădică din Silvaș, care mănăstire veche era unul din centrele revoluției religioase ³, anume sate din părțile Bălgradului, înrăurite, de bună seamă, de călugării dela Rămeți, — în sfârșit granița toată, și, pe lângă dânsa, cele mai multe orașe, unde, prin avere și dibăcie, stăpâneau Grecii din Companie. Asigurările pe care le dădură în 1750-1 țeranii, supt înrăurirea convingătoare a miliției așezate prin casele lor — un fel de *dragonade* austriace în Ardeal, ca acelea pe care le întrebuintă Ludovic al XIV-lea, regele Franciei, împotriva calvinilor săi, aducând, nu convertirea, ci trecerea lor în Germania — nu pot avea nicio însemnătate; peste puțină vreme așa-ziii întorși la Unire își făceau cruce cu groază la vederea

¹ Bunea, *passim*.

² Bunea, p. 203.

³ *Ibid.*, p. 217.

la vederea preotului unit și n'ar fi călcat pentru nimic în lume în biserica legii sprijinite de Cărmuire ¹.

CAP. III.

Întemeierea episcopilor neunite în Ardeal și la Oradea-Mare.

Încă dela 12 Iulie 1748, pentru a nu pierde cu totul pentru catolicism pe Românii din părțile Orăzii, Guvernul fusese silit a le da un episcop unit anume pentru dânsii, și fusese foarte bucuros că poate găsi pe un Macedonean care primea dogma romană, pe Meletie Covaciu, care fusese mai în urmă paroh la Dioszeg; pentru a nu se mai crea o dieceză unită a Românilor, Meletie fù făcut episcop *in partibus*, de Tegèa, dându-i-se numai sarcina de a administră în aceste locuri ². Va fi făcut și el ca și Klein novitiatul lui de călugăr la Muncaciu, al cărui episcop îl și consacră la 1750 ³. Se întitulă «dină mila lui Dumnezeu și Scaunului Apostolicescu arhieru sfintei Biserici Răsăritului Orezi-Mari și alū Biharū varmedi, Grecilor, Rumânilorū și Rușilor, i-proci» ⁴, dar, de fapt, încă din 1752-3 Orădenii îi smulseră cea mai mare parte din noua sa dieceză ⁵; Sinesie călătorise cu oaste de neamul său, care ajută să-i deă un prestigiu deosebit și o nebiruită putere de convertire. Comisiunea trimasă de Curte găsi că numai opt sate mai vreau să știe de Meletie. Silințele lui la Viena de a-și căpăta o bună organizare a diecezei rămaseră zădarnice: între ortodoxia cuceritoare a lui Sinesie și între bănuitorul și exclusivistul cato-

¹ Cf. Bunea, pp. 255-6.

² Cf. Nilles. p. 603 și urm.

³ Ardeleanu, l. c.

⁴ *Studii și doc.*, XII, p. 295, no. 1.

⁵ Ardeleanu, l. c.

licism al episcopului latin de Oradea-Mare nu se află loc pentru dânsul. La moartea lui Meletie, în 1770, Roma nici nu voi să-i dea un urmaș. Se numi doar, la 5 Novembre 1775, un sufragane român al singurului episcop ce putea fi în Orade, cel romano-catolic, și acest sufragane, Moise Dragoș, — sau, fiind nemeș, Dragoși, — din Turda, fost paroh în orașul unde așeă acum puterea episcopală, căpătă în sfârșit, la Novembre 1777, situația nouă de episcop unit al Orăzii¹; el fù sfințit de noul episcop ardelean, care venise după Klein și după fostul vicariu Aron, Grigore Maior, tânărul teolog din anii 1750. Bine dăruiță cu venituri, — Împărăteasa-i dădù întinsul și mănosul domeniu al Beiușului —, episcopia cea nouă ajunsese cea mai bogată din câte le aveau Românii de orice confesiune.

Încă din 1751, anul renunțării lui Klein, umblă printre Români o scrisoare neiscălită, care-i îndemnă să-și ceară episcop neunit, adevărat ortodox. «Din toate satele să mergeți la guvernator și să răspundeți că nu voiți să aveți episcop unit», și le se spuneă anume că, dacă nu vreau să ajungă «Nemți», trebuie să-și ceară un episcop dela Carlovăț, vatra pravoslavniciei celei mai adevărate. Dacă strâng un galben de fiecare sat și nu merg cu «mâna goală», fie siguri că vor izbândi². Poate că scrisoarea, care vorbește de stăruinți la «ușa Împăratului», veniă dela Trimeșii la Viena ai neuniților din Scaunele Sibiiului, Miercurii, Sebeșului Săsesc, Orăștiei și Dobrei, cari plecaseră la Împărăție în 1749³.

Deocamdată nu putea fi vorba de îndestularea unei cereri așa de îndrăznețe. Dar războiul, greul războiului pe care-l purtă Împărăteasa, făcù minunea de a căpătă Românilor neuniți un Vlădică. Încă din 1759, după recomandăția lui

¹ Ardeleanu, *l. c.*

² Nilles, pp. 601-2; Ardeleanu, *l. c.*, pp. 101-2.

³ Bunea, p. 250.

Kaunitz însuși, a marelui ministru austriac, se dădă grija păstoririi acestor oi rătăcite unui păstor de încredere, care nu le putea aduce înapoi la vechea turmă, dar trebuia să le împiedece de a se risipi prin vecini. Această grea misiune se încredință lui Dionisie Novacovici, episcopul Budei și al Câmpilor Mohaciului, care ajunsese astfel, nu Vlădică al Ardealului, ci numai Vlădică în Ardeal¹.

Instalarea lui Dionisie, căruia nu i se putea da măcar o reședință, nici atribuiri venituri, ar mai fi zăbovit, dacă, din satele românești, hotărâte a-și păstra legea veche, n'ar fi răsărit «sfinți» de felul lui Visarion Sarai, pe care poporul, ce ridicase cruci în amintirea lui, la marginea drumurilor pe unde trecuse, nu-l uitase încă. Astfel preotul Ioan Molnar începă să predice la un bâlcu, în versuri improvizate². Iar peste puțin, în 1760, conducerea mișcării o luă un alt preot îmbrăcat în haine țărănești, ducând cu el o falsă carte împărătească «pentru alungarea preoților uniți, având în juru-i strajă și după dânsul un alaiu potrivit cu sfințenia». Episcopul cel nou al uniților, ales în 1752, fugi din Sibiu înaintea țeranilor răsculați, cari-l amenințară și în Blaj³. Preotul răsculat, Sofronie, avea fără îndoială și el legături cu Sârbii, și se zicea: «vicarăș al Sfinției Sale dela Carloveț»⁴. Puterea duhovnicească a fanaticului, care nu eră lipsit de oarecare șarlatanie naivă, ajunsese așa de mare în tot Ardealul, încât Curtea trimese, în 1761, pe generalul Buccow, ca să facă pace. La 6 April, Românii din Sibiu îi cerură un episcop, ori măcar alipirea bisericească a Ardealului la Carlovăț, neîndrăznind să pomenească numele Râmnicului, care se află în țară străină, «la Turci», iar

¹ Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 19-20, no. XVIII; *Fragm.*, II, p. 159 și urm.

² Petru Maior. *Ist. bisericească*, p. 111 și urm.

³ *Sate și preoți*, pp. 252-3. Cf. mai ales Bunea, *Petru Paul Aaron*, Blaj, 1902.

⁴ *Studii și doc.*, IV, pp. 86-7, no. LXXXII.

încă din ¹⁰/₂₁ Mart, Sofronie știa că s'a dat voie de viață în ortodoxie pentru Românii în Ardeal și că «maica» Împărăteasa a trimis și un «arhiereu pravoslavnic»¹. Cereă însă, cu acest prilej, pentru popii pravoslavnici, acele privilegii care nu se aduceau la îndeplinire pentru preoții uniți, ai legii pe care o voiă și eră gata oricând să o apere Împărăția. Căpătă numai asigurarea că preoții, dându-și *porția* domnului de pământ, ca mai înainte, vor fi scutiți, *poate*, de «darea pe cap», și înștiințarea că *Budanul* le-a fost dat de Vlădica și trebuie să-l asculte. Cu o proclamație ultimă în acest sens, cu o audiență la generalul și cu daruri din partea acestuia, se mântuie cariera celui care iscăliă acum numai «popa Sofronie de rit grecesc, neunit, din Zlatna, după orânduirea bisericii Ierusalimului»². Temându-se de urmările faptelor sale, el trecu în Țara-Românească, la Râmnic și apoi la Argeșul lui Balomir³, pe când «norodul» îl așteptă încă multă vreme «cu drag»⁴. La 11 Iunie, Dionisie eră prezintat solemn la Brașov, cu miliție și ospăt, în biserica Sf. Nicolae, cea inoită de Împărăteasa Rusiei⁵.

Încă dela 28 Decembrie 1761 avem o scrisoare către acest nou Vlădică din partea lui Grigorie de Râmnic, urmașul lui Climent — dela 8 Maiu 1749 —, care episcop oltean îi zice: «pururea întru Hristos frate dorit», îi vorbește de «datoriia cea frățească și unirea credinții și a dragostii», de episcopia sa, dela Împărăteasa, asupra «neamului rumănesc neunit lăcuitoari Tranzilvaniei», de «bunele tocmiri» ce a făcut, și-i trimete două exemplare dintr'o carte cu biografiile arhierilor și «Împăraților» sârbi, tipărită la el, în Râmnic, de alt «frate» sârb, Sinesie din Arad, dușmanul cel mare al Unirii. Grigorie cere să i se ierte hirotonisirea

¹ *Sate și preoți*, p. 254 și urm.

² *Ibid.*, p. 261, nota 1.

³ *Studii și doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Sate și preoți*, p. 261.

fiului unui vechiu prieten al său din Rășinari și dădea astfel asigurarea că de acum înainte — odată ce Ardealul are un episcop ortodox — el nu se va mai amesteca în hirotonii pe acolo, al căror drept îl are Dionisie singur¹. În 1763, Grigorie mai stăruie pe lângă vecinul său pentru un Bălgrădean care fusese și până la «răposata întru fericire Elisavet Petrovna, marea Împărăteasă a toatei Rosiia», Nicodim², ajuns egumen al Bistriței³.

Pe acel timp Guvernul, oprind cu groaznice amenințări emigrarea peste munți luă cele mai aspre măsuri împotriva vechilor tovarăși ai lui Sofronie, ca protopopul Simion din Bălgrad, învinuit că a dat de veste apropiata întoarcere a tulburătorului, cu Tataři. Se îndârji prigonirea celor cari mai aveau legături cu Românii de dincoace sau cu călugării ale căror mănăstiri fuseseră date jos fără cruțare, iar ei, în cea mai mare parte, aruncați peste hotare. Cu durere și mânie cei dela Râmeți spuneau în pisania lăcașului lor că «d'intâi au fost zugrăvit... în zilele lui Matias Crai, vă leatu 6879 [1486-7]» și însemnau pe o carte bisericească munteană, pe care știură să o ascundă: «cândă aū stricatū necredincioșii mănăstirea dela Râmeți și cea dela Geoagiu, la ani 1762, în Avgustū 23, într'o zi Sâmbătă, spre perirea lorū»⁴. La Prislop, la Silvaș, mănăstire pe care Petru Pavel Aaron o ajutase și sprijinise până în 1759 chiar — când se dărâmă chiliile, izgonindu-se călugării, cari fug la Sibiiu, — unul din ei plânge sfârșitul vestitei obști, care dăduse Ardealului pe cel d'intâiu Mitropolit, și înfierează în actul Unirii partea lui în adevăr dăunătoare:

...Să se răsnească

De frații din Țara-Românească

Și din Țara Moldovenească, —

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 87-9, no. LXXXIII.

² *Ibid.*, pp. 90-1.

³ *Sate și preoți*, p. 268, nota 2.

⁴ *Studii și doc.*, XIII, pp. 158-9, no. 10.

frați cari, din nenorocire, nu sânt destul de tari ca să oprească asemenea jafuri profane :

Am așteptat să vie de peste munte,
Fiii mei români, să ne ajute,
Dar țeara lor eră cotropită,
De Turci și de Greci jăfuită¹.

CAP. IV.

Noua tipografie a Bisericii unite.

Se poruncise și oprirea totală a cărților românești de slujbă. În sfârșit tipografia, atât de mult timp așteptată și pregătită, se orânduî la Blaj, în rândul întâiu pentru ca preoțimea unită să nu mai trebuiască a alerga la tipări-turile pline de eresuri și însuflețite de spiritul shismei ale Vlădicilor noștri. La 1747 încă, tipografia putea să lucreze, în mănăstirea Sf. Troițe, și un meșter muntean, Dimitrie Pandovici, dădea în tipar porunca prin care se opriau banii turcești². La 1750 se publică aici «Floarea Adevărului», o carte de polemică adunată de însuși episcopul și călugării din jurul său, pentru a lovi în dușmanii dogmei și ai Bisericii sale, părând totuși că propovăduiește numai «pacea și dragostea de obște»³. La 1753, tot pentru luminarea credincioșilor, Aaron tipăriă un Catehism, care ieșiă din nou supt titlul de *Invățătura creștinească* la 1756, iar în 1757 și latinește, cu dedicații către mari dregători influenți ai Ardealului. În același an 1753 se dădea și cea d'întăiu carte de slujbă, *Strastnicul*, care nu fusese tipărită încă dincoace

¹ *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, pp. 158-61. — Pentru distrugerea mănăstirilor, Bunea, *o. ult. cit.* Pentru a celor din Plosca și Gioagiu, care aveau și școli, v. *Sate și preoți*, p. 274.

² *Studii și doc.*, XII, p. 46, no. xci.

³ *Bibl. Rom.*, II, p. 113. E pomenită și în plângerea călugărului din Prislop; *Buciumul*, I.

(reeditat la 1773). *Liturghiile* blăjene sânt din 1756 (retipărite, cu adaus, la 1775), iar *Molitvenicul*, lucrat, de un fugar din Oltenia, Ioan Râmnicianul, din 1757. *Acaftistul* din 1763 (reeditat la 1774), *Psaltirea*, din 1764 (nouă ediție la 1780), *Evangelhia*, din 1765 (retipărită la 1776); *Polustavul* iese a patra oară în 1773. O ciudată *Cazanie* cu litere latine și ortografie ungurească, tradusă pentru «consiliarița» Margareta Tomeian și tipărită de David Birò Piaristul, e din 1769¹. Atanasie Rednic, urmașul, dela 1764, al lui Aaron, aveă la îndămână pe Sandu Ierimia tipograful ieșean și pe Petru Popovici Râmnicianul. Urmeazul *Orologhiul* din 1766 (a cincea ediție, 1778), *Apostolul* din 1767, *Catavasierul* din 1769 (retipărit la 1777). Tocmai la capăt apare *Octoihul* din 1770. *Triodul* nu s'a dat.

La 1777 Grigorie Maior, episcop din 1772, publică *Arhieraticon*, tradus din grecește, «slujba arhierescă», într'o cărticică de 44 de pagini, — noutate între cărțile de slujbă ale Românilor. Un Sibian, Petru, lucră în 1759 la *Păstoriceasca datorie*, o enciclică a episcopului, în cuprins însă de 159 de pagini, pe care o întregiă, la 1760, el însuși, prin *Păstoriceasca poslanie* sau *Dogmatica învățătură*, răzimată pe cunoașterea unui mare număr din cărțile sfinte și bisericești, tipărite mai de mult, ale Românilor; iar Cotore, acum «vicarius», prin *Cartea pastorală* din același an. Pe această cale se urmează și mai departe², dându-se la 1761, în latinește și românește, «Adevărata mângâiere» (*Epistola consolatorie*), iar la 1762, iarăși în cele două limbi, o scriere a episcopului despre «Săborul dela Florenția», al vechii Uniri din 1439, iar operele lui Ioan Damaschin — privit ca sprijinitor al dogmei catolice — iese la 1763, numai în limba latină. Seria se închide atunci: niciunul dintre episcopii următori nu mai dau asemenea

¹ Cf. *Bibl. Rom.*, II, pp. 191-2. Retipărire, Buda, 1799.

² Pentru o închinare latină a tipografilor către episcop, v. *Studii și doc.*, XII, pp. 10-1; *Bibl. Rom.*, II, pp. 153-4.

opere de teologie și învățătură înaltă¹, până la Vlădica Bob, în 1784.

Cum se vede, pentru lucrul cărților liturgice, cu ajutorul meșterilor de tipografie dela noi din țară și pe temeiul traducerilor făcute de Damaschin al Râmnicului, i-a trebuit noii Biserici unite nu mai puțin de douăzeci de ani, în trei episcopate ce se urmează. Ceia ce pornise Aaron, întemeietorul mănăstirii Sf. Treime, al mănăstirii sale proprii, al școlii de preoție și pentru popor, al școlilor mai înalte — în 1754², fû continuat de Rednic și mântuit abia de Grigorie Maior. Certele ce izbucniră după moartea lui Aaron, când unii voiau pe Klein, adus înapoi din Roma, iar alții pe Maior, cu care alesul Rednic avu neconținut de lucru, neînțelegerea veșnică a acestuia — al doilea Atanasie — cu călugării-canonici din mănăstirea sa, retragerea lui, silită de Guvern, în 1782, rivalitatea între Scaunul din Blaj și cel din Oradea, unde nici Dragoși, nici urmașul său, fostul vicariu ardelean Ignatie Darabant (dela 1788), nu ajutară nici la întărirea Unirii, nici la înzestrarea Bisericii unite, care se feriă de orice atingere a shismaticilor din Principate, cu cărțile trebuitoare slujbei. Până la isprăvirea acestei lucrări întregi, clericii ardeleni uniți trebuiră să se îndrepte tot la obișnuitele tipărituri muntene, oricât de mult le-ar fi ôprit Cărmuirea. Le întâlnim pe acestea tot așa de adesea în bisericile de peste munți, ba chiar mai adesea decât edițiile blăjene incuviințate de Vlădică și «cei mari» și cercetate de aproape, în ce privește dogma, de teologul care se păstră în preajma episcopilor până la desființarea Ordinului Iezuiților.

Cât privește pe Novacovici, un episcop ca el, necunosător de limbă, de țară, de oameni, dezgustat de o situație care-l făcea să rezideze într'o căsuță țerănească din Râși-

¹ Scurte răspunsuri despre Unire, în 1780; *Bibl. Rom.*, II, p. 253, no. 431.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 69.

nari¹, să primească jignirile lui Aron unitul și să-și audă, fiind Sârb, *Raț*, porecle ca acelea de «rață» și «rățoiu»; un om bătrân și bolnav, lipsit de autoritate, îngrozit de halul moral al unui cler ce se ținea de bătăi și petreceri, și de furia ce făcea să se ciocnească neconținut neuniții săi, cari-i cereau scutul, și uniții, pe cari din porunca Guvernului eră dator să-i crute, să-i curtenească și lingusească, — n'avea răgaz nici bani, nici voie, și nici priceperea să lucreze cărți. Secretariul său cel d'întăiu a fost Vasile Miroljub, Sârb care știă românește, și aducea cărțile din Râmnic, deși nu le plătiă²; urmașul lui e acum Brașoveanul Dimitrie Eustatievici. E fiul preotului Eustatie dela Brașov³, scriitor, crescut în Chiev, în cea mai strictă ortodoxie, traducătorul «Îndreptării păcătosului», care se tipări cu cheltuiala episcopului de Timișoara, și pentru credincioșii din dieceza aceuia, la Iași; avem dela acest harnic prelucrător o sumă de lucrări de caracter religios și moral, «Economia lui Florin cel mare», o parte din Analele lui Baronius, tălmăcite de preotul brașovean Ștefan, «Izvoadele pentru lucruri de obște și de chin, în scrisori de multe chipuri». E și alcătuitorul unei gramatice românești, cerută de Constantin Mavrocordat, Domnul muntean; e apoi îndemnătorul unui Radu Tempea, unui Radu Duma și altor dascăli și cărturari bisericesti ai Brașovului. A stat toată viața lui în cele mai strânse legături cu Rusia, în care el învățase școala lui Petru Movilă, «Academia Moghilă-Zoboroșiană», și cu Țara-Românească, de unde vor fi intrat slobode toate cărțile⁴. Vedem pe dascălul din Bălgrad, Ion, mergând peste hotar, după cărți, la Munteni, în 1763⁵, pe preotul Isaia din Apoldul-Mic, făcând același drum pentru același scop, pe tipograful Dimitrie Lăcătuș, un Ardelean, viind din București cu Evangheliile, Molitvenice, Ca-

¹ V. *Neamul românesc în Ardeal și Țara-Ungurească*, p. 181.

² *Studii și doc.*, IV, p. 91, no. LXXXV.

³ V. *Brașovul și Românii*, tabla.

⁴ *Ist., lit., rom.*, II, p. 271 și urm.; *Brașovul și Românii*, p. 318.

⁵ *Studii și doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

tavasiere, Ceasloave, ba chiar cu exemplare din noua ediție românească a lui Simion de Tesalonic, pentru desfacere¹.

Cu toate că Sârbii dela Carloviț și cei dela Arad râvniau încă la Biserica neunită din Ardeal, viind episcopii lor până la Hălmagiu pentru a smomi, cu toate că împărțiau antimise ale «vicariusului» lor Sofronie², care se află în 1769 lângă Rușii ce intraseră în București și mai trăi încă până după 1774³,—Ardealul rămase alipit, în ceia ce privește pe Neuniți, de episcopia sârbească a Budei, și, după moartea lui Dionisie Novacovici, alt Sârb, Ghedeon Nichitici, luă, la 1783, și grija satelor ardelenene ce se țineau de ortodoxie: o bună parte dintre preoți, — și acel din Bălgrad⁴—, se sfințesc și supt acesta în Țara-Românească. Și supt el, ca și până atunci, supt înaintașul său, bisericile întrebuintău și mai departe cărțile ieșite de supt teascurile din Râmnic, București și Iași.

Până la începerea unei ere nouă în viața bisericească a Românilor, către sfârșitul veacului, prin mișcarea de îndreptare a Putnenilor, prin marea mișcare de învoire a Paisienilor, prin mântuitoarea răspândire a ideilor din școala ardelenă, — aceste cărți reprezintă partea cea mai interesantă din cele ce se cuprind în viața deosebitelor Biserici ce au în seama lor grija duhovnicească a neamului.

¹ *Sate și preoți*, p. 267 și nota 2.

² *Ibid.*, p. 274 și urm.

³ *Gen. Cant.*, pp. 160, 177; Hermann, *l. c.*, p. 257 și urm.; *Sate și preoți*, pp. 282-3.

⁴ *Studii și doc.*, XIII, p. 33.

PARTEA A VI-a.

BISERICA DIN PRINCIPATE

ÎN

ERA RĂZBOAIELOR RUSO-TURCEȘTI.

1. *Act. ort.*, II-III, XIV, p. 454 și urm.; 218 și urm.; *Poporul român*, București, 1928, III, p. 31.

2. *Act. ort.*, III, p. 373; 374 și 375; XV, pp. 234-4.

3. *Arhiv. eparh.*, Craiova, 1891, p. 174.

4. *Solcan*, III, p. 337, cu referințe la *Arhiv. eparh.*, Craiova, 1891, p. 174.

5. *Viețevan* în *Popul. Turcov.*, II, p. 236; *Arhiv. eparh.*, III, VII, pp. 245-4, pp. 246; *Poporul român*, I, p. 246 și urm.

CAP. I.

Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.

În ce privește Biserica principatului muntean, ea nu se dezvoltă în altă privință decât în a publicațiilor. În București, Mitropolitul Neofit, care a scris un tratat despre mișuire către Constantin-Vodă Mavrocordat și a redactat vizitațiile sale pastorale din 1746-7, ultima în grecește¹, își mântuie în liniște păstoria și lasă ca urmaș al său pe alt Grec, Filaret². Numai la 28 Iulie 1760, un Român, Grigorie, fost eclesiarh al Mitropoliei și episcop al Mirelor (în 1740), ieă Scaunul Ungrovlahiei, — om fără multă cărturie, deși învățase la școala grecească împreună cu Daponte³, dar cuminte și evlavios⁴. Avu și o parte în viața politică a țerii, dar numai ca membru fără însemnătate al Divanurilor, fie că se ducea în Rusia cu cererile boierimii și clerului, în 1770, ori că mergea în Ardeal să ceară a se trimete înapoi la tatăl lor beizadelele fugare⁵. Eră un om de moravuri bune și simple: îi plăceau cronicile și, spune

¹ *Bis. ort.*, II-III, XIV, p. 654 și urm.; 718 și urm.; Pașadopoulos-Kerameus, 'Ιερ. Βιβλ., IV, p. 89.

² *Rev. teol.*, III, p. 373; *Bis. ort.*, XV, pp. 263-4.

³ Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 113.

⁴ Sulzer, III, p. 500: «ein ungelehrter, sehr alter, aber ehrwürdiger Prälat».

⁵ Văcărescu, în Papiu, *Tezaur*, II, p. 288; Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 343-4, no. 200; *Fragmente*, V, p. 446 și urm.

la 1785, eclisiarhul său, «la masă, în loc de vorbe, poftiia cetanie»¹.

Începută într'un războiu, Cârmuirea lui Grigorie se mântuie în altul. La șese ceasuri de seară din 18 Septembrie 1787², el se stânge, și, în ziua de 9 Octombrie, Cozma de Buzău, arhieru de moda veche³, îi ieă locul, prin alegere și cu obișnuita întărire din partea Patriarhului de Constantinopol. În cursul unui al treilea războiu, Cozma moare, la 12-3 Septembrie 1792⁴, și, la 23 din aceeași lună, Filaret, de Mire⁵, apoi de Râmnic, vicariu al Ungrovlahiei în 1775⁶, om sfânt, care cerea lumii să cânte «catavasii și irmoase, iară nu cântece curvești și drăcești»⁷, Grec, trece în locul lui,—înlăturând pe ucenicul lui Grigorie, Grigorie al Sidei,— în împrejurările obișnuite⁸.

Stătut abia un an; primise în Oltenia cu toată cinstea pe generalul austriac Enzenberg, ca să-și răzbune că Mavrogheni, Domnul de același neam cu dânsul, căruia Turcii îi dăduseră țara pe mână în acești ani de primejdie pentru stăpânirea lor la Dunăre, îi luase cu sila prea mulți bani, și-l surghiunise la Craiova⁹. Bănuit de Domnul, foarte credincios Turcilor, pe care-l căpătă Principatul muntean la începutul anului 1793, Alexandru Moruzi, Filaret al II-lea demisionează în Septembrie 1793, făcând loc lui Dosofteiu Filitis din Ianina,— fost egumen în București, la mănăstirea Sf. Ioan¹⁰, și episcop,

¹ *Ist. lit. rom.*, I, p. 522 și nota 3.

² Melchisedec, în *Rev. p. isl., arch. și fil.*, vol. V, pp. 148-9; *Buciumul*, I, p. 144.

³ La Buzău dela 4 Septembrie 1764, după ce fusese protosinghel la Mitropolie; Cipariu, *Acte și Fragmente*, p. 226 și urm.; *Cond. Sfântă*, p. 239 și urm.

⁴ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 370-1.

⁵ *Cond. sfântă*, pp. 225-6.

⁶ Sulzer, III, pp. 499-501; *Cond. Sfântă*, p. 229.

⁷ *Bibl. Rom.*, II, p. 177, no. 355.

⁸ V. articolul meu despre dânsul, în *Conv. lit.* pe 1901.

⁹ *Ist. lit. rom.*, II, p. 370.

¹⁰ Cipariu, *l. c.*; *Cond. Sfântă*, p. 249.

de la 11 Octombrie 1787, în eparhia Buzăului, — ales la 11 Octombrie, — și lăsând acestuia o mare datorie¹.

O rudă a lui Dosofteiu, care scrie numai grecește, în toate scrisorile lui, Costandie, îi urmase la Buzău². Cum vom vedea, prin Partenie de Râmnic, și a treia dieceză a Țerii-Românești o avea la această dată un Grec.

Râmnicul păstrase însă mai bine până atunci datina Vlădicilor români, la cari ținea boierimea olteană. Când Climent își lăsa cârja, prin actul de «paretesis» din 8 Maiu 1749, pentru a se face schivnicul Cozma, — ucenicul său, deci alt cleric din școala lui Damaschin, Grigorie, egumenul Coziei, viitorul Mitropolit, fiu al lui Gheorghită Socoteanu —, îi ieă locul³.

A fost, nu numai un bun Român, scriind numai românește și bucuros să dea neamului său cât mai multe cărți pe care să le înțeleagă, dar și unul dintre cei din urmă arhieriei cari încercară, luptând împotriva Grecilor, a căror putere se măria neconținut în conducerea Domniei, dacă un în cârmuirea țerii, să dea Bisericii rolul politic pe care-l avuse odinioară. Supt Constantin Racoviță, Român numai cu numele, el se înțelese pentru o acțiune de opoziție cu bătrânii boieri de țară Constantin Dudescu și Barbu Văcărescu și, în fruntea boierilor Craiovei, el merse cu pâra până la Adrianopol. Grigorie smulse astfel lui Racoviță concesiile întinse: gonirea epitropului Domniei, Postelnicul Geanet, și a altor sfătuitori nesuferiți boierimii românești, trimeterea la Constantinopol, fie și în locul, ce îngăduia mare înrăurire, de capuchehaie, a vestitului Stavarachi, cumnatul lui Geanet; numirea a doi boieri români pe lângă acest reprezentant al Domnului și despărțirea între Vistieria țerii și a Domnului, care trebuia să conziste numai din vămi, ocne și un vârsământ de 3.000 de pungi pe an.

¹ *Ist. lit. rom.*, II, p. 371.

² La 18 Octombrie: aceleași izvoare.

³ *Istoria eparchiei Râmnicului*, p. 141.

În același timp, se prevedea și scoaterea Mitropolitului Filaret, ca unul ce eră străin — se imitau deci împrejurările moldovenesti din 1750, — și punerea în loc a lui Grigorie însuși. O solie, alcătuită din Mihai Cantacuzino, viitorul Ban, general rus și scriitor, și din episcopul mănăstirii și spitalului Sf. Pantelimon, Sandu Bucșănescu, merse la Adrianopol ca să roage de întoarcere pe pârașii Domniei¹. Când însă Racovița, sprijinit pe puterea lui Constantin Brâncoveanu Spătarul, căpătă dela Turci trimeterea în fiare a lui Bucșănescu, rămas capucehaie pe lângă Poartă, și firman pentru prinderea și surgunirea la Famagusta Ciprului a Văcăreștilor², Grigorie avu să sufere pentru fapta sa îndrăzneată, pe care de acum înainte niciun episcop nu eră s'o mai încerce. La 23 August 1755 îl vedem scriind egumenului de Hurez, alt boier, cu sufletul tot așa de războinic, Dionisie Bălăcescu, pentru a-i spune că-și «așteaptă și nădăjduiește dină zi în zi mântuirea» și a se rugă de o intervenție, «cu boiarii, cu preoții, cu neguțătorii», pe lângă Domn, Divanul său și Brâncoveanu în deosebi, ca să fie iertat, și să poată «veni la locul său», fie și plătind încă odată cât i s'a luat și dând chizeși pe rugători pentru scoaterea lui din cine știe ce mănăstire de surgun; «de acum înainte», adauge el, cu cerbicia înfrântă, «nu voru mai fi ceale ce au fostu până acum de spre partea noastră, ci vomu fi cu totul și totu alu Măriei Sale credinciosu și cu dreptate»³.

Scăpând din această urgie, Grigorie se îngrijește numai de lucrurile eparhiei și de facerea bisericilor. Mihail, egumen de Cozia, nepotul lui Teodosie Mitropolitul, prefăcuse la 1737 biserica din 1681 a acestuia; negustori din Sibiu înoiseră încă dela 1747 biserica Maicii Domnului din Râmnic; alți negustori ardeleni făcură mai târziu, cu ajutorul lui Gri-

¹ *Gen. Cant.*, p. 124 și urm.

² *Ibid.*

³ *Studii și doc.*, XIV, pp. XXIX-XXX.

gorie, acum mazil, biserica Tuturor Sfinților (1762-4), și acesta singur zidise din temelie la 1750-1, strălucitul paraclis al episcopiei, — când biserica episcopală chiar o făcuse din nou, în bun stil de țară, ce nu se mai poate recunoaște acum, în zidirea nouă din vreme a lui Vodă Știrbei, înaintașul și părintele său duhovnicesc, Climent, care e și ctitorul bolniței. Grigorie prefăcù în episcopie, reparând-o fără îndoială, biserica Sf. Dumitru din Craiova, azi înlocuită prin alta, — biserică în care așeză reședința sa¹. Bolnav și bătrân, el părăsește de bună voie Scaunul său, la 21 Maiu 1764 — însă tot într'o Domnie a lui Constantin Racoviță, și fiind așa de puțin obosit și nedestoinic, încât la 26 Iulie 1770 fù pus de Manoli-Vodă Gianì² Mitropolit al Ungrovlahiei, în locul celui alt Grigorie, care trecuse încă dela început de partea Rușilor și se află fugăr, ca și al Buzăului, Cozma³. Față de Grecii din București, cari aclamau pe Muscali, Grigorie, reprezentând politica românească a Oltenilor, primiã mai bine, supt un Domn ce fusese boier al Craiovei, stăpânirea turcească. Fugi odată cu Domnul său la sfârșitul anului, dar nu trebuie să uităm că puterea lui Manoli-Vodă ținù în județele oltene și până în Octombrie 1771. Acela ce, adăpostit în schitul de munte al Sărăcineștilor, erã numit une ori «Vlădica Sărăcinescul», putù să iscălească de aici înainte «proin Mitropolit». Murind la 28 Decembrie 1777, noaptea, el fù înmormântat în tinda Episcopiei, într'o vreme când cârja o ținea un arhiereu de însemnătatea lui Chesarie⁴.

Tot un continuator al școlii lui Damaschin, Partenie, eclisiarhul lui Grigorie în zilele grele de prigonire, traducător al Liturghiei Sf. Iacov, din grecește⁵, și al Slujbei

¹ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 143. Pentru celelalte, v. *Inscriptiï*, II.

² Cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226 și urm.

³ *Condica Sfântă*, pp. 179-80, 192-3; cf. G. Lahovari, în *Conv. lit.*, XXVI, pp. 1068-71.

⁴ *Bis. ort.*, XXVIII, p. 1146.

⁵ *Ibid*, XXVI, p. 221.

Sf. Nicodim, Partenie egumenul dela Tismana, birui pe cei din Cozia și Bistrița și se alege episcop în 1764¹. El nu mai trăiește în 1770², când se spune³ că Grigorie n'a putut fi hirotonisit îndată, din cauza fugii lui Cozma de Buzău și a morții lui Partenie.

CAP. II.

Noua epocă de tipărituri românești: episcopul Chesarie de Râmnic.

Chesarie, noul episcop, fû pus de Ruși după încheierea Domniei lui Manoli Gianî. Deși unui frate al său i se ziceă Halepliu, State Halepliu⁴, Chesarie e numit «Românul», de către Daponte, cunosătorul cel mai bun al întregului cler contemporan. Învățase la București, în școala grecească, pe atunci condusă de Alexandru Turnavitul, adecă Târnoveanul, Grec din Bulgaria († 1761)⁵, și se călugări la Mitropolie, rămând pe lângă Mitropolitul Filaret Michalitzî, Zantiotul, iar apoi pe lângă Grigorie al II-lea⁶. Ajunse protosinghel, apoi arhimandrit, întovărăși pe Grigorie în călătoria de închinare la Petersburg, și, după o lungă vacanță a Scaunului râmnician, ajunse vicariu, prin voința Rușilor, la Râmnic, la 26 Decembre 1771⁷, iar episcop de fapt numai la 26 Decembre 1773, multămită tot lui Rumientov, generalisimul împărătesc⁸. Cunosător de grecește, latinește,

¹ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 146.

² Cf. *ibid.*, pp. 148-9.

³ Cipariu, *l. c.*

⁴ D. Petrescu, frate al prefectului Poliției din București, mi-a comunicat că d-sa, rudă a lui Chesarie, are actele familiei și că în loc de Stan e a se ceti: State.

⁵ Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. xxvii.

⁶ *Ibid.*, p. 114.

⁷ Cf. *Bis. ort.*, XV, pp. 263, 602.

⁸ *Cond. Sfântă*, pp. 194-5.

franțuzește, bun cuvântător, autor al unei scrieri despre războiul în care fusese amestecat,— cartea ar fi fost parafrazată de dascălul-călugăr ieșean Ambrosie Pamperis¹; tipăritor de cărți — a dat la Veneția o ediție a lui Grigore Dialogul, tradus în aplă de Daponte² —; miluitor cu 150 de pungii al tuturor săracilor, e o figură în adevăr luminoasă, și are dreptate acel simplu negustor care-i pomenia, la începutul anului 1780, moartea în București, cu aceste cuvinte: «Cât va stă Țara-Rum[ă]nească, arhieru ca Chesarie nu va mai dobândi»³. Marele tipăritor din Râmnic dădu un așa de puternic avânt cultural episcopiei sale, încât fură siliți să-l urmeze și cei doi Greci cari-l moșteniră prin voința lui Alexandru Ipsilanti și a lui Mihai-Vodă Suțu, Filaret, fost de Miralichia (Mart 1780), și Nectarie Moraitul, fost armandrit al acestuia (Octombrie 1792)⁴.

În acest timp, teascurile din Râmnic și București se întrec dând la lumină nouă ediții din cărțile de slujbă. Întâiu se lucrează numai la Râmnic, multămită lui Grigorie Socoteanu. Preotul Constantin Atanasievici, tipograful cunoscut din zilele lui Climent, și apoi urmașul său, Constantin Mihailovici preotul, dau din nou *Antologhiul* (1752; reeditat apoi de Partenie la 1766), *Catavasieriul* (1753), *Ceaslovul* (1753), *Liturghiile* (1759; ediție nouă, supt Partenie, la 1767); *Molitvenicul* (1758; ed. 2-a, 1768), *Octoiul* (1763), *Psaltirea* (1751; retipărită la 1764, «totu în stihuri, pentru mai lesne cetitoriului și înțeleagerea deplină»), *Triodul* (1761), iar *Penticostariul* numai în 1767. Pe lângă acestea,

¹ *Ist. lit. rom.*, I, p. 525.

² Posed un exemplar din această rarisimă carte (1780). Prefața cuprinde laude pentru Chesarie.

³ Furnică, *Din istoria comerțului la Români*, București, 1908, p. 105 și urm. De acolo se vede că o soră a lui Chesarie era soția lui Șerban Otetelișanu.

⁴ Greci erau, la Buzău, cei doi Filitis, dela mutarea lui Cozma în Scaunul metropolitan.

lăsându-se multe «slujbe» de sfinți ce așteptau netipărite¹, se tipări în românește, pentru întâiași dată, după tipăritura slavonă din vremea Brâncoveanului, Slujba Sf. Grigorie Decapolitul, ale cărui moaște se păstrau la Bistrița, — și deci slujba sfântului de hram începî a se face românește acolo; o Slujbă a Sf. Nicodim de Tismana se dădî pentru același scop la 1767, de episcopul Partenie, care fusese egumen acolo². O gramatică slavonă din 1755 nu e retipărirea celei a lui Antim, ci o carte nouă, comandată de Patriarhul sârb din Carlovăț, precum același Patriarh și Sinesie al Aradului publică la Râmnic în 1761 o «Pravilă de rugăciuni», în limba lor, cu un cuprins curat național, dându-se numai Vieți de-ale sfinților, crailor și prinților sârbești, între cari e și Maxim Mitropolitul Terii-Românești³. Toate aceste lucrări ale lui Grigorie și ale urmașului său român Partenie au fost date la lumină cu «diorthosirea» Hurezenilor Lavrintie și Rafail, — acesta un viitor egumen al mănăstirii sale, — strămutați pentru acest lucru la Episcopie, și, la urmă, supt îngrijirea unui Ioan, unui Grigorie, ucenicul episcopului.

Mitropolitul Filaret Michalitzî nu dă, mult timp, nimic românesc din tipografia bucureșteană. Ba chiar întălnim o *Psaltire* slavonă pe care i-o lucrează un nou meșter tipograf, «Barbu Bucureșteanul», în 1754, și o ediție a doua din Slujba grecească a Sf. Visarion, pentru mănăstirea lui din Larisa, zisă Dușcu, de care țineau la noi Nucetul și biserica Banului din Buzău, — ediție plătită de însuși Mitropolitul și de fratele său, Sătrarul Ioan⁴. Dacă la 1756 se publică la București *Psalt-*

¹ Ale Sf. Nifon de Cilicia, Sf. Vasile cel Nou, Sf. Sava, Sf. Efrem Sirul; v. *Ist. lit. rel.*, p. 218.

² E cartea din «1763» a lui Partenie, care a slujit apoi lui Ștefan din 1839 ca să redacteze *Viața Sfântului*; v. mai sus, I, p. 44, nota 1, unde e a se îndreptă astfel.

³ V. și *Studii și doc.*, IV, p. 88; Mangra, *Slujba sfințirii bisericii*, Arad, 1905; *Bibl. Rom.*, II, p. 157, no. 327.

⁴ Cf. Lesviodax, p. 465; *Studii și doc.*, III, p. 85 și urm.

tirea românească, meritul e a lui Cozma, viitorul episcop de Buzău și Mitropolit, care tipărește și la Buzău *Psaltirea* din 1767 și *Catavasieriul* din 1768 —, iar lucrarea în 1759 a *Molitvenicului* se face de către Grigorie al Mirelor și de un Neofit, dintre cari cel d'întăiu eră eclesiarh al Mitropoliei; ei și păstrează opt parale din cele 40, — deci un leu întreg, — care erau prețul cărții¹. În 1760 începeă Mitropolia lui Grigorie însuși.

Bătrânul boier Constantin Dudescu, ocrotitorul lui Daponte și una din căpeteniile mișcării din 1754 împotriva Grecilor, îndeamnă la cea d'întăiu publicare, plătită de un Bulgar Ilie, «coaia tirlei cei creștinești a Ohredei», a Vietților de pustnici, *Lafsaicon*-ul lui Eraclid de Capadocia, tradus odată, cu cheltuiala lui Ioan de Hurez, în Râmnic, de un Polon ce fusese dascăl la Brașov, înainte de 1700, Alexandru², și, ceva mai târziu în Moldova, de Pahomie al Romanului poate³. Tălmăcirea a fost făcută, data aceasta, de un Teofilact Clucer de Arie, care, în 1759, iscălise la Iași, ca fost Logofăt de Vistierie, broșura «Despre lemnul Crucii» și pe care fostul său stăpân, Scarlat-Vodă Ghica-l chemase în Țara-Românească.

Încep acum tipăriturile bucureștene ale lui Iordachi Stoicovici tipograful, cu *Evangelhia* din chiar acest an 1760. Apoi, tocmai în 1764, cărți de slujbă, un *Apostol* (ediții nouă, 1774, 1784), un *Molitvenic*, foarte puțin răspândite, se dau la Mitropolie, supt Mitropolitul român⁴; un *Ceas-*

¹ *Bis. Ort.*, XXIII, p. 128.

² Bianu, în *Col. l. Traian*, 1882, p. 599 și urm.; *Ist. lit. rom.*, I, p. 434; *Rev. Rom.*, II, pp. 118-20; *Bis. Ort.* pe 1887, pp. 103-5; *Ist. lit. rel.*, pp. 218-9. El a tradus din nou *Penticostariul*, în 1694, și *Psaltirea*, în 1697, dar lucrările lui n'au fost tipărite.

³ *Ist. lit. rel.*, p. 218 și nota 6.

⁴ *Bibl. Rom.*, II, p. 162, n-le 335, 337.

lov poartă data de 1767 (ed. a 2-a, 1778), un *Penticostariu* aceia de 1768 (ed. nouă 1780, 1782); *Octoihul* bucureștean e numai din 1774, *Evanghelia*, din 1775, *Psaltirea*, din același an (ed. nouă 1780), *Antologhion*, din 1777, iar *Liturghiile* din 1780 și *Catavasieriul* din 1781. Se dă în 1779 și Slujba Sf. Dimitrie din Basarabov, ale cărui moaște fuseseră aduse la Mitropolie, în 1774, de Ruși. Nu cunoaștom *Cazania* lui Grigorie, publicată în 1765¹, dar ea trebuie să fie tot cea din 1768, și deci numai o reeditare a *Cazaniei* muntene obișnuite, apărută întâiu supt Mihai Racoviță, deși alte asemenea Evanghelii cu învățături, unele anterioare anului 1700—ca a lui Ștefan ieromonahul din Cozia, 1688²—se aflau în manuscris.

Grecii își făcuseră, cu banii Patriarhiei de Ierusalim, altă tipografie, «a neamului ortodox al Grecilor», *Ρωμαίων*, care dă, la 1767, o nouă ediție din «Mărturisirea Ortodoxă» a lui Petru Movilă, iar la 1768 o *Διδασκαλία χριστιανική*, greco-turcească, catehism pentru Răsărit.

Aici erau meșteri și «diorthositori greci». Literele fusese aduse de Domn, Scarlat Ghica, din «Țara Francească», deci din Apus. Tot în 1768, acești străini dau încă odată broșura din 1728 a lui Hrisant, despre «Superioritatea Sf. Mormânt», adăugind hrisovul slavon al lui Nicolae Mavrocordat, pentru darea de mile către Ierusalim. Șirul se încheie în sfârșit cu un Comentariu la Gramatica lui Gazî (1768), cu o «alegere» din Psaltire de același ierodiacon Neofit, și cu Învățătura ortodoxă, a lui Meletie Pigas, despre care se spune însă că s'a tipărit la Mitropolie, unde noul Domn, Grigore Ghica, strămutase deci această slovă a Grecilor.

Războiul ruso-ture opri, apoi, tipăriturile, și Slujba Sf. Alexandru de Constantinopol, pe care Alexandru-Vodă,

¹ *Bis. Ort.*, XI, p. 7.

² *Bibl. Acad. Rom.*, mss. 2319, 2672; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 219.

fiul lui Scarlat Ghica, o gătitise de tipar, a trebuit să fie lucrată la Veneția, în 1771, de frații Glykys, vestiți prin tiparul lor, cheltuiala fiind a lui Ienachi Văcărescu poetul, care nu eră în zădar *dikaiophylax* al Bisericii celei Mari din Tarigrad și care a făcut și daruri mănăstirii Dușcu din Larisa¹.

La Râmnic, Chesarie începe a tipări la 1776, dând un *Octoih*. E o simplă retipărare, precum e și *Triodul* din 1777 (reeditat la 1786), *Ceaslovul* din 1779 și cel din 1781, *Psaltirea* din același an 1779 (reeditată la 1784), *Cazania* din 1781, cu care el își făcea numai datoria de a înzestra clerul din eparhia sa cu cărțile de slujbă trebuincioase, în același timp când Mitropolia dădea altele, după aceleași «izvoade» mai vechi, pentru preoțimea de peste Olt. Filaret urmașul său, care-l imită, — deși Grec —, în toate, așa precum Partenie imitase pe Grigorie Socoteanul, dă apoi un nou *Triod* și un *Motivenic* la 1782, un nou *Acaftist*, la 1784, nn al doilea *Ceaslov* din această epocă, la 1784, un *Catavasieriu*, o *Evanghetie* la aceiași dată. *Penticostariul* se publică de către același Filaret la 1784-5, iar *Liturghiile* la 1787, când iese încă o «Slujbă», a Sf. Stelian. Eră vorba de un *Orologhiu Mare*, care se lucră la 1782², și o a doua *Cazanie* văzû lumina după mântuirea războiului celui nou³.

Supt Chesarie ca și supt Filaret, dela 1778 până la 1780, după o înțelegere cu Mitropolia și Episcopia din Buzău — care trebuiau să-și împartă lucrul — se dădû bisericilor românești, care le primiră cu o nespusă mulțămire, dela un capăt la altul al teritoriului cuprins de ele, *Mineiele*, Vietile Sfinților cu slujba lor. Această mare operă, — tălmăcită, nu din slavonește, ci din grecește —, se răzimă pe manuscrisurile lui Damaschin. Chesarie, care, încă de pe când eră

¹ *Studii și doc.*, III, I. ult. c.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 372.

³ *Ibid.*, p. 373.

la București, ca ecleziarh al Mitropoliei, tălmăcise «Întrebările și răspunsurile» lui Simion de Tesalonic, tipărite la 1765, începîndu-se de la capăt prefacerea Mineiilor după aceea formă grecească autentică, și credem că tot el a și dus opera la capăt, cu toate că în titlul volumelor apărute supt Filaret — dela April înainte —, el își atribuie «nevoita și tălmăcirea». Grigorie Mitropolitul ar fi ajutat și el, spune Filaret însuși, dar, de sigur, mai mult revăzând, decât în adevăr cheltuind muncă pentru desăvârșirea scrierii cărților bisericești. Clerici învățați, ca Grigorie Râmnicianul, episcop *Sidis*, ca Iosif, acesta ucenic al lui Chesarie, ecleziarhul dela Râmnic, trebuie să-și fi avut și ei partea lor în traducere, ca și în buna îngrijire a unui tipar, din nenorocire lipsit și de slove netede și de teascuri bune¹.

În vremea când aceste tipărituri se perândau la Râmnic. Mitropolitul Cozma publică numai un *Octoih* (1792), iar lui Filaret, ajuns în Scaunul bucureștean, nu-i eră dat să poată lucra în tipografia din nou orânduită decât *Catavasieriul* din 1793. Adevărată și puternică viață avu însă această tipografie metropolitană supt Dosofteiu Filitis. În scurtul timp de patru ani de zile, supt numele arhierelui, dar, de fapt, cu priceperea și prin munca acelu Grigorie Râmnicianul, căruia i s'ar fi cuvenit de sigur Scaunul episcopal, pe care Grecii îl împiedecară de a-l căpăta, apărură «șese rânduri» de cărți religioase și liturgice, și anume, — precum spune acest autor al Prefeței la *Triodul* din 1798, cel din urmă din șir, — «Molitveanice, Ceasoslove, Psaltiri mari (1796), Liturghii (1797), Pravoslavnica Învățătură și Triodul». Urnă, la 1800, *Cazania* bucureșteană a lui Dosofteiu, zisă ca și cea din Bălgrad, veche acum de peste o sută de ani și alcătuită în altă eră de puternică înrăurire grecească: *Chiriacodromion*, precum *Molitvenicului* celui nou din 1808 i s'a zis, ca și pe vremea Brâncoveanului, «*Euholo-*

¹ V. și *Scriitori bisericești*, în *An. Ac. Rom.*, XXVIII, p. 15 și urm

ghiu». Din vremea acestui Mitropolit, care lăsa pe Români să lucreze sub numele lui cărțile lor românești, avem o nouă ediție a Slujbei Sf. Dimitrie din Basarabov, la care se adaugă cu acest prilej încă una, tradusă după Ioan Cariofil, polemistul religios din veacul al XVII-lea, Viața Sf. Ioan Românul, «acolutia» lui, precum și, pentru întâia oară în Principatul muntean, Viața Sf. Ioan dela Suceava, patronul Mitropoliei moldovenești. Odată cu venirea Rușilor, se mântui și păstoria lui Dosofteiu, care, cum vom vedea, înseamnă, *se întâmplă* să însemne, prin ivirea din mijlocul clerului nostru sau prin coborârea în mijlocul lui, a unor personalități excepționale sau distinse, și altceva decât râvnă pentru tipărirea din nou și răspândirea tot mai largă, în tot mai multe sate, a cărților de pe care preotul umil al țeranilor cetia cuvânt dumnezeiesc și cuvânt de laudă a lui Dumnezeu în auzul și cu înțelegerea mulțimii celei mari a credincioșilor.

CAP. III.

Mișcarea de înnoire bisericească a călugărilor din Putna.

În cursul acestei jumătăți a doua din veacul al XVIII-lea, Putnenii fac în Moldova ceia ce Râmnicenii izbutiseră a face în Țara-Românească, și Mitropolitul Iacov călăuzește pe acești Moldoveni așa precum Chesarie călăuzise pe Oltenii lui. Constantin Mavrocordat, care și până atunci ajutase și poruncise chiar aducerea în Moldova a cărților românești tipărite peste Milcov, luă măsuri strașnice pentru cultivarea clerului său. Biserica dela Curtea domnească din Iași se prefăcù în școală pentru preoțimea din toată țara, școală de voie ori de nevoie, cu preotul învățător în amvon și cu cihodarul la ușă. Cronicarul contemporan Ienachi Kogălniceanu, care, cam slab cărturar, pare să se

fi speriat tot așa de mult ca și bieții preoți cu suman și opinci, de prin cele mai depărtate și singuratece sate ale muntelui, zugrăvește astfel această școală a Măriei Sale: «Mai dedese poruncă de strângea toți preoții, diaconii orașului la biserica Curtii, și, după ce-i băgau dimineța în biserică, puneă ciuhodari la ușă și nu lăsă nici pre unul să iasă afară, puindu-le un preot ce-l aveă Măria Sa învățat la carte grecească și românească¹, de se suiă în amvon de le cetia după cum se cade a ști fieștecare preot orânduiala Bisericii și a Botezului și a Ispovedaniei. De care foarte se spăriese preoții, și care nu prea știă carte, se apucă de învăța de al doile carte; măcar că dedese mare poroncă Mitropolitului și episcopilor să cerceteze pe cei ce voru să se preotească sau să se diaconească, și să vadă că, de vor ști darul deplin, și așa să le dee darul preoției și alu diaconiei².»

Prin porunca sa din 1742, Constantin-Vodă, învâd scutirea de dări a clerului întreg, orânduia ca toți preoții să se înfățișeze la episcop, pentru ca în patruzeci de zile să învețe neapărata cunoștință a «înțelesului tainei bisericesti», ca orice candidat de preoție să fie întâiu «ispitit» de arhiereu asupra pregătirii sale și să înainteze pe rând până la vrednicia de preot; călugării nu vor mai umblă pe drumuri, și ei nu vor puteă fi primiți decât de Mitropolit³.

Măsuri bine venite și pe care le întregi Grigore Alexandru Ghica-Vodă, reformatorul pe atâtea terenuri, care hotări, la 15 Iulie 1764, că nu se vor mai face preoți fără număr, că mita va aduce după sine caterisirea, că orice numire de preot va fi precedată de o cercetare a cunoștințelor can-

¹ Pentru situația preoților dela «biserica cea mare de spre Gospod și biserica de spre Gospojda» în 1762, v. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, op. 28-9.

² *Letopisițe*, III, p. 213.

³ *Cron. Rom.*, II, p. 25 și urm. Nouă scutire și carte de diaconie, p. 74 și urm., p. 90.

didatului, că nu se vor mai face biserici fără socoteală, pentru trufia unuia și a altuia, cari, negândindu-se la starea «lăcașului» adevărat, care e sufletul, clădesc «biserici și paraclisuri proaste», făcând astfel ca altele vechi să rămâie în pustiu și ruină, că se vor răspinge prinosurile interesate sau aducătoare de gâlceavă ale celor răi, jertfele lui Cain¹. Același Domn orându-i la 1765 numirea de proto-popi destoinici la fiecare Ținut, «ca să cerceteze, atât pentru preoți ce se voru a-lă pe la Ținuturi, cât și bisericele, și să îndrepteze toate, câte voru fi trebuință de îndreptat»². Preoții buni se cuvine însă a fi bine tratați de dregători: «să-i pui să șadă», poruncește el ispravnicului, «cinstindu-i dupre cum se cuvine», pentru a se ridica prestigiul clerului înaintea locuitorilor³; până și anagnoștii, *celeții*, vor fi scutiți de bir, și toți membrii clerului nu vor mai avea să găzduiască pe nimeni în silă; lumea va fi silită a merge la biserică.

Încă Nichifor, Mitropolitul grec, cu tipograful său din Thasos, purtător de nume slavizat, Duca Sotiriovici, pornise tipărituri moldovenesti, în care pe încetul pătrunde și limba românească. Lucrate de Ardeleanul Ioan Simionovici, de Grigore Stanovici și de Sandul din București, cărțile, numai românești, ale lui Iacov, traduse în cea mai mare parte «de pre elenie», poate cu întrebuințarea tipăriturilor muntene, se însiră dela 1752 până la sfârșitul păstoriei marelui Putnean. Atunci când Vodă Ioan Callimachi Câmpulungeanul, care avea lângă dânsul pe un frate Mitropolit de Salonic, — dela April 1745⁴ —, Gavriil, grecizat întru câtvă prin lunga lui petrecere în Constantinopol, pe lângă Ioan, care fusese multă vreme Mare-Dragoman al Porții, stârnî un conflict cu Iacov, fiindcă acesta nu voia să se

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 279-88.

² *Ibid.*, p. 293 și urm.

³ *Ibid.*, p. 295 și urm.

⁴ *Documentele Callimachi*, I, p. 399 și urm.

plece la înoirea văcăritului, odată înlăturat cu blestem arhieresc, și aduse în Scaunul Moldovei, la 20 Februar 1760¹, pe acest Gavriil² — tipărirea cărților românești urmează. Un Leon Gheuca, Mitropolit dela 1786, un Iacov Stamati, nepotul lui Pahomie de Roman³, sânt și ei harnici tipăritori, în măsură mai mare decât Grecii din Scaunul muntean.

Supt îngrijirea unui Evloghie, dascăl la școala slavonă din Iași și unul dintre cei din urmă reprezentanți ai vechii slavonești stăpânitoare, se dădură un *Antologhion*, un *Apostol* (1756), un *Catavasieriu* (1778), un *Ceaslov* (1763; a 2-a ediție, 1777), o *Evanghelie* (1762), o *Liturghie* (1759), împănată, cum mărturisește și Prefața, cu multe cuvinte slavone, nu însă, din «pricină de mândrie», ci pentru că Liturghia «nu este Cazanie sau istorie..., ci tocma însuși dumnezești și de Duhul Sfântu suflate cuvinte», un *Molitvenic* (1764), patru *Psaltiri* (1752, 1757, 1766, 1782), tipărite și pentru folosul școlilor de curând întemeiate⁴, și după socotința lui Iacov⁵, ca și după a lui Kritias, Marele Eclesiarh al Bisericii constantinopolitane,—școli pe care Mitropolitul le înzestră și cu un *Bucvariu*, cu cel d'întăiu alfabet-carte de cetire, care poartă data de 1755. Se re-tipări *Penticostariul* muntean și se prefacă din elinește Slujba Târnosaniei. Cum se vede însă, cărți așa de neapărate ca *Octoihul* și *Triodul*, ca *Mineele* trebuiră împrumutate și mai departe tot dela Munteni, până ce, în sfârșit, Leon Gheuca dădu la 1786 cel d'întăiu *Octoih* moldove-

¹ *Inscripții*, II, p. 176, no. 471.

² *Doc. Callimachi*; I, p. cxiii și urm., după Ienachi Kogălniceanu, l. c., pp. 241-2; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 40; *Cron. Hușilor*, II, p. 135.

³ După Melchisedec, *Cron. Rom.*

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, 44; cf. *Doc. Callimachi*, I, tabla; *Uricariul*, III, p. 13 și urm.

⁵ *Uricariul*, I, pp. 67-74.

nesc¹. Viețile Sfinților fuseseră traduse de Evloghie, din porunca lui Iacov, la 1758 încă, dar volumele, frumos caligrafiate de Gheorghe, fiul lui Evloghie, nu văzură niciodată lumina². Ștefan Bosie, un boierinaș cucernic, adăusese, la 1751, o «Adunare de rugăciuni», motive culese din Psaltire de vechiul Patriarh constantinopolitan Ghenadie Scholarios.

Mai târziu, către sfârșitul veacului, după Gheuca, pe vremea încercărilor de amestec grecesc și rusesc pe care le vom cunoaște îndată mai de aproape, pe vremea războiului ruso-turc, precum și supt Iacov Stamate se adaugă *Psaltirea* din 1790, *Ermologhiul*, cartea de cântări, din 1792, și al doilea *Catavasieriu*, din vremea ocupației lui Potemchin, și, în sfârșit, cărțile lui Iacov însuși: *Liturghia* din 1794 și *Psaltirea* din 1802.

CAP. IV.

Munca de cărturari a călugărilor putneni.

Cum se vede, mișcarea pornită de Iacov nu țină decât supt cel d'întăiu urmaș al său. După ce părăsi cărja arhierescă, fostul Mitropolit se adăpostise la Putna, unde i se făgăduiseră de Domnie cele mai mari înlesniri³. Găsi pe egumenul Calistru stăpânind o veche clădire pe care o aflase aproape în ruină, dar care se ridicase pe încetul cu cheltuiala Mitropolitului, care-și «puse toată agonisita» pentru a întări zidurile și turnurile, a cumpără odoare și icoane, făcându-se astfel al doilea ctitor, ceia ce-i dădă dreptul de a strămuta în pridvor oasele părinților săi,

⁶ Pentru unul tradus la 1768-9, supt Grigorie-Vodă Callimachi de «Andrei dascălul, Brașovan», v. *Cernica*, p. 14, no. 91.

² Dan, *Putna*, pp. 81-2.

³ V. *Doc. Callimachi*, I, pp. 427-9, no. 29.

dintre cari tatăl fusese îngropat întâiu la Rădăuți, și de a-și găti lui însuși loc de odihnă acolo: supt lespedea frumos săpată, după modelul vechilor pietre domnești, i se coborî trupul, din care viața se desfăcuse pe încetul, la 15 Maiu 1778, după ce Iacov fusese câteva zile, în rasa aspră a schivnicilor, părintele Eftimie¹. Într'unul din mormintele alăturate, în al lui Ștefan-cel-Mare însuși, acest evlavios și bun arhiereu, care simția numai foarte puțin pentru îndelungatul trecut de lupte și suferinți ale neamului, văzuse scormonindu-se de oamenii Cârmuirii, în zilele când el păstoria Moldova, și scoțându-se pietre scumpe și mărgăritare, ce slujiră apoi, din porunca lui — care nu îndrăznește însă, în scrisoare, a numi pe «mortul acela» — pentru a face cununi la sfinți. Nu numai cu acest prilej clerul românesc al epocii, cel moldovenesc mai ales, dovedia că nu poate să vadă și dincolo de marginile chemării sale strict religioase și că privia Biserica lui Hristos ca una singură, pe care neamurile n'au voie s'o schimbe, nici măcar să o înrăurească, ea având un rost mai înalt și obârșie neasămănat mai sfântă. Când ispravnicul scotocia în morminte ca să vadă ce au putut ascunde călugării ocupați la reparație, Mitropolitul se gândia numai la ce lucrare nouă de giuvaiergiu s'ar putea face pentru sfinții fără de moarte din mărgăritarele rămase în neagra cenușă omenească, albe cum e credința cea adevărată, din pietrele ce păstrau după trei veacuri de întunec aceiași flacăra pe care în orice împrejurări credinciosul creștin o păstrează pentru Dumnezeuirea căreia simte bucurie a i se jertfi².

Putnenii se temuseră că marele lor ocrotitor, înitorul bisericii și chiliilor, are de gând să facă din mănăstire un mitoc al Mitropoliei; temerea lor aduse poate hotărârea cu blestem, din partea tuturor arhierilor moldoveni, dată

¹ Dan, *Putna*, p. 40; cf. *Ist. lit. rom.*, I, pp. 533-5.

² Dan, *o. c.*, pp. 46-7.

la 5 Ianuar 1756 încă, prin care se opriă orice supunere a ctitoriei lui Ștefan-cel-Mare către orice autoritate¹. La 1757 se dădă egumenului privilegiul de a purta genuncheriu sau nabaderniță, cruce la gât, mitră și cârjă, ca arhieriei,— privilegiu care s'a respectat și până astăzi²,— precum se cuvine celui ce stă în fruntea unei astfel de mănăstiri, ce «din ceput s'au cînstit a să numi cea mai întăi, cap tuturor mănăstirilor pământului Moldovii, sângură de sine stăpănitoare, nicăire supusă»³. Când, în 1762, Iacov își luă în chip trainic sălașul la Putna, cu totul isprăvită, având pe egumenul numit de dânsul la toate poruncile lui, el încercă, în sfârșit, să facă din mănăstire, așa de bine asigurată și așa de mult cînstită, și un nou focar de cultură bisericască⁴.

Supt Calistru.ca și supt Venedict, supt Antonie și Pahomie, urmașul său⁵, oarecare muncă de cărturari se simte la Putna. Pe lângă lucrări îndoielnice sau mai puțin însemnate — să notăm însă Slujba Sf. Onofreiu, prefăcută din slavonește, din «Trifoliul slovenesc», de egumenul «mănăstioarei» cu acest hram a lui Ștefan-Vodă Petriceicu, lângă Siretiu, Mitrofan, la 1764⁶, trebuie să se dea valoarea cuvenită operei lui Vartolomeiu Măzăreanu, ucenicul Mitropolitului Antonie, egumen dela 1757 înainte, cu întreruperi, care-și făcea diata la 1-iu Ianuar 1779, dar care a răposat numai târziu după aceia. Eră un cunoscător bun de slavonește, un vorbitor ales și bogat, care ni-a lăsat o foarte frumoasă laudă a lui Ștefan-cel-Mare, rostită în ziua obișnuită a pomenirii lui⁷; eră un harnic gospodar și un îndrăzneț unel-

¹ Dan, *Putna*, p. 96.

² *Ibid.*

³ *Uricariul*, XIV, pp. 179-80.

⁴ Dan, *o. c.*, p. 98.

⁵ *Ibid.*, p. 99, no. 142; p. 121; *Doc. Callimachi*, I, p. 451, no. 76.

⁶ Lăpădatu, *Manuscrisele dela Bisericiani și Râșca*; din *Bis. Ort.*, 1906, p. 18.

⁷ *Ist. lit. rom.*, I, la sfârșit.

titor politic. Îl vedem mergând și el în Rusia Țarului, cu Calistrat și cu un călugăr dela Sihăstrie, la 1757, când căpătă dreptul de a purta semnele deosebitoare ale unui arhimandrit¹; se întoarce cu odăjdii, prapuri, icoane și cu multe cărți vechi slavone și nouă rusești, pe care Vartolomeiu avea de gând să le traducă. Ajuns egumen de Solca, el făcù o a doua călătorie rusească, pe vremea Împărătesei Ecaterina, împreună și cu egumenul Moldovei, care începea și el să se uite spre Răsărit, Venedict². Făceau parte din solia de închinare a țerii, care mai cuprindea, din Moldova, pe episcopul Hușilor, Inochentie Putneanul, fost dichiu la Rădăuți³, — care lăsa în loc pe episcopul de Roman, Leon⁴ —, iar din Țara-Românească pe Mitropolitul Grigorie. Ca un scriitor de chemare ce eră, Măzăreanu a lăsat o scurtă povestire a acestui drum al său, în care se încrucișă cu un tânguitor al suferințelor sale pentru ortodoxie, parohul dela Sânt-Miclăușul Banatului, Mihai Popovici, care, după ce văzù palate, grădini, Musee, Curte împărătească în toată strălucirea ei, se întoarce acasă cu siguranța că Împărăteasa Ecaterina nu va lăsa nicăiri să piară pravoslavia⁵. După cuvântări solemne și privesți frumoase, după închinarea la moaștele din Peștera Chievlui, care înlocuia acum pentru mulți Români, mai ales din Moldova, Locurile Sfinte ale Ierusalimului, cei doi egumeni și episcopul de Huși se întorseră în țară încărcăți de darurile «maicei» Împărătese, de Cărmuirea creștină a căreia ar fi fost buni-bucuroși. După întoarcerea din Rusia acestei «maice» milostive, Vartolomeiu fù nu-

¹ *Uricariul*, XIV, l. c.

² Pe atunci mănăstirile din Bucovina se treziau toate la o nouă viață. Dragomirna fù ridicată din ruine la 1762: *Doc. Callimachi*, I, p. 456, no. 93; cf. p. 460, n-rele 110, 112. Cf. și Ipolit Vorobchievici, *Sfânta mănăstire Dragomirna*, Suceava, 1908.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 225-6.

⁴ *Arch. rom.*, I, pp. 151-2: 20 Novembre 1769.

⁵ Călătoriile lui s'au tipărit în *Tribuna poporului* din Arad pe 1901, și de acolo în broșură.

mit «îndreptător al școalelor domnești, episcopești și mănăstirești a' Moldovei», — și el însuși ținea școală de preoți, un fel de mic seminariu putnean, în mănăstire, având și un dascăl de psaltichie tocmai din Patmos, pe călugărul Ilarion¹.

Vartolomeiu Măzăreanu a dat și o sumă de traduceri din rusește pentru literatura profană: Calendare, leatopisețe, ba chiar traduceri din grecește ale Fabulelor lui Esop și unor «apoftegme»; a dat o bogată formă literară condicilor de mănăstire; a prescris cronici moldovenești, a cuprins, poate, în cuvântări și dialoguri icoana Moldovei decăzute, prin lene, dezbinare, trufie². A tălmăcit cărți pentru schivnici, către viața cărora, supt înrăurirea noului curent rusesc, pornit de Dimitrie din Rostov, eră aplecat și el ca și mai toți călugării cărturari ai Moldovei: astfel, *Leastvița*, după îndemnul egumenului Bisericanilor, Varlaam—supt Misail de Bisericanii se traduseră și *Învățăturile* lui Doroteiu Starțul, ale «avvei» Dorofteiu, chiar în acea veche mănăstire de muncă pe terenul cultural —; «*Orânduiala chipului celui mare ingeresc, Învățătura dulce sau livada înflorită, Crinii Țarinei*, foarte mult cetită; în sfârșit călugărul putnean a voit să crească numărul cărților de slujbă, traducând, după «izvoade moschicești», *Pavecernicul, Canonul la pavecerniță, «Plânsul Născătoarei de Dumnezeu, Panahidicul, Paraclisul Sf. Petru și Pavel*, pentru hramul Solcăi, *Liturghia arhierescă*³, *Trebnicul* lui Petru Movilă, «adecă rânduiala pentru izbăvirea celor neputincioși de

¹ Urechia, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 183 și urm.; ed. lui Miron Costin de același, I, pp. 684-5; același, *Istoria Românilor*, I, p. 945, nota 1; cf. S. Fl. Marian, în *Revista politică* din Suceava, 1889. no. 7. Marian a dat și o ediție a Condicei Solcăi, scrisă de Vartolomeiu (Suceava, 1902).

² Afară de Cuvântul pentru Ștefan-cel-Mare — în *Arch. rom.*, I —, alte scrieri de această natură, în *Arch. soc. șt. și lit. din Iași*, IV, p. 327 și urm. Cf. *Ist. lit. rom.*, I, p. 537 și urm. — Dar acestea ar putea să fie și ale boierului Ionică Tăutu din 1821, supt numele căruia a și fost tipărită una din ele într'unul din ziarele muntene dela 1848.

³ V. și Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 311.

viforarea și năsălnicia de duhurile cele necurate», vechea carte de molitve din 1646 a marelui arhiereu ¹.

Putnenii erau însă, din cauza Mitropolitului Iacov, scos cu silnicie prefăcută de către noul Mitropolit Gavriil, în relații întru câtvă dușmănești cu Scaunul din Iași. Dar acolo eră singura tipografie, căci la o înviere a tipografiei din Rădăuți, al cărui material fusese strămutat tocmai de Iacov la Iași, nu se gândiă nimeni, și cu atât mai puțin episcopul Dosofteiu Herescul. fiu de boierinaș, deprins a lăsă viața să se scurgă lin și dela care n'a rămas nimic decât un turn de clopote, fără proporții și fără valoare arhitectonică, la reședința lui rădăuțeană. Eră lipsă de înțelegere, neputința unei conlucrări între Mitropolie și mănăstirile de sus, în care se trezise iarăși, urmând mișcării Rușilor, viața călugărească, și dintre care Putna adăpostiă pe Mitropolitul Iacov, Solca aveă pe Măzăreanu, Moldovița pe tovarășul de misiune al acestuia, Sânt'Onufrie pe alt egumen scriitor, iar Dragomirna, dreașă la 1762 de Filip Catargiu ², adăpostiă, din Septembrie 1763, în locul celor doi-trei călugări de țară ai egumenului Teofan, pe cei șizeci și patru de frați hotărâți la «viață obștească», la rugăciunea, la gospodăria, dar mai ales la lucrul împreună pentru cultură, supt călăuzirea unui nou oaspete de peste Nistru, Paisie Veliciovski ³, care veniă însă, cu cei mai mulți dintre dâșii, din Atos și din Țara-Românească, unde stătuse un timp în schitul Vărzărești, de lângă hotarul Moldovei ⁴.

Acest Rus din Pultava, fiu de protopop, ucenic al școlii din Chiev, la care învăță și Eustatievici Brașoveanul, viitorul inspector al școlilor românești neunite, plecase din mănăs-

¹ V. Dan, *Putna*, p. 160 și urm.; iar mai ales lista definitivă din Lăpădatu, *l. c.*, p. 18 și urm.

² V. mai sus. p. 164.

³ *Uricariul*, IX, facsimile al iscăliturii sale.

⁴ Știrile despre Paisie, din «Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare», Neamț, 1817, Prefața.

tirea sa de frica Polonilor prigonitori în ajunul căderii Regatului lor, supt pretextul tocmai al acestor vrăjbi confessionale întârziate, și se întorsese la Pecersca, noul Loc Sfânt al ortodoxiei slavo-românești. Trecând prin Moldova, unde ucenicii lui Dimitrie de Rostov și urmașii acestora erau prea bucuroși să primească un «frate» din «Țara Rusească», el pătrunse până la mănăstioara Poiana Mărului, din județul Râmnicului-Sărat, unde găsi un stareț de neamul său, aspru schivnic după învățăturile Patriarhului Silivestru de Antiohia¹, pe Vasilie, cel d'întăiu întemeietor de «lăcaș pentru viața comună», de *obștejitie* călugărească și autor al traducerii lui Nil dela Sorsca, cetire plăcută shimonahilor și foarte răspândită deci², și al «Întrebătoarelor răspunsuri adunate din Sfânta Scriptură». Limba românească o deprinse Paisie stând aici laolaltă cu harnicii și evlavioșii supuși ai părintelui Vasilie. Petrecu apoi la Atos, în mănăstirea Pantocratorului, făcând linguri și învățând grecește. La Atos, în schitul Sf. Ilie și la Simopetra, se desăvârși el și în cunoașterea limbii elinești, la ucenicul său ieromonahul muntean Macarie, școlar al lui Turnavitu, ca și Grigorie, ca și Chesarie, ca și marele dascăl Manase Eliade,— lumina învățăturii grecești a timpului, mirean toată viața lui, dar având necontenite legături cu cei mai mari și mai vestiți clerici ai timpului³.

CAP. V.

Începutul literaturii teologice la Români.

Pe atunci un început de literatură *teologică*, tradusă întâiu din slavonește, dar îndată din grecește, de-a dreptul, dela

¹ V. mai sus.

² Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*; din «Bis. Ort.» pe 1902, p. 6, no. 12; p. 12, no. 50; Ghighiu și Argeș, pp. 23-4, no. 6.

³ Cf. *Ist. lit. rom. cu Scrisori de boieri olteni* și cu *Scritori bisericești*.

izvorul însuși, se înghebase în țerile noastre. Pe când, la București, doar preotul Radu dela Treisfetitele traducea pe *Antihristul* rusesc din 1703¹, pe când cetitorii de cărți religioase căpătau dela dascălul de slavonește Staico *Dioptra* sau *Oglinda* lui Filip Solitariul², Oltenii începuseră, supt îndemnul lui Damaschin, care aveă gata și *Tâlcul Evangheliilor* de Teofilact al Bulgariei³. Un Mihalcea Logofătul de taină, care-și ziceă *Litterati* în loc de *Litteratus*, pe latinește, porni tot acolo rândul «tălmăcirilor de pe grece»: fusese la capuchehaielăcul românesc din Constantinopol, împreună cu Iorga Buiciul, autorul ziarului *Campaniei* în Morèa⁴, până pe vremea lui Ștefan-Vodă Cantacuzino și a lui Nicolae Mavrocordat, și, odată cu intrarea celor cinci județe în stăpânire germană, veni de se așeză acolo. Om evlavios, el cheltui o parte din economiile sale pentru a înoi pe la 1726 schitul vâlcean Țarca, metoh al Titireciului, făcut pe la 1680 de un călugăr grec din Tricala, Dionisie. După întoarcerea Olteniei la Principatul muntean, Mihalcea e îmbrățișat, pentru învățătura și priceperea sa, de Constantin-Vodă Mavrocordat, care-i dă să traducă *Comoara* lui Damaschin Studitul, de Salonic, de *Solun*, lucrare pe care o săvârșește în 1747, adăugindu-i și alte Șapte cuvinte de suflet folositoare și un Tâlc la «Tatăl Nostru». Logofătul dădă și tălmăcirea *Cuvintelor lui Efrem Sirul*, după ediția venețiană din 1720⁵, iar la 1729 el încercase chiar o lucrare de compilație, din deosebite «cărți filosofești și duhovnicești», «elinești, grecești și arăpești», pe care o întitulă poetic: «Mănunchiu de flori» sau *Chita florilor*, închinând-o episcopului de Râmnic, Inochentie⁶.

¹ *Cernica*, p. 24, no. 174.

² V. D.-Rouso, *Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 9 și urm.

³ Lăpădatu, *Damaschin*, p. 18.

⁴ V. Cron. *Muntene*, din «An. Ac. Rom.» pe 1899 (XXI).

⁵ V. și *Ghichiu și Argeș*, p. 57, no. 17; ms. din 1761.

⁶ Lăpădatu, *Bisericiani și Râșca*, p. 35 și urm. V. și *Uricariul*, VII, p. 20.

Tipărituri teologice românești încep întâiu în Țara-Românească, unde Mitropolia dă la lumină o nouă ediție din *Învățătura bisericească* a lui Antim, mai mult o circulară pe înțeles pentru preoți — în Moldova se tipărise pentru același scop, la 1732, «Învățături preotești despre Taine»¹, iar la Râmnic se publică la 1740 *Preoția*, cu datele clerului mirean². Apoi apar *Întrebările bogoslovești și cu răspunsuri*, culese din scrierile marelui Atanasie de Alexandria, pe care le «tâlcuiește» un necunoscut urmaș al lui Mihalcea, Ianachi, fost al doilea Postelnic, deci, chiar prin dregătoria pe care o avuse, și încă supt Domni așa de învățați ca Mavrocordații, un bun cunoscător al limbii grecești vechi și nouă. Se poate ca același Ianache să fi prefăcut în românește, după cererea Mitropolitului Neofit Cretanul, cuvântările omiletice, vestitele «Cazanii de prăznuire» ale predicatorului grecesc mai nou, dela sfârșitul veacului al XVII-lea, Ilie Miniatul³. Apoi până la 1750 nu se mai dă aici decât o nouă ediție a «Pravoslavnicei Mărturisiri», la 1745, și alta a «Mărgăritarelor», în anul următor.

Acum Ieșenii, supt Mitropolitul Iacov, încep și ei cu lucrări de teologie. Se dă la 1751 «Sinopsis adecă adunarea a celor drepte taini», cu canoane și altele ce trebuie «la taina duhovniciei», carte care, de alminterea, se mai publicase, dincolo de Milcov, și poate chiar în Iași, la 1747. «Adunare de multe învățături», din 1757⁴, e însă o lucrare nouă,

¹ *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 206.

² Cf. și *Învățăturile pentru ispovedanie* ale Mitropolitului Grigorie, 1764; *Bis. ort.*, XI, p. 7. Pentru o *Învățătură arhierescă* din Iași, 1771, v. *Bibl. Rom.*, II, p. 197. A treia ediție din circulara lui Antim, în București, 1774; *Capetele de poruncă* ale aceluiași, *ibid.*, 1775.

³ Cf. și *Ist. lit. rom.*, I, p. 45, nota 1; p. 429.

⁴ Pretinsa ediție din 1753 e o greșală a lui V. Popp, p. 79; se spune în titlu că s'a tipărit supt Scarlat-Vodă Ghica, și acesta nu domniă în 1753.

operă a lui Iacov însuși, care declară că a «calcătuit dinu multe Scripturi» «aciastă cerească floare, adecă cărțulie», pentru folosul preoților, ca și mai vechea *Sinopsis*. Tot la 1757, predicatorul Nicolae Mauroeides își dă în original, aici, la Iași, «Mreaja apostolilor», «Αποστολικον δούκιον». Știm că Teofilact, fostul Logofăt de Vistierie, a dat o cărticică despre Lemnul Sfintei Cruci, și aceasta tâlmăcită din grecește de-a dreptul, de al doilea boierinaș cunoscător al limbii elinești. *Îndreptarea păcătoșului cu duhulū blândețelorū*, din 1765, e un manuscript slavon al lui Vichentie Ioanovici, fost episcop de Arad, trimis spre publicare de Pavel Nenadovici, Patriarhul de Carlovăț.

Dar această tipăritură îndemnă pe Mitropolitul Gavriil să poruncească a se face din grecește o nouă traducere românească a cărții, pe care o întitulează, spre a se deosebi de cealaltă, «Îndreptarea păcătoșilorū, adecă învățatură cătră celū ce să pocăiește, cumū să cade să se ispoveaduiască»; Evloghie dascălul iscălește numai ca *diorthositoriu*. Numai în 1774, prin sânguința acelu Toma al doilea Logofăt, Toma Cara, din care Rușii, cari ocupau Moldova, ar fi vrut să facă legislatorul acestei țeri¹, se lucră o «Alcătuire înaurită», traducere a cărții Evreului convertit Samuil Rabbi, care scrie împotriva iudaismului, — încă o tâlmăcire din grecește, după textul din Lipsca, 1769. *Itica sau ieropolitica* lui Vartolomeiu Măzăreanu — din rusește, după o ediție dela Pecersca, din 1742, — rămase însă și mai departe în manuscript, cum rămase și altă traducere, din 1747, a lui Ghenadie Cozianul².

În Râmnic apare la 1760 cea d'întăiu carte de combatere a Uniților ardeleni, cari deschiseseră ei războiul prin publi-

¹ V. «Învățatură a însuși stăpânitoarei Măririi Ecaterinii II cătră orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao legiuitoare Condică, tâlmăcită... care s'aū tâlmăcitu de Thoma 2 Logofetū»; Iași, 1773. Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 446-7.

² V. *Ghigheu și Argeș*, p. 29 și urm., no. 19.

caștile dela Blaj ale lui Aaron ¹: «Carte sau lumină cu dreapte dovediri pentru Vavilonul cel ă tăinuită, carele iaste la Rămleani»: e tradusă după originatul grecesc al lui Nil de Salonic, fără a se arătă prin cine s'a făcut lucrarea. Chesarie, viitorul episcop de Râmnic, iscălește însă ca traducător a doua Prefată la «Întrebările și răspunsurile» lămuritoare de dogmă ale lui Simion de Salonic, apărute la București în 1765. Traducerea cărții lui Nichifor Theotokis, Corfiotul ajuns Mitropolit de Cazan, împotriva lui Camillus și a Unirii, scrisă după 1763, apărū numai în cea d'intăiu jumătate a veacului al XIX-lea ². Iar *Cuvintele* lui Nichifor Theotokis, traduse din porunca lui Filaret la 1793 ³, nu se publicară niciodată.

Macarie, prietenul lui Paisie și fost egumen de Bistrița, apare ca traducător la 1775 numai, când se dă, din manuscrisurile lui, la București, volumul de *Omilii* al vechiului Macarie Egipteanul, un ascet și acela. Mai lucrased versuri, o bucoavnă, un dicționariu, o gramatică ⁴, un «Mic priinos» Fecioarei ⁵, apoi, poate, o «Carte de suflet folositoare» ⁶, o traducere a Tălcurilor Psalmilor de Teodoret (1787 ⁷), *Haritovreiton Paradeisos*, «Tainica Florărie» și poate «Scara lui Iacov» ⁸, *Tipicul*, «Oglinda tainică a vieții călugărești», «Calist», Viața lui Dimitrie de Rostov, Ioan Scărariul, Sf. Chiril de Alexandria, Bogoslovia, Tălcul Apocalipsului, etc. ⁹, dar lucrarea de căpetenie — mântuită în 1782 abia — a acestui

¹ V. mai sus.

² *Ghighiu și Argeș*, pp. 17-9.

³ *Cernica*, p. 23, no. 151.

⁴ *Ist. lit. rom.*, II, p. 275 și urm.

⁵ *Ghighiu și Argeș*, p. 58, no. 19.

⁶ *Bisericiani și Râșca*, pp. 12-3.

⁷ *Ist. lit. rom.*, II, p. 391; *Bis. ort.*, XII, p. 673 și urm.; XVIII, p. 298 și urm., 303 și urm., 695 și urm.

⁸ *Cernica*, p. 23.

⁹ *Studii și doc.*, VII, pp. 309-10.

om învățat și harnic, pătimind însă de multe ciudățenii,— în traiu, de sigur, ca și în scrisul neobișnuit, în stilul plin de neașteptate și neîngăduite cuvinte,— e traducerea *Vieților Sfinților* din grecește,— lucrare uriașă, care a văzut tiparul numai târziu, după oarecare prefaceri, în Moldova, tocmai în tipografia întemeiată anume mai târziu de Paisieni, în rândul cărora se înscrisese printre cei d'întăiu. El muri la o dată necunoscută, lăsând după el faima că, atunci când Grecii aveau pe un Manase Heliades, el eră «dascălul cel mare» pentru Români ¹.

Aceste traduceri arată sfârșitul total al influenței slavone în Țara-Românească : cel din urmă destoinic dascăl de această limbă fusese strălucitul caligraf preotul Floru, traducătorul Tâlcului Psaltirii ; lăsă numai ucenici slabi, cum e Constantin dascălul, cari nu pot stă alături cu un Evloghie din Moldova ². O nouă legătură între slavona înviată, mai ales pentru cetirea și tălmăcirea *Vieților Sfinților*, celor vechi și noi, dintre schivnicii închinați numai lui Dumnezeu,—și limba grecească, acum cultivată, nu de Greci, nici pentru Greci, și mai puțin pentru grecizare, ci pentru lărgirea și adâncirea studiilor de teologie, pentru înzestrarea Bisericii și îmbogățirea literaturii prin cărți tălmăcite fără mijlocire din această limbă, eră s'o facă Paisie, ai cărui ucenici, «Sloveni» și Români, în curând nu mai puțin de 350,—«sobor» fără păreche, ca număr, ca pregătire, ca evlavie și ca fel de viață harnic și ideal — începură încă dela așezarea lor în Dragomirna, la 1763, rostul lor cultural în hotarele Bisericii, care se lărgiau tot mai mult.

¹ *Cernica*, p. 24, no. 162 ; cf. p. 23, no. 156 ; p. 25, n-le 197-9, 200-1.

² Pentru Floru, v. *Cernica*, p. 17, no. 115 ; *Ist. lit. rom.*, I, pp. 421, 457 ; Melchisedec, in *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. IV, p. 523 ; Urechii, *Ist. Rom.*, I, p. 822.

CAP. VI.

Biserica din Bucovina anexată la Austria
și noul Guvern străin.

La sfârșitul războiului ruso-turc din 1768-74, Austria porunci trupelor sale să înainteze pe teritoriul moldovenesc vecin cu Galiția de curând anexată, la cea d'întâiu împărțire a Poloniei: peste puțin, prin convenția din Palamutca (1776), Turcia cedă, fără să aibă dreptul — cea ce face din această convenție un act nul în dreptul ginților —, tot Ținutul Cernăuțului, un număr de sate din al Hotinului, ca și Ținutul Sucevei în mare parte și al Câmpulungului întreg. Se născoci un nume pentru noua provincie împărătească și se găsi potrivit unul slav, necunoscut oficialității moldovenești sau poporului român, Bucovina.

În «Bucovina» eră cuprinsă cetatea Sucevei, unde stătea încă duchiul Mitropoliei, acum Metodie, arătând că astfel acesta eră Scaunul arhiepiscopal vechiu și adevărat, apoi Dragomirna lui Paisie și a soborului său; Putna, în care Iacov mai trăia încă; Humorul, ce stătea poate tot supt egumenia lui Calistrat¹; Voronetul, cârmuit de Macarie²; Sânt' Ilie, cu alt egumen Macarie³; Solca lui Măzăreanu, care se bucurase la începutul războiului, crezând că poate însemnă acum în fruntea condicelor sale de documente numele «preblagocestivei însuși-stăpânitoarei marei Doamnei noastre Imperatriții Iecaterini Alexievni, a toată Rosie și a diadohului ei, bine-credinciosului Domn și mare cniiaz Pavel Petrovici»⁴, și Sucevița, aproape uitată. Mănăstirea Todirenilor, din Bur-

¹ *Doc. Callimachi*, I, pp. 464-5.

² V. *Condica mănăstirii Voronețul*, ed. Sim. Fl. Marian, Suceava 1900.

³ *Ibid.*, p. 35.

⁴ Începutul la *Condica mănăstirii Solca*, ed. cit.

dujeni, a lui Toader, fratele lui Ieremia Movilă, închinată de mult, rămase la Moldova ¹.

La început, partea înstrăinată a Moldovei păstră vechea ei alcătuire bisericească, duchiul îndeplinind și funcții episcopale, fără a fi împiedecat de nimeni, iar grija arhierească asupra târgurilor și satelor având-o Dosofteiu Herăscu, episcopul de Rădăuți, care nu se crezuse îndatorit a rămânea în Moldova turcească. El luă parte și la ceremonia teatrală a închinării și jurământului locuitorilor «bucovineni» către marea Împărăteasă creștină dezrobitoare ². Numai în 1781, se luă hotărârea de a împiedecă orice legături și pe terenul bisericesc între partea anexată și teritoriul domnesc, și, la 24 April din acest an, Mitropolitul Gavriil trebui să renunțe la drepturile lui metropolitane ³. Fără a se întrebă la Constantinopol, fără a se observă vre una din formele pe care le impun canoanele, Austria procedă în chestia alcătuirii Bisericii bucovinene tot așa precum procedase Rusia de curând (1771) în Moldova ocupată.

La moartea episcopului de Brăila, Daniil ⁴, aceasta împărțise, în adevăr, dieceza raialei cucerite, pentru moment, între eparhiile Buzăului (Brăila însăși), Hușului (Ismail, Reni, Chilia, Cetatea-Albă, Tighinea-Bender) și Rădăuțului (Hotinul, — unde, la 1765, după cererea lui Daniil însuși, Patriarhia constantinopolitană se învoise a numi pe Neofit, egumenul dela Sf. Gheorghe din București, autorul unui comentariu la Gramatica lui Gazî și al unei «Alegeri din Psaltire», viitorul *efimeriu* al Grecilor din Sibiiu ⁵). Apoi

¹ Marian, *Inscripțiuni de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900; pp. 46, 49-50; cf. *Inscripții*, I, no. 1.

² V. I. Grămadă, în *Viața Românească* pe 1908.

³ Wickenhauser, *Radautz*, p. 46 și urm.

⁴ Pomenit între ctitorii bisericii basarabene dela Căușani; *Inscripții*, II, pp. 14-5, no. XVII.

⁵ *Bibl. Rom.*, II, pp. 190-1, 193; *Scriitori bisericești*, pp. 5-6. Pentru împărțirea diecezei «Proilavului», v. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, p. 312 și urm.

Guvernul provizoriu rusesc dădă episcopia Hotinului unui Amfilohie, probabil Putnean, care trebui să stea și pe urmă în Moldova, la mănăstirea lui Zagavie, lângă Hârlău, ori la Iași, scriind cea d'întăiu geografie — după Buffier, tradus în italianește, — și cea d'întăiu aritmetică, pe lângă *Gramatica teologhicească* a lui Platon de Moscova, din 1795 ¹.

Tot astfel acum, dintr'o zi în alta, Dosofteiu ajunse, și primă să ajungă, episcop *liber*, scutit de orice amestec, al Bucovinei împărătești, dându-i-se și drepturi asupra mănăstirii Marelui Schit din Galitția, — întemeiată în veacul al XVII-lea, se pare, și având supt ascultare Sucevița. Eră un fel de Mitropolit cu patentă dela Viena, fără titlu și fără recunoaștere în cuprinsul lumii ortodoxe, un funcționar bisericesc de nuanță răsăriteană al Guvernului Statelor austriace. În loc ca un arhieru să-i vestească schimbarea esențială de situație, aceasta i se semnifică prin generalul comandant, Enzenberg, care binevoii să-l cerceteze în chiliile din Rădăuți ². Un *consistoriu*, pe care Biserica ortodoxă nu-l cunoaște și cum n'a funcționat vre unul în Moldova ori în Țara-Românească, dar cum îl avuseră episcopii de Făgăraș, încă dela Ioan Patachi, i se alipi, pentru a-l sfătui și a-l spiona ³. Dosofteiu se declară gata, chiar dela această întâlnire, să ieă protocol de purtările preoților și să înfrâneze pe călugări, asigurând și el pe ofițerul străin că acești clerici trăiesc în de obște moral. Enzenberg îi arată că are de gând să restrângă numărul călugărilor, să scrie averea mănăstirilor, să aleagă egumeni el însuși, într'un sobor de călugări, și cu doi egumeni vecini ⁴, să împiedece cărțile bisericești din Moldova, deși recunoaște că n'are cu ce le înlocui, cele din Blaj fiind unite ⁵. Administratori străini erau să intre în mănăstiri, care vor formă o singură orga-

¹ *Ist. lit. rom.*, II, p. 388 și urm., p. 519, nota 3; *Cron. Rom.*, II.

² Wickenhauser, *l. c.*, p. 48; cf. Zieglaue, *Geschichtliche Bilder*.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 50 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 53.

nizație economică supt controlul Guvernului; schiturile se vor închide neapărat. Contabilitatea și statistica, regularitatea, precizia, trebuiau să ia locul, în toate, vechilor datine și canoanelor imutabile. Generalul eră sigur că, prin decretelile și execuțiile sale, e în stare a reformă o Biserică plină de păcate, ceia ce se potrivea, alminterea, cu întregul sistem de guvern anti-clerical al lui Iosif al II-lea ¹. La 1783 el târă pe Dosofteiu în Cernăuți, unde decretul din 12 Decembrie 1781 mutase, necanonice, episcopia, și unde el trebuia să facă din banii săi o biserică mai cuviincioasă pentru ca să aibă unde se închină. Arhimandritul Meletie, proegumenul Antonie din Putna și un Gherasim primiră să scrie, împreună cu Balș, averea mănăstirilor ².

Cu aceasta începă, supt bătrânii ochi îngăduitori ai lui Dosofteiu, prigonirea. Egumenii de Voroneț și Sânt' Ilie ³ fură izgoniți, fără niciun drept, ei fiind pe viață și răspunzători numai față de un sinod; cei de Solca și Humor, «trimeși la pocăianie în mănăstirile lor». Guvernul militar voia o și mai aspră pedeapsă a «lui Macarie din Sânt' Ilie», trimeterea lui aiurea, aceiași surgunire pentru Antim de Humor și Metodie, urmașul la Solca al lui Vartolomeiu care fugise în Moldova, ca și Voronețeanul, vecinul său ⁴ și, pe lângă ei, pentru doi protopopi și un număr de preoți și călugări ⁵; singur Venedict de Moldovița se învrednici de mulțămirea noilor stăpânitori ⁶. Se ceru chiar episcopului, pe un ton de poruncă, să poftescă pe «domnul Mitropolit» (*Herrn Metropoliten*) din Moldova a cedă averea în moși a Mitropoliei sucevene ⁷, pe care o numia biserică «Sf.

¹ V. o hotărâre a lui *ibid.*, la p. 68.

² *Ibid.*, p. 54.

³ Cf. p. 152 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 58.

⁵ *Ibid.*, p. 74.

⁶ *Ibid.*, p. 61.

⁷ *Ibid.*, pp. 64-5.

Gheorghe din Suceava»¹. Și, ani de zile, se purtă cu dânsul o luptă învierșunată pentru a-i despoia Biserica de Coțmanul dat de vechea Doamnă Anastasia, de chiar teritoriul rădăuțean și de două sate în Moldova², în schimb pentru o leafă, mai mare ori mai mică, «așa cum se obișnuiește pretutindenea». În zădar aduse înaintea Dosofteiu că nu poate călca *pravila*, nici părăsi ce nu e al său, el care e «de treizeci de ani cununat cu această eparhie»³ și 'a deprins «să-și afle odihna» acolo în Rădăuți, în zădar plânse lacrimi calde înaintea prigonitorilor⁴: i se îngădui numai, de milă, să păstreze Rădăuțul în câți ani mai are de trăit. Eră vorba acum să-l supuie Patriarhu!ui sârbesc de Carlovăț⁵ — și aceasta se și făcù, la 6 Decembre 1783, în chestii de dogmă mai ales, iar la 8 Decembre 1786 în toate, episcopul bucovinean fiind chemat la sinoadele sârbești. I se trimesese de acolo, ca «îndreptător», un fel de teolog oriental, arhimandritul dela Șistatovicî, Ghedeon Nichitici. Se prevăzù chiar să se crească popii tineri în studii mai înalte și în științe la Lemberg⁶, pe lângă că se începù o școală de preoție în Bucovina chiar⁷. Se hotărâ apoi îndată «să lipsască călugării dela economiia moșiilor», afară doar de o grădiniță pentru aier⁸, și să se împuțineze lăcașurile lor mai mărunte, ba chiar să se părăsească unul ca Dragomirna, pentru că e «alcătuit din așa de mulți oameni strânși laolaltă și deosebiți, cu faimă rea, și mai e și la granită»⁹. Enzenberg voiă să păstreze doar Moldovița, Su-

1 V. răspunsul Mitropolitului, în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 309.

2 *Ibid.*, p. 67 și urm.

3 *Ibid.*, p. 78.

4 *Ibid.*

5 *Ibid.*, pp. 86, 92.

6 *Ibid.*, p. 90 și urm.

7 V. Iorgu Toma, în *Junimea literară din Cernăuți*, pe 1908.

8 *Ibid.*, p. 97.

9 «Da dasselbe aus so viel möglich zusammengebracht und verschiedenen, nicht woll beleumdeten Leuten besteht, und an der Grenze liegt»; *ibid.*, p. 91. Se închise și mănăstirea de femei Petrăuți;

cevița și Putna ¹; numărul preoților va fi restrâns, din atâtea sute ce erau, la... 90.

O singură măsură stârni indignare și produse o energică protestare: aceea a secularizării mascate. La 10 Ianuar 1784, Dosofteiu, apoi Nichitici, acum episcop neunit al Ardealului, și arhimandritul Gherasim arătau că o astfel de hotărâre nu se poate fără un sobor de obște și că daniile Domnilor Moldovei sânt făcute pe vecie ²; se ceru ajutor la Carlovăț. Se răspunse că e vorba numai de o «luare în administrație», care, fiind voia Împăratului, se va face neapărat. Dacă episcopul și noul său îndreptător, un Ardelean, arhimandritul Földvari, «Feldioreanul», nu rămaseră în hotărârile lor, egumenii atinși de măsura Guvernului declarară acum că sânt hotărâți a plecă din țară și că nu vor mai ascultă de episcopul Bucovinei. E bine să cunoaștem numele acestor clerici cari fură judecați în Consistorii și surguniți, după destituire, în alte mănăstiri sau zvrăliți peste hotar: Iacov de Putna, Antohie de Sucevița, Artimon de Solca, Venedict de Moldovița, Antonie de Humor, cel mai greu lovit; fù iertat numai, pentru boală, Ioanichie de Dragomirna ³; Ignatie de Voroneț se depărtase singur. Ei nu cutezară însă a duce mai departe împotrivirea și se rugară de iertare, dar Venedict, un minunat gospodar — cum recunosc și dușmanii ⁴ — și Antohie treceau în curând și ei granița ⁵. Supt conducerea Germanului Beck administrația «fondului religionar» se organizează acum, în 1785 ⁶. Planul de «regulare a mănăstirilor» din 29 April 1780 fù iscălit apoi de Do-

ibid., p. 92, — cf. pp. 110, 114-5 —, apoi Horecea, Mămăieștii, Zamostia, Luca, «Babin» și «Christacek».

¹ *Ibid.*, p. 98.

² *Ibid.*, p. 101.

³ *Ibid.*, pp. 103-5.

⁴ *Ibid.*, pp. 156-7.

⁵ V. raportul, *ibid.*, p. 191.

⁶ *Ibid.*, p. 120.

softeiu, împotriva conștiinței și voinței lui exprimate, la 1789: mănăstirile erau reduse aproape la nimic, în toate privințele¹. Numirea egumenilor eră să se facă din Carlovăț. Șese protopopi (de Cernăuți, Ceremuș, Nistru, Berhomète, Vicov, Suceava; vicari la Câmpulungul Moldovenesc și la cel Ruses) și doi vicari erau să ajute pe Dosofteiu,—rânduială care ținù până târziu în veacul următor. În același an, el închideà ochii în temnița-i onorabilă din Cernăuți².

Urmașul lui, Sârbul Daniil Vlahovici, dela mănăstirea Covila († 20 August 1822, după o păstorie de 33 de ani și îngropat la Dragomirna³), nu știù — deși condusesse școala de preoție a înaintașului său — să înalțe prestigiul unei Biserici decăzute. Acești episcopi ai Guvernului nu dădură măcar noii Biserici cărțile trebuitoare, și *Octoihul* din 1804 rămâne o raritate: și aici cartea din Principate hrăni pe credincioșii Ținuturilor înstrăinate. Austria ruinase prestigiul, valoarea culturală și națională a Bisericii românești din Bucovina, precum încercase a face același lucru cu Biserica românească din Oltenia, o jumătate de veac mai înainte.

REFORMA LUI PAISIE DE NEAMT.

¹ *Ibid.*, p. 121.

² Cf. și articolul d-lui I. G. Sbiera, în «Enciclopedia Română» din Sibiu.

³ Cf. *Inscripții*, II, p. 12, no. 28; cf. Vorobchievici, *Dragomirna*, p. 39.

CAP. I.

Paisie și paisianismul în Principala.

PARTEA A VII-a.

ÎNVIEREA SPIRITULUI BISERICESC

PRIN

REFORMA LUI PAISIE DE NEAMT.

¹ Wickenhauser, *o. p.*, p. 107.

² Maf. *tr. l. c.*, *Ordn. Russen*, I, p. 236 și urm.

³ Metcherlin, *Ordn. Russen*, II, p. 115; Wickenhauser, *l. c.*

⁴ *Erzbischoff von Warschau*, pp. 330-31.

⁵ Y. *l. c.*; *Condit. și Forme din Rusia și dec. XVI.*

⁶ *Moscow*, în *Rev. pol.*, 1880, no. 7; *Archiv*, în *Op. Ac. Rom.*, Aug. 288.

⁷ *Erzbischoff*, *l. c.*, p. 336, nota.

CAP. I.

Paisie și paisianismul în Principate.

Călugări fugari din Bucovina catolicilor, a prigonitorilor samavolnici, a revoluționarilor mireni, călcători de canoane și nimicitori de datine alergară în Moldova, trezind la o nouă viață mănăstirile puțin locuite și fără vre-un rost cultural din Moldova rămasă supt ascultarea Domnului¹. Un Meletie Ghica, fugar «pentru că n'a găsit de cuviință să se strice obiceiurile țerii și rânduiala ortodoxiei», ajunsese până la Atos și Smirna. În Slatina lui Lăpușneanu se așeză fugarul Macarie de Voroneț², în Râșca, Venedict de Moldovița³. Schiteni, dela Schitul-Mare din Galiția, întemeiară în județul Botoșani mănăstirile nouă Coșula și Zghireni⁴, dintre care cea d'întăiu fusese bogat dăruită de boierul ctitor din veacul al XVI-lea, Vistierul lui Rareș, Teodor⁵. Vartolomeiu Măzăreanu, care nu zăbovi nici el să părăsească Bucovina, după începerea «reformei» mănăstirești — la 1-iu Ianuar 1779, neprevăzând-o, el lăsă Putnei întreaga lui avere⁶, — se adăposti la Roman, unde eră, la începutul unui veac nou⁷, egumen al mănăstirii Precista, fă-

¹ Wickenhauser, *o. c.*, p. 107.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 358 și urm.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 115; Wickenhauser, *l. c.*

⁴ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 339-40.

⁵ V. cap. *Coșula și Vorona din Studii și doc.*, XVI.

⁶ Marian, in *Rev. pol.*, 1889, no. 7; Urechiă, in *An. Ac. Rom.*, X, p. 208. nota 2.

⁷ Urechiă, *l. c.*, p. 233, nota.

cută din nou de episcopul nemțean Ioanichie, într'un timp când Constantin Racoviță clădiă la Focșani mănăstirea Proocului Samuil, închinată poate Alexandriei, și la Iași mănăstirea Sf. Spiridon¹, — toate trei cu spitale. Vartolomeiu însuși venise la egumenia Precistei după Gherasim Putneanul, care eră egumen acolo la 1787, când prefăcù biserica², și avù el însuși ca urmaș — și până la 1826 — pe alt Bucovinean, Gherasim³.

În sfârșit, Paisie Velicovschi fù printre cei dintâiu cări trecură în Moldova pravoslavnică, stăpănită de un Domn pravoslavnic, cu frică de Dumnezeu și respect pentru Biserică. Încă în anul luării Bucovinei, la 14 Octombrie 1775⁴, el își făceă intrarea în mănăstirea Secul, încăpătoare clădire cu multe chilii, în care, de mult timp, nu se mai desfașurà vre-o muncă — de aici însă, din noua ctitorie a lui Varlaam, veniseră episcopii de Huși Varlaam I-iu (1690 și urm.), Iorest (1714-27) și Ghedeon (1728-34)⁵ —, mănăstire pe care i-o dătuise Grigore-Vodă Ghica. Numărul «fraților» din «soborul» său se înmulți însă așa de răpede, încât Constantin-Vodă Moruzi, urmașul lui Ghica, simți, în August 1779, nevoia de a-i mai dà un lăcaș din cele vechi pentru a face să domnească în el noul spirit de harnică muncă în scrisul și tălmăcitul cărților.

Neamțul, după petrecerea în zidurile sale a Polonilor întâiu, a cătanelor nemțești pe urmă, se află în stare proastă, deși din mijlocul călugărilor săi, cari nu erau mai luminați sau aprinși de râvnă decât ceilalți, se ridică la 1718 episcopul de Roman, — apoi Mitropolit, — Gheorghie, cel de Huși,

¹ Cf. *Inscripții*, II, p. 156 și urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 64-5.

² *Inscripții*, II, p. 22, no. 2.

³ *Ibid.*, no. 1.

⁴ La 24 Iulie eră la Dragomirna; «Adunarea», l. c.

⁵ Sava, înaintașul lui Iorest, — dela 1709 — fusese din Pângărați; Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 172.

Varlaam, care a fost egumen acolo dela 1716 la 1720¹, apoi, la 1735, alt episcop de Huși, Teofil, care fusese, timp de zece ani măcar, egumen nemțean. Teofil trecu, în 1743-4, la Roman și de aici, peste puțin, în Septembrie 1747 — el murise la zi 'ntăiu din această lună —, oasele i se strămutau la mănăstirea lui de postrig, unde, fiind el un cărturar de slovenie, ca toți arhierii din generația sa, o inscripție mai mult în această limbă-i înseamnă locul de îngropare, în pridvorul bisericii lui Ștefan-cel-Mare². Ioanichie, episcop de Roman (1747-69), e și el tot Nemțean: e și ctitorul schitului Vovedenia, de nouă viață-în sihăstrie³, și el sprijine pe cărturarul stareț de Neamț Grigorie⁴; fratele său Nicolae trăi până la capătul vieții ca monah acolo, la Neamț⁵, îngropat fiind apoi în mănăstire, ca și Ioanichie însuși. E însă cel din urmă arhieriu care porni de acolo, căci și urmașii lui Teofil la Huși, Ieroteiu (1744-52) și Inochentie (1752-82), și cel dela Roman ai lui Ioanichie — unde, adăugim, Atanasie, cel din 1724 la 1733⁶, fusese Putnean — Leon Gheuca⁷ sânt călugări din Putna, din rândul cărora făcea parte, de alminterea, și Gavriil Mitropolitul, care petrecuse acolo înaintea norocului său⁸.

Într-o frumoasă scrisoare, Paisie spune cum a primit fără voie grija mănăstirii sale celei nouă, cum «soborul» său dela Secul l-a petrecut până la Neamț cu lacrimi, cum n'a putut adăposti mai mult de vre-o cinsprezece vechi ucenici de-ai săi în chiliile puține ce se puteau locui aici,

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 206.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 206-14; *Cron. Rom.*, II, pp. 28-9; *Notițe*, p. 6.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 51-5, 65 și urm., 80 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 78.

⁵ *Ibid.*, pp. 86-7.

⁶ Îi urmează, scurt timp, Daniil de Solca; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 21.

⁷ *Ibid.*, p. 95.

⁸ *Inscripții*, II, pp. 175-6, no. 471.

cum e nevoie de lucru mult pentru a se aduce în bună stare această mai veche mănăstire a Moldovei întregi, cum cel d'întăiu gând la sosire i-a fost să se închine icoanei Maicei Domnului făcătoare de minuni, pe care «se învrednicise de trei ori a o țineă cu păcătoasele lui mâni», atunci când, încă tânăr, făcea drumul la Sfântul Munte¹. Avea de gând să zidească bolniță și chilii nouă, cu două rânduri, așa cum se văd astăzi, să facă o nouă reparație a clădirilor bisericesti, după aceia, veche de aproape jumătate de veac, a episcopului de Roman, Pahomie. El trăi aici până la 15 Novembre 1794².

În liniștea bogată dela Neamț, Paisie, scriindu-și epistolele de îndrumare către toți cei ce țineau de *regula* lui, și chiar către cei de acasă, din Pultava, își pregăti de lucru ucenicii cărturari: «Slovenii»: Sofronie, urmașul său în egumenie (1794-1803), Ioan, care a fost și el egumen († 1812), seninul bătrân Dosofteiu³, pe Dorofteiu, ucenicul lui Sofronie, pe Ștefan ierodiaconul, traducător († i. 1807), pe tovarășii la tălmăcirii ai lui Ștefan, «dascălul» Isaac, trecut în rândurile schivnicilor, școlarul acestuia, Iosif, apoi Stratonic, Antonie, Rafail, dar mai ales Gherontie. Spiritul cel nou pătrunse la Agapia Veche, unde în 1789 stătea «starețul» Macarie cu «12 părinți la obște»; la Hangul, se pare, al cărui monah Gakaction se îndeletnicia cu copierea cărților; la Bisericanii, unde Veniamin, arhimandritul și egumenul din 1803, pare a fi un Paisian⁴ și unde scria Mitrofan, călugărit de Paisie⁵; la Râșca, unde Antonie egumenul se află cărmuind pe acciași vreme⁶, după Chiril arhimandritul, tălmăcitorul celui d'întăiu *Tipicon* și acela care «au adus luminata mănăstire

¹ *Studii și doc.*, VII, p. 159 și urm.

² Melchisedec, *Notițe*, pp. 6-7.

³ V. și *Ist. lit. rom.*, II, p. 393.

⁴ Lăpădatu, *Bisericanii și Râșca*, p. 31.

⁵ *Ibid.*, p. 33.

⁶ *Ibid.*, p. 32.

la cea lui Dumnezeu plăcută viață călugărească», fiind și învățătorul ierodiaconului Gherasim, care a fost apoi cel dintâiu tipograf muntean¹, al lui Ioan și Meletie, scriitori. Un Agafton, Rus, întemeie schitul Vorona, în pădurile Botoșanilor, schit de «Sloveni», din «Malorosia» și Bucovina, Moldoveni și Români, strânși din toate părțile. Schiturile dela munte, Vovidenia, Pocrovul, Tarcăul, aveau schivnici după vechea rânduială a lui Dimitrie de Rostov, cari se uniră la mișcarea paisiană.

Munteni se adăuseră la «sobor»: un Rafail din Hurez², un Grigorie din București, care se așeză la Caldărușani, mănăstirea lui Matei Basarab, al cării egumen Dosofteiu, mort la 1807³, arată să fi ascultat și el de-a dreptul învățăturile marelui dascăl de călugărie nouă; Chiriac Râmniceanul⁴, care ajunsese călugăr la Căluu; Gheorghie, care stătu în fruntea mănăstirii Cernica de lângă București, o fundație a familiei Știrbei. Schitul Iezer, Poiana Mărului, poate Vărzăreștii, Ghighiul de lângă Ploiești, Dălhăuții, Ciolanul din Buzău, Cheia prahoveană, din 1835-9⁵, toată partea de spre Moldova a Principatului muntean suferi binefăcătoarea înrăurire a lui Paisie.

Și pentru călugărițe,—care trăiau la Socola, zidită de o fată a Lăpușneanului, apoi la «Soborul Maicelor» din Iași, biserica Sf. Paraschive — care se mai păstrează încă⁶,— făcū Paisie un lăcaș ales, la Văratec; la 1802 apoi, Alexandru-Vodă Moruzi, adevărat Mitropolitul Veniamin, mută pe cele din Socola la Agapia, ca să se facă loc Seminarului⁷: aici erau să învețe cu «dascal bătrân procopsit la învățătură» «carte grecească și clinească», alegându-se și dintre ele apoi «dascal», și să deprindă «lucruri de mână, adică cusuturi, hramuri, chilimuri

¹ *Ibid.*, pp. 45-6, 49, 51.

² *Cernica*, p. 15.

³ *Studii și doc.*, VII, pp. 308-9.

⁴ *V. Ist. lit. rom.*, II, p. 381, nota 3.

⁵ *V. Inscricții*, I, pp. 68-9; II, p. 247 și urm.

⁶ *Ibid.*, II, pp. 198-9 no. XLIV.

⁷ *Uricariul*, VII, p. 128 și urm.

și cusuturi de veșminte arhieresti și alte iscusite lucruri, care acestea sânt pentru cinstea și folosul lor și pentru po-doaba Patriei».

De alminterea, aici un Domn chiar, fusese cucerit de ideile reformei, și astfel la Maiu 1776 Alexandru-Vodă Ipsilanti hotărâra că în *obștejitiu* nu vor intra decât cei «ispițiți cu cercarea cuviincioasă, de vin adecă cu gându de spășenie», oameni maturi, întregi la minte și slobozi, lipsiți de greutatea de familie; el mai adăugă că frații nu vor avea «încurcătura alișverișurilor», despărțindu-se de lume cu totul, printr'o «diată de moarte», că ei nu vor râvni altă mâncare decât «cea proastă și lesne câștigată a obștii», nici alte veșminte decât «ceale sărăcești și lesne cumpărate», că nu vor părăsi mănăstirile și nu vor lăsa pe nimeni să vie în ele «cu cântece lumești sau cu necuvioase fapte», că atât «chinoviarhul, adecă nacealnicul obștejitei», cât și skeuophylaxul, «păzitoriu de vase», și economul să fie de casă și «neschimbați», iar egumenul nici va vinde, nici va cumpăra moșii, mărghenindu-se a chivernisi bine averea ce a găsit¹.

În toate «obștejitiile», care au în fruntea lor un «nacealnic» sau «stareț» și cuprind mulți călugări-preoți și călugări-diaconi, și un număr de «duhovnici» aleși, se văd chipuri de-ale începătorilor curentului reformei religioase: Paisie însuși, Gheorghie de «Căldărușani i Cernica», Dorofteiu, care urmă lui Gheorghie în cea d'întăiu mănăstire. Și apoi episcopii, Mitropoliții de care va veni vorba îndată, trăiseră după norma paisiană, înainte de a lua în mână paterița de arhieriei. În vechile dulapuri se mai păstrează, ori se mai păstrau până la strămutarea lor la Academia Română, — pe lângă tipărituri slavone, grecești, românești, une ori și latine, cărți de slujbă, de cetire, de teologie, adesea și unele cărți profane —, cărțile ieșite din răbdătoarea muncă a mai multor tălmăcitori și caligrafi. Mai

¹ *Studii și doc.*, V, p. 551 și urm., no. 4.

mult din cele care privesc călugăria: Sf. Petru Damaschin, «Ilotărările pe scurt» ale Sf. Vasile, «Cuvintele» aceluiași, «Rasoforul» sau cartea «despre Tundere» și alte scrieri ale lui Nichifor Theotokis, «Marco Pustnicul», «Catafighiotul», «Stavrofilia», — Iubirea Crucii adecă —, Ion Scărariul, Viața lui Dimitrie de Rostov, a Sf. Calist, «Oglinda tainică a vieții călugărești», Teodoret, Chiril de Alexandria, «Ceale patru cărți ale Bogosloviei», Tâlcul Apocalipsului, Isaia Pustnicul, «Cuvântul pustnicesc» al lui Nil, «Scara Raiului» de Ioan Sinaitul, Efrem Sirul, Paterice, între care cel dela Pecersca, «Capete lucrătoare» ale lui Nichita Stethat, călugăr din mănăstirea constantinopolitană Studion, Sf. Grigore Sinaitul, Simion Noul Bogoslov, Învățăturile și scrierile lui Paisie ș. a. ¹.

CAP. II.

Paisianismul și Biserica Moldovei supt Mitropolii Leon Gheuca și Iacov Stamati.

Deocamdată între această viață vioaie a mănăstirilor de «obștejitie» și între oficialitatea bisericească nu eră o legătură strânsă nici măcar în Moldova. Mitropolitul Gavriil trăi până la 20 Februar 1786 ²; el lăsă ca schimbările neprielnice ortodoxiei și rosturile românești să se îndeplinească în Bucovina fără să se amestece, și dădă Mitropolia ca locuință Domnului, după focul ce-i mistuise Curtea, — el însuși adăpostindu-se în mănăstirea Golia, unde și muri. Pe vremea lui se făcū biserica Sf. Gheorghe de lângă Mitropolie, în care biserică Gavriil, ctitorul ei, slujia mai bucurios decât în adevăratul lăcaș metropolitan al Doamnei

¹ Cf. *Cernica*; Lăpădatu, l. c.; *Ghigiu și Argeș, Studii și doc.*, VII, l. c.
² *Doc. Callimachi*, I, pp. CLXXXV, 407; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. LVIII; *Inscripții*, II, pp. 175-6.

Anastasia Duca, Stratenia, care fiind, prin vânzările nehibzuite ale lui Gavriil, încunjurată de prăvălii jidovești,—ca și Sf. Gheorghe, de altfel, care aveă «locuirea Jidovilor până aproape de altarul ei»,—fù prefăcută apoi, la 1796, în paraclis al școlii înalte de grecește, al Academiei domnești, întemeiate de Grigore Alexandru-Vodă Ghica¹. Că a fost bun și darnic, «tatăl cel prea-blând și prea-iubitor al tuturoră, cârja celor săraci, mângâierea celor întru necazuri»², nu e de ajuns pentru a-i acoperi greșeala de a nu fi știut să reprezinte, cu demnitatea și hotărârea cuvenită, în astfel de împrejurări grele, Biserica sa.

Un fecior de boier, Leon Gheuca, crescut pe lângă Gavriil, care-l făcù și protosinghel al Mitropoliei, ajunse pe rând episcop de Roman, la 2 Februar 1769, supt Grigore-Vodă Callimachi, nepotul lui Gavriil,—lăsându-se cu voie la o parte și Inochentie de Huși și Dosofteiu de Rădăuți³, apoi și locțiitor de episcop al Hușilor, la plecarea în Rusia a lui Inochentie, în 20 Novembre 1769⁴, și, în sfârșit, la 1786, înlocuitor al patronului său statornic, ca Mitropolit, cu toată îndrăzneța încercare a Patriarhului pe lângă Poartă de a se face numire de Mitropolit prin el și soborul său⁵. Eră un om încă tânăr și de o creștere aleasă, care învăță franțuzește — limbă pe care o știă și Chesarie de Râmnic, care cetia «le Mercure français», *Enciclopedia* și *Istoria Moldovei* de Carra — ca episcop, care-și făcuse bibliotecă la Mitropolie, reparată prin îngrijirea lui și înzestrată cu case de locuință și paraclis în ele, cu două moșii nouă, Rotarii și Prisăcanii⁶, care avù prieten ca vestitul fabulist și părinte al literaturii sîrbești, Dositeu Obradovici, crescătorul

¹ Erbiceanu, *l. c.*, pp. XLIX, 41-2.

² *Doc. Callimachi*, I, p. 407.

³ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 95 și urm.

⁴ *Arch. Rom.*, I, p. 151 și urm.: Melchisedec, *Cron. Hușului*, I, pp. 306-7.

⁵ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 451-2.

⁶ *Ibid.*, p. XLIX.

lui Grigore și lui Alexandru Callimachi¹. Primii dela Obradovici dedicația unei predici de Zolikofer, tradusă în sârbește, și comandă traducerea unui «Heliodor sau istorie etipicească»². Când eră numai protosinghel, ceruse lui Măzăreanu să-i prefacă în românește «Itica ieropolitică»³. Voiă să deă cetitorilor moldoveni în tipografia metropolitană Cugețările lui Oxenstierna și pe *Télémaque* al lui Fénelon. A tălmăcit însuși o carte de «multe învățături» mai mult morale decât religioase, din limba franceză⁴. Cum se vede, un arhiereu foarte lumaret, a cărui iubire pentru noua literatură franceză, revoluționară și deistă, se poate înțelege când ne gândim că învățatul episcop grec al Cazanului și Astrahanului, Evghenie Bulgaris, care a fost și pe la noi, traducea din Voltaire însuși și că *Charles XII* al aceluiași află un tălmăcitor călugăr din Iași, pe Ghervasie⁵.

În timpul când Mitropolitul aveă grija traducerilor sale și a celor pe care găsisse că trebuie să le comande, tiparul românesc e în mina unui Rus, legător, săpător, meșter tipograf, protopop, econom, exarh chiar al Mitropoliei Moldovei, din timpul războiului din urmă, când el, venit în Moldova încă dela 1764, va fi ținut locul lui Gavriil, — Mihail Strilbițchi. Acesta dăduse în Iași o *Psaltire*, în 1784, apoi, poate, un *Antologhiu* și un *Molitvenic* în 1785, *Octoihul* dela 1786⁶, o nouă ediție a «Prăvilioarei» muntene, învățatură pentru duhovnici, din 1781 (1784), o traducere a *Alfavitiei sufletești* de Dimitrie de Rostov — cea d'intâiu lucrare ascetică ieșită de supt teascuri românești —, ba chiar un

¹ V. Țichindeal, *Fabule*, ed. Russu, pp. xvi și urm.

² *Ist. lit. rom.*, II, pp. 383, 436-7, 448, nota 3.

³ Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strélbickij*, Paris, 1905, pp. 4-5.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 112-5.

⁵ Cf. Sulzer, II, p. 37, nota a; Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară din Iași*, p. 270.

⁶ V. și mai sus.

Calendariu pe 1785 și încă o broșură¹, toate cărți bineșor lucrate de Strilbițchi însuși, ca și de fiul sau Policarp, din care făcù apoi un *podporucic* împărătesc, și împodobite cu planșe de mâna celui d'întăiu. Nu rămâne și supt noul Mitropolit, ci trece la Mohilău, pe Nistru, unde face să apară, în Iunie 1786, o a doua *Psaltire*, închinată, nu Domnului moldovenesc, un Mavrocordat, ci Împărătesei Ecaterina însăși. Rușii, năvălind în Moldova, aduc cu dânsii în 1788 pe Strilbițchi, care eră și puținel spion, purtând scrisori, în 1787, între Mitropolitul Leon, — care corespundea și cu Austrieii², cerând pe lângă ei sprijin lui Dosofteiu al Bucovinei, ca unul ce eră și el «patriot aceștii ticăloase patrii³», — și între Ruși⁴. *Catavasieriul* său se publică astfel în Iași, la 1788, toamna, și un *Molitvenic* nou iese de supt teascurile sale la 1789.

Eră ajutat, în lucrarea acestor două cărți, și de paisianul Gherasim, din Neamț. Apoi singur el dă *Psaltirea* din 1790-1, *Catavasieriul* din 1792, *Ceaslovul* din același an. În același timp cînd făcea aceste ediții în titlul cărora se pomenesc membrii familiei împărătești din Rusia și guvernatorii Principatelor, un Potemchin, un Besborodco, — Strilbițchi răspîndește prin slovele sale: gramatice, dialoguri, cărți de cetire ruso-românești, prin care să se deprindă Moldovenii cu limba noilor stăpîni. Ba chiar cărți numai rusești, un *Apostol* din 1791, o traducere din englezește cu privire la dogma creștină, se publică de dînsul, pe lângă un număr de cărticele românești fără însemnătate. De almintrelea, cînd după pacea din Iași, trupele rusești ieșiră din Moldova, Strilbițchi nu rămase decăt pentru a-și isprăvi *Psaltirea* din acest an, care poartă numele domnesc al lui Alexandru-Vodă Moruzi, și apoi îl găsim la Dubasari, alt

¹ Picot. pp. 18-9.

² *Arch. rom.*, II, p. 292 și urm.

³ V. și Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 317.

⁴ V. Picot, p. 7 și urm.; Urechia, in *An. Ac. Rom.*, X, pp. 19-20; *Ist. Rom.*, III, 148-9.

târgușor de graniță pe Nistru, de unde trimete la 1794 un *Ceaslov* românesc¹ și un *Bucvar* rusesc, iar în 1796 o *Alexandrie*, tipărită de dânsul în tipografia sa «volnică», are ca loc de publicare Mohilăul, «între hotariulă Rossiei și între ală Moldoviei», unde se întorsese deci și unde va fi murit, căci nu mai avem alte știri despre dânsul².

Încă în cursul anului 1788 poate, Mitropolitul Leon, care eră greu bolnav la Galata pe vremea serbătorilor Crăciunului³, murise. El lăsase, plecând din Roman, acest Scaun Grecului Iacov, egumenul bisericii Barnovschi; prin bani acesta căpătase sprijinul Curtiîi lui Alexandru-Vodă Mavrocordat, și prin bani biruise în lupta pentru episcopia de Roman pe Venedict de Râșca și pe dichiul dela Huși, de sigur un Putnean, Iorest; Mitropolia fiind în mânilor Domnului, alegerea se făcù în biserica DaŃcului⁴, din care Constantin Duca făcuse, prin 1703, o mănăstire, închinând-o la «cei Patruzeci de Mucenici» din Atos⁵. Iacov păstorî, încunjurat de Greci, numai până la 25 Octombre din anul așezării sale ca episcop, 1786, și moartea-l prinse pe neprevăzute la Focșani, după ce trecuse asupra Episcopiei vechile sale datorii și adăugise altele nouă până la 80.000 de lei, sumă așa de împovărătoare pentru venitul de 7.500 de lei al Romanului, încât nimeni nu mai voi să-i primească moștenirea. După o vacanță de Scaun mai lungă și după o chibzuire oficială pentru plata banilor fără dobânzi, se făcù supt Alexandru-Vodă Ipsilanti, urmașul lui Mavrocordat, ce fugise în Rusia, alegerea unui nou episcop de Roman, la 19 Iulie 1787: pe lângă Varlaam de Agapia, un Paisian, se înfățișară doi din fugarii bucovineni: Macarie dela Slatina și un fost proe-

¹ Melchisedec, *Cron. Hușului*, II, pp. 167-9.

² Pentru toate, v. Picot, *o. c.*, *passim*.

³ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 319.

⁴ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 115.

⁵ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 330-1.

gumen al Putnei, Antonie, un mîncăcios trîndav, care izbuti¹.

Patriarhia de Constantinopol se amestecă la vacanța metropolitană, nefiind Domn care s'o înfrîneze. Episcopul de Roman și noul episcop de Huși — dela 1782 — Iacov Stamat, un Ardelean (n. 1748), călugărit la Neamț înainte de venirea lui Paisie (la 1765) și ajuns protosinghel al Mitropoliei după alegerea lui Leon ca episcop de Roman, primiră *ecdosis* ca să facă o alegere pe care, în astfel de timpuri de războiu, găsiră mai bine s'o amâne². Rușii puseră atunci ca «țitoriu de locul eparhiei Moldovlahiei» pe un arhieru de-ai lor, din Ecaterinoslav, Ambrosie — și la Sf. Spiridon, în 1788, ei voiră să puie pe un «arhimandrit grec» ce slujise pe flota biruitoare a lui Orlov — și, pentru că acesta nu cunoștea de loc împrejurările, i se adăugi ca informator și călăuz spionul Strilbițchi, care putu să poarte acum titlul măreț de «protopop al Moldovei, Terii-Românești și Basarabiei³». Ambrosie merse până la Neamț, pentru a face arhimandrit acolo pe meritosul Paisie⁴. Retrăgându-se la sfârșitul războiului, în Ianuar 1792, — fără măcar o alegere formală de Mitropolit⁵, ci numai după voința lui Ambrosie și a Comandei rusești, fû sfințit Gavriil Bănulescu, un Câmpulungean din suita lui Ambrosie, care fusese deci prin Rusia și purtă de curând titlul de episcop al Achermanului⁶. La 9 Ianuar 1792 Strilbițchi închină *Catavasieriul* lui Ambrosie, iar *Ceaslovul* aceluiasi apropie numele lui Gavriil, «Mitropolit a toată Moldova», de al noului Domn Constantin

¹ *Cron. Rom.*, la locul respectiv. Cf. Wolf, *Beschreibung der Moldau*, I, p. 149.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 151-2.

³ Picot, p. 20 și urm.

⁴ *Adunarea* citată.

⁵ V. declarația în acest sens a lui Iacov în Erhiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 321-2.

⁶ V. Stefanelli, în *An. Ac. Rom.*, XXIII.

Moruzi¹. Curtea Rusiei îi trimetea în April felicitări și o cruce de briliante. Moruzi nu voi însă pe acest nou arhi-păstor al Moldovei; el făcu pe Patriarh să-l înlătore și să hotărască, în April², o nouă alegere, și data aceasta ieși, prin Iunie — înștiințarea lui e din 22 ale acestei luni —, Iacov episcopul de Huși, om vrednic de Mitropolie, care primise eparhia sa «prădată până în scândură și aruncată în grea datorie de 75 de pungi de bani», de Alexandru Constantin Mavrocordat-Vodă, răpitorul moștenirii lui Inochentie, și o lăsase acum cu totul slobodă. Faptul că el răscumpărase prinșii turci din mânilor Muscalilor, cheltuind pentru aceasta 16.000 de lei, și că, la descoperirea acestei dovezi de milă pentru păgâni, el fusese mânat în tahăra dela Hotin pentru a-și da seamă, îl recomandau în deosebi Porții³. Gavriil fu luat, în Maiu, cu sila din Iași și dus la Poartă, unde Patriarhul voi să-l dea în mânilor Trimesului Rusiei; adăpostindu-se totuși, la urmă, în această țară, el căpătă episcopia Gotiei în Crimeia și Ordinul Sf. Andrei⁴.

Iacov eră un arhieru învățat, știind ceva grecește și slavonește, poate și franțuzește⁵. A fost și aici un foarte bun gospodar, care a zidit casa de reședință a Mitropoliților și a scos pe Evreii cari, cu cărți de vânzare și de bezmen ale lui Gavriil Calimachi, se așezaseră în jurul bisericilor Strateniei și Sfântului Gheorghe⁶; dând Mitropolia veche pe lângă Academie, el își alese pentru slujba sa archie-

¹ Picot, p. 27.

² Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 320.

³ Cf. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 346-7, 367 și urm. Mai ales însemnata notiță de pe pp. 366-7.

⁴ Cf. *Acte și fragmente*, II, pp. 345-6, 348; Melchisedec, *l. c.*, p. 367, nota; pomelnicul din Erbiceanu, *Mitr. Mold.*; Stefanelli, *l. c.*

⁵ Memoriul, cu idei înaintate, în chestia școlilor, pe care-l iscălește el — *Uricariul*, III, p. 13 și urm. — pare să fie însă mai mult al lui Scarlat Ghica, boier care făcuse studii în Apus.

⁶ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 42.

rească biserica nouă a lui Gavriil¹; o mare reparație, în 1797, cuprinse amândouă clădirile și bolțile negustorilor ce le încunjurau².

Păstori unsprezece ani, scăpând și de intriga, care voiă, în 1796, să-i ieă Scaunul, și de cuțitul unui nebun, care-l răni în același an³. Chiar dela începutul stăpânirii sale arhieresti, ierodiaconul Gherasim și tipograful cel nou, popa Mihalache — firește deosebit de Strilbiți — dădeau o *Liturghie*, în 1794; o *Psaltire* urmă numai în 1804, apoi un *Apostol* și un *Molitvenic*⁴. Afară de aceasta se dădă o ediție nouă din cartea rabinului Neofit, *Infruntarea Jidovilor* (1803), operele lui Amfilohie de Hotin, ba chiar un *Calendariu* și romanul *Critil* și *Andronius*, ieșit de supt teascurile Mitropoliei la 1794.

La 10-11 Mart 1803 Iacov Stamati muriă de dropică, și-i urmă un fiu de boier mare, un ucenic al lui Paisie, un scriitor și un om de influență, eclesiarhul, egumenul de Sf. Spiridon, episcopul de Huși — din 1792 — și apoi de Roman — dela Iunie 1796⁵ —, Veniamin Costachi, în mirenie Vasilie, fiul lui Grigoraș Negel⁶. Cu un an înainte, o retipărare a cărțicei Mitropolitului Gheorghie despre icoana din Neamț începeă acolo șirul tipăriturilor⁷. Paisianismul triumfă și în organizarea episcopală a Bisericii moldovene și în literatura bisericească a Românilor.

¹ *Ibid.*

² Cf. Wolf, *passim* și «teza» pâr. M. I. Michailleanu, 1895.

³ *Ll. cc.*

⁴ Picot, *l. c.*, p. 14, nota 2.

⁵ *Cron. Rom.*, II, p. 160 și urm.; *Mitr. Mold.*, p. 42 și urm.

⁶ V. broșura mea despre dânsul în «Bibl. Minervei».

⁷ Picot, *o. c.*, p. 15.

CAP. I.

Episcopul de Argeș, Iosif.

PARTEA A VIII-a.

UNIREA CURENTULUI RELIGIOS PAISIAN,

SPRIJINIT DE

ARHIEREII DIN PRINCIPATE,

CU

NOUL CURENT NAȚIONAL DE PESTE MUNȚI.

În această lucrare se vor prezenta și vor fi analizate unele aspecte din viața culturală și religioasă a țării noastre în perioada cuprinsă de această parte a cărții. În primul rând, se va vorbi despre unii din cei care au avut un rol important în dezvoltarea și afirmarea curentului religios paisian, precum și despre unele din cele mai importante opere ale acestor oameni de știință și literatură. În al doilea rând, se va vorbi despre unele din cele mai importante momente din istoria acestui curent, precum și despre unele din cele mai importante probleme care au fost discutate în cadrul acestuia. În al treilea rând, se va vorbi despre unele din cele mai importante rezultate ale acestui curent, precum și despre unele din cele mai importante probleme care au fost discutate în cadrul acestuia.

În același timp se găsește tot în Tara Românească un arhieriu, ucenic al lui Chesariu, fost protosinghial la Râmnic, împotriva lui sînt episcopul Filaret, care fiind de-

¹ Căciariu, EXIV, pp. 306-7.

² Scriitori buzermezi, pp. 33-4.

³ Prefața la *Въводъ въ Словъ Божіе* (1815) și *Словъ Божіе* (1815), pp. 5-6.

CAP. I.

Episcopul de Argeș Iosif.

Până atunci, paisianismul reformator prin credință, disciplină și muncă literară căutase alte drumuri pentru a ieși la iveală. Paisie trimesese la București pe unul dintre «frații» mai tineri, pe Gherontie, dorind să aibă, pe lângă atâția cunoscători de slavonește, și un traducător din limba elinească. Ucenicul starețului din Neamț își făcuseră studiile la noul dascăl grec din București, Lambrou Photiades. Aici se împrietenise cu un Muntean, Grigorie. Din porunca Mitropolitului Dosofteiu, ei amândoi dădură la 1794 o ediție românească a «Cărții folositoare de suflet», care se răspândi așa de repede, încât trebuî retipărită la 1799 și 1800¹. Ei tălmăciseră și vestitul *Tâlc* al lui Teofilact, operă de care se vorbește prin anii 1790². Până se hotărâră la acel pelerinaj spre Atos din care se întoarse numai Grigorie, căci Gherontie murise pe cale în Filipopol, la mănăstirea Sfinților Anarguri³, ei mai gătiră și alte lucrări de teologie după originale eline.

În același timp se găsiă tot în Țara-Românească un arhieru, ucenic al lui Chesarie, fost protosinghel la Râmnic, îngrijitorul tiparului supt episcopul Filaret, care, fiind năs-

¹ *Uricariul*, XXIV, pp. 396-7.

² *Scriitori bisericești*, pp. 33-4.

³ Prefața la *Ἐπιτομή τῶν θείων δογμάτων*; cf. și a *Checragariului* din 1814 și *Bis. ort.*, XII, p. 532.

cut în Loviștea Vâlcii, poate din neam de Ardeleni, trebuia să aibă legături cu Ardealul, de care-l apropiè numirea sa ca întâiu episcop al Argeșului, ridicat ca Scaun arhieresc din ruinele sale, în August 1794¹, pentru «doauă județe, adecă al Argeșului și al Oltului»². În sfârșit legăturile sale în București îl făcuseră a cunoaște pe Gherontie și Grigorie și a prețui curentul paisian. Astfel cărturăria olteană a lui Damaschin, Grigorie și Chesarie, noua mișcare ardeleană, care începeă, cum se va vedeă chiar acum, să apropie de Români de dincoace, și pe neuniții treziți la cultură, și pe Uniți, scăpați de exclusivismul catolic, și, în sfârșit, călugăria reformată a Moldovei, se unesc în Iosif de Argeș, ori, cum i se ziceă, și cum își ziceă însuși, «Argeșiu». Asupra operei și însemnătății acestui înaintaș al lui Veniamin Costachi se cuvine a ne opri.

Iosif, care a fost și un foarte bun gospodar, dregând minunata biserică a lui Neagoe-Vodă, în care băciuiseră doi ani de zile Turcii, pe timpul războiului din urmă, și clădi bisericuța Sf. Nifon, făcând și, din nou, casele de locuință arhieresti, a fost un statornic patron al Nemțenilor, a căror râvnă pentru Biserică și carte, ale căror curate gânduri de îmbunătățire a vieții mănăstirești și de înălțare a culturii clerului în de obște eră în măsură a le înțelege. Încă din 1796, el știa că Gherontie și Grigorie, «doi părinți călugări din Moldova», au gata *Tâlcul* lui Teofilact, pe care el ar fi vrut să-l vadă tipărit în Ardeal, cu cheltuiala corespondentului său obișnuit, marele negustor sibiian Hagi Constantin Pop³. Făcù să se tipărească la București, în noul așezământ privilegiat al boierinașilor Clinceanu și To-

¹ *Cond. Sfântă*, p. 279 și urm. Cf. Zilot Românul, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. V, p. 73.

² *Cond. Sfântă*, l. c. Tomos-ul patriarhal pentru noua dieceză uu s'a publicat și nici pretextul întemeierii ei nu se cunoaște mai de aproape. Cf. pentru eparhia Buzăului, la 1544, «Tunusli» (Mihai Cantacuzino), trad. Sion, p. 101 și urm.

³ *Scriitori bisericești*, pp. 33-4.

pliceanu, cari întrebuițau pentru cărțile bisericești pe un călugăr din Neamț, Isaia, o nouă ediție dintr'o carte de combatere a «Volteriştilor, păgânilor adecă, celor fără de Dumnezeu, ai veacului acestuia», *Apologhia contra celor fără de Dumnezeu*, traducere a lui Gherontie singur, după Dimitrie de Rostov, se pare¹. La 1816, episcopul de Argeș, care eră însuși un scriitor, dădù la Neamț o ediție a traducerii sale din Atanasie de Paros, *Ἐπιτομή τῶν θεῶν δογματικῶν*, «Prescurtarea despre dumnezeieștile dogme». Și *Paraclitichì*, altă tălmăcire a lui, iese tot în mănăstirea lui Paisie. El făcù pe Grigorie să traducă «Tălcuirea pe scurt» a lui Nichifor Calist Xantopulo și rugă pe starețul de Neamț Gherontie să o tipărească, la 1814. Din programul noii școli monastice moldovenești, el nu primiă avântul de înstrăinare de lume, setea de suferință meritorie față de Dumnezeu, al Nemțenilor: se făcea însă, din toată inima, părtaș la operelor de cultură, prin care acești smeriți călugări și-au câștigat recunoștința tuturor timpurilor.

CAP. II.

Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită: Samuil Klein, Șincai și Petru Maior ca răzvrățiți religioși.

Privirile lui Iosif se îndreptau însă, nu numai către muncitoarele chinovii ale paisianismului, ci și către frunțașii ierarhiei și ai literaturii românești în Ardeal.

Până și în rândurile Uniților se făcuse acolo o schimbare prielnică pentru strângerea din nou a legăturilor cu Românii din Principate. Cea d'întăiu generație de clerici uniți avuse adese ori intransigența aspră sau fanatică a neofiților, trufia celor cari pentru întâiași dată gustă o cultură mai înaltă sau se împărtășesc de onorurile și înlesnirile mate-

¹ Pentru ediția din 1803, v. *Ist. lit. rom.*, II, p. 403, nota 1.

riale pe care orice oficialitate le are la îndemână pentru a smomi și cuceri. Titluri ca acelea de baron, de sftinic împărătesc, daruri de tot felul, dela frumosul lanț de aur cu medalia stăpânitorului până la apanagiul de domenii, relații cu fruntașii Bisericii catolice, studii la Unguri sau în Apus — numai Iancu din Sâmcel, călugărul Isaia, care a tradus «Vedeniile Sfântului Grigorie»¹, învățase la Chievl ortodox, iar călugărul Leontie Moschuna eră dintre ucenicii dascălilor greci de neamul său², — făcuseră din episcopii și canonicii, din profesorii blăjeni de până pe la 1770 niște despretuitoari ai vechii ortodoxii umile și sărace și ai celor cari, în Ardeal chiar, sau dincolo de munți, trăiau în același întunec dogmatic și în aceeași lipsă de cultură sau de drepturi.

S'ar fi crezut că tinerii, cari, pe urma unui Aaron, unui Rednic, Maior, Cotore și Caliani, unui Meletie Neagoe, cari prin învățătura în străinătate și câștigaseră cele mai înalte ranguri bisericesti, mergând și ei în Apus vor duce și mai departe aceste porniri de izolare față de ceilalți Români, de adoptare tot mai deplină a catolicismului, în fond ca și în formă chiar. Se văzù însă îndată că cei mai buni dintre ei, — un Samoil Klein (n. Septembrie 1745), de acasă Maniu Micu, fiul protopopului din Sad, frate al Vlădicăi Inochentie, și al surorii protopopului Neagoe din Broșteni și Armeniu ; Gheorghe Șincai (n. 1753-4), vlăstar al boierimii făgărășene, venit din Șinca-Veche și purtat pe la reformații din Oșorheiu, pe la Iezuiții din Cluj și Piaristii din Bistrița ; Petru Maior (n. c. 1760), din părțile Bistriței, fiul protopopului dela Căpușul-de-Câmpie, crescut la Oșorheiu și Cluj, — caută alte drumuri. Dela început, dacă tustrei se călugăriră³ în mănăstirea de viață aspră a lui Aaron, viața aceasta de caznă pentru sfintirea prin răbdări și înfrânare, prin slăbire și dureri, în veșnice posturi cu «mazăre au

¹ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 107 ; *Studii și doc.*, XIII, p. 156.

² V. pentru el, și *Studii și doc.*, XII, p. 42, no. LXXVIII.

³ Samuil, la 14 Octombrie 1762 ; Șincai, în 1774.

fasole au linte fiartă, dar cu niciun uleiū direasă), disciplina aceasta, pe care Vlădica Rednic o întări încă — «toată legea», scrie același Samuil Micu, «ar fi vrut să o facă călugări și să supună pe toți la viața grea»¹, li displăcū. Începū să li cadă greu și îndumnezeirea actului Unirii, pe care cât de puțină cercetare istorică îl putea reduce la adevărata lui valoare, și nepotul episcopului Inochentie, al celui care, într'o clipă de deznădejde, se arătase gata să taie legăturile cu catolicismul, spune apriat că «Atanasie [Rednic] în toată Dumineca, la exortații, atâta lăudă școlarilor Unirea, până ce unii își pierdeau gustul de a-l mai auzi»². Certele dintre călugări, cari-și râdeau de «bătaia lui Dumnezeu» și de «ajutoriuul Preacești», îl dezgustară adânc³. Deși Klein ajunsese «prefect» la mănăstirea Sf. Treimi, apoi eclesiarh și conzistorial pe lângă acest bun gospodar de biserică și școală care era Rednic cel «greu la fire și nu lesne iertătoriu», deși trecū bucuros la Colegiul pazmanian din Viena, unde învăță mai departe filosofie și teologie, ajungând apoi *efemeriu*, duhovnic la Colegiul Sf. Barbara, întemeiat la Viena pentru școlari uniți,—el nu căpătă mai multă tragere de inimă pentru călugărie, dar nici pentru Unire ca act mântuitor de suflet și deschizător, prin legea cea nouă, a unui mai bun viitor românesc. Își întrebuiță vremea în a traduce din Părinții răsăriteni, ca Sf. Vasile cel Mare, Sf. Dorofteiu, pe cari-i cetiau așa de mult și paisienii din Principate și din cari «Cuvintele» celui din urmă apărură la Râmnic, în 1784⁴. Peste câteva luni, el făcea să apară la Viena, cu tiparul lui Kurzbeck, două mici studii în legătură cu dătinile «Bisericii grecești răsăritene», despre Căsătorie și despre Posturi⁵, și doi alți Români învățați, protopopul

¹ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 162-5; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 124.

² În fragmentele din Cipariu, p. 105.

³ *Ibid.*, pp. 116-7; *Ist. lit. rom.*, II, p. 166.

⁴ Traducerile, din 1768 și 1769, în mssle 920 din Bibl. Seminariului blăjean și 1366 din Bibl. Episcopiei de Orade.

⁵ *De matrimonio*, 1781 — cf. ms. 1367 din Blaj — și *Dissertatio de ieiuniis graecae orientalis Ecclesiae*, 1782.

Para, care studiasse la Sf. Barbara, și parohul din Bistrița, fost elev al Institutului pazmanian, îl pârau la Gran ca răspânditor de idei schismatice și dușman al Sfintei Uniri, fiind pe lângă aceasta un prost și «un om de nimica»¹. Cartea de rugăciuni pe care o dăduse tot acolo la 1779, «Rogacioni de sera», avea mai mult scopul de a încerca o nouă ortografie a limbii românești, întoarsă spre obârșia ei, — pentru mai deplina vădire și mai marea glorie a colaborării din Romani —, cu litere latine².

La Viena se împrietenî cu Klein cellalt mare scriitor al Bisericii unite românești, Gheorghe Șincai, care petrecuse la Roma dela 1775³ până pe la 1780, luând doctoratul în filosofie și teologie, și voiă acum să învețe, stând la Sf. Barbara, dreptul⁴, să lucreze în biblioteci pentru istoria neamului și să lege relații cu învățați ca Benkő și Cornides⁵. Și acest tânăr unit n'avea respect pentru «Unința», care lasă neamul «fără credință»⁶, pentru Papa și Iezuiții, pe cari-i crede în stare a falsifica și diplome, pentru Latinii din preajma Împăratului, cari, la începutul veacului, «înșelaseră», pentru motive politice, pe Români, dând ceva «popilor», dar lăsând pe «nobili cu buzele drâmboiate» și uitând cu totul de «jugul bieților proști», iobagii.

Și Petru Maior venise după aceleași studii romane dar fără diplome, și cu aceleași păreri despre «Italieni» și despre «monarhia Papei» și infalibilitatea, «nesmântnicia» lui, despre dreptul de a convoca și prezida sinoadele, pretențiile de stăpânire universală, domeniul temporal sau «vremealnic» de care se zăpăciau alți studenți trimesi la Roma, și el scria

¹ «Nullius frugi homo»; «asinus ed liram». Așa l-ar fi judecat și episcopul Maior; Nilles, pp. 317-8.

² Ed. a 2-a, Blaj, 1801, suput titlul de *Acahistu*.

³ Urechia, *Ist. Rom.*, I, p. 4172, nota 1.

⁴ Șincai, *Cron. Rom.*, II, p. 431; *Orodias*, in *Archivu*, p. 247 și urm.

⁵ *Ist. lit. rom.*, II, p. 202 și urm.

⁶ Șincai, *Cron. Rom.*, I, pp. 353, 417; cf. II, p. 213, 215, 354, 437; III, pp. 285-6, 288, 297, 363, 413-4, 455-6.

astfel, nu mai târziu decât în 1783: «O de-ar fi apărât Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățați și teologi, cari numai cu autentie, cu țiful și cu vâlfa ce au în haine și în locul lăcașului său, vrau să învingă pe toți; de spun ceva dela Roma, să taci, să înlemnești, să caști gura. De arăți din Sfinții Părinți, din Soboare și din istoria cea veche a Besearicii asupra părerilor lor, îndată ești schismatic, și mai rău decât ereticii... Romei încă din vreamurile ceale de mult începuse a-i răsări coarnele! »¹).

Urmă îndată abdicarea episcopului Grigore Maior, în 1782 și în locu-i fû numit (21 Octombrie; consacrat 6 Iunie 1784) Ioan Bob (n. 1739), fiu de nemeș chiorean catolic și de Unguroaică, Candida Timandi, și ucenic al Iezuiților din Cluj; fusese novice la Blaj numai când avea 25 de ani și mântuise toată învățătura; funcționase ca profesor de sintaxă și gramatică în locul lui Grigorie Maior și plecase iarăși între Iezuiți, până când i se dădură funcții administrative la Blaj, pentru ca să meargă apoi la nouă studii în Sâmbăta-Mare. Acesta ținea strâns la Unire și nu vedeă mai departe decât cercul datoriiilor sale de administrator al averii bisericesti. O dușmănie firească se stârni deci între bogatul, mărețul, pomposul episcop, care se încunjură la 1807 de un corp de canonici ascultători², și între cei doi tineri călugări, cari-și căutară de acum înainte o altă îndreptare.

La 1784, Klein cerea să fie scos din rândul călugărilor. Aceiași cerere o făcû și Șincai, care, venit în Blaj încă dela 1780, mântuise de tipărit *Catechismul cel Mare*, aprobat de teologii Ștefan Sabo și Ioan Halmaghi,—carte de școală, el

¹ *Procanonul*, ed. C. Erbiceanu, București, 1894; extras din «Bis. ort.», p. 47.

Aceste idei le exprimă el într'o cercetare de drept asupra canoanelor și «toarmelii bisericesti», «spre folosul mai cu samă a Românilor», *Procanonul*.

² Nilles, p. 665 și urm.

însuși, fiind catechet, apoi director al școlii de; Stat de acolo ¹. Acestălalt conducător sufletesc al generației sale se puse în serviciul școlilor celor nouă pentru popor, pe care le deschisese Cărmuirea cu spirit laic, anti-religios a lui Iosif al II-lea, și dăduse Românilor încă dela 1781 *Bucvariul* fără colorit religios din Viena, *Aritmetica* din 1782 (ed. nouă, Blaj, 1785), *Bucoavna* româno-germană dela Sibiiu, din 1783 (ed. nouă, 1788; Blaj, 1795), căruia-i corespunde un *Alphavit* blăjean din același an. Șincai, care lucraseră cu Samuil Klein o gramatică românească în limba latină,—apărută tot pentru proclamarea nobilei origini a graiului și a neamului, în Viena, la 1780,—pregătiă pentru aceleași școli nouă ceă d'întâiu gramatică latină-română, «spre folosul școlilor valahico-naționale», ce apărură, cu traduceri nemțești și ungurești a exemplelor, la 1783, în tipografia Seminariului. O «Istorie a Naturii sau a Firii» eră gata de tipar ².

Doisprezece ani întregi, Șincai avu grija învățământului laic în limba românească, lângă Eder, directorul Sașilor și Eustatievici, al neuniților, întemeind vre-o trei sute de școli în orașe și în sate ³. De Vlădica nu-i păsă și-și radeă fără încunjur de dânsul la 1792 ⁴. Numai la 1794 Șincai fù răpus prin judecată de Bob, care făcù să i se iea locul și să fie chiar închis, până în 1795, începându-se astfel rătăcirea lui printre Unguri — cu scurte popasuri la Oradea lui Darabant și la Viena —, care-i ținù până la moarte.

În același an, Petru Maior, iritat de încercarea, ce făcuse Bob, de a smulge protopopilor — în cari Maior, el însuși protopop la Reghinul-Săsesc, dela 1784, după ce fusese profesor de logică, metafizică și drept natural la școala înaltă

¹ O alta cu acest titlu și litere latine apăruse la Buda, în 1780, odată cu un Catechism, prescurtat cu aceleași litere; *Bibl. Rom.*, II, p. 250 cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 205 și nota 7.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 205.

³ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 204-5; Hurmuzaki, VII, pp. 443-4.

⁴ Cipariu, *Archivu*, p. 480; Papiu, *Șincai*, pp. 103-4.

din Blaj¹, vedeă pe urmașii «chorepiscopilor» de odinioară—, ultimele drepturi ce mai păstrau, scriă «Protopopadichia», *Nedreptatea făcută protopopilor*, tratat despre «putearea, drepturile sau privileghioanele» lor, carte ascuțită în polemica împotriva «papistașilor». Cu Biserica romană n'a rupt-o nici odată, și și-a păstrat până la sfârșit corespondența cu Propaganda, dar, când îl vedem numind pe Bob «Vlădica Uniților», iar pe păstorul sârb al Românilor de legea veche «episcop al Neuniților»², înțelegem bine că nici Maior nu mai eră legat cu inima de Biserica blăjeană.

Cererea de a părăsi călugăria, pe care o făcură Șincai și Maior, fusese primită, dar se refuzase, în Ianuar 1785, cea făcută de Klein, îndemnându-l la «liniște» și poruncindu-se ca el «să fie păstrat în mănăstire»³. Nu i se dădu acestuia nici parohia din Sibiu, pe care o ceruse, dar în 1790 el trecu în acest oraș la o rudă a sa, Efrem Muntiul⁴. Pe atunci Samuil cel învățat dedică lucrări de ale sale Patriarhului ortodox din Carlovăț, cu care ar fi stat în legături încă din 1784⁵, și se puteă crede că a părăsit cu totul Unirea. Când Guvernul ardelean trimese, în 1794, spre cercetare *Istoria Bisericească*, tradusă după a lui Fleury, de Klein, împreună cu dedicația incriminată, i se zice preot neunit⁶, și canonicii lui Bob, consultați, declară că în adevar cartea, lucrată și după «autori catolici», cuprinde în sine «zgura neunirii» (*schoriam disunionis*). Se credeă chiar că el vrea să se facă episcop al neuniților, pentru care Bob l-ar fi închis bucuros, cum a și cerut Guvernului, în 1797, la mănăstirea din Muncaciu⁷.

¹ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 234 și urm.

² *Istoria Bisericii Românilor*, Prefată; cf. p. 360.

³ Ordinul, în bibl. din Orade, ms. 1336.

⁴ Ms. 885 din Blaj.

⁵ *Archivu*, p. 717.

⁶ *Ibid.*, p. 715.

⁷ *Ibid.*, p. 675 și urm.

CAP. III.

Biserica neunită și cea d'întăiu organizare a ei.

Vlădica neunit Dionisie Novacovici murise în Scaunul său unguresc la 8 Decembre 1767¹, după ce stătuse până la sfârșit mai mult în Ardeal. Cu prilejul morții celui d'întăiu Sârb care a avut grija sufletească a Românilor din această țară, se hotărî că este o episcopie a acestora, și anume una «exemptă», cum se declară și episcopia Rădăuțului după ruperea silită a legăturilor cu Biserica metropolitană a Moldovei. În Octombrie 1768 administrarea ei provizorie se dădă episcopului sârb din Vârșeț, Ioan Gheorghievici, care fû chemat întăiu la Viena pentru a primi instrucții². Urmașul lui Dionisie ca episcop de Buda, Sofronie Chirilovici, fostul său vicariu budan și fost stareț la mănăstirea Sf. Mihail din Grabaț, căpătă apoi grija Episcopiei neuniților ardeleni și ungureni, la 1-iu Decembre 1770: după cererea întregului cler ortodox al Românilor, i se îngădui a-și lua reședința la Sibiiu³. De Paști în 1772, el eră la Belgrad, și avem o scrisoare a lui cu această dată, — în care-și zice numai «smerit episcop neuniților în Ardeal»⁴. După dânsul, dela care nu ni-a rămas. se pare, niciun antimis⁵, veni (6 Novembre 1783; instalat 1-iu Iulie 1784) al treilea Sârb, Ghedeon Nichitici — ca protopop în părțile Abrudului, îl găsim pe la 1780⁶, — care stătuse deci un timp în

¹ P. Maior, *Ist. Bis.*, p. 131.

² Bunea, *P. P. Aaron și Novacovici*, p. 258 și nota 4.

³ *Ibid.*, p. 254, nota 1.

⁴ *Studii și doc.*, XII, p. 86, no. CLXII.

⁵ Pentru antimisele deosebitele Biserici și diecese românești, v. *Studii și doc.*, XII, pp. LXV și urm., 297 și urm.; cap. respectiv: XVI, p. 123 și urm. și cap. Sinaia.

⁶ *Studii și doc.*, XIII, p. 28, no. 6. — Pentru numire și instalare, Mateiu Voileanu, *Momente din viața biser. a Românilor, Sibiiu, 1902*, pp. 25-6.

mijlocul Românilor din Ardeal, apoi pe lângă cei, de curând luați în stăpânire, ai Bucovinei, și a cărui aducere în Ardeal a folosit și în răscoala de iobagi a lui Horea, în care i se păstră și lui un rost de împăciuitor prin predică și blestem¹; antimisele lui, care poartă datele de 1784 și 1786, îi dau titlul, mai limpede, de «pravoslavnică episcopă ală Marelui Prințipatū ală Ardealului»². Murì la 6 Decembre 1788, și, până la numirea succesorului său, vedem preoți români mergând pentru hirotonie la episcopul sârb al Timișoarei³.

Al patrulea episcop ortodox de neam sârb, Gherasim Adamovici, trăi și el supt conducerea directorului școlar Eustatievici, care întocmiă la 1790 Cazaniile, «dezvoaltile și tălcuitele Evanghelii a' Dumjynecilorū, a' sărbătorilorū și a' oareșcărora zile, spre trebuința cateheților și a' dascalilor uniți», tipărite la Bart, în Sibiiū — cea d'intăiu tipăritură oficială a Bisericii pravoslavnice ardelene, pe când până atunci avem numai cele două tipărituri sibiene, din 1789, ale dascălului brașovean Radu Duma, *Preoția sau îndreptarea preoților*, o nouă ediție, și încă un catehism pentru școlile «normalicești» neunite. Eră în legături strânse cu ierarhia sârbească, și-l vedem luând parte, în August 1790, la alegerea, în Timișoara, a Mitropolitului sârbesc. Avea «rezedenție» la Sibiiū, și grija ei rămânea, cu prilejul unor asemenea lipse, tot în seama cărturarului preot din Rășinari, caligraful Sava Popovici⁴. Gherasim iscăli împreună cu Bob, care, în acest caz deci, îl recunoscū, acea «carte» de plângere a tuturor Românilor către Împăratul drept și milostiv, acel *Supplex libellus Valachorum*, pe care-l redactă Iosif Meheși din Cluj, fiul protopopului din Mănăstur și ajuns prin meritele sale sftenic împărătesc. El murì în 1796, la 13 April, și clerul românesc își arată și acum, ca și după moartea lui

¹ V. mai sus, cap. despre Biserica bucovineană.

² *Studii și doc.*, XII, p. 301, no. xx.

³ *Ibid.*, XIII, p. 78, no. 189.

⁴ *Studii și doc.*, XII, p. 112 și urm.; XIII, p. 156.

Nichitici, dorința de a nu mai avea un Sârb ca episcop¹, și astfel silințele lui Dimitrie Sercovici de a căpăta Scaunul sibiian rămaseră zădarnice; preoții și protopopii voiau neapărat pe Vlădica «din neamul și sângele seu», în locul străinilor cu «foarte puțină pentru binele cel de obște tragere de inimă și purtare de grije»².

Locul lui Adamovici l-ar fi voit Klein, și Guvernul spune lămurit, la 30 Maiu 1796, că el ar fi vorbit cu unii din clerul neunit, făgăduindu-li că, după alegere, ar lepăda Unirea³. Lucrul n'ar fi de mirare într'un timp când unul din canonicii uniți dela Orade, învățatul Nichita Horvat, lăudat ca scriitor și de Klein, făcea să apară la Viena o *Postanie* «sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și unimii, prin carele cu dreapte dovediri cei uniți să mântuesc de hulele carele lor li să aruncă, iară Neuniții, nici iritici a fi, nici shismatici, mai ales în neamul românesc a nu să pulea aave zice, pentru a neamului rumănesc folos și mângăiare»⁴. Așa credea și Klein, care, în marea sa istorie a Românilor de pretutindenii, rămasă netipărită, n'are un singur cuvânt rău despre Neuniți și deplânge, dintre toți Românii supuși Împăratului, numai pe cei din părțile Sătmarului, cari ascultă de un episcop rus, al Muncaciului, și pe cei din Banat, cari au în Biserica lor stăpâni sârbi⁵. Să nu se uite apoi că, Scaunul din Sibiiu rămâind mult timp neocupat, vicariatul îl avu, după ortodocșii Ioan Popovici de Hondol și Nicolae Huțovici (1805), unitul secretariu de Cameră Aron Budai († 29 Mart 1847), fratele poetului, grama-

¹ Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 737. — Data morții în *Siebenbürgische Quartalschrift*, V, p. 179.

² Cf. încă Ștefan Hărăguș *Preoțimea română în veacul al XVIII-lea*; din «Telegraful Român» pe 1907; Lupaș, *Az erdélyi gör.-kel. egyház* și Mateiu Voileanu, *Momente din viața bisericească a Românilor ortodoxi din Transilvania, 1780-1787*; Sibiiu, 1902; Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiiu, 1889, 1897, 2 vol.

³ Cipariu, *Archivu*, p. 717.

⁴ *Studii și doc.*, XIII, p. 16, no. 27.

⁵ *Ist. lit. rom.*, II, p. 193.

ticului și lexicografului Ioan Budai Deleanu ¹. Klein se duse peste puțin la Oradea, unde și Darabant și canonici ca Samuil Vulcan și Corneli îi erau prieteni și la întors ținù predică în biserica neunită a Turzii ². La 1798 însă i se porunci de Guvern să nu părăsească Blajul, unde va fi bine ținut la mănăstire: din partea lui, el dăduse totuși asigurarea că în Sibiiu și în împrejurimi a sfătuit pe târgoveți și săteni să treacă la Unire ³ și că a izbutit să distrugă ura față de Uniți, rugându-i a trăi «ca frații»; el aminti că a fost rugat să predice la Rășinari și Săliște, ceia ce n'a putut face însă ⁴. Decât să stea închis, voiă mai bine să treacă la ritul catolic ⁵. De fapt însă, el eră, cum spun și neuniții în certificatul lor, iscălit de Ioan Popovici de Hondol, ca vicariu, și de Aron Budai, ca notariu, numai «hulitoriu de împărăchierele întră neamul nostru în rândul legii» ⁶. Abiă peste vre-o patru ani putù el să plece, după ce, predicând ultima oară, spuse cuvintele, grele pentru puternicii din Blaj, că «niciodată n'a cugetat că din piatră va stoarce apa» ⁷.

CAP. IV.

Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni.

Înainte și după aceste împrejurări de pătimașă prigonire, cei doi tovarăși de lucru ai lui Klein lucrau, unul, Șincai, la cărțile de școală și apoi la greaua operă a Cronicei sale,

¹ Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 737; *Organul luminării* pe 1847, no. 14.

² Cipariu, *Archivu*, p. 718.

³ Cei din Gura-Răului declară că ar face și asta, dacă ar fi ajutați într'un proces cu Sașii; *ibid.*, pp. 719-20.

⁴ *Ibid.*, p. 720.

⁵ *Ibid.*, p. 736.

⁶ *Ibid.*, p. 737. — Și în 1805 Românii neuniți își cerură episcop de «național» lor, pe Nestor Ioanovici, care fusese «fecior învățat, dară sărac de avere» și învățase în străinătate (Stinghe, *Doc.*, II, pp. 263-6).

⁷ *Ibid.*, p. 739.

iar cellalt, Maior, la tratate de polemică ce rămaseră netipărite, precum și la culegerile-i de predici: «Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți», «Didachiile, adică învățăturile pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți» (1809) și «Predice sau învățături la toate Duminicile și serbătorile» (1814), la un *Télémaque* românesc, ce se tipări în 1818, la scrieri filologice¹, apoi la o Istorie a începuturilor românești, «Pentru începutul Românilor în Dacia», care se publică în 1812 abia și, în sfârșit, la *Istoria Bisericii Românilor*, și anume «atât a acestor din coace, precum și a celor din colo de Dunăre», care, începând a se tipări la 1813, fû oprită și confiscată pentru criticile ei îndrăznețe², spre a fi preschimbată apoi și împărțită sau vândută numai în această formă schilodită.

Cum se vede, Maior aducea servicii din cele mai mari predicatorilor, dându-li în mână cuvântări alcătuite într-o așa de curgătoare limbă. Iar, în *Istoria Bisericii Românilor* de pretutindeni, carte făcută numai în scurtul spațiu al nopților de iarnă din «unsprezece săptămâni», dar foarte larg concepută și cuprinzătoare, el tratează vechile timpuri de viață religioasă, fără osebite, epoca Vlădiciei de Bălgrad în Ardeal, Unirea, care e de «credință», și nu de «leage» și are în vedere scopuri materiale ce n'au fost atinse, ajungându-se în schimb la rușinea tiraniei «teologului» și la prigonirea împotriva Neuniților, ca și cum nu s'ar ști «că mai multe muște se prind cu miare decât cu oțet»³. Se ating, în partea despre credință, ca și în a doua, despre ierarhie, împrejurările mai nouă la Blaj, la Orade, la Muncaci și la Sibiu, care urmează, după el, vechiului Scaun bălgrădean; critica nu lipsește pe alocurea, dar Maior făgăduise a spune și mai multe despre «faptele cele scâlciate ale celor putearnici», ce trăiesc încă. Toată urmarea, cu

¹ V. *Ist. lit. rom.*, tabla.

² Cf. și Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 145 și urm.; din partea inedită.

³ P. 55; cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 163 și urm.

privire la istoria bisericească a Principatelor și a Românilor din Balcani, lipsește.

Dar eră de sigur o nouă, mare și binefăcătoare idee aceia de a trată la un loc istoria Bisericii Românilor de supt toate stăpânirile, și ivirea acestei opere arată cât de mult slăbise în acest timp antagonismul zădarnic, exclusivismul fanatic, oarba pornire de a învrăjbi oamenii din același neam în numele aceluiași Dumnezeu¹. Studiile de limbă, de istorie, coborându-și rezultatele și în judecarea evenimentelor religioase, îndreptaseră astfel, în parte măcar, răul cel mare pe care-l făcuse pofta de traiu bun, ambiția de drepturi, vanitatea de onoruri, frica de orice Guvern, a preoțimii de dincolo.

În acest timp, munca fără preget a lui Klein, la Viena, la Blaj, la Sibiiu, la Bălgrad, la Orade, dă Românilor de dincolo o întregă literatură bisericească.

Cercetând cu luare aminte textul biblic în originalul grec și în cel latin, el începù o tălmăcire nouă a Bibliei întregi după Septantă, înoind față de Biblia din 1688, mai ales în Vechiul Testament; o mântui singur în trei ani la 1786, și cartea enormă fù publicată, după o revizie, probabil mai mult răbdătoare decât competentă, de Bob, în tipografia metropolitană, la 1795², — monumentală lucrare, deși de o valoare literară mai mică decât vechea traducere, dar totuși în stare și singură să deă un veșnic nume acelui ce a săvârșit-o. Pe lângă «Cuvintele» Sf. Vasile și ale lui Dorofteiu, Klein mai traduce pe Anastasie Sinaitul, pe Ioan Gură de Aur, pe Chiril de Ierusalim, pe Pahomie, Grigorie de Nazianz, Ioan Damaschin, Sf. Epifanie, Sf. Efrem și Sf. Clement, — mai toți părinții pe cari un rând întreg de școlari ai lui Damaschin, Grigorie și Chesarie — ale căror lucrări le cunoaște Klein și le laudă — îi tălmăciseră dincoace de

¹ Cf. *Ist. lit. rom.* II, p. 259 și urm.

² Cf. Cipariu, *Arhivu*, p. 700.

munți. Astfel el fû îndemnat să scrie însuși *Propovedaniile sau învățăături la îngropăciunea oamenilor morți*, care văzură lumina înainte de ale lui Maior, la 1784, lucrare pentru popor, făcută, spune însuși scriitorul, nu cu «măestrie ritoricească, nici cu graiu de vorbă înaltă și adâncă, ci mai de jos și mai prost, ca și cei proști să înțeleagă și să se folosească», vrednică însă de toată luarea aminte prin limpeziciunea aceluï stil familiar pe care Klein singur, între tovarășii săi învățați, îl are. Spre sfârșitul vieții sale el pregătiă o nouă ediție mărită sau o carte nouă de predici, de *Conții (conciones)*¹. A dat cea d'intăiu traducere (1803) a *Imitației lui Hristos*, pe care Bob o tipări la 1813, supt titlul ridicul de «A Thomii dela Cămp (Kempis!) de Urmarea lui Hristos patru cărți», fără a pomeni numele tălmăcitorului. Așa se întâmplă și cu altă lucrare a lui, adesea repetărită, din Segneri, vestitul predicator iezuit, «Povățuire către cel ce se pocăește».

Lucrări de teologie, prelucrări și traduceri, fuseseră începute și de alții: se citează, de Cotore, «Despre schismaticia Grecilor»², «Cartea de religia și obiceiurile Turcilor», o «Istorie a schismei Grecilor» după Maimbourg³, o nouă *Pravilă de canoane*, rânduită alfabetic; Ioan Halmaghi teologul scrisese «Învățătura pentru proști»; prepozitul Ștefan Popp un tratat despre Botez⁴; Ioan Mărgineanu «Pildele și învățăturile Sf. Scripturi»; Ioachim Popp, *Teologia dogmatică*, de care eră profesor la Blaj; Dimitrie Ivașco, canonic și protopop la Muncaciu, o *Teologie dogmatico-morală*; Chiril Țopa, parohul de Sibiu și protopop de Hațeg, altă *Teologie morală*⁵.

¹ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 174, 176.

² Ms. 921 din Blaj; cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 178.

³ Klein, in Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 104 și urm.; cf. in *Instrucția publică*, II, p. 72.

⁴ *Ibid.*

⁵ V. și *Studii și doc.*, XIII, p. 111. Pentru *Adunarea de rugăciuni* din slavonă, a lui Nicolae Popa din Cămpeni; ms. 926 din Blaj.

Klein dădă însă cel d'întăiu un curs sistematic de învățătură înalte bisericesti, prelucrând *Logica, Dreptul firii, Etica, Politica, Metafizica*¹, mântuite încă înainte de 1796, *Teologia morală*, «moralicească» — după Wenceslas Schwanz —, pe care Bob o oprește întăiu, pentru a o tipări pe urmă, la 1796, reținând încă la el exemplarele, de frica unei nouă ediții a autorului². A lucrat, în iarna lui 1789, la Orade, *Canoanele sfințelor soboară*³. O «Praxis consistorialis» trebuie să se adauge, «Praxisul forului bisericesc». Un tratat despre revelație, «credința creștinească cea descoperită», e citat și el în notele lui Șincai la «Orodias». Vasile Filipan lucrase o *Istorie bisericască* după un original latin. Tot Klein însă, după trudă de mulți ani, isprăvi traducerea mării opere a lui Fleury, care eră gata la 1799, dar nu se publică niciodată⁴. O prescurtare, «Istoria bisericască pe scurt pentru folosul iubitorilor de învățătură», eră gata în 1790. I se ceruse de Bob și un *Tălc* mai larg al Vechiului Testament, pe care-l refuză, cu toate că întovărășise cu mici lămuriri Biblia tradusă de el⁵.

O viață de om, oricât de lungă, nu se poate întrebuița mai bine: cel puțin, până la dănsul, nimeni nu făcuse atăta, nici măcar, mai de curând, harnicul Macarie din Căldărușani și Cernica.

Cu atătea, așa de bune și așa de felurite manuscrite, episcopia din Blaj și-ar fi putut câștiga un mare nume și o însemnată situație culturală, punând tiparul său întru ajutorul celor trei însemnați scriitori ai Ardealului, și mai ales al lui Klein, care-și închină toată priceperea și munca

¹ *Instr. Publică*, II, p. 72.

² *Arhivă*, p. 715 și urm.

³ Papiu, *Șincai*, p. 120, nota.

⁴ Mss. in Bibl. Seminariului din Blaj. Înșirarea lor, in *Ist. lit. rom.*, II, p. 169 și urm., p. 408 și urm.

⁵ Traduceri profane dădă din Marmontel, *Belizariu* și din Lucian, *De veris narrationibus*.

sa fără păreche Bisericii. Din teascurile lui Bob cel fără înțelegere pentru cultura mai înaltă și menirea ei apare doar, la 1786, un frumos *Acraftist*. Ani întregi de zile apoi, tipografia blăjeană nu mai dă nimic.

Pe acest timp Guvernul ardelean părăsise Sibiul, care păstră însă o mare însemnătate, nu numai în ce privește negoțul, cam decăzut, dar mai cu deosebire în domeniul social și în al spiritului. Știm că Vlădica neunit izbutise a se strămuta acolo. «Greci» bogați, din Compania de negoț, cu *efimeriul* lor adus de peste Dunăre, vorbeau și scriau totuși mai mult românește. Un Avram Meheși, un Teodor Aaron, un Popovici de Hondol, fruntași ai inteligenței românești, locuiau statornic aice. Din Sad pornise, pentru ca să învețe medicina la Viena, unde se făcù oculist, un frate al agitatorului neunit preotul Molnar, zis Tunsul pentru că i se tăiasă pletele, — Ioan Molnar¹. După o călătorie de afaceri în Țara-Românească și după un rol de pacificator în numele Guvernului față de răscoala lui Horea, el fù numit profesor de specialitatea sa la Universitatea de curând întemeiată în Cluj. Eră ocrotitul baronului Bánffy, guvernatorul Ardealului, și-i dedică o gramatică germană a limbii românești, singura întinsă și practică, și care pentru aceia și avù mai multe ediții (cea d'întâiu, la Viena, în 1788.) Eră și un bun gospodar și, pe lângă *Retorica* lui și *Istoria* universală după Millot, menite școlilor românești mai înalte, ca și o parte din prelucrările lui Klein, el tălmăci și potrivì după nevoile poporului nostru cărțile despre creșterea albinelor («Povățuire cu praxis către sporirea stupilor»): poate și alte lucrări de economie vin dela dânsul².

În 1789, Molnar, care eră «filosof» după noua rețetă franceză a lui Voltaire și, încă mai mult, francmason —

¹ Cf. Hurmuzaki, *Fragmente*, II, pp. 134-5; Petru Maior, *Ist. Bis. Rom.*, p. 110 și urm.; Popea, *Mitr.*, p. 143; Cipariu, *Arhivul*, p. 625; *Ist. lit. rom.*, II, p. 286 și urm.

² V. *Ist. lit. rom.*, II, p. 246.

doctrină pe care o aflau și Românii din Principate prin câte-o traducere, — se gândia a tipări pentru Românii săi un ziar, de cuprins economic și moral, supt forma poporală a învățăturilor unui popă Miron din Valea-Frumoasă¹. Voiă să-l tipărească la tipografia sibiieni de pe vremuri, Hochmeister sau Petru Bart, care, acesta din urmă, fû poftit în curând să vie la București, de Mitropolitul Filaret, pentru a conduce tipografia metropolitană². Neizbutind cu acest proiect, deși Guvernul își dădû aprobarea, numind ca revizor pe directorul Eustatievici, nici cu acela, mai târziu, al unei foi de noutăți politice pe vremea războaielor Revoluției franceze (1793), Molnar, pe care Împăratul îl făcuse nobil: «de Müllersheim», atunci în 1793, formă îndată planul unei «societăți de învățați din Valahia» și al unei biblioteci literare supt supravegherea episcopului neunit Gherasim, bibliotecă la care aveau să colaboreze scriitori români din Ardeal și din Ungaria, ca și cei din Principate, spuindu-se chiar, în petiția lui Petru Bart, că e vorba de o societate bucureșteană. Apoi schimbă numele, după observații oficiale, în acela de «Soțietate filosoficească a neamului românesc în Mare-Prințipatulul Ardealului». Un apel către Românii din «țară», publicat la 1795, pune în vedere apariția, cu bani de boieri și arhierii bogați, a unor tratate de Geografie, Fizică, Matematică, Filozofie, Istoria Românilor, de «Teologie moralicească a Răsăritului», precum și «alte istorii bisericesti». Acestea sânt însă manuscriptele lui Klein, și nu trebuie să uităm petrecerea în Sibiiu pe acest timp a marelui traducător religios.

Biblioteca rămase însă în stare de proiect. La Sibiiu se tipări numai, pentru speculă, pe lângă unele mărunte cărți

¹ Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristiceii noastre*, Orăștie, 1900.

² *Scriitori bisericesti*, p. 22: «Răposatul a început corespondență cu tipograful de aici, ca să vie acolo și să așeze tipografia lui la Sf. Mitropolie; cum a și venit, dar nu și-a ajuns scopul, pentru că a găsit paretisit din Scaunul Mitropoliei pe răp. chir Filaret».

profane, o nouă ediție din *Pildele filosoficești* (1795), din *Alfavită sufițească* (1803) și *Liturghia*, cea d'întăiu carte liturgică pentru Neuniții Ardealului, la 1798 (ed. a 3-a, 1809), *Ceaslovul* din 1809 — Klein își dă aici Acaftistul, la 1801, iar Hagi Constantin Pop tipărește pe socoteala lui un Acaftist al Sf. Cruci, în 1802¹. Brașovenii, cari aveau cărturari ca Radu Duma și Radu Tempea, dela 1797 director al școlilor neunite și gramatic², dau la frații Boghici, dela ei de-acasă, cărți de cetire sau de slujbă, ca retipărirea *Florii Daururilor* sau publicarea «Rânduiei Mortului» (1807-8, 1810).

Eră însă la Buda o mare tipografie, din veniturile căreia se hrăniă Universitatea și, pentru a folosi acesteia, Guvernul îi dăduse privilegiul de a tipări cărți cu litere cirilice. Pentru revizia din punctul de vedere al ideilor cuprinse într'însele fu numit la 1803 Samuil Klein, care scăpă astfel de temnița mănăstirii din Blaj³. El rămase aici până la moarte, în 13 Maiu 1806⁴, îngrijindu-se, între altele, de vestitele Calendare, în care-și tipări și o parte din Istoria Românilor. Prin prezența lui Klein la Buda, stăpân peste cel mai frumos și nu cel mai scump tipar, prin râvna pentru religie a lui Molnar, pe care însă Șincai îl batjocurește odată ca schismatic pentru că sprijinise pe alt concurent la locul de corector, Onișor⁵, prin așezarea la Argeș a lui Iosif, păstrătorul moștenirii marelui Chesarie și patronul paisianilor, se statornică o legătură prielnică vieții bisericicești a Românilor din toate Ținuturile. Tipărituri-model, care se cumpărară dincolo ca și dincoace de munți, o semnalară îndată.

Încă din 1793, prietenu! lui Iosif și al lui Molnar, Hagi

¹ Cf. *Scriitori bisericești*, p. 42.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 290 și urm.

³ *Ibid.*, II, p. 173 și urm.

⁴ Șincai, III, pp. 129-30; Cipariu, *Arhivă*, p. 739: îngropat la 15 în cripta parohiei catolice din Rácsváros.

⁵ *Ist. lit. rom.*, II, p. 212.

Constantin Pop, bogatul negustor sibiian, cerea voie să re-tipărească *Mineiele* lui Chesarie, dar el primi, pe lângă binecuvântarea, cerută prin Iosif, a Mitropolitului Filaret, și înștiințarea că acesta se gândește însuși la o a doua ediție. Filaret își părăsi însă, peste câteva luni, Scaunul, și Mitropolitul Dosofteiu Filitis, care publică din nou, prin sânguinta singhelului Grigorie RâmnicEANUL, fostul egumen de Vieroș, *Pravoslavnică mărturisire*, apăsându-se, în Prefață, asupra biruinței ultime a pravoslaviei în hotarele Terii-Românești și ocărând «buzele imputite ale hulitorilor celor ce mășăesc în urmele începătorilor de dejghinări, carii cu coada lor au târât după sine atâtea mulțimi», nu avu niciun fel de înțelegere cu Ardelenii, cari și pentru câștig se pregăteau de lucrul Mineielor celor nouă. Abia în 1795 Hagi Constantin Pop își face iarăși oferta. În vremuri grele de ciumă, ea nu aduce nicio urmare, dar Iosif, care nu prea eră bunul prieten al Mitropolitului, tipărește la Sibiiu, fără a se arăta locul, o Alegere a rugăciunilor din Psaltire, pe care o cunoaștem din tipăriturile moldovenesti, și o Slujbă a Sf. Nifon, ocrotitorul Argeșului¹. Eră vorba ca Mineiele să fie lucrate cu banii lui Pop la Mitropolie². Anul următor aduce propunerea de a se tipări însă la Sibiiu *Tâlcul* lui Teofilact, pe care Chesarie încă-l aveă gata după izvodul lui Damaschin³, iar cevă mai târziu i se dă de știre negustorului că, dacă vechiul *Tâlc* trebuie îndreptat după grecește, Gherontie și Grigorie au altul, tradus tocmai din acea limbă⁴. La această dată Molnar intervenise, căci Iosif știa acum, în 1796, «răvna ce are pentru procopsirea și întemeierea neamului nostru românesc»⁵. Afacerea se tot zăbovi, și în 1800 nu mai eră vorba de publicarea «Mineelor de lună»,

¹ *Scritori bisericești*, pp. 23-5.

² *Ibid.*, p. 27.

³ *Ibid.*, pp. 28-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 33-4.

⁵ *Ibid.*, p. 31.

la Buda sau la Râmnic, la București, ci de o alegere, un *Antologhiu*, în trei volume, având numai la sfîrșit cu «săr-bătoare pe deplin» slujbe, iar la ceilalți «stihirile vecer-niei»¹; Bart făcù însemnarea cheltuielilor pentru o mie de exemplare.

Într-un alt punct al cărții noastre, pe lângă cele două volume de Antologhiu, găsim și un volum de slujbe pentru sărbătorile de peste an, care au fost tipărite în București în anul 1795. Acest volum este intitulat: „Slujbe pentru sărbătorile de peste an, tipărite în București în anul 1795”. Acest volum este unul din cele mai importante opere ale lui Ștefan Ștefanescu, care a fost un mare teolog și scriitor român. El a fost unul din cei care au pus bazele literaturii românești moderne. În acest volum, Ștefanescu a prezentat o selecție de slujbe pentru sărbătorile de peste an, care au fost tipărite în București în anul 1795. Acest volum este unul din cele mai importante opere ale lui Ștefan Ștefanescu, care a fost un mare teolog și scriitor român. El a fost unul din cei care au pus bazele literaturii românești moderne.

¹ Ibid., p. 40.

CAP. I

Noile tipărituri ieșene

Începând din 1796. Ioan Teofilact ar fi găsit să o ia sură episcopului său Românușului de la Moldovești, cu care erau în legătură Gherontie și Grigorie, traducătorii. Episcopul nu e altul decât Veniamin Costantinescu.

UNIREA TUTUROR CURENTELOR

RELIGIOASE ÎN OPERA

LUI VENIAMIN, MITROPOLITUL MOLDOVEI.

Într-un început tipăriturile cu vestita *Apologie* a lui Dimitrie de Hostov, care iese tot în acest an. Ală carte călugărească, tradusă de Gherontie și Grigorie. Alăchăria și răspunsurile carecură bogoslovescilor ale Sf. Alușai, iese deopotrivă teascurlă ieșene tot în 1803. Și la 1805 Nemțeanul Iordăneș Gherasim dădea acel *Tălc* al lui Teofilact, pentru tipărirea cărții pește munte vorbitoră aceluși tălmăcituri nedespărțite prin loșii, la 1796. În același stil curent, curgător, plin de perioade frumoase după sintaxa originalului și cu priuzamă numai a zicerii de abste-nențite și cunoscuta laire amundună terile, prin tradusă și «Descoperirea cu amănuntul a pravoslavnicii credinței», de Ioan Damascin, în prefața căreia cei doi călugări numesc cu recunoștință pe Veniamin

¹ Scriitori literari, p. 46.

² *Știri și dor*, VII, p. 102.

CAP. I.

Noile tipărituri ieșene.

Încă din 1796, Iosif asigură pe Pop că o parte din «Teofilact» ar fi gata să o ieă «unū episcopū alū Romanului dela Moldova»¹, cu care erau în legătură Gherontie și Grigorie, traducătorii. Episcopul nu e altul decât Veniamin Costachi, care, copil fiind, fugise de-acasă pentru a merge la Neamț, dar fusese totuși călugărit, nu în lăcașul dorit al lui Paisie,—care aveă cu el și un fecior de boier din familia Ruset²,—ci la Huși, de episcopul Iacov. Ajuns Mitropolit, în 1803, și deci stăpân al teascurilor din Iași, Veniamin își începū tipăriturile cu vestita *Apologhie* a lui Dimitrie de Rostov, care ieși tot în acest an. Altă carte călugărească, tradusă de Gherontie și Grigorie, «Întrebările și răspunsurile oarecare bogoslovești» ale Sf. Atanasie, iese de supt teascurile ieșene tot în 1803. Și la 1805 Nemțeanul ierodiacon Gherasim dădeă acel *Tâlc* al lui Teofilact, pentru tipărirea căruia peste munți vorbiseră aceiași talmăcitori nedespărțiți, prin Iosif, la 1796. În același stil curat, curgător, plin de perioade frumoase după sintaxa originalului și cuprinzând numai «ziceri de obște uneltite și cunoscute între amândouă țerile», eră tradusă și «Descoperirea cu amănuntul a pravoslavnicii credințe», de Ioan Damaschin, în prefața căreia cei doi călugări numesc cu recunoștință pe Venia-

¹ Scriitori bisericești, p. 34.

² Studii și doc., VII, p. 162.

min «ctitor al limbii noastre» (1806). Încă o carte despre cele Șapte Taine, o *Tâlcuire* a lor, poate tipărită și mai înainte după un text slavon, e tradusă din nou de Veniamin însuși și tipărită în mijlocul noului războiu ruso-turc, la 1807. În această din urmă cărticică e, pe nedrept, ură împotriva Uniților, tălmăcindu-se în tipăriturile lui Bob greșit cuvântul de «țăreni», întrebuițat de canonicul Vaida, pentru a se însemna: locuitori din Țara-Românească; dar, când Veniamin atacă astfel, pentru că ar fi zis ortodocșilor din Principate: «țărani și proști, el fiind așa», pe un «din Blaj oarecarele, deșert de socoteală și plin de fumuri», el arată că până la Iași ajungeau și tipăriturile Blăjenilor și că astfel vechea circulație a cărților în tot cuprinsul clerului de limbă românească se restatornicise acum.

Planul lui Veniamin era și mai mare: el voia să se ieă la întrecere cu acei Uniți despre cari scria așa de aspru: în Socola erau să se așeze «școale de paradosirea bogosloviei și de tălmăcirea Sfințelor Scripturi», «dascali procopși în limba moldovenească», pentru a învăța «dogmele» pe «feciorii de preoți și diaconi». Tot odată, alți «dascali în depline științe» erau «să tălmăcească cărți bisericești, ca, cetind ucenicii, să se învețe științele și dogmele bunei Credinți». În același timp, Moldova se făcea adăpostul cântăreților reformei în Psaltichie: Veniamin primii pe protopsaltul Bisericii celei Mari Petru din Efes, și-i dădă, la 1805, 300 de lei pe lună, «pentru ca să paradosască muzica»¹, și o a treia categorie de dascali trebuia să pregătească pe viitorii preoți și în această privință². Astfel, înainte de Munteni, cari se gândiau însă și ei la un asemenea institut³, Moldovenii își avură Seminariul.

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6.

² *Uricariul*, VII, p. 128 și urm.; III, pp. 39-43: *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, 1848, pp. 25-6; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6. Cf. N. Popescu, *Dascăul de cântări Macarie ieromonahul*, București-1908.

³ *Bis. ort.*, XVI, p. 109.

Războiul aduse oprirea publicațiilor ieșene. Rușii, stăpâni dela sfârșitul anului 1806 pe amândouă țerile, credeau că nu vor mai trebui să iasă din ele, provincii *incorporate* la Împărăția lor și din care goniseră pe consulii și agenții Puterilor, ca unii ce nu mai aveau niciun rost în teritorii definitiv anexate. Gavriil Bănulescu fu adus din Rusia, unde fusese Mitropolit de Chiev, dar trăia bolnav și retras, încă din 1803, cu pensie de 3.000 de ruble pe an¹, pentru a fi făcut exarh peste Moldova ca și peste Țara-Românească. Partida Balș din Iași și partida Filipescu din București cerură, odată cu scoaterea lui Constantin-Vodă Ipsilanti, regent al Principatelor, și chemarea dela Dubasari a lui Gavriil.

După multe dovezi de neîncredere și dușmănie din partea autorităților rusești, Veniamin se retrase la mănăstirea Neamțului, și, în Februar 1808, el demisionă arătând că are nevoie să petreacă la munte, «pentru mântuirea sufletului și din pricina slăbiciunii sănătății»². Trebuie, după chiar cererea sa, să-și iea locuința în mănăstirea Slatina, dar el rămase la Neamț, unde petrecu până la 1812.

În locu-i veni, dela Dubasari (Maiu), Gavriil, și, după câteva săptămâni, el trece, la 10 Iulie 1808, și în Țara-Românească, unde se căpătase prin aceleași mijloace plecarea Mitropolitului «turcesc» Dosofteiu Filitis³; eră întovărășit de «cira-cul» lui Veniamin, arhimandritul Filoteiu⁴ al Mitropoliei, și de Chiril, Mitropolit al Proilavului⁵.

Gavriil încercă să facă o mare reformă a clerului românesc din amândouă Principatele: începù, vestindu-i scutirea de orice dare către Stat și în 1809 el hotărî, călugărilor să nu se amestece la «ducrrurile politice și ale lumii», să nu cate moșii în arendă, să nu locuiască «în casa mirenilor»—ca dascăli sau în altă calitate—, iar egumenii fură

¹ Cf. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 339.

² *Ibid.*, p. 45 și urm.

³ Cron. lui Naum Râmniceanu ; Erbiceanu, în *Cron. greci*, pp. 279-80.

⁴ *Ibid.*

⁵ Gavril stătù aici până la August ; *Ibid.*, p. 280.

poftiți a nu face împrumuturi — cazul lui Chiril dela Mihai-Vodă, osândit și în Divan, care prădă mănăstirea cu 300 de pungi și care scăpă de răspundere făcându-se... «supus francez», eră recent ¹, — fără iscălitura exarhului însuși ². Iosif de Argeș, cel mai vrednic dintre toți clericii munteni, fù pus «efor al tuturor mănăstirilor din țară, și închinat și neînchinat», la 23 Mart 1809 ³. Gavriil mărgești numărul preoților de sate și al călugărilor, numi protopopi de județe și creă konzistorii. Se luară și cele d'intăiu măsuri împotriva egumenilor greci.

În Moldova, el nu s'a gândit a face alt Mitropolit, pe când în Țara-Românească, prin ucaz al Țarului, Șef al Bisericii rusești, în care acum prin dreptul de cucerire eră cuprinsă și a noastră, Dosofteiu fù «scos» și trimes în surgun la o mănăstire din Moldova, iar în locul lui fù numit un Grec din Mitilene, fost de Arta, Ignatie ⁴, la 15 Ianuar 1810. Gavriil păstră însă și după aceasta drepturile sale de exarh al Sinodului, și astfel slujba la încoronarea Țarului n'o făcù în București Ignatie, care veni numai la 5 Maiu, ci tot Gavriil ⁵.

În vremea lui Gavriil, meșterii de tipar din Iași dau numai cartea de rugăciuni din 1809, pe când în București, Ignatie nu cheltuiește nici pentru *Octoihul* din 1811, — reeditat după cel din Râmnic, 1810, al lui Iosif Argeșiu. În urma păcii din 1812, el trecù în Italia, la Pisa, unde vedem că i se dedică un *Sogno di Scipione*, din grecește ⁶, și unde se află și după 1821 ⁷. Gavriil rămase exarh pe jumătatea de Moldovă care se smulse de Ruși cu acest prilej, dându-i-se numele, fals și fără niciun rost, de

¹ *Ibid.*, p. 283.

² *Ibid.*, p. 285. Pentru reforme, și Arbure, *Basarabia*, p. 742 și urm.

³ *Ibid.*, p. 286. Întorsul lui Gavriil la București, în ziua de 8 Ianuar 1810; p. 289.

⁴ *Ibid.*, pp. 289, 291.

⁵ *Ibid.*, pp. 291-3.

⁶ Papadopol-Calimah, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, IV, p. 126; cf. *Bis. ort.*, XVI, pp. 317-8.

⁷ Bianu, în *Revista nouă*, I; *Scriitori greci*, p. 10.

«Basarabia»¹. Moștenitor al episcopiiilor de Cetatea-Albă, de Hotin, de Proilav și Dristra — care, de spre partea Turcilor, se păstră și la 1825², episcopi fiind în acest timp Calinic și Antim³ —, el rămase aici până la sfârșit († 30 Mart 1821), cu titlul de «exarh, Mitropolit al Chișinăului și Hotinului⁴», având ca «vicariu» pe un episcop de «Acherman și Bender», Daniil, Dimitrie Sulima⁵, fost «vicariu» și la Iași⁶.

O simplă hotărâre împărătească, un nou «ucaz», ajunsese și pentru această spârțuire a teritoriului metropolitan al Moldovei, alcătuit canonic de vechii Domni cari întemeiaseră Biserica. O «duhovnicească tipografie» a Basarabiei, — se făcuse și un Seminarium —, dădea încă din 1815 noua *Liturghie* basarabeană, apoi un *Ceaslov*, și la 1820 *Molitvenicul* și «Rânduiala sfințirii Bisericii». Șirul cărților românești se oprî aici destul de răpede, și, ceia ce eră și mai rău, nu se îngăduî măcar pătrunderea celor din Moldova, creându-se veșnicul *cordon* de carantină împotriva bolii periculoase a comuniunii sufletești între membrii unui neam fără noroc⁷. Când Nemțenii își cerură moșiile din Basarabia, Mitropolitul Gavriil, care primise în dar o *Psaltire* de-a lor, îi îndreptă la «bunăvoința împărătească»⁸, iar

¹ La început, în 1807, locuitorii Basarabiei reale, ai foastei raielei turcești fuseseră supuși provizoriu Mitropolitului Moldovei; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 349. Pentru schimbul moșiilor din Basarabia ale Mitropoliei cu un Iordache Vartolomeiu, *ibid.*, pp. 355-7 și urm., 390.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 164-5.

³ Înaintașul lui Chiril din 1788 și urm. fuseseră, la 1777, un Ioachim; *ibid.*, p. 160.

⁴ Scrisoare a lui Gavriil către starețul Silivestru de Neamț și Secu; Chișinău, 6 Novembre 1817; în *Studii și doc.*, VII, p. 349.

⁵ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 161; cf. Arbure, *Basarabia*, p. 550 și urm.

⁶ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 352; Arbure, p. 747.

⁷ Un mare număr de schituri fără cărturari, clădite în veacul al XVIII-lea, trecură astfel la Ruși, pe lângă mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare, Chipriana, mănăstirea Hâncului de pe vremea lui Duca și schitul Șaba, anterior anului 1700.

⁸ *L. c.* în nota 4.

colonia lor, a Noului Neamț, pe care o întemeiară pentru a nu le pierde, nu-și câștigă un rost cultural românesc.

În adăpostul lui sigur și fericit dela mănăstirea Neamțului, Veniamin va fi dus cu dânsul meșterii săi dela Mitropolie, cei cinci zețari, zece drugari, patru pilcari, patru probari, doi prefăcători și pisătorul de chinovar¹, cari-i lucraseră în Iași. Cu ei, «tipograful» Gherasim putu să tipărească și aici cărți din același izvor. Astfel încep, supt ochii celui care dusesse paisianismul la triumf, lucrările tipografice nemțene, și încă din Iulie 1807 apareă volumul I-ii, pentru luna Septembrie, de început al anului în vechea socoteală, al *Vieților Sfinților*, pentru prefacerea din grecește a cărora — întâia lucrare de acest fel după a lui Dosofteiu Mitropolitul Moldovei — se ostenise un călugăr «slovean» ce nu mai eră în viață acum, ierodiaconul Ștefan. Anul următor dădu apoi două cărți de Psaltichie, după sistemul cel nou. În 1811 Gherontie publică apoi Cazania, *Chiriacomion*, pe care Veniamin însuși o tălmăcise.

Peste un an Moldova întreagă îl chemă să-și iea înapoi Scaunul în primire.

CAP. II.

Tipărituri ardelene și noul șir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin și tulburările din 1821.

Încă dela 1807, se împliniă gândul lui Iosif de Argeș de a da la iveală *Mineiele* îndreptate după ale lui Chesarie, și anume înlăturându-se Vietile de sfinți luate dela Ruși, cele culese de prin «filade» și aducându-se alcătuirea lor în potrivire cu originalele grecești². La Buda, prin înțelegere cu Klein, se făcù tiparul, după ce și Molnar revizuiuse din punct de vedere al limbii textul, îndreptat în toate

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 44-5.

² V. *Scriitori bisericești*, pp. 24-5.

privințele de Iosif¹. Din această strălucită carte, colecții, «trupuri», se vândură îndată până în Moldova, cu 80 de florini nelegate și 94 legate². Pretutindenii se întâlnesc marile volume pe hârtie albă, tare, cu frumoasa literă mașcată și titlul înflorit cu chinovar, — poate cea mai frumoasă lucrare tipografică pe care, în desfășurarea ei, a avut-o Biserica noastră.

Pe când *Mineele* din Buda — cărora li urmă la 1807 un *Acaftist*, tot al lui Klein de sigur, și la 1808 o *Psaltire*, pentru slujbă, nu pentru școală, erau primite cu bucurie pretutindenii unde se slujiă românește, ca o adevărată binefacere, la tipografia din Blaj se lucrau broșuri ocazionale, ca pentru instalarea lui Vulcan, în 1807³, — *Logica* și *Dreptul Firii* de Klein apărură la Sibiu —, câte o mică lucrare a episcopului însuși, precum «Forma clerului și a păstorului celui bun» (1809), volumele din care se alcătuieste cartea de concurență a canonicilor, *Teologhia dogmatică și moralicească*, după Tournelly, operă din care părți ieșiră deosebit la 1801, 1802, 1804, câte un Catechizm în ediție nouă (1815), «Cărți de învățături creștinești despre deșertăciunea lumii și datoria lumii în fieștece sfat» (1807), iar, dintre cărțile de slujbă, *Triodul* din 1813, *Evhologhiul* din 1815, *Strastnicul* și *Evanghelia* din 1816. La Orade, Samuil Vulcan (n. Blaj, 1758) fostul profesor la seminariul Sf. Barbara, — seminarium dus pe la Erlau și Lemberg înainte de a fi închis —, foarte mult serbătorit de scriitorii timpului, români, dar și străini, cari aflau la el masă întinsă și prietenoasă găzduire, precum și, întâmplător, ajutoare în bani, mai făcū pe lângă seminariul său și o tipografie. Dar, dintre canonicii cari-l încunjurau, numai unul, Gheorghe Farcaș⁴, lucră

¹ Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 175, 212, 289 nota 1, 377 nota 7; *Studii și doc.*, XII, pp. 162-3, no. CCCXXXVIII; *Scriitori greci*, pp. 9-10; *Bis. Ort.*, XVII, pp. 32-4.

² *Studii și doc.*, I, c.

³ Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 416-7.

⁴ *Orodias*, în *Archivul* lui Cipariu, pp. 295-6; *Schematismul festiv* al Oradiei din 1900 și I. Ardeleanu, o. c., II.

pentru Biserică, dând o Istorie bisericească, pe lângă un Tâlc al Psalmilor și altul al Noului Testament, care însă rămăseră netipărite. Iar, cât privește pe Neuniți, nu poate fi vorba de un tipar al lor pentru cărți de slujbă, fie și la tipografia particulare: Psaltirile sibiene și brașovene din 1810 (Boghici), 1811 (Sibiiu), 1812 (ibid.), câte un *Paraclis* (1815; tipărit de Constantin Manzovici) ori *Acaftist* (Sibiiu, 1821), nu constituie literatura religioasă de care poate avea nevoie o Biserică.

Deci cărțile de slujbă rămăseră a le lua Ardelenii din Buda. *Octoihul*, din nou tradus din grecește, la Neamț, «de oarecarii părinți» și corectat de Iosif al Argeșului, apare la 1811¹, după ce o altă ediție se dăduse la Râmnic², în anul precedent, cu mai puțin lux. *Evanghelia* din Buda are data de 1813; *Triodul* se publică la 1816, cu binecuvântarea Patriarhului din Carlovăț, care o dăduse și unei frumoase *Cazanii* de Viena, dela sfârșitul veacului trecut (1793)³. *Apocalipsul* apare acum întâia oară ca o carte deosebită. *Teologia pastorală* a lui Klein (1817), cărți religioase pentru școli sau cântăreți se adaug în timpul cât avu locul de revizor Petru Maior, care și muri aici la 1821. Încă din 1816 îndemnătorul și corectorul cărților liturgice din Buda, Iosif de Argeș, tipărise la Neamț, — în Moldova el avea legături și cu Gherasim, urmașul lui Veniamin la Roman⁴ — *Epitomi τῶν θείων δογματῶν* a lui Atanasie din Paros, care nu se puteau publica la Buda pentru cuprinsul ei de dușmănie față de catolicism și pentru polemicile cu «scornirile străine» și «necurățiile apusenesti afumate».

Atelierul cel mare de lucru pentru Biserică e însă în

¹ Cf. și *Scriitori bisericești*, pp. 45-8.

² Aici urmașul lui Filaret, episcopul Nectarie, un Grec din Morèa, dela 16 Decembre 1812 Mitropolit, dă *Molitvenicul* din 1793, *Apostolul*, *Evanghelia* din 1794 și *Psaltirea* din 1796.

³ V. *Bibl. Rom.*, II, pp. 350-1.

⁴ *Scriitori bisericești*, p. 45.

Moldova, la Neamț, unde¹ Veniamin publică cel d'întăiu *Tipicon*, tradus de Nemțeni din grecește (1816), un *Octoih* ca acel din Râmnic, datorit aceluiași traducători (două ediții), *Ceaslovul mare și mic* (1817), *Psaltirea, Evanghelia* din 1818 (ed. nouă, 1821), *Rugăciunile* (1819), *Liturghiile*, pe care însuși Mitropolitul le îndreptă, în 1819. *Psaltichia* iese a doua oară acum. Cărțile folositoare călugărilor se îmbulzesc la tipar: găsim *Scara Sf. Ioan Sinaitul* (1814), *Checragarion* al Sf. Augustin, operă a lui Gherontie și Grigorie, închinată Mitropolitului ca unui «Voevod râvnitoriū și ca cu foc suflătoriu împotriva eresurilor și a nedumnezeirii»; *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* a lui Evghenie Bulgaris (Ἀδολεσχία φιλόθεος) (1815), *Rasoforul* (tot 1815), *Intrebătoarele răspunsuri din Sf. Scriptură* ale starețului Vasile dela Poiana Mărului, «Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare» a lui Paisie, Efrem Sirul, tradus de Nemțeanul Isaac, *Cartea folositoare de suflet* din 1819. Și împotriva Uniților, pe cari trebuiau să-i atace cu învierșunare acești clerici cari stăteau supt înrăurirea intoleranței rusești, se dau tratate de dogmă și polemică, dela mica traducere din «frânțuzește», din «gallicește», a Mitropolitului, «Cărticică îndemânatecă în potriva celor ce bolesc la ceal pentru adevărul și covârșirea Sfințitelor Scripturi» (1819), până la «Adunarea dogmelor», *Apologhia* din 1816, tratatele lui Nichifor Xantopulo, între care și *Antifoanele*. Urâte cărți, pe hârtie vânăță, muscălească, dar opere de îmbogățire a literaturii religioase a Românilor și de prefacere a scrisurii lor prin «limba noao românească», pe care traducătorii o pun cu mândrie în fața «limbii prea proaste și neunel-tite» de până atunci.

Revoluția grecească dela 1821, tulburările pe care le produse și între Români, ocupația de către Turci a Principatelor, împiedecară deocamdată urmarea acestei opere

¹ La Iași iese o singură lucrare neînsemnată.

folositoare, care puneă la dispoziția călugărilor traducători mijloacele bănești și sprijinul Mitropoliei Moldovei. Veniamin Costachi, care, după datina țerii, luase cărma unei Căimăcâmii după fuga peste Prut a lui Mihai-Vodă Suțu, înțeles cu eteriștii, în mâinile cărora lăsa acuma puterea, nu putu să vadă pe locuitorul Pașei de Silistra și pe ostașii acestuia. Așteptându-se, ca mulți alții, la un amestec hotărâtor al Rusiei pentru a aduce o nouă ordine de lucruri, el trecu în Basarabia și, știind că, de frică, a făcut molitfă lui Ipsilanti, căpetenia Grecilor răsculați, — în schimb, își trimisese ierohirixul, pe Ghenadie Roset, la Brăila, ca să asigure de credința țerii pe Turci —, el rămase în adăpostul său basarabean din Colincăuți până destul de târziu în noua Domnie de țară a lui Ioan Sandu Sturza. Avea cu dânsul pe protopopul de odinioară al Hotinului, ocupat de Neamți, Leon Asachi, învățat preot galițian, din care Veniamin, urmând exemplul dat mai înainte de Gavriil exarhul cu Strilbițchi Rusul¹, făcuse un «protoprezviter a toată Moldavia», cu unele drepturi arhieresti². Ceilalți doi episcopi ai țerii, Gherasim de Roman — fugar bucovinean și Putnean, fiul preotului Clipa din Vicovul-de-sus³ și fost dichiu la Slatina, și Meletie de Huși, trecuseră și ei granița, dar pentru a merge în Bucovina, pe când Grecul Grigorie de Heraclăa, unul dintre arhierii cu titluri *in partibus* cari se adăpostiau dela un timp pe lângă unul sau altul din Mitropoliții noștri, făcea uneltiri politice la Chișinău. Bietul dichiu, Isaia, lăsat singur la Iași, nu știă cum să mai împace necontenitele cereri ale ostașilor străini și păgâni. Cel puțin el eră lăsat acolo să îngrijească de eparhie, pe când Gherasim de Roman fu *mazilit* de co-

¹ Cu privire la tipăriturile acestuia, să se adauge la cele spuse mai sus știrile nouă și îndreptările cuprinse în fasc. IV din vol. II al *Bibliografiei Românești*, pe care o primesc în cursul lucrării.

² *Ist. lit. rom.*, II, p. 512. El se gândi, în April 1822, fugar la Grozinți, a merge în Rusia pentru închinarea moaștelor; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 230-1.

³ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 389. A fost la Huși dela 1796 la 1803.

mandantul turc, care puse să i se facă un nou episcop, Meletie, la Târnova, atentat neauzit de grosolan împotriva datinelor și drepturilor Bisericii noastre¹ — care nu avu însă, firește alte urmări, căci Gherasim își luă mai târziu Scaunul în stăpânire, «argosind» și prigonind până la moartea sa, în 1826, pe acela care îndrăznise a-l înlocui în asemenea împrejurări².

Când Veniamin putu să vadă fără nicio teamă Moldova sa, Mitropolia era aproape ruinată, ca și biserica Sf. Nicolae Domnesc; Seminariul dela Socola stătea pustiu și, dintre dascălii de curând aduși din Ardeal, — un Fabian-Bob, rudă a episcopului unit, un Costea, un Manfi, un dr. Vasile Pop, Brașovean, pe cari-i căutase de-a dreptul acasă la ei învățatul fiu al protopopului Lazăr, Gheorghe Asachi, — numai cel d'întăiu se întoarce³. La munte, Slatina lui iubită, unde se gândise a se retrage și unde-și pregătise ultimul adăpost și locul de îngropare, ca și Secul, cel d'întăiu lăcaș al lui Paisie, erau în ruine: cea din urmă mănăstire fusese cetățuia de apărare deznădăjduită a eroului căpitan Iordachi, care se aruncă în aer împreună cu turnul de unde împroșcase cu gloanțe pe Turcii urmăritori. La Neamț, Gherontie «tipograful» trebuî să-și ascundă teaturile, ca și colile trase din *Evanghelie*⁴, și să-și îngroape litera. Trebuia multă muncă pregătitoare înainte ca Mitropolitul, care și în surgunul său basarabean lucrase, traducând «Istoria Scripturii Vechiului Testament», «Istoria Scripturii Noului Testament» și «Funia sau frânghia întreită» — o discuție a dogmei —, să poată începe tipăriturile sale. Nu treceau însă decât puține luni, și, încă în 1823, teaturile, mutate la Iași, porniau lucrul.

¹ Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 187-8.

² *Ibid.*

³ *V. Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 406 și urm. Pentru dascălii ruși precedenți, Arbure, pp. 745-7.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 228.

CAP. III.

Biruința curentului paisian în Principatul Țerii-Românești.

Pe această vreme Scaunul muntean ajunsese și el, printr'o adevărată revoluție națională, în stăpânirea Românilor. Urmând tradiția Mitropoliților greci, Ioan-Vodă Caragea, noul Domn al Țerii-Românești după retragerea Rușilor în 1812, nu chemă înapoi pe Dosofteiu, a cărui viață se încheie într'un târziu, în ziua de 14 Decembre 1826¹, la Brașov, — unde a fost și el îngropat în biserica făcută de bogatul boier Grigore Brâncoveanu, în cetate chiar, și înzestrată prin testament cu moșiile Poiana Mărului și Sâmbăta-de-sus. Dar Caragea își caută alt Grec. Eră foarte potrivit Moraitul Nectarie de Râmnic, și el fù ales. Nectarie uită cu totul exemplele date de înaintașii săi și tipări un mare *Molitvenic* și o *Apologhie*, — a lui Dimitrie de Rostov, se pare, — pe când Grecul pe care-l lăsase în Scaunul râmnicean, Galaction de Govora, nepot al lui Nectarie, dădea *Liturghiile*, o *Învățătură pentru spovedanie* și traducerea, de călugărul Rafail, a *Vieții Sf. Vasile cel Nou*².

De oare ce la Buzău eră Costandie Filitis, nepotul fostului Mitropolit Dosofteiu, Iosif al Argeșului se găsi a înfățișa singur elementul românesc în Episcopat. Mulți boieri cu iubire de neam socotiră că aceasta nu se poate îngădui. Ei cerură și izbutiră a căpăta dela slabul Domn bătrân Alecu Suțu jertfirea Mitropolitului măncau și trândav, ca și a episcopului buzoian, împotriva căruia nu se puteau aduce învinuiri de imoralitate. Pe când Buzăul eră căpătat

¹ Lesvioudax, pp. 407-9; *Brașovul și Români*, pp. 247-8, 266 și urm. Urmașul său, Nectarie, se stinse tot acolo, la 13 Octombre 1825. *Brașovul și Români*, pp. 247-8; *Studii și doc.*, XIII, pp. 68-9.

² Ca ucenici ai lui Nectarie trebuie să se insemne un Daniil, un Ioanichie de Stratonichia; v. testamentul său, în *Brașovul și Români*, p. 266 și urm.

de un Român dintre boierii Rătești, Gherasim, a cărui mamă fusese o Bălăceancă¹, — Mitropolia o luă, poate nu fără bani, un alt Român, un tânăr arhimandrit, fost până atunci egumen de Tismana, Dionisie Lupu, titular de Sivas (n. 25 Februar 1769) pe care contemporanii săi îl laudă pentru vorbă netedă, dezinteresare, iubire a culturii și pricepere în ale Bisericii ca și în ale Statului².

Dionisie făcea parte din școala Râmnicenilor. Eră aspru față de egumenii ce împrumutau pe socoteala mănăstirii lor³, cu simoniacii, cu preoții fără carte. N'a făcut, ce e drept, și el un seminarium ca acel din Moldova, — exarhul Gavriil plănuise unul —, dar a trimes în străinătate pe cei d'intâiu bursieri meniți a fi profesori la școala mai înaltă românească, deschisă de Gheorghe Lazăr, și între ei se află și un tânăr cleric, Eufrosin Poteca, ucenic al Academiei domnești, care încă din 1818 tipăria la Buda o traducere a sa, «Mai nainte gătirea spre cunoștința lui Dumnezeu»⁴. Cu banii Eforiei meraseră în Apus pentru a studia muzica Nil Nicolae Poponea și Macarie, care-și zicea «Portarie» al Mitropoliei, și acesta din urmă, un înoințor în notația psaltichiei, stăpânit de ideile reformei bizantine a lui Petru Efesiul, care făcuse la București tipar de psaltichie grecească, publică la Viena în tipografia Armenilor mechitariști, cu privilegiu pentru lucrările în limbi răsăritene, trei cărți de bază ale mișcării de prefacere: *Theoriticonul*, *Anastasimatarul* și *Irmologhiul*⁵. Din partea lui însă, Mitropolitul n'a putut să dea altceva decât un

¹ Zilot, *Cronica*, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, V, p. 75.

² *Ibid.*; cf. *Bis. Ort.*, XII, p. 271; XIV, p. 410; Urechii, în *Tinerimea română*, noua serie, I.

³ *Bis. Ort.*, XIII, pp. 271-2.

⁴ Cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

⁵ N. M. Popescu, *Macarie ieromonahul*, *passim*. Mai târziu a lucrat *Antologhiul*, *Stihirariul*, *Irmologhiul calofonic*, *Pricestniarul*, *Liturghia*, alte cîntări și, pentru episcopul Chesarie, *Prohodul*, strămutat, pentru întâia oară, poetic, din grecește, care s'a tipărit la Buzău în 1836; v. N. M. Popescu, *Ediția Prohodului ieromonahului Macarie și edițiile altora*, în «Biserica Ortodoxă» pe 1908.

«Cuvânt» al lui Hrisostom și o Prescurtare a Psaltirii, de Sf. Augustin (1820).

Dionisie fugi în Ardeal după retragerea din București a lui Tudor, căruia i se supusese mai mult de frică, iscă-lind în buza tunului îndreptat asupra casei din Belvedere a lui Dinu Golescu memoriile de plîngere și îndreptățire către Poartă ale Domnului pandurilor. Ca și Veniamin, el așteptă în exilul său de bună voie începerea printr'o nouă cucerire a erei rusești definitive. La chemările stăruitoare ale Domnului numit de Turci în 1822, Grigore Dimitrie Ghica, el răspunse că e greu bolnav de picioare și nu poate veni¹. Vodă trebui să-l înlocuiască, și, după multe tânguiri umilitoare către Țar și cei de pe lângă dânsul, Dionisie, așezat din mărinimia lui Grigorie Ghica în mănăstirea Dealului, se stinse în București².

Dintre ucenicii lui Chesarie, Iosif de Argeș, de candidatura căruia la Mitropolie fusese vorba în 1819, murise la 27 Octombrie din anul următor, făcând loc unui spiritual și intrigant Grec, cu spiritul voltairian, Ilarion dela Dealu, care știu să întetească la răscoală pe Tudor, dar nu fû în stare să-l și scape³. El lăsase un ucenic, pe Nicodim Greceanu, dela Căldărușanii paisieni, care face la Sibiiu în 1811 o tipăritură, după Polizoi Contu, «Învățăături de multe științe folositoare», revăzută de însuși Iosif, căruia i se și dedică opusculul⁴.

El declară că s'a ostenit «spre folosul neamului românesc», precum Veniamin în lucrările lui din 1822 avea în

¹ V. și Erbiceanu, Prefața la *Cron. Greci*.

² V. Hurmuzaki, X, tabla. Muri la 7 Februar 1831, în casa-i dela București, în mahalaua Batiștii, și a fost îngropat la Mitropolie; Lesviodox, p. 410.

³ *Bis. Ort.*, XIII, pp. 208 și urm.; 274; XIV, pp. 419-22.

⁴ Cf. Papiu, *Sincai*, p. 81; *Bis. Ort.*, XIV, p. 411; *Scriitori bisericesti*, p. 50.

vedere «întrebuintarea româneștii tinerimi». Astfel de idei, luate din cetirea unor scrieri ale Ardelenilor—îndată veni Istoria originilor românești de Petru Maior —, le avea și un călugăr dintr'un neam de țerani venit din Jina Ardealului, lângă Sibiiu (n. în Corbi, 27 Novembre 1764), Naum Râmniceanu, care stătuse pe lângă episcopul Filaret, și, înainte de a-și începe lucrările școlare, morale și literare și de a căuta, după o lungă carieră de cântăreț și dascăl, odihna la Cernica, unde muri după 25 Novembre 1834, călătorise 'n Banat, venind din Sibiiu până la Lipova și la mănăstirea Hodoș-Bodrog (1788).

În Sibiiu fusese așezat în Septembrie 1810 (și sfințit la 21 April 1811), ca episcop românesc parohul Sas-Sebeșului, Vasile Moga, om cinstit, bun bisericaș, dar cu totul lipsit de însușirile mai înalte ale preoților. El îngriji de o mai bună creștere a clerului său, dar nu știu să-l înzestreze cu cărți, fiind poate și prea slab, prea sărac pentru aceasta. Moga, care nu știu să păstreze pentru Ardeal pe Gheorghe Lazăr, avea oarecare legături cu Principatele, și în 1820 el dădea voie dascălilor de latinește să plece la «lași, în Țara-Românească»¹. Iar, pe când el gospodăria ticnit pe neuniții lui, în Banatul supus ierarhiei sârbești, mișcarea literară nouă dă și lucrările pentru biserică ale preotului din Becicherecul-Mic, Dimitrie Țichindeal (n. c. 1755), care, în dorința lui, firească la un profesor-catehet al școlii pedagogice, de a face ca și clerul românesc bănățean să știe mai mult decât «îmbrăcarea și dezbrăcarea, zicerea Evangheliilor, deschiderea și închiderea dverilor, ieșirea la oameni, arătarea și întrarea în altariu», tipări la 1808 «Epitomul său scurte arătări pentru sânta besearică, pentru veșmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie care se săvârșaste într'insa, așijderea și pentru preotul și slujitorii lui Dumnezeu, prin scurte întrebări și răspunsuri» și avea gata un tratat despre serbători după

¹ *Studii și doc.*, XII, p. 209, No. LV.

Sârbul I. Mușcatirovici, o Teologie Pastorală, una Dogmatică și o Istorie a Bisericii, care nu văzură lumina¹.

Dar marea osteneală pentru a da cărți de slujbă, de teologie, de polemică, se cheltuiă tot la Iași. Nici alegerea ca Mitropolit muntean a lui Grigorie Nemțeanul (n. București, c. 1765), pe care Ghica-Vodă-l descoperi în pacea-i studioasă dela Căldărușani și-l făcù în două zile, din diacon, preot și episcop², la 10-1 Ianuar 1823, nu strămută tiparul în altă parte. Cele mai multe lucrări făcute de Grigorie cu nedespărțitul său Gherontie ieșiseră la Iași sau la Neamț, ori și la București, înainte de aceasta, — afară de cele rămase în manuscris — : *Chiriacodromiul* în 1801, *Teofilact* (1805), *Teologia lui Ioan Damaschin*, în 1806, *Adunarea de dogme* a lui Atanasie, în 1816, *Antifoanele*, în 1817, ca și o *Antirisis* grecească împotriva lui Neofit Duca, marele dascăl bucureștean, «pentru fecioria» călugărească; *Cuvintele Sf. Casian*, *Exaimeron* al Sf. Vasile, în 1827, «Pentru preoție» a lui Grigorie de Nazianz și a lui Ioan Hrisostomul, *Cuvânt al lui Ghenadie Scholarios*, în 1827, *Patericul* în 1828, *Cuvintele* lui Fotie și lui Grigorie Palamas, despre Purcederea Sf. Duh împotriva Latinilor, *Cuvintele* lui Bryennios, *Puțul și Împărțirea de grâu* ale Sf. Ioan Hrisostomul, care, acestea două, apărură la Buzău, în 1833³. Ca Mitropolit el dădù doar câteva — prea puține — cărți de slujbă: retipărirea *Vieților Sfinților* dela Neamț, precum și o cărticică de polemică împotriva Armenilor, mai mult o curiozitate bibliografică, decât o scriere menită să poarte luptă reală împotriva unei primejdii serioase, *Pentru eresurile Armenilor* (1824), apoi *Pravoslavnică Mărturisire* (1827), *Spitele neamurilor și Sfătuirii către duhovnici* (1827)⁴. Până la noua năvălire a Rușilor în 1828-9, când

¹ *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 422 și urm.

² Hurmuzaki, X, p. 209 și urm., n-1 CCLXXXI.

³ V. Lesviodax, l. c.

⁴ *Ibid.*

el nu voi să se plece voii lor și fu expedit, la 10 Februar 1829, în Rusia, de unde se întoarse zdrobit și aproape de moarte¹, păstorind numai dela 22 August 1833 până la 22 Iunie 1834², Grigorie a fost, ceia ce nu erà tocmai de așteptat, mai mult un mare moralizator prin exemplu, decât un luminător al clerului său. Scrieri dau alții, ca Eufrosin Poteca, întors din Apus, după studii de filosofie și științe, care traduce Discursul asupra Istoriei Universale al lui Bossuet, apoi Cuvântările lui Massillon, opere de-ale misti-cului rus Alexandre de Stourdza, tratate de școală, și pre-gătiă chiar o lucrare asupra mănăstirilor muntene, după ce, luându-i-se catedra de filosofie dela școala românească a Sf. Sava, unde lucrà după linia trasă de marele său dascăl Gheorghe Lazăr, el se adăposti ca egumen la Gura-Motrului, unde se și stinse la 1859 abiă³. Și protosinghelul Mitropoliei se face cunoscut prin vre-o traducere din gre-cește.

Dacă deci pentru învățătura înaltă a limbii grecești Aca-demia din București rămase până la închiderea ei, în 1821, cea mai bună și mai cercetată școală, — Mitropolitul Ve-niamin, care-și avu și el bursierii: la Chalke pe Gheorghe Săulescu, crescut supt umbra lui, mai târziu în Apus un grup întreg de tineri, pentru carieră profesorală în domeniu laic, trimese și el la București pe un Iancu Nicola, și alți cinci tineri, — înainte și după 1821, cărțile pentru tinerimea «românească» și pentru clerul românesc ortodox, «moldo-vla-hicesc», «româno-dachicesc», spune Veniamin, — ca un Petru Maior, un Naum Râmniceanu, în Prefața «Funiei întreite», — apar în Moldova⁴. Astfel, până la războiul din 1828-9, Ve-

¹ Hurmuzaki, X, p. 625 și urm.

² Lesviodax, p. 413.

³ G. Dem. Teodorescu, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 1 și urm.; cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

⁴ Și în timpul tulburărilor dela 1821, Nemțenii apucă a da în Iași *Învățătura părintească* a Patriarhului Antim de Ierusalim, supt îngri-jirea episcopului de Huși, rămas vicariu metropolitan.

niamin publică *Psaltirea*, *Antologhiul*, *Evanghelia*, *Grainurile Maicei lui Dumnezeu*, *Liturghiile din 1834*, în formă de «Evanghelistariu», un Molitvenic, pe care-l intitulează, după rusește, «Molebnic», apoi cel d'întăiu *Ermologhiu* de cântări nouă, care răzbate, — pe când al lui Macarie, gătit totuși pentru toți Români și recomandat pretutindeni, se cumpără foarte puțin și se păstrează mai mult ca o curiozitate¹. Cărți nouă de literatura noastră religioasă sânt și alte publicații ieșene, ca *Maslul* și *Aghiazmatariul*.

Dar, în același timp, se dă o literatură teologică, nouă cu desăvârșire, din nou tălmăcită de părinții din Neamț, în mănăstirea lor sau în cele ce erau legate cu dânsa, ori de Mitropolit chiar, în care se deșteptă tot mai mult chemare de scriitor, râvnă de luminător al legii, la Iași. Pe lângă cele trei lucrări de traducere făcute la Colincăuți, *Invățăturile hristianicești* privesc mai mult clerul mirean; *Cartea folositoare*, *Nevăzutul războiului*, *Invățătura creștinească*, un Catechism explicat, *Apantisma*, care spune lupta și în titlul său, reprodus de-a dreptul din grecește, alcătuiesc un întreg arsenal de discuție dogmatică. Cea d'întăiu *Pravilă* pentru judecata canonică e aceea a lui Veniamin, și tot el dă Bisericii românești culegerea întreagă a canoanelor, *Pidalionul*. Un «Iubitoriu de înțelepciune», lucrare a Mitropolitului, apare apoi, pe vremea ocupației rusești, la 1831. Din Ilie Miniat traduse el, după 1828, *Piatra Scandelei*, pentru combaterea catolicismului, care, de curând, cu toată împotrivirea Mitropolitului și a boierilor, căpătase un întăiu episcop de Bacău rezidând în țară, care nu cunoștea de multă vreme decât modești Prefecți franciscani sau părinți iesuiți². După Evghenie Bulgaris el dă *Indeletnicirea spre buna murire*. Eră fără păreche această îndelungată muncă, făcută cu atâta tragere de inimă, între oameni cari-l înțele-

¹ *Scriitori bisericicești*, p. 51 și urm.

² *Studii și doc.*, I-II, p. 163 și urm. Pentru dorința catolicilor din Cornă de a-și face biserică în Huși, Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 393-4; v. și pp. 428-9.

geau de multe ori, dar altă dată îndrăzneau să ridice insulta și până la curăția cugetului și la rodnicia faptei sale¹. La urmă el lăsă, după atâtea tipăriri, și două lucrări în manuscris, *Tâlcul Psaltirii*, tradus, cum văzurăm, și la Orade, și *Trimeterile Sf. Pavel*². Astfel Veniamin putea scrie fără laudă de sine aceste cuvinte: «Nădejdea care am hrănit și hrănesc în sufletul meu că, înmulțindu-se cărțile și științele în limba nației, dacă nu eu, dar urmașii mei se vor învrednici a se folosi de cliros învățat și încuviințat și a câștiga norod luminat în știința hristianiceștilor învățături, m'au făcut neadormit și neobosit în tălmăcirea sfințelor cărți,— din care multe stau netipărite, pentru neînlesnire».

LUPȚA BISERICII CU STATUL ȘI LUAREA EI
 ÎN STĂPÂNIRE DE ACESTA
 ORGANIZAREA
 BISERICILOR DE PESTE MUNTII

¹ V. *Doc. Callimachi*, II, p. 71 și urm. Și când era la Roman, episcop tânăr, cutare poet de cenacul boeresc a luat în batjocură viața lui privată.

² Publicate, acestea, mai dăunăzi, de păr. Atanasie, episcop de Râmnic.

CAP. I.

STĂRPIRI VECHELE PARTEA A X-a.

Cei trei mari princi din acest timp, Veniamin, Ioan și
Georgie avură ucenici și urmași, cari se întâlnesc și până
LUPTA BISERICII CU STATUL SI LUAREA EI
în stăpânire de acesta.

ORGANIZAREA BISERICILOR DE PESTE MUNȚI.

Ca și aceluiași și fura buni gospodari, cari știu ce trebuie
să se cheltuiască banii țării. Ca și dânii, în stăpânire, nu
avea în altuna țară a manifestării lor, — acești arhiepiscopi fură
stăpânitori de acel spirit „patriotic”, de care creștinătatea
intregă societate contemporană, spirit care făcea pe lașcu
Nicola să dedice lucră din 1829 lui Veniamin, ceretilorui
său, — după ce făcuse o „Culegere de Intelepciuni”, cu
doi ani înainte — în *Manual de patriote*, în care vorbea
lucră lauda Mitropolitului Moldovei și a Mitropolitului ruse-
tean cu amănunțime emulațiile ale obșciei române, și care se
simțea încă de puterea în episcopia lui Slătarie — amănunțite
lucră înaintea războiului — ce trebuia neamului, din care
doamna de arhiepiscop și era a și împăratul cărțile de penanță

CAP. I.

Sfârșitul vechilor curente de cultură bisericească.

Cei trei mari ierarhi din acest timp, Veniamin, Iosif și Chesarie, avură ucenici și urmași, cari se întâlnesc și până pe pragul vremilor noastre. Dela marii lor dascăli ei moșteniră smerenia călugărească — Veniamin a fost îngropat *afară* din mănăstirea Slatina, iar Grigorie al Terii-Românești *afară* din Mitropolie, și nici dela unul nu s'au păstrat epitafe —, iubirea pentru cartea bisericească, pentru tiparul bisericesc, pentru cultura specială a clerului, fiind toți doritori de tipărituri și sprijinitori de școli, măcar în măsura pe care li-o îngăduia un nou veac, îndreptat spre alte ținte. Ca și aceia, ei fură buni gospodari, cari știau la ce trebuie să se cheltuiască banul Bisericii. Ca și dâșii, în sfârșit, mai ales în ultima fază a manifestării lor, — acești arhieri fură străbătuți de acel spirit «patriotic», de care eră stăpânită întreaga societate contemporană, spirit care făcea pe lăncu Nicola să dedice încă din 1829 lui Veniamin, ocrotitorul său, — după ce lucrase o «Culegere de înțelepciune», cu doi ani înainte —, un *Manual de patriotism*, în care amestecă lauda Mitropolitului Moldovei și a Mitropolitului muntean cu amintiri emoționate ale obârșiei romane, și care se simte așa de puternic în spusele lui Macarie «muzicantul» despre «patrioții râvnitori» ce trebuie neamului, despre dorința ce ar avea-o el «de a-și împărți cărțile de pomană»

între Români din toate părțile, despre lumina pe care o așteaptă încă poporul său ¹.

A. BISERICA MOLDOVEI.

De lângă Veniamin se desfăcă fratele lui Alexandru Beldiman, autorul poemei despre Eterie, acel Filaret, împodobit cu titlul de onoare de Mitropolit *Apamias*, al Apameii, care, după ce fu «proiestos» al Slatinei moldovenești ², trecu în Țara-Românească supt Grigorie — paisianismul desființase acum hotarele religioase — și ajunsese acolo egumen la mănăstirea domnească a Câmpulungului, pe care a și reparat-o în 1833 ca să

...lase nemuritoriu

Al său nume pre pământ la cei ce-s viețuitori, — spune el însuși pe o tablă amintitoare ³.

Un al doilea ucenic al lui Veniamin, după vrâstă, e un fiu de boier — cum se vede, exemplul Mitropolitului făcuse și pe alți urmași ai familiilor nobile să se ducă la mănăstire pentru a se pregăti să fie arhierii Moldovei —, Sofronie Miclescu (n. c. 1790), care luă Scaunul Hușilor la 1-iu Iunie 1826 ⁴, după trecerea la Roman a lui Meletie Brandaburul, Bucovinean din Suceava (la Huși, 1803). Sofronie eră un arhieru care primise bună învățătură, și avem dela dânsul scrisori grecești bine stilizate și frumos caligrafiate. El a ajuns, în 1851, Mitropolit al Moldovei pe urma lui Meletie († 1848), cel d'întăiu succesori al lui Veniamin, pe care nici pe departe n'a fost în stare să-l ajungă, și în nicio privință.

Veniamin Roset, alt coborător al unei mari familii, rudă cu copilul care-și făcea la 1775 învățatura pe lângă Paisie în mănăstirea Secul, fusese egumen în noul schit paisian

¹ *Scriitori bisericești*, pp. 51-6. Cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 414.

² *Inscripții*, I, p. 51, no. 14. De curând s'a găsit, imi spune d. Al. Lăpădatu, corespondența lui cu Veniamin în această calitate.

³ *Inscripții*, I, pp. 134-5; cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 413-4.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 269.

al Doljeștilor ¹, după ce Veniamin Mitropolitul îl va fi făcut însuși călugăr, dându-i numele său și oprindu-l, un timp, pe lângă dânsul ca arhidiacon și arhimandrit. Păstoria-i la Roman începe după strămutarea lui Meletie Brandaburul, — la 2 Februar 1844. Înlocuit un timp cu Chesarie Sinadon, de Mihai-Vodă Sturdza, împotriva căruia uneltise cu tinerii boieri, rudele sale, el se întoarce îndată în Scaun, pe care-l ocupă apoi fără întrerupere până la moartea sa, care se întâmplă puțin timp după ce candidatura sa la Mitropolie căzută în 1851 ², față de a lui Sofronie Miclescu.

Un alt Roset, Ghenadie, eră egumen la Slatina, arhimandrit și ierochirix la 1825 ³.

Până la sfârșit stătută pe lângă Veniamin, după demisia acestuia în Ianuar 1842, Meletie Istrati, fiul unui răzeș din părțile Romanului și fratele scriitorului, al agitatorului politic împotriva Unirii, Nicolae Istrati. Dela Slatina el trecu la 1851 în rândul arhieriei, patru ani încheiați după moartea, în 18 Decembre 1846, a lui Veniamin ⁴.

Și înlocuitorul său, ca vicariu, Iustin de Edesa, apoi Varlaam Cuza, dela Sf. Spiridon, Nectarie Hermeziu, care fii ales ca al doilea vicariu la Roman în 1856, Atanasie Troados, și chiar Calinic Miclescu, nepotul lui Sofronie (n. Suceava, 16 April 1822), Mitropolit al Moldovei după izgonirea lui Sofronie (1865), iar apoi cel d'întăiu Mitropolit al României (1875), se ridicaseră tot supt ochii lui Veniamin Costachi.

Deși ultiți reprezentanți ai unui curent în decădere, nicio însușire a sufletului lor, nicio râvnă la munca literară nu amintește această creștere de către cel mai mare din dascălii bisericești mai noi ai Moldovei.

¹ V. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 289 și urm., 463-4. Chipuri de ale lui la Seminariul Veniamin din Iași.

² Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 200 și urm.

³ *Inscripții*, I, p. 51, no. 16.

⁴ V. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 456 și urm.

Decăderea noii vieți călugărești orânduite de Paisie se vede încă mai bine la obârșie chiar, în mănăstirile surori Neamțul și Secul. Tipografia se închise în curând, după ce mântuise *Viețile Sfinților* și dăduse *Octoihul* și *Psaltirea* din 1836; ea lucră însă și în 1847, când dă *Triodul* cel nou. Școala care era vorba să se facă în 1843 încă, fiind prevăzută prin «așezământul» domnesc din acest an, răzimat el însuși pe testamentul lui Paisie, — la 1832 se vorbise chiar, pe această cale, de amestecul Guvernului, de un spital și o școală¹ —, nu se deschise decât la 1853, și călugării, cari uitaseră toată datoria și tot trecutul lor, n'o îngăduiră în mănăstire, ci-i dădură ființă, mai mult pentru mireni decât pentru clerici, la Târgu-Neamțului. Planul cel mare din 1855 de a se face două grade, dintre care cel superior — gimnaziul — cu opt ani și, mai presus de ele, și o Facultate teologică de patru ani, cu profesori doctori în teologie, cu internat, cu colecții de tot felul, cu bibliotecă și fermă-model, rămase în proiect numai. Dela o vreme (din 1856) iarăși se trimeseră la Târgu-Neamț toți ucenicii, afară de acei cari voiau să asculte lecții de curată teologie, ca să urmeze zădarnicele «clasele facultative» dela trei necunoscuți clerici, dintre cari doar unul avea diploma de doctor. După ieșirea din Domnie a lui Vodă Ghica, se declară mănăstirea lipsită de mijloace, și, desființându-se școlile din târg afară de una primară, se reduseră anii de studiu ai seminariului. Acesta fu apoi completat până la opt clase printr'o poruncă a Caimacamului din vremea războiului Crimeii, Balș, dar numai pe hârtie, el rămâind numai «o umbră». Biata școală de preoție cu patru clase numai, se târă apoi până la focul din 1862².

Tot în zădar ceruse Guvernul provizoriu, în 1858, ca Nemțenii să facă școli pe moșiile mănăstirii, fie și cu dascăli

¹ V. Dobrescu, *Studii de Istoria Bisericii române contemporane*, I, București, 1905.

² Dobrescu, l. c.

dintre călugării «cei mai bătrâni, cuvioși și cu știință de carte», în stare a da feciorilor de țerani cunoștința cetitului, scrisului, a socotelilor și a catehismului¹. Iar făgăduiala lui Grigore Cuza și Mihai Kogălniceanu că din partea Cărmuirii se va avea grija unei «radicale reforme»², nu avu urmări.

B. BISERICA MUNTEANĂ.

În Țara-Românească, urmașul lui Grigorie, pe care-l și înlocuise în timpul petrecerii silite peste Nistru, e Neofit, egumen la Sf. Gheorghe Nou, episcop al Râmnicului dela 1824,— când se retrage, silit, Galaction,— până la 1840. Eră un Bucureștean (n. 1-iu Ianuar 1787) și fusese grămăticul lui Galaction³, cea ce înseamnă o creștere grecească, fără niciun ideal de muncă literară ori tipografică în folosul Bisericii. Înaintașul său dăduse două *Liturghii* (1813, 1817), o *Viață* a Sf. Vasilie și *Invățătura pentru ispovedanie* (1813); supt Neofit nu se mai lucrează nimic la tipografia din Râmnic, precum în Moldova nu mai lucrează nimic urmașii lui Veniamin în Scaunul metropolitan.

Urmașul său, ales la 14 Septembrie 1850, Nifon, născut în București, dintr'o familie de blănari,— Bulgari de obârșie, spuneau dușmanii lui⁴,— titular de Sivas, a fost egumen la Cozia (1844), bun următor al datinelor de ctitorie și cultură. În munții Buzăului, el făcù, din marea avere pe care o strânse cum îl lăsă conștiința, un schit de călugări, și dădu călugărilor din Țara-Românească, pe care le găsim și în alte mănăstiri nouă de lângă București, Țigănești, Pasărea,— făcută de Cernicanul Timofteiu la 1813⁵ și adausă

¹ Acte oficiale atîngătoare de starea de acum a monastirilor Neamțul și Secul, f. an.

² Broșura citată, p. 52.

³ *Bis. Ort. Rom.*, XXVII, p. 191.

⁴ Bolintineanu, *L'Autriche, la Turquie et les Principautés danubiennes*, Paris, 1854.

⁵ *Inscripții*, I, p. 73.

de însuși Calinic, în 1847,— și Ciorogârla, frumoasa biserică nouă dela Zamfira în Prahova¹. Nefiind destule cărți bisericești, care se aduceau acum din Moldova și din Ardeal, iar tipografia din Buzău fiind socotită ca «necompletă», Nifon hotărî facerea din nou a tipografiei metropolitane, așa de pustiită, încât mai rămăseseră doar «vre-o câteva oca de slove ruginite, care nu se mai pot întrebuința». Se aduseră la 1850-1 două teascuri, o mașină din Viena și hârtie de 5.000 de lei. La 19 Februar 1852, Mitropolia înștiință Guvernul că tipografia e «întru tot completă și a început cu ajutorul lui Dumnezeu tipărirea cărților bisericești»². Aici se dădură *Apostolul* din 1851, *Liturghiile* din 1853, *Molitfenicul* din 1854, *Triodul* din 1856, *Evanghelia* din același an, *Chiriacodromiul*, după cel din Buzău — și acesta după cel din Neamț —, la 1857, *Mineiele* în sfârșit, la 1862, — cele mai multe din aceste cărți supt privigherea lui Dionisie Romanò, despre rostul căruia va fi vorba mai departe.

Nifon a întemeiat Seminariul Regulamentului Organic, cu mult înainte de a prevedea prin testamentul său Seminariul personal care-i poartă numele. El a prezidat și la întregirea supt Știrbei-Vodă a operei de reparație, gospodărească, dar absurdă și criminală din punct de vedere al istoriei și artei, pe care o începuse la Bistrița, total prefăcută, la Tismana desfigurată, la Dealu, Bibescu-Vodă. La Arnota, Mislea, Mitropolia Târgoviștei, la Stelea, la Târșor, la Vieroș, stilul vechiu nu fù schimbat, dar la Curtea Veche din București, la Sf. Gheorghe Nou din același oraș, la Antim, la Sf. Spiridon Vechiu, tot caracterul bisericilor fù nimicit, cu o inconștiență naivă, de un Villacrose, un Tabai și deosebiți Unguri sau Nemți³.

¹ *Ibid.*, II, p. 76 și urm.

² *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, pp. 28, 400.

³ *Inscripții*, II, p. 80 și urm.; *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 118 și urm.

Un bătrân Cernican (n. București, 1787),— fost egumen al mănăstirii Cernica mulți ani de zile,— Calinic, ales la Râmnic în 1850, fiind și candidat de Mitropolie al Rușilor, făcea parte dintre Paisieni: el se înseamnă doar printr'aceia că aduce înapoi Episcopia dela Craiova, unde se mutase, spre marea mulțămire a lui Neofit, după focul din 1847, și repară toate clădirile, aducându-le în starea, cu totul prefăcută, de astăzi ¹. El înțelegea să puie în mișcare tipografia, pentru așezarea căreia hotărî casele ce slujiseră odinioară ca bolniță a călugărilor. Vechi lucrări apar astfel din nou, și se dau în mâinile preoților: *Cartea foarte folositoare de suflet, Preoția, Mărturisirea Ortodoxă*, ba chiar și câte o traducere mai nouă, ca *Jurământul preoților*, fără a se mai însemna un număr de cărți de ritual ². Ca un bun călugăr ce eră, Calinic repară schitul Popânzăleștii și înalță din nou Frăsineii ³. Ca și Grigorie, ca și Veniamin, el ducea viață aspră de schivnic și nu știa prețul banului, pe care-l împărăștia darnic în faceri de bine ⁴. Trăind în sfințenia muncii și a înfrânării, el eră închinat ca sfânt de credincioșii din eparhie, și părerile de rău ale tuturor se îndreptară mult timp către mormântul său, pe care-l voise la Cernica, locul lui de învățatură și de pregătire duhovnicească, unde se retrăsese († April 1868). Trăind până departe în timpuri nouă pe care el nu le mai înțelegea, nici pentru a le combate, precum ar fi fost datorია sa, cruțat de dănsule, venerat pentru o vrâstă ca a sa și pentru o astfel de viață chiar și de cei mai antireligioși din noul curent apusean, care stăpâniă Statul cel nou, el încheie cu vrednicie șirul curăților călugări fără arginți, al ctitorilor de cărți și clădiri de închinare, al sufletelor de arhieriei cari o clipă nu

¹ *Correspondența lui Știrbei-Vodă*, tabla.

² V. *Bis. Ort. Rom.*, XVIII, p. 10; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 163 și urm.

³ *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 164-5. Cf. și cartea protoiereului râmnician Meletie Răuțu 1908, pentru ilustrații.

⁴ *Ibid.*, p. 165.

și-au închipuit că fapta ori gândul lor scapă de supt ochiul privighetor al lui Dumnezeu ¹.

Greul Ilarion de Argeș trebui să-și părăsească episcopia, pentru grelele sale păcate politice din 1821; Grigore Ghica făcù să se aleagă în locul fugarului dela Brașov, care nu voiă să se mai întoarcă, pe Grigorie Râmniceanul, arhimandritul Mitropoliei, care lucrase până atunci la publicarea de cărți, dar nu mai avea putința de a o face în noul său sălaș. Murind el pe vremea Rușilor, în 1828, aceștia aduseră înapoi pe Ilarion, care duse tot viața lui veche de Voltairian *frondeur*, fără pricepere pentru interesele deosebite ale neamului nostru. El a ținut, fără folos pentru cultura românească, Scaunul Argeșului până la 7-8 Ianuar 1845, când muri. După locotenența unui Samuil de Sinai (Sinadon), Argeșul căpătă în sfârșit un arhiereu în sensul vechimii evlavioase și muncitoare, pe Climent, care, «patriot dela mănăstirea Spitalului Sfântului Pantelimon», cum își zice însuși, fusese dela 1827 egumen la Găiseni, unde, după aceiași mărturie, «s'a ostenit de a făcut multe lucruri vrednice de pomenire», și anume—cum e cazul cu *Viețile Sfinților* din 1830,— «cu bani din simpriia sa, iar nu cu bani din rezervă» ². La Argeș, îl vedem pe Climent îngrijindu-se de starea dărăpănată a bisericii lui Neagoe, cu pietrele din turnuri «mișcate», învelișul spart, zugrăveala stricată, marmura de jos sfărâmată, florile de piatră căzute, și numai înțelegerii Caimacamului Alexandru Ghica-Vodă, care-i răspunse că «artisticele sculpturi și podoabe trebuiesc pipăite cu respect, și de artiști superiori», se datorește că Mănăstirea Argeșului n'a fost și ea prefăcută după modele apusene ³. Aici la Argeș eră să păstorească în sfârșit câțva timp, dela 1873 la 1875, acel Iosif Naniescu, în care pai-

¹ V. și *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 165-6, mai ales după *Bis. Ort.*, XXII, XXIV.

² *Inscriptii*, II, pp. 50-1. Moare la 7 Octombrie 1862. Dobrescu, p. 111.

³ *Domnia lui Știrbei-Vodă*, II, p. 120.

sianismul dă o ultima floare târzie de neîntinată viață și de închinare către Dumnezeu și lumina ce se revărsă de la el asupra sufletelor omenești.

Și Gherasim Rătescu, dela Buzău, ales în 1819 de dușmanii Grecilor, eră dintre Paisienii cei mai adevărați, fără să aibă însă nici învățătura lor, nici râvna lor de a răspândi lumina asupra celorlalți. După cinci ani de păstorie nulă din punctul de vedere al culturii bisericesti, el părăsiă Scaunul său pentru a se face schivnic la Căldărușani, mănăstirea de *obștejilie* care văzuse abia pe Grigorie părăsindu-și chilia de sărăcie și muncă : aici a răbdat el asprimile «shimei celei mari» până la 1844.

Un Bucureștean trecut prin obișnuita pregătire mănăstirească, Chesarie, crescut în spiritul lui Iosif de Argeș, căpătă eparhia Buzăului la plecarea spre schimnicie a lui Gherasim. O piatră de mormânt la episcopia Buzăului spune cine i-a fost mama, și inscripția e așa de frumoasă, ea oglindește așa de bine pietate fiască și credință absolută în sufletul care singur trăiește și nu se stinge în lumina desăvârșită a cerurilor, încât ea merită să fie reprodușă : «Mă întrebi, o cetitorule», dictase Chesarie, «cine sânt eu : Sânt maica episcopului de Buzău Chesarie ; zac supt această rece piatră, așteptând judecata cea mai de apoi. O vai și vai ! 73 ani am trăit : am venit, am văzut ; am plecat ; nălucă toate mi s'au părut. Și tu dar cetește și înțelege ceia ce cetești ; vino-ți în simțire, și, abătându-te dela rău, fă binele, — căci și tu mâine poimâne vei fi asemenea ca și mine ; 1839, Aprilie 1» ¹. Născut în Săliște la 1784, trecut, ca mulți tineri Ardeleni săraci din aceste sate ale mărginenilor mocani, la mănăstirile mai apropiate din hotar, poate la Ciolanul spre care se îndreptează evlavia lui, el ajunsse vătav al Mitropoliei,

¹ Inscripții, I, pp. 364-5.

apoi, în April 1826, episcop de Buzău, după ce se văzuse că Gherasim nu cugetă să se mai întoarcă din adăpostul său ¹.

Chesarie nu era un scriitor, și nimic nu ni-a rămas scris dela dânsul. Nu eră un om învățat, un cunoscător de grecește, de franțuzește, poate de latinește, ca Ilarion. N'avea, ca acesta, care a ținut o strălucită cuvântare la mormântul Mitropolitului Grigorie, darul cuvântării retorice înflorite. Nu eră nici un schimnic cu viață de sfânt prin înfruntarea tuturor suferințelor, prin înstrăinarea de toate bunurile vieții celei mai modeste, ca Râmniceanul Calinic, ori chiar ca Gherasim, pe care-l înlocuia. Dar activitatea lui inteligentă, gospodăria lui chibzuită, călugăria lui cinstită, spiritualul lui de organizație, talentul lui de cârmuire, într'o lungă păstorie de douăzeci de ani, care ținū până la 30 Novembre 1846, toate aceste însușiri fac dintr'însul o figură deslușită, puternică și dau drept celor ce l-au văzut lucrând și prezidând lucrul inițiat de dânsul a-l numi «colosală umbră», a-i pomeni «multele în puțin timp jertfiri spre gloria Domnului, patriei și eternei sale memorii», a-i privi mormântul — unde totuși astăzi i se arată craniul expus la aier liber! — ca «sacru» ².

Episcopia din Buzău a fost ridicată de dânsul din ruine, fiindu-i «turlele slăbite de cutremure» și clădirea întregă «despodobită de toată frumusețea», ba încă și prădată de eteriști în 1821. Se poate zice că el a făcut aici ceia ce făcuse Iosif la Argeș, ori Veniamin la Huși. Din nenorocire prin dărâmarea vechilor turnuri făcute la 1740 de episcopul Metodie, prin înlăturarea stâlpilor ce despărțiau pronaosul de naos, prin înlăturarea vechii catapitezme, a vechilor prizazuri dela ferești, făcute acum, spune cu mândrie însuși episcopul, «cu meșteșug arhitectoresc», prin distrugerea vechii zugrăveli, această reparație radicală, începută cu așa

¹ Hurmuzaki, X, p. 348, no. ccccxiin.

² *Inscripții*, I, p. 365, no. 5. Cf. *Viața lui Știrbei-Vodă*, II.

de bune intenții și urmată cu atâta «răvnă și grea cheltuială», a stricat cu totul vechiul caracter al Bisericii lui Matei Basarab, înoită în veacul al XVIII-lea¹. Pe vremea și prin îndemnul lui s'a făcut în Buzău și Biserica Sfinților Apostoli, pe care el o sfințiă la 1833². Mănăstirea Ciolanul a fost ridicată din nou, «din temelie» chiar, «ajutând» numai «părinții schitului», ori «pravoslavnicii creștini», la 1828³. Supt el s'au clădit și bisericile din Brăila, căpătată de Țara-Românească prin tratatul dela Adrianopol, în 1829, și alipită la episcopia Buzăului, împreună cu toată foasta raiă⁴.

În același timp, pe lângă Seminariul întemeiat de dânsul — și al cărui rost în dezvoltarea ulterioară a Bisericii îl vom vedea —, Chesarie aducea dela Neamț pe călugărul tipograf Gherontie și începea, cu dânsul și ucenicul său, Meletie, un nou șir de cărți bisericești, în înțelegere cu Mitropolitul Grigorie, de care eră, și trebuiă să fie, strâns legat. Traducerile acestuia din Ioan Gură-de-aur se publică aici în 1833, și tot în Buzău se dau *Viețile Sfinților*, nouăle «Mineie» din 1830-6, după cele nemțene și *Theodoretul* din 1840. În aceleași minunate litere, aduse din Ungaria, episcopul de Buzău tipărește, pe lângă o Evanghelie, cea de-a patra ediție a *Bibliei*, după a lui Șerban-Vodă, a lui Clain și a Rușilor, cari o publicaseră la Petersburg, de curând. E o ediție revăzută, cu anumite schimbări la un text care întrebuințează de o potrivă pe cel bucureștean și pe cel blăjean⁵.

Ucenic al lui Chesarie a fost, în sfârșit, Iosif Nanie sau Naniescu, de loc din Răzlău, în Basarabia, care, după ce primi cinul călugăresc dela Chesarie, care-i dădu numele învățăto-

¹ *Inscriptii*, I, pp. 363-4, no. 929.

² *Ibid.*, p. 363, no. 928.

³ *Ibid.*, p. 67-8.

⁴ Cf. *ibid.*, II, pp. 52-3.

⁵ V. observațiile d-lui Gh. Coșbuc, în *Viața literară* pe 1907.

lului și a modelului său Iosif de Argeș, — precum însuși primise dela Iosif numele marelui Chesarie de Râmnic, care-l formase —, ajunsese egumen la Șerbănești peste Olt¹. De aici trecu la Găiseni, fiind acum protosinghel, și găsi urmele bunei gospodării a lui Climent; și astăzi se văd acolo, în simpla biserică de sat, cu locul cotropit de brigadirii silnici ai Eforiei Spitalelor Civile, policandrul și sfeșnicele dăruite de egumenul Iosif. La București nu se mai păstrează nimic din frumoasa biserică a Sărindarului, în care acest minunat bisericăș a stat ca egumen, cu rang de arhimandrit, dela 1863 înainte, fiind și profesor de religie la liceele bucureștene și chiar, câtvă timp, director al Seminarului. L-am văzut episcop de Argeș, înviind vremurile cuvioase ale lui Iosif cele d'intăiu.

Ales Mitropolit al Moldovei la 1875, acest Basarabean, care a trăit până la adânci bătrânețe în chiliile sărăcicioase de lângă marea Mitropolie a lui Veniamin Costachi, zidită după planurile lui Gheorghe Asachi însuși și sfințită de un Rege al României, a fost, ca și marele Veniamin, cel veșnic milostiv și darnic, păzitorul cinstit al averii rămase Mitropoliei, în clădiri, odoare și odăjdii, slujitorul credincios în biserică Dumnezeuului său și, neasămănat iubitor de cultură, a fost inel de aur între bronzul vechilor timpuri de carte bisericască și fierul aspru al noii culturi laice revărsate și asupra Bisericii. Care a fost Ieșeanul, Moldoveanul, Românul cu iubire pentru legea strămoșilor săi care să nu fi vărsat o lacrimă caldă când trupul bătrânului de optzeci și doi de ani se coborâ, la 1902, călugărește, afară din zidurile bisericesti, în care el, sfânt viu, stătuse închinându-se treizeci de ani între chipurile sfinților nemuritori? O epocă din istoria Bisericii românești s'a încheiat în clipa când genele lungi albe se aplecară pe obrajii supti de viață aspră, pecetluind pentru vecie lumina ochilor vii.

¹ V. *Inscripții*, I, pp. 165-6, no. LXIV.

CAP. II.

Cultura laică și Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească.

A. ȘCOLILE NOUĂ.

Alte școli decât mănăstirile, alte cetiri decât ale vechilor volume de asceză, alt mediu decât al «fraților» din *obștejitie*, altă tradiție decât aceia care printr'un lung șir de ierarhi se urcă până la Alexandru-cel-Bun al Moldovei și până la Alexandru fiul lui Basarab al Țerii-Românești dădură, în forme prescrise de un Stat, încalcător în puterea altor doctrine de cârmuire decât ale Voevozilor, o altă generație de arhieriei Bisericii românești.

Acțiunea școlilor celor nouă trebuie urmărită întâiu.

Dacă ar fi trăit, Seminariul din Neamț, în chiliile însuflețite de Paisie, cu profesori purtând rase de călugări, ar fi pregătit clerici potrivit cu datina. Seminariul ieșean însă, nu. El avuse, încă înainte de 1821, profesori ardeleni, ca Bob, poet, nepot de Vlădică unit, fost unit el însuși, ca Vasile Pop, doctor în filosofie, autor de scriere latină asupra obiceiurilor populare românești, de bibliografie, de articole prin foile din Brașov¹; ca Mamfi și Costea, crescuți în același spirit național și laic. Ei nu-l putuseră da nici Bisericii unite, din ce în ce mai izolate, și nici Bisericii neunite a lui Moga (— 11 Octombore 1845)², care, supt conducerea seminarială a lui Gheorghe Haines, fostul preot la biserica brașovenească a Brâncoveanului³, nu găsiă legătura cu cultura timpului său și-și pregătiă preoții numai cu «cetanie curată fără opinteale sau poftirire sau rupere a cuvintelor... cu lovirea cuvântului la acțent sau oxie»,

¹ V. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I.

² Se născuse la Sas-Sebeș în ziua de 19 Novembre 1774; *Studii și doc.*, XIII, p. 181, A, no. 10.

³ *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 470.

cu «scrisoare dezvoaltă și slobodă..., priiveghind tare dascalul la aceia ca să nu despartă slogurile», cu «cathihisisul cel mic, de rost bine, din tablă în tablă», cu cetirea Apostolului, Evangheliei și Liturghiei «cu glas cuviincios», cu «patru părți ale aritmeticii», cu «cântările bisericesti și așezarea slujbelor după tipic», cu norme de creștere ca «starea cu trupul drept, părul pieptănat, unghiile tăiate, fața și mânilor spălate»¹, — educație ca aceia a vechilor noștri ucenici de mănăstire, cari totuși o dădeau și pe «grecie», învățau Octoihul tot și «seamnele psaltichiei», heruvicul, priceasna, rânduiala Vecerniei și a Liturghiei, «axioanele de preste an și aghioasele», deprinzându-se a cânta «de răsună mănăstirea», dar nesocotindu-se «îndestulați cu atâta învățătură»². «Cursușul școlii candidaților de preoție» din Sibiu nu adăugă mult la această învățătură, și puțini ieșiau înainte la venirea arhierului în paraclis, în «capelă», pe când cei mai mulți «se trăgeau la ușă» de frica ignoranței lor³. Ca la Blaj, școlarii dela Socola învățau teologie înaltă, filosofie, limbă greacă și latină, iar pe urmă toate ramurile culturii superioare religioase se introduseră în program.

Regulamentul Organic din 1832 prevede studii pentru orice preoți, și el hotăria prefacerea Seminarului într'o Academie ortodoxă ca la Chiev, cum și ajunse de fapt prin reforma dela 1839, care după dreptate-i dădu numele de «Seminaru Veniamin»⁴. Bănățeanul Damaschin Bojinca, școlar al Seminarului ortodox din Arad (dela 1822), jurist, îngrijitor al «Bibliotecii» ce apărea pentru toți Românii la Pesta, ca și urmașul său, Bucovineanul Vladimir Sohupan, vre-un ucenic de-al episcopului Isaia Băloșescu, erau oameni apușeni, în stare să conducă după cuviință o astfel de instituție. Dar calitatea inferioară a profesorilor ce se puteau avea, un preot Teodorescu, un Lupu David, un Olărescu,

¹ *Studii și doc.*, XII, p. 201; cf. p. 209, no. LV.

² *Scriitori bisericesti*, p. 28, nota 2.

³ *Studii și doc.*, XII, p. 208, no. LIV.

⁴ V. Adamescu, *Istoria Seminarului Veniamin*, București, 1904, și lucrarea mai veche a d-lui G. Erbiceanu.

un Veniamin Popescu, și chiar a celor aduși din Bucovina, cu cultură laică și fără credința în nație a Ardelenilor, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, împiedecară înălțarea unei școli, pusă totuși în așa de bune condiții materiale¹. Bojinca aduse, de alminterea, și profesori de peste munți, pe Dimitrie Stoica și pe Maramurașeanul Gheorghe Vida, călugărit ca Gherman, care începû cea d'intâiu ediție a lui Șincai². Dela 1851³, Seminariul aveà *opt* clase.

Când, pentru a satisface anume vechi prejudecăți, numărul anilor de studii și al materiilor se împuțină, doritorii de cultură dintre preoții cari făcuseră mai mult decât școlile de catehism dela episcopie sau cele organizate cu același îndreptariu prin ordin domnesc în anii '50, aveau la îndemână marea școală ieșeană a mirenilor. Cu venitul a trei moși simulse Grecilor dela Trei Ierarhi, ea se întemeiase prin Asachi, prin Săulescu, întors de la studii, și supt ocrotirea directă a lui Veniamin și a boierului Mihai Sturza. Ajun-gând Domn la 1834, Mihai făcû din această mare școală de românește Academia profană, zisă «Mihăileană», după numele aceluia care mai târziu numai, trebuiă s'o lovească, prefăcând-o acum într'un pension francez pentru nobili, în care clericii ridicați din popor nu mai aveau ce să caute. Până atunci însă, porțile Academiei erau larg deschise fiilor de preoți sau de săteni cari voiau să-și desăvârșească studiile. Iar cine voia să meargă mai departe în domenii special bisericești eră trimes de Veniamin, care păstră strânse legături cu arhieriei ruși, care purtă pe piept Ordinul Sf. Ana și care aduceă mirul din Rusia⁴, la Chiev, unde, și acuma ca și supt Petru Movilă, ca și pe vremea lui Teodor Corbea și a lui Eustatievici Brașoveanul, se află cea mai înaltă școală de «bogoslovie» a Românilor.

¹ Adamescu, *Ist. Seminariului Veniamin*, pp. 62-3.

² Erbiceanu, *Ist. Sem. Veniamin*, pp. 59, 75.

³ Urechiiă, *Ist. Școalelor*, III, p. 29.

⁴ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, și *Cron. Rom.* V. și mai sus,

CAP. III.

Biserica Bucovineană în acest timp.

A. NOII CLERICI: SCRIBANII ȘI GENERAȚIA LOR. EPISCOPUL MELCHISEDEC.

În acest amestec al «patriotismului» de acasă, al ideilor de origine romană, de simpatie pentru Apusul francez, pentru limba, pentru civilizația lui liberală, pe de o parte, cu ortodoxismul strict, pe de alta, ce se răzîmă pe nestrămătate canoane, se formă un alt rând de conducători și reprezentanți de căpetenie ai Bisericii noastre.

Doi din ei sunt fiii unui preot din Burdujeni¹, târgușor la care s'au gândit în zilele lor de mărire, dăruindu-i,—pe lângă vechea mănăstire a lui Teodor Movilă și a lui Miron Costin, stăpînită la 1785 de Grecul Anania de Sivas și zugrăvită atunci de alt Grec, Veniamin din Troia sau «Troada»², — biserica lor, care, făcută de Filaret, cuprinde mormântul lui Neofit³, și un spital de pomenire. Fiul cel mai mare al preotului Ioan, Nicclae, călugărit ca Neofit⁴ în schitul paisian Gorovei, nouă fundație a călugărilor din Neamț, veni la Iași ca preot român la Trei Ierarhi, din care arhimandritul grec trebui să plece cu vremea; el predică la Mitropolie, cu titlu oficial, încă din 1838, după ce mântuise cursurile Academiei. În acest an el îndrăznește a tipări cu litere latine — știă și italienește —, într'o orteografie îndreptată de profesorul ardelean Câmpeanu, adus la Sămınariu de Bojincea, un Catichis sau învățături de căpitenie a Bisericii ortodoxe». Cu Eftimie Murgu, Bănățean, care fusese chemat și el ca profesor la Iași, tănărul cleric merge la București,

¹ «Fiu de Levit», îl zice lui Filaret un articol de ofense publicat în «Bucovina», no. 29.

² *Sate și mănăstiri*, p. 6.

³ *Ibid.*

⁴ V. Erbiceanu, *Neofit Scriban*, «in Bis. Ort.» pe 1888.

ca să urmeze cursurile dela Sf. Sava. Intră în conflict, el, preot care traducea pe Lucian—tradus însă și de alți clerici, înainte de dânsul —, care cetia francezește, admiră pe Voltaire ca și «filosoful» Mitropolit Gheuca, și făcea versuri naționaliste—cu Filaret Beldiman, reprezentantul vechii școli paisiene, ba chiar cu Mitropolitul. Fù închis la Neamț, unde se credea că se poate pocăi mai bine. În surgun, face școli, la Folticeni, la Neamț chiar, unde îndreaptă manuscriptul *Pidalionului*, ca să se îmbuneze cu «stăpânul»¹. În 1846 el eră paroh la Sf. Vasile din Iași și director al școlii mirenești inferioare din Trei Ierarhi, în care calitate, precum și în aceia de profesor la Seminarium, el scrie cărți de școală. Mai târziu a fost unul din luptătorii pentru Unirea Principatelor². Biruitorii, pentru cari luptase cu o neobișnuită energie, îl făcură episcop titular de Edesa și locțiitor al Argeșului, unde înlocuia pe un strict călugăr fără amestec în politică și fără idei conducătoare luate din Apus, Climent (—1865). În lupta pentru organizarea canonică a Bisericii României, luptă de care va fi vorba în deosebi mai departe, el fù numit episcop al acestei eparhii, dar, supt înrâurirea fratelui său poate, el refuză cărja care i se întindea cu simplu decret domnesc. Într'o serie de lucrări, el combătù întreaga politică religioasă a lui Vodă Cuza³. În «Duplul paralel între Bisericile ortodoxe și confesiunile apusene» (1852), a reprezentat punctul de vedere strict ortodox față de unii tineri indiferenți supt raportul confesional, iar în «Istoria Mitropoliților Moldovei» (Paris, 1857) îndrăznise a se atinge de puncte grele din istoria Bisericii naționale. A tradus din nou *Mărgăritarele lui Ioan Gură de aur* și a compus *Cuvinte bisericesti* (București, 1868), ba chiar o *Călătorie la Pământul Sfânt* (*ibid.*, 1875). A

¹ V. și *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 176-8.

² V. broșura sa *Unirea și neunirea Principatelor*.

³ Titlurile broșurilor și la Dobrescu, *o. c.*, pp. 124-5.

mai scris *Epistolii* (1843) și *Invățături*. A murit retras în Burdujeni, unde stătuse dela 1872 la 1884¹.

Fratele lui Neofit, Vasile (n. 1811), școlar al lui Bob, începù ca profesor laic al Academiei, scriind o retorică, o gramatică franceză, o geografie². În 1838, e trimis la Chiev pentru studii teologice; aici îl face călugăr, în 1841, Mitropolitul Filaret, cu un an înainte de a-și isprăvi studiile supt auspiciile lui A. A. Stourdza, ale cărui opere mistice le traduce, după Efrosin Poteca, în același timp când pregătește, întâia oară după Petru Maior, cu gânduri «patriotice», o «Istorie Bisericească a Românilor»³, care, redactată în rusește, se păstrează într'un manuscris de «400 de coale»⁴. Ca egumen al Socolei, el stă în fruntea Seminarului până la 1848, când, el fiind socotit om primejdios, iar Seminarul o pepinieră de revoluționari, Filaret fù izgonit, numărul claselor reducându-se la patru. Supt revoluționarul Domn Grigore Ghica el alcătuieste o lege prin care clerul moldovenesc ar fi căpătat, pe lângă seminarii eparhiale, un mare Seminariu central, cu un curs de gimnaziu, și o Facultate, o Academie ca aceia în care învățase el. Nu izbuti să o realizeze, dar conduse cu destoinicie, împodobit și cu titlul de arhiepiscop Stavropoleos, seminariul, până în epoca Unirii. Atunci purtă lupta canonică lângă fratele său, refuzând a fi episcop împotriva canoanelor.

Din seminariul lui Filaret și al lui Neofit Scriban au ieșit un mare număr de tineri preoți cari puteau stă pe aceiași treaptă a culturii cu mirenii cari făcuseră studii mai bune. Să amintim pe frații Erbiceanu, dintre cari unul, Gheorghe,

¹ V. asupra-i și D. Lascar, *Neofit Scriban*, teză de licență, București, 1898. Cf. articolul arhimandritului Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, pp. 917-8.

² *Ist. lit.* citate, I, p. 174. Cf. teza păr. C. Vasilescu despre el.

³ *Ist. lit.* citată, I, p. 178; Hurmuzaki, *Supl. I*, vol. IV, p. 228.

⁴ Cf. Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, p. 948.

eră bun cunoscător de grecește, iar cellalt, d. Constantin Erbiceanu, fost profesor al Facultății de teologie din București și membru al Academiei Române, a îmbogățit prin nenumărate contribuțiuni documentare cunoștința trecutului nostru bisericesc; apoi pe Ioan Mandinescu, autorul unei Istorii Universale foarte prețuită pe vremea ei. Prin Socola a trecut Ghenadie Enăceanu (n. 6 Februar 1837 în Iași), care călători pentru completarea studiilor, la Atena, — dela constituirea Regatului grecesc, începe a fi și ea cercetată de teologi — și la Chiev, fù profesor de grecește la seminariul Statului în București, apoi director la Seminariul «Nifon», profesor la noua Facultate de teologie din Capitala Regatului român, în sfârșit, dela 1887, episcop la Râmnic, unde gospodăria sa a lăsat urme. El a scris, pe lângă cărți de școală, și un număr de studii istorice folositoare, despre Petru Movilă mai ales, și a păstrat, în vizitațiile sale ¹, multe inscripții de peste Olt. E editorul «Condicii sfinte» oltene și tipăritorul multor documente din colecția, foarte bogată, pe care și-o alcătuiuse și care se află astăzi la Academia Română († la Neapole, 14 Ianuar 1898) ².

Încă un episcop muntean ieși din școala Scribanilor: Iosif Bobulescu, tot din Burdujeni (n. 15 Decembre 1818), preot însurat cu nepoata lor; profesor la Seminariul Socola pe vremea Unirii și tovarăș de luptă al lui Neofit și Filaret; arhiepiscop de Sivas, egumen la St. Spiridon din Iași, dela 1880 episcop al Râmnicului — deci înaintașul direct al lui Ghenadie; retras la 1886 și mort patru ani mai târziu.

Să adăugim pe protosinghelul Teoctist Scriban, profesor, până la 1856, la același Seminarium, pe Romul Scriban, al cărui nume chiar e o proclamație de naționalism cu bază romană,

¹ *Vizite canonice, însoțite de note istorico-arheologice*; București, 1892

² V. C. Erbiceanu, în *Bis. Ort.* pe anul 1889; Ruțu, *Geografia ecleziastică a județului Vâlcea*, p. V. și urm.

redactor la «Dacia Română» prin anii '60, un August Scriban, un Ghenadie Șendrea¹, un Marchian Folescu, egumen la Coșula și întemeietorul celei mai vechi și mai bune școli primare din Botoșani², — cum se vede, tot clerici din părțile de sus ale Moldovei, în apropierea Bucovinei.

Acolo însă bunul episcop Isaia Băloșescu, născut în Putna și crescut în școala de mănăstire de acolo, egumen al Dragomirnei în 1793, apoi al Putnei, iar dela 1823 episcop, făcând în adevăr un «Institut teologic» la Cernăuți și un «seminariu» superior — și Veniamin trimise acolo pe la 1826, pe «tânărul Iordachi», dându-l în seama episcopului și a superiorului dela Seminariu, Ardeleanul Melchisedec Lemeni³, — dar nu știu să-i insuflă acel pronunțat spirit național care a făcut mărirea Seminariului moldovenesc din Socola⁴. Iar urmașul său, Eugeniu Hacman (n. 1793), nepotul egumenului de Dragomirna, student la Viena, unde învăță românește pe viitorul Împărat Ferdinand, călugăr la Carlovăț (1823), profesor la «Institut» și, la patruzeci și ceva de ani, episcop în locul simplului său predecesor, a fost un organizator de școli românești cu caracter confesional — ca în Ungaria —, un Român militant, care a introdus limba sa în locul celei latinești în școala cea înaltă de teologie. Dar nu poate fi vorba de un rol al lui, care să se poată compara cu acel jucat de frunțașii generației patriotice a clerului din Principate, și mai ales din Moldova⁵. Iar, cât despre politica pe care a urmat-o în organizarea bisericăscă a Românilor din monarhia vecină, aiurea se cuvine a o înfățișa și a o judecă din punctul de vedere na-

¹ V. Neofit Scriban, *Cuvânt la înmormântarea episcopului Ghenadie Șendrea*, Iași, 1861.

² Botușănenii i-au închinat după moarte o broșură, azi foarte rară.

³ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 415-6.

⁴ Tarnavski, în *Enciclopedia Română*, I, p. 377; v. și Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 464-6, 473-4.

⁵ Cf. Sbiera, *ibid.*, II, pp. 639-40.

țional, permanent și ireductibil, — căci de un punct de vedere canonic ortodox nu se poate vorbi la niște episcopi cari dela început până la sfârșit au mers după indicațiile Statului.

Dar cel mai însemnat dintre clericii formați în noul mediu național, care avea legături însă cu Rusia, prin Paisie însuși, prin înaintașii săi din veacul al XVIII-lea, și, de curând, prin Veniamin, — e Melchisedec.

Și el un fiu de preot, din părțile Neamțului, unde dragostea pentru călugărie eră de vre-o jumătate de veac în inima tuturor tinerilor de prin sate cari se credeau chemați la altă menire decât lucrul câmpului. Născut la 15 Februar 1823¹, în casa, binecuvântată cu unsprezece copii, a parohului Petru Ștefănescu din Gârcina, Mihail învăță la școala Sf. Ioan, apoi la a Trei Ierarhilor din Piatra vecină, biserică nouă, făcută în cursul anului 1837 și sfințită numai târziu, peste zece ani, de Iustin al Edesei, care a mai fost pomenit; iconomul Vasile Ștefănescu, care se îngriji de zidire, poate să fie o rudă a preotului din Gârcina². La 1834 intră în Seminariul Socolei. Îl părăsește pentru a fi dascăl de sat în Șerbești, pe moșia Cantacuzinilor din ramura lui Ioan Canta cronicarul, care e și ctitorul din nou al bisericii, — plină până astăzi de bune cărți din veacul al XVIII-lea³, împreună cu un *Tipicon* care fû dat satului de însuși Mitropolitul Veniamin. Mihail Ștefănescu se întoarce apoi la Seminaru după înmulțirea claselor acestuia, și la 1843 el eră profesor la această școală înaltă a clerului moldovenesc. La 1848, după câteva luni de surgun în mănăstirea Neamțului, unde, adevă, ar fi fost trimis în vederea întemeierii unui seminaru⁴, el pleacă la Chiev, ca odată

¹ V. C. C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec*, București, 1908, p. 1, nota 1.

² V. *Inscripții*, II, p. 24 no. 50.

³ Cf. Melchisedec, *Notițe*, pp. 132-3; *Inscripții*, II, p. 233 și urm.

⁴ Diculescu, pp. 7-8.

dascălul său, Filaret Scriban, și cu același sprijin al puternicului Alexandre de Stourdza; în trei ani iea titlul de magistru în teologie, pe care numai Filaret îl căpătase până atunci; ca și acesta, e făcut călugăr de Filaret al Chievlui. Se întoarce la catedra sa, și la 1852 Mitropolitul Sofronie, care urmase vicariului Mardarie de Apamèa, îl numește protosinghel. Trece la Huși ca să conducă Seminariul început de Meletie Istrati la 1856, când capătă și rangul de arhimandrit. Rămâne și după moartea lui Meletie, pe care-l plânge pentru peirea înainte de vreme, pe urma amărăciunilor produse de politica nenorocită a fratelui său; e acum pe lângă Ghenadie de Tripole, Șendrea, care ține locul de episcop; capătă dela acesta, dela ministrii Dimitrie Cantacuzino și Mihai Racoviță, îmbunătățiri la Seminarium¹. În 1860 e ministrul de Culte al lui Kogălniceanu, dar numai trei zile, Adunarea nevoind a suferi ca «un călugăr» să stea pe banca ministerială². Dela 1862, după Șendrea, ține el, tot cu titlul de Tripoleos, locul de episcop, iar la 1864 e numit titular la Dunărea-de-jos.

Deprins din Rusia să asculte de voia stăpânului țerii și cunoscând din studiul istoriei bisericești a Moldovei, cu care se ocupă de un timp, dese amestecuri ale Domnilor în rosturi religioase, care după canoane nu-i puteau privi, el nu protestă împotriva tiraniei necanonice a lui Vodă-Cuza. Ajunge episcop la Roman în 1879.

Aici a trăit el treisprezece ani († 16 Maiu 1892), în vechile chilii dărâmate de lângă biserica lui Rareș, fără a se plânge de îngustimea traiului său, nici a-și cere clădiri mai potrivite și cu demnitatea lui de episcop și cu valoarea lui personală. Îmbrăcat simplu, străin de lumea mireană a claselor mai înalte, purtând cu mândrie veșmântu-i roșietec de șaiac mănăstiresc, Melchisedec a dus o viață care poate fi un exemplu oricui. Odată a mers în Rusia, cu o misiune

¹ Cron. Hușilor, I, pp. 458-60.

² Diculescu, pp. 42-3.

a principelui Carol, pentru a încredința pe cei mari de acolo cât de falsă e calomnia că România e o țară prigoitoare de ortodoxie, care-și pregătește trecerea la catolicism (1868)¹. Motive de partid l-au ținut de-o parte de Mitropolie.

Opera lui Melchisedec se ține întâiu în domeniul științei teologice. Pentru Seminarul dela Huși prelucrează el, după izvoare rusești, o *Liturgică* (1853), un *Tipic* (1854), o nouă *Teologie dogmatică*, la 1855, apoi o *Scurtă introducere în științele teologice* (1856), în sfârșit, după cererea lui Meletie Istrati, *Catehismul ortodox* (1858). A publicat în 1860 o *Introducere la Biblie*, la 1863 o *Teologie pastorală* și la 1883 *Cuvinte* ale Sf. Ioan Gură de Aur. Dela un timp însă, studiile de istorie a Bisericii românești îl câștigă, și el dă pe rând prețioase documente, cu note archeologice și lămuriri într'un stil limpede și lipsit de orice pretenții, în *Cronica Hușilor* (1869) și *Cronica Romanului* (1875), la care voiă să adauge o *Istorie a Mitropoliei*, rămasă în manuscris, precum și, de sigur, *Istoria episcopiei Rădăuțului*. Vizitațiile și le-a întrebuințat pentru a strânge inscripții de biserică și mănăstiri, care alcătuiră volumul său de *Notițe istorice și archeologice*. E editorul unei părți din opera lui Țamblac, căruia i-a închinat un studiu. Ca membru al Academiei Române, el a publicat în *Memoriile ei* inscripțiile bucovinene, pentru întâiași dată într'o formă corectă, și, trecând în domeniul istoriei bisericesti muntene, a tratat părți dintr'insa în biografiile lui Antim (1886), lui Filaret al II-lea și lui Dionisie Romanò de Buzău. Atenția lui s'a oprit în sfârșit și asupra legilor străine care au avut credincioși pe pământul Principatelor, și acțiunea catolicilor, a calvinilor, a unor secte ortodoxe rătăcite, ca Lipovenii, au aflat în el un cercetător destul de obiectiv. A scris și o lucrare de polemică, «Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe

¹ Cf. Dobrescu, în *Conv. lit.* pe 1907, și mai ales Diculescu, *Un epizod diplomatic*, 1907 și o. c.

în România»¹. Mai puțin fericit a fost cu încercarea lui de a introduce neologisme în cărțile liturgice, pe care le revizui².

Activitatea lui Melchisedec a provocat emulație în rândurile clericilor înalți ai României. Ghenadie Enăceanu și-a dat silința de a se ține de colegul său în Episcopie. Iar, după Ghenadie, episcopul de Râmnic Atanasie, Moldovean din părțile Vasluiului, a crezut că nu se poate serbă, din parte-i, mai bine jubileul regal din 1906 decât dând, cu ajutorul celor mai bine înzestrați dintre cei ce-l încunjură, o foarte bună carte cuprinzând «Istoricul eparhiei Râmnicului»³.

B. SEMINARIILE MUNTENE.

În alte împrejurări se dezvoltă noua viață de cultură a clerului în Țara-Românească.

Aici seminariile superioare prevăzute de Regulamentul Organic se întemeiază încă de pe vremea lui Alexandru Ghica, cel d'întâiu Domn al noului regim. Într'un timp când în toate ramurile învățământului se căutau profesori ardeleni, când Damaschin Bojinca eră adus pentru a da o nouă viață Seminariului din Socola, se înțelege de ce școlile de preoți ale Muntenilor începură și ele cu directori, catecheți și profesori în mare parte de peste munți. În Seminariul din București, care-și deschise cursurile la 2 Septembrie 1836, puțin timp după moartea Mitropolitului Grigorie, fû numit «profesor primariu» Nicolae Bălășescu, mai târziu călugărul Nifon (intră la Cernica, înainte de a plecă din nou «dincolo», pentru un rol în revoluția dela 1848), dela Hașag în Ținutul Sibiului. Acest autor al celui mai bun

¹ V., pentru lucrările lui inedite, Diculescu, *o. c.*, pp. 97-8, 119-21, 123 și urm.

² V. Ghibu, *Limba cărților bisericești*, Sibiu, 1905.

³ V. Kalinderu, *Discurs de intrare la Academia Română*.

dictionariu latin-român, din nenorocire neisprăvit, eră ajutat de Zaharia Boerescul, profesor de teologie dogmatică și pastorală și de limba latină, — și el, după cât se pare, tot Ardelean¹. Eră vorba pe atunci și de o publicație religioasă a lui Bălășescu, care e cunoscut și ca un bun cuvântător².

Seminariul Mitropoliei muntene aveă numai patru clase și eră așezat în chiliile vechii tipografii dela Antim, unde stătü până la 1840; în 1842 i se face loc în acelea dela fundația Banului Mihai Cantacuzino zis Măgureanul, clădită la 1756 de egumenul Sărindarului, Sofronie, la «Schitul-Măgureanului»³. Încercările de a-l așeză statornic, într'o clădire proprie, nu izbuliră; supt urmașii lui Bălășescu, școala aveă, pe la 1850, vre-o sută de interni, afară de externii și de simplii «candidați ce se hirotonisesc după grabnice trebuințe» —, aceștia alți cinzeci⁴. O îndreptare se aduse numai în Domnia lui Vodă Știrbei, când, după ocupația străimă, Seminariul se deschise solemn, cu 50 de școlari, la 24 Maiu 1851, dar numai cu două clase⁵. Veniamin Catulescu eră «inspector» în 1852⁶; Ardeleanul Dionisie Romanò, director și profesor de religie, în 1855⁷.

La Râmnic, pentru Seminariul «preparandial» al lui Neofit se începură lucrări încă din 1835, potrivit cu legea din 2 Novembre 1834; ele se mântuiră numai în 1837, și la 8 Novembre — un an mai târziu decât la București — încep cursurile, cu 30 de școlari interni și numai doi profesori. Unul din ei, cel de căpetenie, eră vice-protopopul de până atunci al Brașovului, Radu Tempea, care-și ziceă Tempian, adus anume pentru aceasta în țară. Tempea eră un bun

¹ V. *Gazeta Transilvaniei* pe 1838, p. 38.

² V. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 288.

³ *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 401. Pentru biserică, v. *Inscripții*, I, pp. 297-8.

⁴ *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, c.

⁵ *Vestitorul românesc* pe 1851, no. 43.

⁶ *Ibid.*, pe 1852, la no. 89; cf. no. 55.

⁷ *Ibid.*

cuvântător, și el a tipărit discursurile sale «la sfințirea steagurilor Terii-Românești» (1834) și la deschiderea Seminarului (1837); cel ținut la examenul școlarilor săi în 1845 a rămas în manuscris. Mai e cunoscut prin prelucrarea sa *Oglinda statului politicesc și bisericesc*, apărută când era încă la Brașov, în 1835; și prin opera sa de *Pravilă manuală* din 1844¹. La 1844 el era încă «inspector și profesor al teologiei morale»²; peste un an se retrăgea la schitul argeșean Flămânda, unde a și murit. Pe lângă acest Brașovean, dintr'o vestită familie de cărturari și înfletit de cele mai frumoase sentimente pentru neamul său, întâlnim și un preot, Vasile Teodorescu, căruia i se zice «Ardeleanul»³. Și Ioan Procopie, al treilea profesor, e Ardelean. Seminarul a fost mutat, după focul din 1847, la Craiova, apoi după «revoluție» (1851) în mănăstirea Bucovăț, a doua oară în Craiova, până ce episcopul Calinic îi făcu din nou locul în Râmnic.

La Buzău, Ardeleanul Chesarie chemă pentru Seminarul pe Gavriil I. Munteanu, un văr al profesorului Florian Aaron. Munteanu, născut în Vingard, la 1812, fu profesor poate dela deschiderea școlii, în ziua de 15 August 1836, cu douăzeci de candidați la preoție. Era și un bun scriitor, cu dorință de a folosi nației și Bisericii prin cărți; el, care a tradus «Patimile lui Werther» (1842), e și traducătorul unor *Meditații religioase* în două volume (1833-42), al unei nouă versiuni din «Urmarea lui Hristos» (1845), al unui manual de «Sinoptică» (1846). Tot prin inițiativa lui, Episcopia începe a tipări *cea d'întăiu foaie bisericească* în românește, «Vestitorul bisericesc», «foaie religioasă și mo-

¹ V. *Istoria eparhiei Râmnicului*, p. 287 și urm.; Baiulescu, *Monografia comunei bisericești gr.-or. române. a Sfintei Adormiri din cetatea Brașovului*, Brașov, 1898, p. 122.

² Cf. și *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 294, nota 1.

³ *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 290.

rală», care a dat, pe lângă materiale amestecate, și cuvântări ale lui Ilarion de Argeș și Poteca ¹.

La această publicație tovarășul lui Muntean era un cleric de obârșie din Săliște (n. 1806), care trecuse și prin mănăstirea Neamțului, prin tipografia lui Clineanu și Topliceanu, prin școala dela Sf. Sava și prin cămările episcopului Ilarion, și aici la Buzău se îngrijiă de Seminarium ca și de tipografie, Dionisie Romanò ². Profesor încă din 1832, el își țină locul până în 1842, când, înainte de moartea lui Chesarie — și Munteanu părăsi Buzăul trecând la Râmnic, în 1845 ³ — el trecu la Seminarium Mitropolitului, ca director, post pe care-l avu până la Revoluție. Încă înainte de 1845 el scrisese *Catihisul* și alte cărți de școală pentru seminarii, cărți pe care le complectară apoi doi Bucureșteni, Anton Pann, cunoscutul scriitor al poporului, prin cărțile sale de cântări după sistemul nou, *Anastasimatarium* și *Teoreticonul*, și Alexandru Geanoglu Lesviodax, prin *Istoria bisericească pe scurt*, tălmăcită din grecește, cu multe și însemnate adausuri, și după documente, privitoare la eparhiile românești muntene și la Mitropolia Moldovei, precum și cu extrase din *Condica sfântă*. După 1848, Dionisie începă să dea la lumină «o mică bibliotecă religioasă și morală, adunare de rugăciuni» ⁴, în care se află traduceri de un Ilie Benescu, un Pleșoianu. Tot odată, din însărcinarea Mitropolitului Nifon, el tipărește, un an de zile, a doua revistă pentru preoți, *Ecoul ecleziastic* ⁵. Stătă un timp la mănăstirea Sadova, și apoi merse înapoi la Neamț, unde avu, câtvă timp, și stăreția și de unde fu scos samavolnic de Guvern, la Septembrie 1856. Supt Cuza-Vodă e loctiitor de Buzău, în locul ștersului Filoteiu, — urmașul lui Chesarie, și Ardelean ca și acesta —, pe care Mi-

¹ *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 287-8; Ghibu, în *Telegraful român*, LIV, pp. 397-8.

² *V. Inscriptii*, I, p. 365 no. 933.

³ *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 290.

⁴ *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 100.

⁵ *Ibid.*, p. 54; cf. asupra lui, teza d-lui Gh. Popescu.

nisteriul îl înlătură pentru nebbie (a murit la 16 August 1860 numai ¹). Numit la Huși ca episcop, el trece la Buzău, unde a răposat la 1873.

Dionisie, care a strins și o mare bibliotecă, ce se păstrează astăzi la Academia Română, a lăsat un mare număr de manuale, care se pot pune alături cu ale lui Melchisedec; a tradus *Confesiunile* Sf. Augustin, strălucitul *Geniu al Creștinismului* de Chateaubriand, două lucrări călugărești, *Manialul adevăratului religios*, *Mângâietorul celor întristați, celor bolnavi și celor bătrâni*, — din franțuzește se pare, ca și cărțile lui de școală. Unionist ca și Filotei, adânc iubitor de neam, ultimele lui cuvinte nu cuprind rugăciunea sufletului ce se desface din legăturile sale, ci această singură cerere către Dumnezeu: «Doamne, nu pedepsi România după păcatele fiilor ei»; aceste cuvinte sânt săpate și pe mormântul său ².

Din aceste seminarii muntene, cu cele patru biete clase ale lor — seminariul metropolitan cu șapte clase, prevăzut de legea din 1847, nu se întemeie decât în vrerea noastră —, cu gospodăria lor slabă ³, nu răsări o asemenea pleiadă de clerici culți, patrioți, conștienți de acei din Moldova. O singură personalitate mai însemnată și mai distinsă iese din ele: acel Atanasie Stoianescu, din București, fost paroh la capela ortodoxă din Pesta, director la Seminariul din Râmnic, egumen la Sadova și Flămânda, pe care Neofit voia să-l aresteze la 1848 pentru amestecul în Revoluție ⁴ și care, scăpând de această urgie arhierască, ajunsese el însuși arhieru Troados la 1859, apoi, în 1865, episcop necanonic, trecător, la Roman, iar la 1873 statornic și canonic episcop

¹ *Inscripții*, I, p. 366, no. 934.

² *Ibid.*, p. 365, no. 933.

³ Un scandal la Buzău supt Filoteiu, în *Viața lui Știrbei-Vodă*, pp. 102-3.

⁴ V. *Cuvântul Adevărului* pe 1908.

de Râmnic: el a fost acela care, cu trei ani înainte de moartea sa — e îngropat ca un Paisian, la Cernica —, a binecuvântat oștile României nouă, care la Corabia treceau Dunărea spre biruință ¹.

PARTEA A III-A

AMESTECUL STATULUI ÎN BISERICĂ

DIN ROMANIA

ORGANIZAREA ȘI ALCĂTUIREA DEFINITIVĂ

A BISERICILOR ROMĂNEȘTI

DE PESTE HOTĂRELE ROMÂNIEI ÎNCHIEIRE

¹ *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 166-7.

CAP. I.

PARTEA A XI-a.

AMESTECUL STATULUI ÎN BISERICA
DIN ROMÂNIA.

ORGANIZAREA EI. ALCĂTUIREA DEFINITIVĂ
A BISERICILOR ROMÂNEȘTI
DE PESTE HOTARELE ROMÂNIEI. ÎNCHEIERE.

CAP. I.

Lupta și înfrângerea Mitropolitului Veniamin.

Cu acești oameni, atâția dintre ei foarte luminați, unii bine înzestrați sufletește, și toți — afară de acel Neofit care, urând Revoluția dela 1848, a fost silit să o servească, a trădat-o, i-a prigonit afiliații, pentru ca pe urmă să cadă tot pentru păcatele sale revoluționare (27 Iulie 1849) —, desăvârșiți patrioți în cel mai vechiu și mai frumos înțeles al cuvântului, Biserica românească ar fi putut lua un nou avânt și scrie un bogat capitol în istoria timpurilor nouă. Ceia ce a împiedecat-o dela aceasta, a fost amestecul Statului, care, dela Chiselev până în timpurile de azi, a luat-o în stăpânire, une ori încetul cu încetul, alte ori prin lovituri mari neașteptate, smulgându-i pe rând moșiile, averea cealaltă, drepturile, autonomia sprijinită pe canoane, cultura proprie, școlile speciale, autoritatea și prestigiul, urmând întru aceasta, când exemplul Rusiei cu Biserica robită, când al Apusului, cu Biserica pe alocuri cu totul izgonită afară din viața oficială, după ce însă i s'au luat mai toate mijloacele care-i pot îngădui să se ție de sine.

Acest proces de intervenție, încălcare și aservire, de care nu sânt vinovați oamenii, adesea plini, dacă nu de credință și de cunoștințele necesare, măcar de bunăvoință, ci curente generale, ideile europene, și nu mai puțin exemplul situației Bisericii neamului în provinciile românești pierdute, — rămâne să-l studiem în dezvoltarea lui.

Mitropolitul Veniamin pare să fi avut și o concepție superioară despre drepturile sale, despre chemarea sa ca șef al Bisericii. Din corespondența sa cu Sofronie de Huși, îl vedem luând dela sine hotărâri în chestiile cele mai însemnate privitoare la dânsa. El hotărăște, fără să mai întrebe pe cineva, aducerea mirului dela Chiev¹, el dă norme în caz de despărțenie, înlăturând vechiul sistem al «cărții» prin care pe cale de contract privat un soț putea îngădui pe celalt să plece²; el se pronunță pentru botezarea din nou a neortodoxilor cari se convertesc, — veche discuție rezolvită astfel în trecut —, sau, dacă se împotrivesc, măcar ungerea cu mir și postirea după norma răsăriteană³; el oprește — după porunca din Constantinopol însă — căsătoria «sudiților», a supușilor străini, cu pământeni⁴; el caută să aducă la ortodoxie secta rusească a scopiților⁵; el prevede ca un bărbat însurat sau o femeie măritată cari voiesc să meargă la mănăstire, să facă trei ani de încercare⁶; el caracterisește pe preoții cari cunună pe cei înrudiți de sânge⁷, și pe preoții cari ieau chezașie asupra lor⁸. El poruncește episcopului să nu facă speculă cu schimbarea antimiselor pe la bisericile de sate⁹, și micșorează prețul lor.

Când egumenii greci, din neamul vinovat de trădare, sânt scoși din țară, cum ceruse și o partidă dintre boieri¹⁰, — se oprî și publicarea scrierilor Sf. Vasile și Grigorie, cu comentariile profesorului Vardalah, cum se îndatorise prin

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 437. La 1823 el se cerea din Constantinopol, ca și dezlegarea în unele cazuri canonice; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 402-3.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 431.

³ *Ibid.*, pp. 428-9.

⁴ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 259.

⁵ Melchisedec, *o. c.*, pp. 431-2.

⁶ *Ibid.*, pp. 435-6.

⁷ *Ibid.*, p. 435.

⁸ *Ibid.*, pp. 427-8.

⁹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 274.

¹⁰ Cf. Hurmuzaki, X, p. LXIX și urm.

contract Mitropolia ¹, — Veniamin numește pe egumenii cei noi, români, ai mănăstirilor închinată ² și pe preoții-ekonomi dela bisericile din orașe care fuseseră până atunci puse în rândul mănăstirilor. El alcătui singur regulamentul cel nou de viață călugărească în cuprinsul lor, hotărând să fie acolo un duhovnic, un diacon, doi cântăreți, un «paraclisiarh», un «prescurariu», un chelar, pe lângă slugi ³, introducându-se și slujba ca «a mănăstirilor care sânt cu sobor de părinți» și orânduindu-se «panahizi sau pomeniri» pentru ctitori, oprindu-se orice împrumut, orice cheltuială neînvoită de Mitropolie, închizându-se porțile mănăstirii pentru locuitorii ei, oprindu-se călugării de a lua prin sate rostul preoților de mir ⁴.

Orice încălcare din partea Guvernului întâmpină împotrivirea lui. Astfel de încălcări încep încă supt regimul turcesc din 1821. Astfel Caimacamul Ștefan Vogoridi, strâns de nevoia ocupației turcești, porunci lui Meletie de Huși, locțiitor de Mitropolit, să adune veniturile Scaunului metropolitan, pentru a le da ca ajutor țerii, cum se ceru și episcopilor; tot atunci se luă și jumătate din venitul mănăstirilor neînchinată, scutindu-se *obștejițiile* cele mari: Neamțul, Secul, Agapia și Văratecul. Moșiile Mitropoliei fură arendate la mezat, în cursul aceleiași an greu, 1822 ⁵; Meletie fû silit chiar să facă împrumuturi pentru a scăpa țara de nevoile întreținerii Turcilor ⁶. Clerul fû supus unei dăjdi pentru *ajutorul* Cărmuirii strămtorate ⁷, dar nu «zapciindu-se» prin dregători mireni, ci prin oameni arhieresti. Dela mănăstirile închinată, trecute, cum văzurăm, în seama

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 281-2, 433-4.

² *Ibid.*, pp. 262-3, 264 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 265-6.

⁴ Cf. și *ibid.*, p. 434.

⁵ *Ibid.*, pp. 239, 242.

⁶ *Ibid.*, pp. 244, 399-400.

⁷ *Ibid.*, pp. 247, 254.

«durelnicilor» egumeni de țară, se luă cea mai mare parte din venit, lăsându-li-se numai un «analogon»—deocamdată pe doi ani, — de o treime, pentru ținerea în bună stare și pentru reparațiile de nevoie¹. Veniamin se plânse la 1825 în ceia ce privește felul de administrație, de către Stat, a moșiiilor, pe care acesta înțelegea, și supt noul Domn Ioan Sandu Sturza, să le exploateze pentru trebuințele sale. Grija lor se dase în adevăr unei comisiuni din care făcea parte Mitropolitul cu doi mireni, Gheorghe Buhuș și Dumitrachi Ghica², și se adăugîă că «sarcina trebuințelor ce are Prea Sfinția Sa Părintele Mitropolitul, nelăsându-i vremea de a stă devalma lucrătoriu împreună cu boierii rânduîți», i s'a cerut a numi un înlocuitor, pe egumenul Isaia Giușcă, dela Socola³, și aceasta împotriva socotinței clerului înalt și a boierilor că trebuie un comitet la Mitropolie, alcătuit din doi boieri, dar și din Mitropolit, din toți episcopii, «fără de nicio amestecare particularnică sau a Domniei», păstrându-se la Mitropolie și partea pentru «întrebuințări a pământului, ca în sânul patriei, spre a se cheltui după anafora zisului comitet»⁴. Nu odată el, a intrat în conflict cu Domnia supt acest nou stăpânitor⁵.

Când Rușii ocupă țara în 1828, ciocnirile între autoritatea politică și Biserică nu încetează, ci cresc, noii cărmuitori fiind deprinși de acasă dela ei cu stăpânirea prin ucazuri și reglemente a eparhiilor și a mănăstirilor supuse cu totul Țarului-Patriarh. Veniamin porunci ca oamenii bisericesti să se îndrepte mai întâiu către el și apoi către Guvern, ca «analoghia», partea ce revenia clerului la chel-

¹ *Ibid.*, p. 264 și urm.

² *Ibid.*, p. 405.

³ Cf. și *ibid.*, p. 406 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 208.

⁵ Sturza a îngăduit lui Veniamin mănăstirea Floreștii pentru a pune acolo maice; *ibid.*, pp. 452-6 și a dat bani pentru facerea Mitropoliei celei nouă.

tuiala cărăturilor pentru oaste să se hotărească de autorități de față cu protopopii sau, cum se zicea acum, *protoierei* — cari aveau, într'o organizare mai complicată, după cea rusească, a Bisericii, supt ei pe *proestoși* sau blagocini¹ — și preoții să nu primească astfel țidulele de plată decât dela superiorii lor². Nu se dădù ascultare cererii generalului prezident Palin de a se strămută afară din Iași cimitirul, pentru motive de sănătate și «bună polițienească orânduială»³. Va fi fost silit însă a urmă «invitării» lui Palin de a face milostenii săracilor de ziua Împăratului, ba chiar de a strânge bani pentru statuia lui Caramzin⁴.

Pentru averile mănăstirești închinată se numi altă comisie mixtă, în care exarhii Atosului, Ierusalimului și Sinaii stăteau lângă Teodor Balș și Costachi Conachi poetul⁵ și lângă doi arhierii ai țerii, numiți de Mitropolit, și cea d'întăiu grijă a Rușilor fusese a declară că drepturile de proprietate ale Sfintelor Locuri sânt restatornicite⁶, potrivit și cu firmanul pe care-l căpătaseră la 1827⁷, dar pe care Domnii, înțeleși cu Turcii, nu-l observaseră⁸; prisosul rezultat din exploatarea moșilor treceă în păstrarea băncii din Odesa⁹. În sfârșit, lui Chiselev îi revine îndoielnicul merit de a fi voit să prefacă întâia oară mănăstirile de rugăciuni și cultură ori artă bisericească în adăposturi pentru lepădăturile și naufragiații societății: în adevăr, plictisit de vederea cerșetorilor pe străzile Iașului, el orânduise trimețterea la mănăstiri a întregii calicimi; Mitropolitul Veniamin

¹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 355.

² Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 429-30.

³ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 278-9, 282-3.

⁴ *Ibid.*, pp. 287-8, 481.

⁵ *Ibid.*, pp. 440-1, 442-4.

⁶ «Averile stătătoare a' Sfintelor Locuri s'au dat iarăși precum eră din ceput rânduite»; *ibid.*, p. 449.

⁷ Hurmuzaki, X, p. 608.

⁸ *Uricariul*, I, pp. 372-6.

⁹ Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, l. c.

zădărnici însă această măsură, propuind ca episcopiile să se cotizeze pentru ca să asigure celor ce nu pot trăi decât prin pomană un ajutor de treizeci de bani pe zi ¹.

În Țara-Românească știm în ce chip sălbatec s'a purtat același Guvern rusesc față de Mitropolitul Grigorie. Generali grosolani ca Joltuhin, «filosofi» fără religie, având ură împotriva călugărimii, ca Pavel Chiselev, nu puteau respecta vechile privilegii ale Bisericii noastre. Când o nouă comisiune începuse să lucreze viitoarea Constituție a Principatelor, Regulamentul Organic, Minciaky, fostul consul, prezidă boieri luați într'ales, dar niciun cleric nu luă parte la dezbaterile proiectelor, pentru care Neofit, locțiitorul de Mitropolit muntean, protestă în fruntea protipendadei, lăsate și ea la o parte ².

Astfel alcătuit, Regulamentul poartă pecetea anti-clericalismului francez și a stăpânirii Bisericii de Stat ca în Rusia. Viața canonică deosebită pe care o dusesese până atunci Biserica românească, e înlăturată fără cruțare și fără pietate, fără simț istoric și fără înțelegere a drepturilor ce derivă din prescripții cu caracter nestrămutat și dintr'o practică de atâtea veacuri. Episcopii și Mitropolitii se aleg de adunările obștești extraordinare, cuprinzând un număr covârșitor de laici, și clerului nu i se mai vine decât sarcina de a-i sfinți după datină. Rânduiala seminariilor se prevede prin lege, ca și titlurile pe care trebuie să le aibă viitorii preoți. Se pregătește în sfârșit o nouă administrație a întregii averi bisericesti și crearea unui Ministeriu al Bisericii, «Logofătul trebilor bisericesti».

În spiritul legii celei nouă de organizare vedem în Principatul muntean pe «Logofătul trebilor bisericesti» Barbu Știrbei înlăturând pe preoții sfințiți în Bulgaria și puin-

¹ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I, pp. 430-1.

² Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 457-8; cf. și *Bis. Ort.*, XVII, p. 482; XXIII, p. 1013 și urm.

du-i la bir cu țeranii, hotărând că în niciun sat nu vor fi mai mult de doi preoți, dând numirea lor în puterea protopopului, dar și a proprietarului și a juraților, așezând eforii la bisericile din orașe, cu răspundere față de «maghistrat», împunind arendarea averilor lor înaintea acestuia și a ministrului¹.

CAP. II.

Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopiilor și mănăstirilor de țară.

Încă dela 1835 Statul cel nou luă asupra-și grija moșiilor ce se țineau de mănăstirile neînchinatē : nu se găsi nimeni să proteste, regimul rusesc impunând tăcere și lui Veniamin, iar Mitropolia munteană fiind vacantă după moartea lui Grigorie, — rămăseseră vicari amândoi episcopii, până la alegerea, tocmai în ziua de 29 Iunie 1840, tot supt Alexandru-Vodă Ghica, a lui Neofit, care nu eră dintre cei cari vorbesc, cu primejdia lor, în folosul instituției pe care o reprezintă. Nu se făcū măcar, ca în Bucovina, un fond special, din care să se acopere întâiu cheltuielile pentru Biserică; averea dăruită de ctitori numai pentru rugăciuni mântuitoare de suflet și pentru pomenirea numelui lor trecū la un loc cu celelalte izvoare ale Vistieriei. Mănăstirile cu «sobor», în Țara-Românească : Căldărușanii, Cernica, Ciolanul, Sinaia, Poiana-Mărului, Dălhăuțul, Ghighiul, Cheia, Predealul, Nifon; cele de călugărițe din același Principat : Țigăneștii, Răteștii, Pasărea, Mănăstirea dintr'un Lemn, Sămurcășeștii², mănăstirile corespunzătoare din Moldova³ avură aceiași soartă ca și celelalte.

¹ *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 11; după darea lui de seamă din 1840.

² *V. Rev. p. ist. arh. și fil.*, vol. II, p. 40. În *Foaia* din Brașov, pe 1848, pp. 280-1, se atacă sistemul «aristocratic» al «sateliților egume-

După această d'întăiu măsură veni, în 1840 la Munteni, a doua, «luarea administrației moșilor și averilor eparhiei dela Mitropolit și dela episcopi, dându-se în mâna capului «Departamentului Credinței». Pentru a se putea face același lucru în Moldova, unde Veniamin avea nevoie de toate veniturile Mitropoliei pentru tipografie și pentru binefacerile sale, eră nevoie să se dea la o parte marele și sfântul reprezentant al Bisericii de odinioară, slobodă în a face bine și stăpână pe toată moștenirea trecutului. El nu se împotrivi, și la 18 Ianuar 1842 își dădea demisia¹, zicându-se a fi împovărat de ani, dar mai ales cu totul incapabil de a lua asupra-și răspunderea unei schimbări care loviă în canoane. Pe când el plecă spre mănăstirea Slatina, unde se stinse, împăcat cu gândul că «toate mijloacele câte împrejurările l-au înlesnit, le-a întrebuintat spre renașterea și sporirea nației», pentru «înflorirea Sfintei Biserici și patriei» și chemând «îndurarea lui Dumnezeu asupra aceștii creștine țeri»², — Domnul, același Mihai Sturza cu care lucrase alături pentru întemeierea școlii românești, înainte și după 1821, luă, în 1844 — Veniamin muri numai la 28 Decembre 1846 —, măsurile revoluționare pe care vecinul său muntean apucase a le lua încă din 1843.

Averea Scaunelor arhieresti — spune legea munteană —

nești» și «proistoșilor colțați» din mănăstirile muntene. Se cere «concentrarea» în câteva mănăstiri cu număr fixat de 100 de călugări, dintre cari 20 de frați. Cere însă și «să ni se ieă moșile din mâinile noastre și să ni se rânduiască o leafă potrivită chemării noastre», pe lângă «masă comună» și uniformă călugărească.

¹ V. și mai sus, cap. precedent.

² Știri foarte interesante în *Foia* din Brașov, pp. 193-5, 205 și urm. E vorba și de un episcop care nu e «născut pământean» și care râvnește pe calea simoniei moștenirea lui Veniamin, păzit cu oaste în Slatina, cerut de popor și de Rusia și amenințat cu moarte. Acolo — p. 207 — și în «Bucovina» din Cernăuți se atacă violent și Scriban, directorul Seminarului. Scriitorul din «Foaia» îl declară «lipsit de cunoștințele unui teolog», pe când cellalt îi atacă numai caracterul.

³ V. și Andrei Vizanti, *Veniamin Costachi*, Iași, 1881.

se împărția în șapte, și numai patru șeptimi erau să fie ale Mitropolitului sau episcopului, care va ținea, ca orice funcționar răspunzător, «state de personal» pentru «simbrii» pe care Adunarea va trebui să le recunoască «în cea d'întăiu sesie»; va avea, pe lângă alți «amploiați», un «vicariu» și un «Consistoriu», întărit de Domn, fiindcă «are înclinare cu partea mirenească». «Ștate» se vor înainta; se vor «supune» și pentru Seminare—Mitropolitul trebuie să ție două —, care vor avea neapărat de două ori mai mulți școlari decât până atunci. Banii pentru reparații se vor vărsa într'o «Casă de rezervă»; și pentru milostenii se va face «o listă întărită cu pecetea Mitropolitului». Pădurile se vor vinde «în Obșteasca Adunare», în folosul aceleiași Case. Darurile credincioșilor se vor trece «într'o condică șnuruită», pecețluită cu pecetea Mitropolitului și adevărită de Logofătul trebilor bisericesti¹. În Moldova se reproduseră întocmai aceste măsuri de umilință și jignire, dând doar în mâinile Mitropolitului, dator cu o contabilitate în regulă, nu patru șeptimi din veniturile averii ce i se confiscă fără drept și fără îndreptățire, ci mai mult, *cinci* șeptimi². O Casă Centrală primă de acum înainte banii pe cari în acestălalt Principat îi socotia și controlă *Vornicul averilor bisericesti*, noul ministru de Culte.

Această stare de lucruri cerea o singură întregire: secularizarea averilor mănăstirilor închinat, cu privire la care Regulamentul orânduise că o parte din veniturile lor va fi dată Statului pentru opere de cultură și binefacere. Încă dela 1835 ar fi voit-o Știrbei, care zugrăvia starea lor ticăloșită în cuvinte energice de revoltă: «Halal de mănăstirea în care se mai găsește o candelă aprinsă înaintea altarului! Halal de biserica în care ard câteva făclii și unde un preot în zdrențe, neplătit, mai vine să cetească litur-

¹ Și în Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 490-2.

² V. *Manualul administrativ*, II, pp. 261-7.

ghia»¹. Se hotără, neputându-se luă o măsură pe care n'ar fi îngăduit-o Rusia, sprijinitoarea statornică, pentru scopuri curat politice, a Grecilor abuzivi, cari nu mai reprezentau acum o singură lege ortodoxă în forma ei cea mai curată, ci un neam osebit de celelalte și având scopurile sale lumești bine definite, — ca moșiile mănăstirilor închinată să se arendeze pe câte trei ani numai și fără a se da bani d'inainte, ca egumenii să nu mai invoace protecția și să nu mai ceară judecata consulatelor, ca ei să nu distrugă, din lăcomie de bani, pădurile². Mulțămită Rușilor, mănăstirile din Răsărit, îmbogățite prin situația privilegiată pe care noua organizare o făcea proprietății mari, putură zăbovi zece ani observarea prescripțiilor regulamentare, cu toate silințele Domnilor din acest timp, mai ales ale lui Vodă Bibescu³. Supt Vodă Știrbei⁴ numai, se ajunse la arendarea moșiilor mănăstirilor închinată, prin Stat, care voiă ridicarea unei părți a prețului de arendă de către dânsul, având în vedere însă mai ales grele nevoi budgetare momentane⁵: Sfântul Mormânt și Patriarhia din Alexandria încheiară o învoială cu Guvernele Principatelor, dar la încasarea sumelor prevăzute nu se ajunse niciodată, Atosul ținându-se în atitudine de dușmănie; Rusia făcând să i se audă glasul poruncitor, și chiar agenții la Constantinopol ai lui Știrbei — Ghica din Moldova se mulțămise deocamdată cu o mică subvenție — trădând interesele acelu care-i numise și-i plătia⁶. În zădar afirmă Domnul muntean că, de fapt, «nici nu mai sânt, ca să zic așa, mănăstiri pe pământul muntean, ci numai biserici ruinate». În 1855 se dădù un nou asalt, Știrbei cerând numai șfertul cuvenit, iar Grigore Ghica, prin C. Negri și D. Ralet, cari

¹ Raportul lui, citat, din 1840.

² *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 11.

³ *V. Règne de Bibescu*, II.

⁴ *Correspondența lui Știrbei-Vodă*, *passim*.

⁵ *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 36.

⁶ *Ibid.*, pp. 38-9.

merseră în misiune la Constantinopol, nu mai puțin de două treimi¹. Îndată Domnii cădeau, și Convenția de la Paris, dând o nouă față tuturor lucrurilor, zăbovi, prin art. XIII, soluția, făcând astfel necesară lovitura lui Cuza-Vodă, secularizarea violentă și fără despăgubire, după tradițiile Revoluției franceze, din ideile căreia se inspiră noul Domn.

De acum înainte, supt Domnii regulamentari, umbre sfioase se urmează, după placul partidelor din Adunări sau, după Revoluție și convenția de la Balta-Liman², din Divanurile ad hoc, ca acelea care, alcătuite din boieri mari — Rusia ceruse un colegiu de șese mireni și șese egumeni—, dădură, în 1850—1, Moldovei pe Mitropolitul Sofronie, pe episcopul de Huși Meletie Istrati, iar Terii-Românești pe tuspatur arhieriei: Nifon, ca Mitropolit, Climent la Argeș, Filoteiu la Buzău, Calinic la Râmnic. Jocul boierilor, influențele consulilor își aveau partea lor în aceste alegeri cu «bilet», în care ai fi găsit orice alta decât coborârea, afirmată de Biserică, a Sfântului Duh. Cel puțin Știrbei și Ghica avură curagiul de a face alegerile, pe când înaintașii lor,—ferindu-se de lovituri din partea unei opoziții, veșnic răzvrătite, de boieri neastâmpărați, cari, în cadrele strâmte ale Regulamentului, se jucau de-a Convenționalii,—lăsaseră peste orice măsură și cuviință Scaunele arhieriești vacante³.

Cât de departe eră de la acești slabi episcopi săraci, plecați către societatea mireană care-i alesese după lungi vacanțe, și îndușmăniți între sine prin aceiași ambiție de a

¹ *Ibid.*, pp. 40-1.

² *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 26 și urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 216 și urm.; *Cron. Hușilor*, I, p. 456.

³ Un cleric moldovean se plânge de aceasta în *Bucovina* pe 1809, No. 22: «Episcopiile rămân vacante câte cinci, zece ani, atât pentru că candidații se întrec care să dea mai mult pentru darul ce-l vânează, cât și pentru că lăcomia alegătorilor nu mai cunoaște nici o margine, nu poate fi mulțămită nici cu cele mai însemnate sume de aur».

fi Mitropoliți — ne mai fiind acum vechea normă de înaintare normală — până la idealul pe care-l avuse Veniamin : «în tot anul măcar odată a se adună arhieriei eparhiilor împreună cu Mitropolitul lor, a se sfătui și a face chibzuirile putincioase pentru sporiul theoseviei și creșterea bunelor năravuri sau moralității evanghelicești între credincioșii Bisericii, ca nici credința fără faptă, nici fapta fără credință să se vadă rămasă»¹ !

De la noul regim al lui Vodă-Cuza se așteptă și o nouă, trainică organizare a Bisericii. Domnul României-Unite nu eră om s'o zăbovească. Avea în gând secularizarea averilor mănăstirești închinată, dar, în același timp, stăpânit în toate de ideile franceze, sfătuit de oameni cari n'aveau, cu aceleași idei, cunoștințele speciale de istorie și canoane care s'ar fi cerut, el voia să desăvârșească opera, începută de Alexandru Ghica și Mihai Sturza, a dezbrăcării de orice autonomie, putere și autoritate a Bisericii, surgunită în regiuni pur spirituale care sânt, bisericeste, vecine cu moartea.

Îl mai îndemnă și putea să-l îndreptățească la asemenea măsuri încă ceva : situația creată de curând celorlalte Biserici românești, de peste Carpați și de peste Molnița.

CAP. III.

Organizarea cea nouă a Bisericilor românești de peste munți.

A. BISERICA UNITĂ SUPT VLĂDICA LEMÉNY.

La 7 Octombrie 1830 muriă în Blaj Ioan Bob, ori, cum se scriă el : Ioan Bobb de Kapolnok-Monostor, bogatul episcop al Românilor uniți, și eră îngropat cu pompă, cuvântând românește o «tristă predicare» unul dintre canonicii săi, traducătorul din nou, din evreiește, al Psalmilor (1835),

¹ Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 439.

Teodor Pop de Ujfalu¹. Își lăasă toată averea «clerului său sărac»². Abia după doi ani, în 1832, Episcopia câpătă un titular, pe fiul de nemeș Ioan Lemény (numit la 23 August), supt păstoria căruia curentul de cultură și de înaintare politică a neamului unguresc pătrunse și în Biserica românească a Uniților, fixându-se chiar și un soroc după care limba ungurească trebuia să se introducă în slujbă. Episcopul ținuse un discurs maghiar la îngroparea înaintașului său; el se simția că face parte din clasa stăpânitoare de limbă ungurească; interes pentru cultura neamului din care totuși făcea parte, înțelegere pentru menirea lui firească, pricepere în a găsi drumul firesc pentru progresele lui nu se puteau cere de la unul ca dânsul. Ceasul absorbirii în Biserica romano-catolică a micii episcopii unite ardelene nu părea să fie depărtat.

În gimnaziul blăjean, unde erau profesori un Simion Bărnuț, un Timoteiu Cipariu, «profesor de teologhie» și la Seminarium, care cetia cărțile lui Radu Tempea și traduceri de-ale Mitropolitului Veniamin și care făcù bucuros drumul la București pe vremea lui Alexandru-Vodă Ghica³, — acolo era spiritul cel nou și dorința de lucru pentru neam. Seminarium cu patru ani de curs sau școala «moralistilor» de «două ierni» ori chiar Facultatea de teologie cu patru profesori nu erau străbătute de însemnătatea momentului. Doar în scrisul unui Ioan Rusu, care alcătuieste o geografie în trei volume, în prefața căreia face naționalismul cel mai răspicat⁴, se vede că și printre clericii uniți erau oameni gata de o luptă neapărată⁵. Lemény o văzù însuși când scoase pe o parte din profesori de la locurile lor.

¹ *Studii și doc.*, XIII, pp. 23-4.

² Nilles, p. 672.

³ *Scriitori mireni*, pp. 28-30.

⁴ *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, p. 229; cf. I. Rațiu, în «Foaia scolastică» din Blaj, 1907.

⁵ Despre scrierea de caracter religios a unui Sigismund Pop, profesor la noul gimnaziu episcopal din Beiuș, *Foaia* din Brașov, 1846, pp. 367-8.

Cipariu e, de fapt, personalitatea conducătoare aici, și, — cu toate protestările din 1842 ale clerului din Blaj ¹, — în domeniul bisericesc. În 1833, după cinci ani de profesorat la Seminariul teologic și cu un an înainte de a lua și catedra de studii biblice acolo, tânărul preot (n. 21 Februar 1805), viitorul canonic (dela 11 Ianuar 1842) ieă și conducerea tipografiei diecezane, pentru care-l vedem ² comandând litera prin Eliad. Supt privigherea lui, care în literatura religioasă a dat numai târziu, la 1854, *Știința Sf. Scripturi*, iar la 1859 *Istoria biblică a Testamentului Vechiu*, se publică, după normele sale de ortografie, cea d'întăiu carte de rugăciuni cu litere latine, care eră menită să se împrăștie larg, *Orologhiariul* din 1835, căruia-i urmă abiă la 1870 un *Liturghiariu*.

B) BISERICA NEUNITĂ ȘI ANDREI ȘAGUNA.

Dincolo, la Sibiu, Moga își trăia ultimii ani de bătrâneță, ajutat în conducerea diecezei și sfătuit de soțul fiicei sale Angela, Moise Fulea, protopop al Sibiului până la 1850, dela care avem doar o cărticică a «năravurilor bune» și o nouă *Bucoavnă* ³.

Nici în Banat nu se zăria o licărire măcar de vremi mai bune, și supremația Sârbilor rămăsese neatinsă încă. Iar în Oradea-Mare a Uniților, după Samuil Vulcan († 25 Decembrie 1839) ⁴, care-i căpătase, dela episcopia unită rusească a Muncaciului, cele șeptezeci și două de parohii din părțile Sătmarului, baronul Vasile Erdélyi, rectorul Seminariului, făcut episcop la 2 August 1842 și instalat la 1843, nu-și

¹ *Foaia* pe 1846, pp. 367-8.

² *Scriitori mireni*, l. c.

³ Pentru cea d'întăiu, v. și *Studii și doc.*, XII, p. 202, no. xxxviii.

⁴ *Schematismus historicus venerabilis cleri diocesis Magno-Varadiensis*, 1900.

însemnă stăpânirea duhovnicească mai mult de cum a făcut Lemény, vecinul său de eparhie.

Numai prin neașteptatul fenomen al numirii în fruntea diecezei neunite a unui om ca Andrei Șaguna, și anume în ajunul anului de crasă 1848, se datorește, — în legătură cu puternicul curent de viață ce domniă între tinerii școlari ai lui Bărnuz, ai lui Cipariu, cari erau și cetitori ai foilor lui Barit, iar, pe lângă aceasta, fuseseră înrăuriți de curentul naționalist unguresc, — învierea spiritului românesc în amândouă Bisericile și definitivă lor organizare.

La 13 Iulie 1846, Guvernul ardelean înștiință pe Andrei Șaguna, arhimandritul de Covila, că e numit administrator al diecezei rămase vacante prin moartea octogenarului Moga. Noul numit, născut la 1-iu Ianuar 1809 st. n., în orașelul unguresc Miskolcz, eră fiul unor negustori macedoneni și fusese crescut — după ce mamă-sa, văduvă, îl făcù, o clipă, din interes, catolic ¹ — de unchiul său după mamă, Atanasie Grabovschi, care-și avea Casa de comerț în Pesta. Pe acel timp, printr'un Boiagi, printr'un Roja mai ales ², între Aromânii așezați în viitoarea Capitlă a Ungariei și între scriitorii români cari se mândriau cu obârșia romană a neamului și căutau a o pune în lumină prin lucrările lor de gramatică și istorie, se statornicise o strânsă legătură. Lui Grabovschi îi dedică Alexandru Teodorovici-Teodori, preot în Pesta și unul dintre alcătuitoarii marelui Dicționar din Buda, *Istoria Universală*, tradusă după originalul sârbesc al egumenului dela mănăstirea bănățeană a Sf. Gheorghe, Pavel Chenghelat, și, în «înștiințarea» sa pentru o «bibliotecă românească întocmită în douăsprezece părți», Carcalchi, îndrăznețul editor de cărți românești, înseamnă pe Atanasie și pe Constantin Grabovschi; Elena Grabovschi făcea

¹ Lupaș, în *Conv. Literare*, 1909, no. 1.

² V. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II.

parte dintr'o societate a femeilor române din Pesta la 1815¹. Această creștere explică graiul curat românesc al lui Atanase Șaguna, — căci Atanase i-a fost, ca și unchiului, numele d'intăiu — și frumoasele lui sentimente pentru neamul românesc pe care trebuia să-l înțeleagă ca și acei bogați Macedoneni, jertfitori de bani pentru cartea românească, dela Tisa până în depărtatul Pind al obârșiei familiei lor.

După gimnaziul făcut în Pesta chiar, Șaguna merge la 1829 pentru studii teologice la Vârșeț, unde era episcopia sârbească, și pentru Românii din aceste părți. «D. Atanasie Șaguna, theolog în Vârșeț», dar stând și în Pesta, e însemnat la 1830 între prenumeranții la *Antropologia* lui Vasici-Ungurean. Patriarhul de Carlovăț, Ștefan Stratimirovici, dela care Macarie Bucureșteanul cerea voie să-și tipărească cartea de cântări și care stătea în legătură cu bogatul Macedonean Sina², îl luă ca notariu consistorial și profesor. La 1833 se făcù călugăr la Hopova, în Sirmiu, mănăstire de Sârbi, unde rezidase vicarii episcopului din aceste părți³. Înaintând repede, prin meritul său ca și prin excelentele relații ce avea, tânărul Andrei trece prin gradele de diacon, protodiacon și archidiacon, singhel și protosinghel. În 1842 era arhimandrit, și ajunsese ca profesor la Vârșeț, unde era episcop Maxim Maximovici, dar unde, între școlari, unii prin numele lor chiar, Popescu, Scumpie, arată obârșie românească, și unde se rătăciau și Români olteni, ca acel client al lui Vasici, «dumnealui Gheorghe Hagi Pedestrășescu, robul Muzelor și al poeziei, din Valachia Mică». La 1845 începe egumenia lui Șaguna la Covila, unde erau și călugări români. De aici îl luă numirea împărătească în locul de administrator al episcopiei Neuniților,

¹ *Neujahrs-geschenk den Herren und Frauen, Bürgern und Bürgerinnen walachischer Nation, zu Pesth, am Abend des 31-ten December 1819, dargebracht vom Petrowitsch K. Pier. (sic); cf. O. Lugoșianu, în Revista Nouă, VIII, pp. 278-84.*

² *Scriitori bisericești*, p. 54.

³ Nilles, — pp. 749, 754.

și, peste vre-un an de zile, în soborul din Turda (2 Decembrie 1847), el căpătă 27 de voturi pentru episcopie. Împăratul îl numi, și, de Duminica Tomei în anul 1848, când eră acum foc de răscoală în țară, noul Vlădică eră sfințit la Carlovăț, spre marea mulțămire, nu numai a supușilor săi ortodoxi, ci și a Uniților, dintre cari cel mai mare cu mintea, Cipariu, cunoscându-l după o lucrare a lui tipărită în *Foaia lui Bariț*, salută călduros, în *Organul Luminării*¹, pe acest virtuos «mare bărbat român». În Sibiiu eră primit (24 April) cu facile, ca un erou biruitor.

Istoriei politice îi aparține conferința națională din Blaj, inițiată de canceliștii, de tinerii funcționari români din cancelarii, dela Murăș-Oșorheiu, — în chiar ziua sfințirii lui Șaguna, afară din Ardeal —, acea mare zi de 3 Maiu 1848, care văzù pe Șaguna, abia miruit ca episcop și pe mândrul nemeș Lemény slujind alături la marea serbare de pe Târnave, unde țerănimea chemată de Bărnuț arată prin numărul și atitudinea sa că Românii din Ardeal și Ungaria vreau să fie neam deosebit; meritul cel mare îl aveà de sigur acel episcop care venià de departe în reședința rivalului său firesc, după felul de a înțelege al unui Bob și Moga. Trebuie să se spuie numai că, atât Lemény, cât și Consistoriul sibiian, în lipsa episcopului, chemaseră, după înțelegere cu Guvernul, numai pe protopopi și câțiva fruntași «pricepuți» și «deștepți», pe cari aceștia aveau să-i aleagă². Pentru istoria Bisericii e însă de cel mai mare interes hotărârea *interconfesională* privitoare la dânsa: «Națiunea română pretinde ca *Biserica română fără distincțiune* să fie și să rămână *de confesiune liberă, independentă dela oricare altă Biserică*, egală în drepturi și foloase cu celelalte Biserici ale Transilvaniei. Ea cere *restabilirea Metropoliei române* și a *sinodului general anual după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericesti și mirenești. În*

¹ Cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, pp. 242-3.

² *Gaz. de Transilvania*, 1848, n-le 31-2; Popea, *Memorialul*, p. 52-3.

același rând să se aleagă și episcopii români liber, prin majoritatea voturilor, fără candidațiune. La aducerea-aminte despre vechiul drept al Românilor de a avea Mitropolie și sinod general anual, s'a proclamat de popor *Mitropolia română transilvană cu aplause unanim*¹).

Supt această hotărâre iscăliă Lemény întâiu și după el Șaguna, părând că arată astfel voința lor de a face parte din aceiași Biserică românească liberă, cu titlul legiuit de Mitropolie. Amândoi fură aleși, cu Cipariu, cu Fulea, cu canonicul Vasile Raț și protopopul Popasu, pentru a merge la Viena cu actele adunării.

Episcopul cel nou al Sibiiului fusese primit la Mănărade de o deputație de canonici și stătuse în gazdă la colegul său². Iar, dacă spusese că se va așeza în «mijlocul pieței» Blajului, aceasta nu venia din exclusivism confesional, ci ca răspuns unor studenți blăjeni cari nu-l voiau la Curtea episcopului lor, dușman al profesorilor³. Adunarea fusese deschisă chiar de Șaguna, ca să dea nota prudenței și a ordinii.

Și el, în circulara sa, a lăudat-o, pe când Lemény i-a dezaprobat urmările și a găsit cu cale să amintească deslușit că sânt două legi și doi patriarhi⁴. E de observat însă că Șaguna scrie din Blaj, la 4 Maiu, iar Lemény din Cluj, abia la 14 Iunie.

De alminterea inspiratorul adunării, Bărnuț spusese lămurit că *toate* «uniunile», politice ori religioase, au fost nadă străină spre «a strică pe Români», cari au nevoie doar «a se uni între sine». Și, dacă, din prudență, cuvântătorul adause, — înaintea de a trece la «prozelitismul» episcopilor până la Bob, — «o crimă în contra păcii naționale», — și la

¹ Se prevedeă și dreptul de prezentă în dietă pentru episcopi, și chiar pentru canonicii lor. V. actele în Papiu, *Istoria Românilor*, II, și în Popea, *Memorialul*, p. 56 și urm.; prezentarea la Viena, de Șaguna, Popea, p. 132 și urm. V. și lucrarea păr. Ilariu Pușcariu despre Mitropolia sibiiană.

² Popea, o. c., p. 71.

³ *Ibid.*, p. 76.

⁴ *Ibid.*, pp. 77-9.

certe ca a lui Atanasie Vlădica și lui Popa Sofronie, unul cu «icoana sinodului de la Fiorența», cellalt cu «pălăria în bătă», și de a semnală cum Bob a renegat libelul de apărare al Românilor ca «făt al unor spirite neastâmpărate» —, că nu e vorba de «uniune dogmatică confesională, religioasă» ci «națională», țărâșimea arată deslușit ce crede despre dezbinarea religioasă strigând «Da, să ne unim; să nu mai fie uniți și neuniți și neuniți între Români!»¹.

Iarăși judecătorul istoriei politice e chemat a spune dacă legăturile lui Șaguna cu Rușii în dezvoltarea unei revoluții, — care mână pe Lemény la dieta, de unire cu Ungaria, din Cluj, îl spăimântă cu amenințările de moarte ale plebei și-l făcú peste puțin să-și părăsească Scaunul, murind desprețuit în mănăstirea Franciscanilor din Viena, — au fost prielnice sau neprielnice neamului. Aceste legături puteau fi așteptate din partea unui ucenic al școlilor de teologie sârbești.

După restatornicirea prin Ruși a autorității unui tânăr Împărat, dela care Șaguna așteptă, fără să se fi înșelat cu totul, binele Românilor, se gândi Guvernul din Viena, care aveă, nu numai o datorie de plătit Românilor, pentru loialismul lor, dus până la primejduirea averii și la jertfa vieții, dar și interese de servit prin acest popor, la organizarea lor bisericească definitivă. Biserica unită, creațiunea lui Leopold I-ii, trebuia să meargă înainte. Aceasta se și hotără, cu toată politica anti-imperialistă a lui Lemény², în conferința din Viena, la 18 Novembre 1850, aprobându-se de Împărat la 12 Decembre din același an. Pașii de nevoie se făcură la Roma, și aici se redactă, în Novembre 1853, restabilirea pentru Uniții de limba românească (*linguae romenicae*), înoirea vechii Mitropolii de Bălgrad, dându-se noului Mitropolit titlul de «Făgăraș și Alba-Iulia»³. Biserica Orăzii-Mari se rupse din legătura cu Scaunul primațial unguresc; pentru

¹ *Ibid.*, p. 125.

² *Ibid.*, pp. 206-7.

³ Bula, în *Schematismul* dela Oradea-Mare, p. 73 și urm.

Banat se făcù noua episcopie a Lugojului, iar pentru părțile maramurășene, în rostul episcopiei Vadului de odinioară, episcopia dela Gherla, cu un vicariat permanent în Sighet, unde, cum știm, în chip statornic stătuseră, în tot veacul al XVIII-lea, vicari români ai episcopului rusesc unit din Muncaciu (15 Decembre)¹. Roma cerea doar noului Mitropolit Alexandru Sterca Șuluț (n. 18 Februar 1794 la Abrud, fost paroh în Bistra și Șimlău; episcop dela 18 Novembre 1850, după vicariatul lui Simion Crainic; consacrat la 22 Iulie 1851) să facă, înainte de a-și luă demnitatea arhiepiscopală, profesia de credință impusă Orientalilor de Urban al VIII-lea și să se îndatorească a da raport scris la fiecare patru ani despre starea diezezei către Congregație².

Alexandru Șuluț, om blând și pașnic, a păstorit până la 7 Septembrie 1867, având grija fundațiilor împărătești și a noii gospodării metropolitane. Chiar după ce Șaguna ajunse și el Mitropolit, nu avù nimic de împărțit cu dânsul, și, precum se văzuseră alături amândoi episcopii români la actul de ctitorie al nației politice românești, tot alături stătură la actul de ctitorie al culturii neamului, prin întemeierea, la 1860, a unei «Asociații» menite s'o reprezinte și s'o dezvolte în aceste părți libere³.

Urmașul său, Ioan Vancea (n. 18 Maiu 1820; preot în Vașad și Măcău; profesor în Orade; în Iulie 1865 episcop în Gherla; la 21 Octombrie 1868 numit Mitropolit), vestit prin fundațiile sale, a dat, după crearea, în 1867, a unei Ungarii autonome, — dela care se puteau aștepta firește prigoniri din punct de vedere național maghiar —, din nenorocire o direcție romană politicii sale, în loc să se apropie cât mai mult de puterea reală a poporului său și, în lupta firească ce eră să se deschidă, să întindă mână frățescă Bisericii din Sibiiu. Totuși, precum, supt Lemény, cugetarea tinerilor, a frunțașilor intelectuali ai Bisericii unite, a scriitorilor și pro-

¹ Cf. *ibid.*, p. 70 și urm.

² Cf. Nilles, p. 675 și urm.

³ Iorga, în *Prinos Sturdza*.

fesorilor, trecea departe peste îngustul cerc confesional, care nu e tras nici în ceruri și a cărui brazdă nu se vede nici pe pământ, în țarina bună a sufletelor simple, astfel, dacă din curentul strict catolic a răsărit o personalitate nesimțitoare pentru neam și guvernamentală până la dezugust ca episcopul Ioan Szabó din Gherla, urmașul bunului cărturar Ioan Alexi (autor de gramatică românească; 1854—1863) sau o personalitate pompoasă și deprinsă prea mult a cedă în fond, ca episcopul de Orade, Ioan Radu, venit după smeritul binefăcător prin școli și dani Mihai Pavel (dela 1879), ori un bun bisericăș și un primitor prieten ca episcopul Vasile Hossu din Lugos, sau personalitatea atât de corectă, în strictele margini ale Bisericii, a Mitropolitului Victor Mihályi de Apșa, urmașul lui Vancea (dela 1894), în schimb oameni ca I. M. Moldovan, canonic, membru al Academiei Române, autor de scrieri polemice, editor al «Actelor sinodali», ucenic al lui Cipariu și continuator al spiritului liber din vremea lui Șincai, Klein și Maior, ca Augustin Bunea, canonic, membru corespondent al Academiei Române, istoric bine informat și sigur, care nu se supune tuturor prejudecăților confesionale, ci se gândește și la neamul său, cuvântător înzestrat, în glasul căruia vibrează, când trebuie, și simțul național, apărător al drepturilor românești ale Bisericii sale, — astfel de oameni se ridică la acele înălțimi morale, spre care singure, orice s'ar zice din punct de vedere bisericesc, merge recunoașterea și stima unui popor.

Planul conducătorilor mișcării dela 1848 de a face din tot neamul românesc din monarhia austriacă — deci socotindu-se și Bănățenii, chiar Bucoveninii — credincioșii unei singure Biserici metropolitane — ei cereau chiar bătrânului Împărat Ferdinand să se proclame «Mare-Duce al Românilor», pe când noul suveran Francisc-Iosif adause în curând la titlurile sale numai pe acela de Mare-Duce al Bucovinei —, nu fusese părăsit odată cu entuziasmul celor

d'întăiu clipe. La 25 Februar 1849, Șaguna însuși, marele proprietar Mocioni din Banat, Ioan Stoica, înalt funcționar ardelean, protopopul din Brașov Ioan Popasu, Treboniu Laurian, care reprezintă o politică liberală laică, une ori deosebită de a episcopului de Sibiiu, un număr de fruntași din oficialitatea ardeleană și bănățeană, dar, împreună cu ei, și Eudoxiu Hurmuzachi, cel mai ales dintre șefii români în Bucovina, viitorul istoric al poporului său și membrul bucovinean al dietei împărătești Mihail Butnariu (Botnar) cereau, între altele, deschiderea «congresului general al întregii nații» pentru a-și alege, pe lângă un «șef național» (*Nationaloberhaupt*), un «senat român» (*romänischer Senat*), un agent la Viena, și «un șef bisericesc neatârnat, întărit de Măria Sa și căruia să-i fie subordonați ceilalți *episcopi naționali*» («eines selbstständigen, von Ihrer Majestät zu bestätigenden Kirchenoberhaupt, dem die übrigen Nationalbischöfe untergeordnet werden sollen»¹. Se amintea că «Românii au avut odată un cap bisericesc, căruia ceilalți episcopi îi erau supuși, și anume — nu la Blaj, sau la Făgăraș, ori la Sibiiu —, ci la Alba-Iulia²». Comitetul național din Sibiiu, în care unitul Timoteiu Cipariu și unitul Bărnuț stăteau lângă neunitul Nicolae Bălășescu, fostul director al Seminariului din București, aprobă aceste cereri³. Deocamdată se ceru, la moartea lui Ștefan Popovici, episcop sârb la Vârșeț, alegerea unui urmaș român, cu privire la majoritatea românească a credincioșilor și aducându-se înainte și cererea făcută de adunarea românească interconfesională din Lugoj, în 1848; se recomandă tot odată ca administrator starețul Patrachie Popescu⁴. Românii voiau o Facultate românească de drept la Blaj, cu «catedră pentru învățătura legii grecești neunite»⁵. Se con-

¹ *Ibid.*, p. 249.

² *Ibid.*, p. 263.

³ *Ibid.*, pp. 254-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 355-7.

⁵ *Ibid.*, p. 361.

testă dreptul sinodului sârbesc, chemat la Carlovăț, de a discuta și afacerile bisericesti ale Românilor, afirmându-se că Biserica neunită e, prin limba ce întrebunțează exclusiv, ca și prin vechea tradiție metropolitană, o Biserică națională¹ și amintindu-se purtarea întregă a episcopilor sârbi, dintre cari Stratimirovici spunea limpede că nu urăște nimic mai mult «decât graiul românesc». Bănățenii, din partea lor, cereau să fie scoși din Voevodina din nou creată și uniți cu frații lor de peste Murăș², pe când Orăzenii voiau un Prefect al tuturor Românilor la Blaj³. Șaguna, întors la Sibiu în cursul anului și găzduit în casa Bruckenthal, negocia prietenește pentru căsătoriile mixte, cu Muncaciul și cu Blajul, fără a primi însă răspuns prielnic din ultimul centru bisericesc unit, «care din toate puterile se nevoia a susține starea sa suprematizatoare d'înainte de 1848», scrie Șaguna, «și nu vrea să știe de jurământul dela Blaj»⁴. Dar Șuluț, atunci vicariu în Sălagiu, îi arată toată prietenia și-l numia «neînvinș atlet», dorindu-i izbândă «în arena națiunii noastre»⁵.

În sfârșit, în 1850 se deschisera la Viena conferințele pentru organizarea ortodoxilor supuși Austriei, și ele ținură zece luni de zile, și în cursul anului următor. Ele nu duseră la niciun capăt⁶. În curând Guvernul retrase patenta imperială din 4 Mart 1849, care, odată cu Constituția, dădea fiecărui popor îndreptățirea sa națională pe toate terenurile. În curând fu chemat sinodul pentru alegerea de episcopi la Vârșeț, la Timișoara și la Arad, unde Românii răzbatuseră încă din 1829, — mulțămită silinților făcute de foștii școlari, crescuți în spirit național, ai preparandiei (întemeiate

¹ *Ibid.*, p. 388 și urm.

² *Ibid.*, pp. 391 și urm.

³ *Ibid.*, p. 398.

⁴ *Ibid.*, p. 363.

⁵ *Ibid.*, pp. 363-4.

⁶ V. Pușcariu, *Documente*, II.

la 1813) și ai Institutului teologic (care datează din 1822), în frunte cu interesanta personalitate a lui Moise Nicoară¹, — prin episcopul Nistor Ioanovici dela mănăstirea Bezdinului și apoi, după moartea acestuia, la 1830, prin Gherasim Raț, care stăpâni Scaunul până la 1850. El nu fû primit însă, ca dușman al Sârbilor, să ieă parte la congres.

În 1860 Șaguna eră în Senatul Imperiului, cu Mocioni pentru Banat și baronul Nicolae Petrinò pentru Bucovina. O nouă conferință, chemată la Viena în acest an, ceru iarăși, la 21 August, un singur sinod bisericesc pentru toți Românii, sinod din care să facă parte și mirenii — ceia ce ar fi fost un adevărat Parlament al neamului² — și o singură Mitropolie a tuturoră; ceia ce însemnă însă acum, după crearea Mitropoliei din Blaj, *numai o Mitropolie ortodoxă*. Pe temeiul acestui act, Împăratul orândui, la 27 Septembrie, adunarea sinodului din Carlovăț pentru a fixă modalitatea despărțirii bisericești de către Sârbi.

Și Bucovina eră, cum știm, supusă acestora. Deci și episcopul Hacman fû poftit la Sinod. El se declarase la 1849, pe vremea când corespundeă prieteneste cu Șaguna, pentru Biserica românească unică. Acuma însă, văzând că ea nu-i poate reveni lui, episcopul, care astfel reduceă o chestie de această însemnătate la o mizerabilă afacere de gloriolă personală și de egoism local, făcù să se declare printr'un sinod preoțesc că dorește Mitropolie și pentru Ardeal, dar și pentru sine.

Sinodul cel mare din Carlovăț a putut fi strâns numai în August 1863, și Hacman vorbi aici în sensul de mai sus. Se hotărî în adevăr Mitropolia lui Șaguna, pe care Împăratul o recunoscu la 24 Decembrie; iar mai pe urmă și

¹ V. Mangra, în *Tribuna* pe 1908.

² Ideia participării mirenilor «la conzistorii și la apelatorii» o aflăm și în dorințele dela 1848 ale Sârbilor; v. *Foia* din Brașov pe 1849, p. 36.

cel d'întăiu Parlament maghiar o înmatriculă, la 1868. Tot odată se făcū din Caransebeș un Scaun episcopal românesc, în paguba episcopului sârbesc de Vârșeț, unde Kossuthiștii numiseră pentru scurt timp ca administrator al diecezei vacante pe Românul Ignatie Vuia. Cel d'întăiu ocupant a fost, dela 6 Iulie 1865, una din personalitățile conducătoare în timpul Revoluției, protopopul Brașovului și organizatorul școlilor de acolo, Ioan Popasu (n. 20 Decembrie 1808, din părinți dela Văleni-de-Munte), care învățase la Blaj și la Viena¹. El a păstorit până la 5 Februar 1889.

Eparhia Aradului ajunsese acum slobodă de orice legătură cu Sârbii și se încorporează la noua Mitropolie românească. Procopie Ivăciovici, episcop încă din 1850, trecu astfel dela ascultarea față de Carlovăț la subordonarea față de Șaguna. Stăpânirea lui arhierească ține până la 1873. Iar, pentru Bucovina, Hacman avu să poarte o îndelungată luptă cu mireni din dieceza sa, cari voiau și ei participarea la sinod câștigată de Ardeleni. Numai în 1870 se făcură în Cernăuți pregătirile pentru proclamarea autonomiei. La 23 Ianuar 1873, Hacman ajungea arhiepiscop și Mitropolit, căpătând ca sufragani pe episcopii de Zara și Cătaro. În bucuria triumfului meschin, el muri la Viena, în ziua de 12 April st. n. din același an. Congresul bisericesc, pentru care se dădură atâtea lupte nu se strânse nici supt Teofil Bendela (1873-5), nici supt Teoctist Blajeviciu, ci numai în 1882, când fostul paroh și învățător Silvestru Morariu-Andrieviciu, ajuns Mitropolit (la 12 Mart 1880), îl strânse pentru a da un *statut* ca al lui Șaguna, care însă n'a fost nici întărit, nici înlocuit, până astăzi. De curând, pentru vicariul Bucovinei a fost înviată episcopia de Ră-

¹ Andreiu Ghidiu și Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1903, p. 121 și urm.; cf. Andrei Bărsăneanu, *Ist. școlilor Brașovului*, *passim*.

dăuți, însă numai ca un titlu onorific : cel d'întăiu purtător a fost păr. Vladimir de Repta (Novembre 1898).

Șaguna a fost din toate punctele de vedere întemeietorul diecezei sale. Când a văzut întăiu Sibiiul așa cum îl lăsase Moga, cuvinte de plângere-i sunară de pe buze : «Stam ca un nemernic și nu zăriam nici măcar un semn, cât de mic și neînsemnat, al unei episcopii românești în Sibiiu. Unica casă numită *a clerului*, dar și aceia în starea cea mai primitivă, eră totul ce se putea zice : al nostru»¹. O simplă școală de catehism, care dădea un învățământ de șase luni ; niciun așezământ pentru pregătirea învățătorilor dela cele câteva școli de sat rămase din zilele lui Eustatievici și Tempea ; nici măcar început de tipografie. Șaguna făcù un Seminarium de un an, ale cărui cursuri fură întinse apoi până la doi, la trei ani (1863), și care poartă astăzi, în semn de amintire recunoscătoare, numele de *Seminariul Andreian*. Prin el s'a prefăcut vechiul cler incult, căpătând puteri nouă care cunoșteau măcar practica bisericească. Preparandia de învățători e opera lui, care a întins foarte mult întreaga organizație școlară confesională, supusă parohilor și protopopilor săi. La 1852,—cam în același timp cu a lui Nifon, Mitropolitul muntean,—tipografia sa diecezană începù să dea clerului ardelean neunit cărțile pe care le aștepta de mult. În formatul și cu litera tipăriturilor din Buda, se publicară, după o revizie a textului stabilit de înaintași, *Evanghelia*, *Psaltirea*, *Mineele*, etc. Mitropolitul a scris însuși, prelucrând din sârbește, pentru ca Seminariumul său să aibă o *Istorie bisericească* (1860), cu părți consacrate Românilor, un *Compendiu de drept canonic* (1868), un *Manual de canoane sau Enchiridion* (1872), o carte de *Pastorală*.

Acesta e rolul său bisericesc, căruia-i stă alături un rol politic și național de care n'avem a ne ocupa aici.

¹ Popea, o. c., p. 5.

CAP. III.

Moștenirea lui Șaguna.

Șaguna, mort la 16 Iunie 1873 (e înmormântat în Rășinari) a lăsat doi ucenici, ca și dânsul strict ortodoxi, ca și dânsul de o corectitudine exemplară în viața privată și în administrație, ca și dânsul, în sfârșit, oameni culti și scriitori buni. Unul, fiu al preotului din Săcele, e Nicolae Popea (n. 17 Februar 1826); student la Cluj pe vremea turburărilor din 1848, teolog la Viena, apoi cancelist la Guvern, e luat de Șaguna ca secretariu la moartea Brașoveanului Grigore Pantazi, în 1854. La 1870 fù numit vicariu în noua alcătuire a Conzistoriului, și apoi arhimandrit (1871), după ce jucase un rol politic în dietele ardelenene și în Senatul din Viena. Scrisese cartea de istorie și polemică «Vechea Mitropolie a Românilor din Transilvania și Ungaria» (1800), menită să arăte că Scaunul sibiian e singura Mitropolie adevărată istoricește, apoi Viața lui Șaguna (1879) și dăduse culegerea de documente apărută supt titlul de «Memorialul Mitropolitului Șaguna» (I, 1889), când, la 1889, el fù ales episcop de Caransebeș, după ce de două ori căzuse, la alegerea de Mitropolit, din partea unui sinod, care nu prețuiește totdeauna însușiri ca ale sale: în 1873 făcuse loc lui Procopie Ivacicovici (n. 1809), episcopul de Arad (dela 1853), care, crescut între Sârbi, avù curajul de a trece Patriarh de Carlovăț, în 1874 († 1881), iar în 1874 lui Miron Romanul (Bihorean, n. 1828), fost călugăr la Hodoș-Bodrog și profesor la Arad, unde fù episcop dela 1873 († 13 Octombrie 1898). La Caransebeș veni adânc dezgustat și nu mai avù inimă să lucreze ca organizator sau scriitor, pentru a continua opera începută de Popazu prin Seminarium și Preparandie. La alegerea din 1898 a izbutit episcopul de Arad, păr. Ioan Mețianu, din Zărnești (n. 1828), care și-a făcut studiile în Seminarium lui Șaguna și fusese mult timp protopop la Bran, iar, în cele

politice, deputat la dietele ardelene¹. Popea a răposat la Caransebeș, după ce Academia Română-l primise între membrii săi, la 1908.

Al doilea școlar al lui Șaguna se află în viață. E păr. Ilarion Pușcariu, din Bran (n. 5 Septembrie 1842), arhiepiscop foarte cult, care a scris un mare număr de lucrări pentru școală, o *Istorie bisericească* pe scurt, o *Istorie biblică*, «Metropolia Românilor ortodoksi din Ungaria și Transilvania» și a dat materiale prețioase în două volume de documente.

De când Guvernul unguresc bănuitor poate aprobă sau răspinge pe alesul Sinodului și are, prin adausul la leafa preoților, salariul de Stat sau *congrua*, dreptul de a se amesteca în viața Bisericii românești, a cărei gestiune financiară o poate și controlă, situația unui episcop s'a făcut foarte grea, și nu e de mirare, deci, dacă personalități mai puțin răspicte iese la lumină în rangurile oficiale ale celor două Biserici, ca unele ce nu atrag fulgerul prin prea marea lor înălțime.

CAP. IV.

Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fază.

Biserica metropolitană bucovineană, o Mitropolie într'otărâ de 500.000 de oameni, dintre cari o treime de neortodoksi, cu sufragani, mai împovărători decât folositori, tocmai în Dalmația, trebuiă să se învârtă într'un cerc strâmt, fără să poată atinge, supt paza neobosită a Guvernului, vre una din cheștiile mari care o așteptau: soarta fondului religios, administrat de străini în spirit străin și pentru străini; chestia sinodului mixt, dorit mai mult pentru vanitate sau

¹ Locul dela Arad l-a lăsat păr. Ioan Ignatie Papp.

pentru egoiste scopuri de partid de către laici ; chestia pretențiilor neamului rusesc, care, înmulțit în țară prin vagabondagiu, reclamă pentru sine, dacă nu încă toată dieceza, măcar o parte din ea, sau o nouă eparhie—pe această bucățică de pământ —, cu jumătate din averile dăruite de Domnii și boierii Moldovei românești. Dela Blajeviciu, poet până la bătrâneță, avem, pe lângă o gramatică, un *Tipic* netipărit, o *Viață a lui Isus*, o *Istorie biblică a Așezământului celui vechiu*, o *Creștinească învățătură a năravurilor*, — toate ieșite la Viena, în lipsa unei tipografii diecezane. În zădar încercă să o întemeieze statornic Mitropolitul Silivestru (n. 14 Novembre 1818), care dădu înainte de alegerea sa un șir de bune cărți pentru școală, tinu *Cuvântări*, pe care le tipări în 1860, alcătui *Psaltichia* bucovineană din 1879 și noul *Tipicon* din 1883¹. Energia sa și spiritul meticulos de rânduială, ca și bunul spirit românesc de care eră însufletit, îi creiază o situație excepțională în rândul șefilor bisericești ai Bucovinei, situație care fù înălțată prin comparația, firească, cu urmașul său, Arcadie Ciupercovici, care mântui în desprețul public. Actualul Mitropolit, Vladimir de Repta, fost profesor de Universitate (dela 1902), trăiește numai pentru Biserică și înțelege prea bine greutatea situației sale pentru a încercă, în strălucitul său palat din Cernăuți, vre-o acțiune caracterizată în orice sens.

CAP. V.

Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovene. Secularizarea averii mănăstirilor închinete.

Divanul ad-hoc din Moldova, supt conducerea de fapt a lui Kogălniceanu și având ca sfătuitori bisericești pe Scriban și pe Melchisedec, șefii partidului național între clerici, ceru «autocefalia bisericească a Moldo-României, fică și membră

¹ V. n-1 jubilar al *Candelei* din Cernăuți.

a unei sfinte și sobornicești și apostolice Biserici de Răsărit..., conformându-se în totul cu credința Bisericii Răsăritului», înființarea unei *autorități sinodale* centrale, pentru trebuințele duhovnicești, canonice și disciplinare, unde va fi reprezentată și preoțimea de mir a fiecărei eparhii,—care jertfise atâta în lupta pentru Unire și care avea atâția reprezentanți în adunare —, caracterul românesc al Episcopatului, neprimindu-se nici «impământenii», crearea unor seminarii depline și pentru călugări, reforma pe baze canonice a monahismului, alegerea episcopilor de Adunarea Obștească a țerii,— după canoane și «drepturile clerului *ab antiquo*», ca și după «legea fundamentală» în vigoare,— adăugându-se la ea sinodul și «reprezentanții extraordinari ai clerului monahal și mirean din fiecare Ținut al eparhiei văduve»; «salariare» de Stat a «servitorilor Bisericii», pământ pentru preoții de sate, întreținuți încă de proprietari, plată și pentru parohii catolici; «fond clerical» pentru toate averile bisericesti, care vor alcătui «o singură Casă, administrată de Departamentul averilor bisericesti»; buget făcut de sinod și ministru, și controlat de Adunare; egumeni naționali la toate mănăstirile; drept de apel dela episcopi la sinod; «erudiție teologică» cerută la episcopi; rezolvirea prin Guvern a chestiei mănăstirilor închinată¹.

Cum se vede, un început de statificare, de laicizare, de descălugărire a Bisericii, pe care numai clerici foarte îndrăzneți o puteau iscăli.

În acest sens și, firește, mergând ceva mai departe, a lucrat Cuza-Vodă.

Încă din 1859, noul Guvern al Principatelor-Unite arăta că e dispus să trateze Biserica în același chip ca orice serviciu de Stat. Episcopul Filoteiu de Buzău, stăpânul unei mari averi, eră nebun; nu numai că i se dădă un înlocuitor, dar averea lui fû luată în administrație de puterea civilă.

¹ V. Dobrescu, pp. 93-6.

Mitropolitul Sofronie, care de sigur că nu iubiă pe Vodă-Cuza, nu eră însă om să deschidă războiul cu nimeni. Dar, când, ca în Bucovina Împăratului Iosif, o comisiune mixtă cercetă felul de administrație în *obștejitiile* moldovenești, îl găsi rău și dădu prilej Ministrului să pronunțe luarea în posesie a întregii lor averi. Când cea mai mare parte din schituri fû închisă printr'un simplu vot al Adunării moldovenești¹, chemându-se cerșetori sau școlari în chilile goale,— Mitropolitul trebuì să vorbească, prin întinsa, întemeiata și frumoasa plângere, pe care, nu numai ca arhieru, ci și ca bun patriot român, iubitor de neamul său, o scriă² în Septembrie 1859. Ca urmare, el fû bruscat grosolan și apoi suspendat pentru neascultare, trimițându-l și în surgun la Slatina lui Veniamin. I se aduse învinuirea că s'a jucat cu anatema împotriva funcționarilor țerii, administratori la mănăstiri; că n'a vrut să scoată pe starețul din Neamț, că provocase o mică răscoală în mănăstire — starețul, un uitat de sine și un agent rusesc, rupsesse pajura țerii de de-asupra localului de școală, de care știm că de mult voiă să scape³—; că nu vrea să facă Te-Deum de ziua Domnului; că vinde despărteniile pe bani, că face preoți fără studiile din școlile de catechism, care fuseseră organizate în toate eparhiile, la 1855.

Decretul pentru confiscarea averii chinoviilor ieși la 19 Octombrie 1860. Îndată Mihail Kogălniceanu, care eră atunci ministru al Cultelor și care confundă dreptul de a urmări pe calea îngăduită de lege, care în acest caz nu poate decât să se înrădăcineze în canoane, pe un cleric vinovat de rebeliune sau de rea cârmuire cu măsura, încălcătoare și nejustificabilă din punctul de vedere al drep-

¹ Cf. protestarea lui Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 460.

² V. [Varahiil Lateș], *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a națiunii române*, Iași, 1866.

³ Cuvântarea lui Kogălniceanu, 30 Iunie 1860; în *Monitorul Oficial al Moldovei* pe 31 Octombrie. Cf. și n-le 19, 45 din acest an. La Dobrescu, pp. 99 și urm., 112 și urm. V. și *Răspuns la petițiunea Sf. S. Sofronie Vârnav de starețul Timoteiu* [1860].

tului bisericesc și al oricărui drept, al oricărui dreptăți, de a da Bisericii naționale înseși, înjosindu-i prestigiul și răpindu-i rostul, lovituri din care nu se mai poate ridica, — începând ancheta împotriva surgunitului din Slatina, care, așteptând poate sprijinul Rusiei, nu voia să primească de bune legile Adunării și decretele Domnului. Se convocă de Guvern un sinod de doisprezece arhieriei, potrivit cu Regulamentul Organic, care era încă legea țerii, ca să judece pe un Mitropolit bătrân, căzut în păcate față de un Domn tânăr¹. Scandalul se curmă prin demisia pe care, cu câteva săptămâni înainte, știură să i-o ia lui Sofronie prieteni ai Bisericii, cari nu erau mai răi patrioți decât chiar Cuza-Vodă și Mihail Kogălniceanu.

Nimeni nu se găsi, nici chiar clericii cari scriau la revista ieșană *Preotul*, pentru a lua apărarea lui Sofronie. Nectarie Hermeziu, locțiitorul de episcop de Roman, Melchisedec, care căpătase de curând același post la Huși, nu puteau porni războiul cu o Cărmuire care arătase că nu se teme de nimic. Numai opoziția, condusă de Lascăr Catargiu, apărea cauza Mitropolitului, și, adăugându-se și alte atacuri, în chestii politice, Ministeriul căzî la 28 Ianuar 1861², fără a se schimba o politică pe care o voia Domnul însuși. Sofronie rămase singur în nenorocirea sa, și în curând, în Maiu 1861, el trecea înaintea altui judecător, mai chemat să-l întrebe cum a păstorit turma ce-i fusese încredințată. Nici măcar cea mai simplă piatră de mormânt nu arată unde se odihnește acest fiu de boier mare, care stătuse mulți ani de zăie în fruntea Bisericii moldovene.

Greșeala și-o plăti în oarecare măsură Kogălniceanu prin legea din 1860 a Seminariilor. Se îmbogăți programul școlii înalte din Socola și se încercă o Facultate de Teologie, cu Scribanii și cu Sohupan. Legea din 1864 trecu însă seminariile în organizarea generală a Învățământului, rupând

¹ *Monitoriul* din 1861, no. 83: cf. no. 87.

² Xenopol, *Cuza-Vodă*, I, p. 177 și urm.

și legăturile lor firești cu episcopatul și dându-li o îndreptare mireană, cu profesori luați, numai pentru știință, și dintre laici¹.

La cei doi vicari din Roman și Huși, se adăugî astfel noul vicariu metropolitan, Chesarie de Sinai, dintre arhieriei titulari, cu nume de eparhii răsăritene, pe cari, dela Veniamin încoace, Patriarhii din Constantinopol îi decretau bucuros, în schimb pentru un mic venit actual, după cererea Mitropolitului Moldovei sau al Țerii-Românești². La retragerea lui Chesarie, Guvernul, fără a întrebă vre-o instanță bisericească, numî ca «locotenent al Mitropoliei» pe nepotul de frate al lui Sofronie, tânărul și mlădiosul Calinic Miclescu, care aparțineă mai mult clasei sale decât cercului călugăresc în care intrase prin înrăurirea unchiului.

În Țara-Românească, Guvernul princiar știa că se poate zdrobi sau câștigă oricând sufletul șovăielnic al lui Nifon. El nu puteă să întâmpine niciodată împotrivirea unui schivnic depărtat de lume ca episcopul de Râmnic Calinic, și vedem pe Cuza, care știa să prețuiască însușiri sufletești oricât de deosebite de ale sale, făcând omagiu, într'o scrisoare personală, «religiozității și pietății» lui³. Climent de Argeș, care trăi până în 1861, eră dintre aceiași episcopi cari nu vreau să vadă dincolo de marginile competenței lor locale. În Dionisie Romanò, care trecu apoi la Huși, se găsisse un bun administrator al Scaunului buzoian.

Astfel puterea laică putu resolvî singură chestia mănăstirilor închinat, prin același Kogălniceanu care dăduse în 1861 lovitura împotriva lui Sofronie și a veleităților de

¹ Urechiă, *Ist. Școalelor*, III.

² Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, pp. 170-5. Tocmai pe atunci mor, dintre aceștia, Mardarie, al doilea de Apamea, Atanasie de Sivas, dela Sf. Spiridon, Irinarh, de Dioclèa, și Ghenadie Șendrea, de Tripolis; *ibid.*

³ *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 164, nota 1.

neatârnare ori de autonomie a clerului călugăresc din țară. Se urmară negocieri la București, în 1860, cu delegații tuturor Locurilor Sfinte; din comisiune făcea parte și jurisconsultul C. Bozianu, apoi, după demisia lui, un Brezoianu reprezintă în noua comisiune pe omul de Drept, iar Melchisedec pe omul Bisericii. Neajungându-se la un capăt, se impun toate averile bisericesti muntene la o taxă de 10⁰/₀ peste darea funciară obișnuită și se poruncește o anchetă asupra stării în care Grecii țin mănăstirile lor. «A patra parte» din venituri e înscrisă acum în budget, cerându-se și pentru trecut ¹.

Negocierile ar fi trebuit să înceapă din nou, cu Scarlat Fălcoianu ca specialist în materie de Drept și cu Melchisedec pentru canoane, în primăvara anului 1862, dar Locurile Sfinte cereau arbitragiul după Convenția dela Paris, arbitragiu care nu veni. Anul 1862 încă aduce măsura de a se vărsa în Vistierie câțul arendelor ². Peste câteva luni se scoate limba grecească din bisericile și mănăstirile stăpânite de străini ³. Odobescu, ministru de Culte, poruncește a se opri orice încercare a Grecilor de a înstrăina comorile de artă ce se mai păstrau în mănăstirile ocupate de dânsii ⁴; Brezoianu, cu B. P. Hasdeu și cu boierul versat în studii istorice Șt. Grecianu, trebuiau să facă o catagrafie a mănăstirilor cu toate averile lor. O măsură generală de izgonire a egumenilor nesupuși arată că momentul hotărâtor se apropie ⁵.

La 13 Decembre 1863 se votă în sfârșit secularizarea averii mănăstirilor închinată: ca despăgubire se întindea Locurilor Sfinte o sumă de mai multe milioane, pe care Grecii o desprețuiră întâiu și o pierdură pe urmă, chestia fiind declarată ca isprăvită printr'un nou vot în alte Camere.

¹ Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, I, pp. 319-20, după care citațiile din *Monitoriu*.

² *Monitorul Oficial* din 22 Novembre.

³ *Ibid.*, 21 Mart 1863.

⁴ Xenopol, pp. 327-8.

⁵ *Ibid.*

Noul Cod civil tradus din franțuzește luă în curând clerului nunțile și despărțeniile, ca și actele stării civile, hotărând și gradul până la care se îngăduie cununia între rude de sânge.

CAP. VI.

Schisma pentru numirile de episcopi.

Tot fără a cere vre-un *tomos* patriarhal, ori a chemă vre-un sinod de țară, pe cale pur laică se întemeie la 1864, cu județele căpătate de curând în Basarabia, afară de Cahul, trecut la Huși, dar cu Covurluiul și Brăila, — după indicațiile lui Melchisedec, care știa din studiile sale ce a fost Mitropolia «Proilavului» —, episcopia cea nouă a Dunării-de-jos, răsplătindu-se cu ea, pentru multe și însemnate servicii, pe Melchisedec. Eparhia, cu reședința la Ismail, fû întemeiată la sfârșitul anului (17 Novembre), iar decretul iscălit la 11 Maiu 1865.

Atunci chestia canonicității izbucnise. Cuza-Vodă, care înlocuise prin lovitura de Stat din Maiu 1864 Convenția cu Statutul său de absolutism moderat, el care isprăvisese cu Grecii și pusese un capăt arzătoarei chestii rurale, voi să dea Bisericii românești, pe aceiași cale de voturi și decrete, o nouă orânduială. La 20 Ianuar trecea prin Cameră și la 5 Februar prin Senat o lege, redactată de respectatul profesor Laurian, care prevede: autonomia Bisericii românești și numirea episcopilor de către Domn, prevăzându-se și vrâsta cerută (40 și 35 de ani), și judecarea de Sinod în cele duhovnicești, iar altfel de Curtea de Casatie. Un «Decret organic» din 6 Decembre 1864 crease un sinod de clerici și laici: sinodul eparhial, cu arhiereul local, trei aleși ai preoților, decanii dela Facultățile de teologie ce se vor înființa la Iași și București și rectorii seminariilor. Un

sinod general va fi ales la protopopii întâiu, apoi la prefecturile din orașele unde stau episcopii; el are o misiune mare: hirotonește pe arhieri, stabilește parohiile, cercează cărțile bisericesti, îngăduie călugărirea — pentru care un regulament special¹ prevede vârsta de 60 de ani, sau 50 pentru femei, ori infirmități —, supraveghează pe episcopi, îi judecă în certele lor, primește apeluri împotriva hotărârilor lor și stă la dispoziția Guvernului cu sfatul său lămuritor.

Îndată după sancțiunea legii de către Domn, Melchisedec căpătă Dunărea-de-jos, Dionisie Traianupoleos Hușul și, neplăcându-i această eparhie, el fû mutat, prin alt decret, din ultima zi a aceleiași luni Maiu, la Buzău, dându-se Hușul (la 17 Iulie) lui Iosif Gheorghian, un blând cleric, fiu de preot din Botoșani (n. 1829) și școlar al Academiei, preot român la Paris și egumen la Burdujeni. Pe aceiași cale se încercă o numire la Argeș. La 18 Maiu 1865 și Calinic Miclescu ajungea astfel Mitropolit al Moldovei, pentru că fusese loial față de Guvern, ținuse predici călugărilor și anunțase concursuri pentru locurile de protopopi². Singur Nifon, păzit în toate mișcările lui, și Calinic de Râmnic, indiferent pentru astfel de vălmășaguri ale lumii, făceau parte din vechiul episcopat canonic.

Furtuna se întetî atunci împotriva episcopilor necanonici. Scribanii, Iosif Bobulescu erau în fruntea luptătorilor; cu averea, cu numele său, cu autoritatea cinstei și a bătrânețelor sale, comitele Scarlat Rosetti, care făcî să apară foaia *Eclesia*, susține cauza canonicității; un Nicolae Roznovanu din Iași putea visă de Domnie; opoziția, care se îndreptă tot mai mult împotriva Domnului însuși, eră foarte bucuroasă că a căpătat o chestie nouă. Patriarhia de Constantinopol află prilej să-și răzbune pentru secularizare,

¹ Tot în *Monitoriu*, 1864, no. 273.

² Dobrescu, *o. c.*, p. 115.

pentru planul Domnului de a da țerii calendarul apusean, care fû răspins însă de o conferință a clerului românesc. Sinoadele de călugări și preoți, prezidate de câte un protopop mai popular, degenerau în scandaluri și erau lipsite de orice autoritate¹. Discuțiile, tot mai învierșunate — un cleric cu studii bune, un arhieru, Climent Nicolau, directorul Seminariului din Iași, trase asupra Mitropolitului Calinic (1871) — durau încă la sfârșitul Domniei lui Cuza-Vodă. Se merse până la memoriul către consuli!

CAP. VII.

Orânduirea definitivă a Bisericii României.

Constituția dela 1866 luă din dorințele adunărilor ad-hoc autocefalia, sinodul — unul singur, «central» — și rezervă chestia numirii sau alegerii de episcopi, viitorului.

Noul principe Carol impuse o împăcare, ce nu se putea face decât păstrând pe necanonici, dar aducând pe Patriarh să-i recunoască. În nădejdea unor avantagii, ca și din plăcerea de a fi măgulit, acesta se arătă destul de prevenitor la scrisorile arhierilor ce-și cereau umil iertare¹. Vizita Prințului la Patriarh, în zilele pe care le petrecu la Constantinopol, fû și mai binevenită pentru covârșitoarea vanitate grecească, și Ecumenicul eră bucuros și de aceia că poate primi pe *inlocuitorul* «tiranului» Cuza. «Biserica cea Mare» fû consultată și cu privire la noua lege de organizare, care se lucră foarte încet și cu pază.

Abia la 1872 ea eră gata. Mitropoliții și episcopii trebuiau să se aleagă de Adunarea legiuitoare, — afară de etero-

¹ Dobrescu, pp. 136-7.

² *Ibid.*, p. 134 și urm.

docși, — care se contopiă pentru acest prilej cu sinodul; acesta eră să fie alcătuit, nu din episcopi *in partibus*, de titulari ai eparhiilor pierdute de ortodoxie în Asia-Mică și Siria, de clienți bănești ai Patriarhiei constantinopolitane, ci de arhieriei de țară, având și titluri românești, fiecare după orașul cel mai însemnat din eparhia pentru care eră ales și sfințit. Se păstrează prescripțiile privitoare la limita de vârstă a celor ce se pot alege — 40 de ani — și se hotărește, în conformitate cu dorințele dela 1857, ca, dela 1892 măcar, numai clerici cu titluri academice să poată ieși din alegere; Domnul întărește pe baza unui raport ministerial și el investește. «Necanonicii» lui Cuza se păstrează toți.

Peste câțivă ani, la 1878, Episcopia Dunării-de-jos pierdeă Basarabia și primia în schimb cele două județe dobrogene, asupra cărora râvniă, după încetarea episcopiei «Proilavului», Mitropolitul Silistrei și încercă să se întindă episcopul bulgăresc necanonic opoșit la Tulcea.

Numai după ce România-și căpătă la 1877 neatârnamea, numai după ce Suveranul ei se proclamă în 1881 rege, se făcură pașii trebuitori pentru a se căpătă autocefalia. «Marea Biserică» nu se împotrivește acelor dulci presiuni care-i dau avantajii, pentru a cedă formal ceia ce, de fapt, s'a pierdut de mult. Astfel ministrul de Culte Dimitrie Sturdza căpătă la 25 April 1885, după ce sfințirea mirului se făcuse în țară la 1882, *tomosul* patriarhal de autocefalie.

Să adăugim că Bisericii acum autocefale i s'a dat vecinătatea unei episcopii catolice de Iași și unei arhiepiscopii de București. Ele sânt făcute pentru străinii de această lege din orașele noastre și pentru sătenii unguri din Moldova, cărora Primatul unguresc a încercat în zădar, în epoca de slăbiciune a noastră supt Regulamentul Organic, să li deă un cler maghiar cu sentimente naționaliste, dușmane Sta-

tului¹; pe lângă acești credincioși țerani, vechi catolici, câteva persoane boierești convertite din snobism și modă n'au nicio însemnătate. Episcopiile latine le conduc Italiani, cari ni pot fi simpatici, ori Svițerieni indiferenți din punct de vedere național. Încunjurată de bănueli, și fără o conducere unitară, sfâșiată de intrigi, nehotărâtă în acțiunea sa, această Biserică străină și menită a rămâne străină, deși sprijinită de propaganda, în tineretul femeiesc bogat, a Institutelor de creștere franceze, a maicelor dela Notre Dame de Sion, care știu să întrebuinteze patima de îngâmfare în străinism a unor strate sociale, n'are nicio putință de dezvoltare.

Seminariile, căzute cu totul în mâna Statului, fură de mai multe ori dezorganizate și reorganizate. Prin deosebite legi se suprimară cele ce mai dăinuiau pe lângă episcopii, și, urmându-se tendinței de centralizare în toate, se păstrară numai două, la Iași și București; un al treilea, cu caracter particular și avere proprie, a trebuit să rămâie cruțat, Seminariul Nifon. Preoțimea a trecut prin legea dela 1893 a ministrului Tache Ionescu supt un nou regim de salariare: la sate o plătește Statul, dintr'un nou bir comunal special; la orașe o plătesc, când vreau, după un tarif fixat de lege, comunele. Nu poate fi preot rural decât absolventul de seminarium complet. Pentru a se avea preoți urbani cu titluri academice, Facultatea de teologie a fost întemeiată, — aproape fără legătură cu sinodul, care însă are și *el* un drept de recomandare al profesorilor, supuși întru toate legii de Instrucție — la 1884. Cei mai mulți profesori sânt mireni, cu studii dela Cernăuți, unde, mai de mult încă, Institutul teologic se prefăcuse în Facultate, cu profesori învățați ca d. Eusebiu Popovici, și cu limbă de propunere română și ruteană.

Protopopii se numesc astăzi și cu voia ministrului de

¹ Studii și doc., I-II: 1891. *Revista teologică* (Iasi) 1892. *Revista teologică* (Iasi) 1893.

partid, și acesta a introdus și procurorii ecleziastici de model rusesc, *defenzorii*, cari reprezintă și ei nuanța politică a celui care-i numește; și consistoriile eparhiale sânt numite supt auspiciile autorității laice.

În sfârșit, o Casă a Bisericii, hrănită din daruri întâmplătoare și din veniturile pământurilor parohiale sau a rămașițelor averii mănăstirești confiscate de Stat, a luat ființă în al doilea Ministeriu la Culte al d-lui Spiru Haret (1902). O tipografie a cărților bisericești lucrează în București din 1882. «Biserica Ortodoxă Română», revistă slab redactată, e servită, în schimbul abonamentului, tuturor preoților¹.

¹ Preoțimea noastră are mai multe reviste de eparhie, care vegetează. Tradițiile «Revistei teologice» dela Iași ar trebui inviate.

ÎNCHIEIERE.

Această organizație suferă de mai multe rele esențiale, a căror constatare e o datorie a autorului acestei cărți, deși n'are a face cu caracterul ei patronat de Ministeriu.

Felul de alegere al episcopilor îi supune fluctuațiilor și intereselor politice, une ori chiar intereselor personale. Episcopii nu mai pot veni din mănăstiri, dintre care cele mai multe sânt astăzi închisori, spitale, aziluri, une ori și școli sau ruine, iar celelalte sânt lăsate în seama unor egumeni ignoranți și fără demnitate, cari se impun alegerii episcopului pentru un motiv sau pentru un altul. Acolo nu mai e nici cărturărie, nici gospodărie, nici râvnă pentru Biserică și simț al chemării ei : cu două-trei mănăstiri model, dintre cele cu nume mai glorioase, bine organizate și cuprinzând în ele seminariile, apoi Facultatea de teologie, condusă în spirit bisericesc, de arhieriei și Tipografia cărților bisericești, cărora li trebuie formă practică, material trainic, text curat și limbă adevărat românească — în locul limbii modernizate care a fost așa de mult și cu dreptate criticată ¹, — adevărate pepiniere de episcopi și arhieriei, am folosi mai mult decât cu toate paraginile de astăzi. O singură mănăstire de femei, — având ateliere de arte, pe care actul de fundație al lui Veniamin le prevede pentru Văratec și Agapia, unde doar de se mai lucrează, în vâlmășagul oaspeților mireni din fiecare vară, printre cari eterodocși, șaiac, mohair și dulcețuri de speculă, — ar ajunge.

¹ V. Ghibu, *Limba cărților bisericești*.

Preoții — scăpați de tutela epitropiilor de enoriași — ar putea fi consultați în tot ce privește părți din gospodăria Bisericii, rezervând Sinodului dogma și administrația bisericească superioară, scoțându-l de supt tutela ministrului de Culte. Nici într'un caz dintre preoții trăiți în mediul laic, materialist și sceptic, amestecați în viața politică, legați prin interesele familiei lor din preoție, nu s'ar ridică episcopii, prin voturi date potrivit cu interesele unui partid astăzi, ale altui partid de mâine, în folosul unor preoți văduvi, foști profesori și elemente cunoscute în luptele politice. S'ar înlătură astfel și «afaceri» ca aceia din 1896 a Mitropolitului Ghenadie Petrescu, fost episcop de Argeș, a cărui ambiție jignî pe unii și servi pe alții, aducând *ca-terisirea* sa de sinod, care apoi, supt alt Ministeriu, îi restituî, la distanță de câteva luni (20 Maiu — 4 Decembre), situația de Mitropolit, luându-i făgăduiala că va demisiona, — «afacere» care, unită cu «cazul» Mitropolitului Moldovei Partenie (1909), a săpat esențial prestigiul clerului înalt în România.

Un fond al Bisericii, cu izvoare mult mai bogate decât ale Casei Bisericii de astăzi, cu o conducere care să facă a se simți voința arhierilor, — impundu-li-se oricâtă răspundere pentru aceasta, față de înalta instituție a Curții Conturilor —, ar avea să suporte toate cheltuielile clerului. Iar grija monumentelor bisericești, care sînt cea mai curată fală a noastră, nu poate fi împărțită cu nimeni de o Comisiune a lor, cu caracter permanent, cu competență deplină și cu puteri executive.

Credința tare a celui ce scrie aceste rânduri, e că numai astfel Biserica românească, în care au intrat, de o vreme, atâția tineri cu sentimente curate, s'ar putea ridică din zdrențele umilinții și din praful ruinelor sale. Și aceasta trebuie să se facă, pentru că în starea Bisericii unui popor se oglindește mai strălucitor moralitatea lui, condiție esențială a vieții lui de Stat și naționale.

I. Episcopia Cumanilor¹ (catolică)

de la început la sfârșit

Notă: Timpul cel mai înflăcărat (denunțat) este prin
și Ungaria, 1207-1241).

LISTA MITROPOLIȚILOR

cu dreptul
în Secuim?

ȘI

Vite de înălțare (caușor) și apoi regi un-

EPISCOPII ROMÂNI.

Toma de Murgu, Ardeal, 1207-1241

Bernard, ardelean în Ploiești, 1207-1241-1242, apoi
episcop.

Albert de Uet, 1271.

Nicolae de Buda, Ardeal, 1271-5.

Georgiu I, 1288.

Emeric Sereș, 1331.

Enigarie, 1457-1-1462-3.

Raduș de Gâmbaș, 1462-3.

Mihail, 1468-91.

Paul, Leontiu, Moldova, Istra, 1502-11.

Mihail 1502-21.

Laurențiu (?), 1522-31.

¹ Cumanii - după Sereș ardeleani, Târziu-România + Moldova,
de mai târziu.

N.B. Episcopiiile se așează după vechimea lor.

I. Episcopia Cumanilor¹ (catolică)

CU REȘEDIȚA LA MILCOV.

Efectiv: Teodoric, călugăr Predicator (Dominican), fost prior al Ungariei, 1227 (—1241 ?).

Titulari
(cu drepturi
in Secuime):

Vitus de Monteferreo (consacrat ?), capelan regal unguresc, 1332.

Toma de Nympti, Augustin, 1347-8.

Bernard, mutat la Plock, 1353—1357-60, 1363, «fost episcop».

Albert de Usk † 1371.

Nicolae de Buda, Augustin, 1371-5.

Gobelin, d. 1386.

Emeric Secuiul, 1431.

Grigorie, 1433 (—1462 ?).

Ladislau de Ondola, 1469 (?).

Mihail, 1468-93.

Paul, Ladislau, Dimitrie, tustrei 1502-11.

Mihail 1512-26.

Laurențiu (?), 1523 (?).

¹ Cumania = după neamul stăpânitor, Țara-Românească + Moldova, de mai târziu.

II. Episcopia (catolică) de «Severin şi părţile de dincoace de munţi» (Trassalpina).

Episcopis Gumanior (catolică)

Predicaţie a Dominicanilor in Banatul unguresc al Severinului 1237; voie dela Papa pentru regele unguresc de a numi episcopi, 1238 (episcopul Grigorie din 1246 nu pare să fie din acest timp).

Grigorie 1369 (?)—82.

Grigorie are putere şi in Câmpulng.

Luca (?) şi Francisc (?), 1390, 1394.

Nicolae, 1399.

Iacob de' Cavalli, fost de Vercelli, 1412.

Dionisie, 1437.

Benedict (şi pentru Moldova), 1439.

Ştefan, 1447, 1498 (atul ?), Grigorie, 1500-2.

III. Episcopia Argeşului (catolică).

Nicolae Antonii, Predicator, sufragant al arhiepiscopului de Kalooca, 9 Maiu 1380-1382 (?).

Titulari :

Francisc de S. Leonardo, Carmelit, 1390.

Gheorghie, 1394.

Andrei, 1396.

Francisc, 1399.

Ioan (?).

Gheorghie, 1402.

Ioan de Antiqua Villa, 1418.

Paul de Hunyad, 1421.

Vitus, probabil 1432.

Alți doi, numiți : 1438, 1441-51.

Iacob Richter, 1458.

Raimund, 1466.

Paul de Vác, sufragant de Alba-Iulia, 1480.

Andrei, 1495.

Andrei, 1505.

Dionisie de Gilău (Gyalu), 1512-20.

Nicolae, 1644.

De Argeş, peste Moldova și Țara-Românească.

Bernardino Querini, 1590-1604 sau 1607 (?).

Ieronim Arseno (Arsenghi), fost «vicariu apostolic și episcop-ales al Moldovei», rezidând în Bacău (1580-90), 17 Septembrie 1607—1611.

Urmează : episcopia de Bacău și episcopi de Nicopole.

IV. Episcopia de Bacău (catolică).

Titulari :

Valerian Lubieniecki, în legătură cu tradiția locuinței episcopilor catolici mai vechi în mănăstirea franciscană din Bacău, 1-iu Februar 1611—c. 1618.

Adam Goski, 26 Novembre 1618.

Gavril Fredro, 19 Iulie 1627-1631.

Ioan-Baptist Zamoyski, 8/18 Iulie 1633 (trece la Przemysl).

Matei Marian Kurski, 1651—21 Februar 1661 (mutat la Aenos).

Vicariu : Gavril Thomasii, 1660.

Atanasie Rudzinski, 31 Iulie 1665-68.

Vicariu : Petru Parcevich, 1668-73.

Jacob Goracki, 31 Ianuar 1678—...

Francisc Dluski, 22 Decembre 1681¹.

Vicariu : Vito Piluzio.

Amand Victorin Czeszejko, 1693.

Stanislas Francisc Bieganski, 24 Novembre 1698.

Toma Hanuszewicz, c. 1709.

Ioan-Damaschin Lubieniecki, 23 Februar 1711.

Adrian Skrzetucki, 23 Septembrie 1716.

Iosafat Parysiewicz, 15 Iunie 1717 (sau 25 Ianuar 1718).

Toma Zaleski (neconsacrat), 13 April 1733.

Stanislas Raimund Jezierski, 20 Decembre 1737 (consacrat)—28 April 1782.

Dominic Petru Karwosiecki, 1782—11 Mart 1789.

¹ Se dau datele numirii.

Prefecți ai Misiunilor Moldovei.

Felix-Anton Sauli, c. 1697—c. 1714.	Huiller, c. 1760—...
Alexandru Fischer, c. 1714—c. 1718.	Iosif Martinotti, c. 1777—c. 1780.
Silvestru de Amelia, c. 1718—c. 1724.	Anton-Mario Mauro, c. 1770—c. 1784.
Ioan-Francisc Bossia, c. 1724—...	Fedele Rocchi, c. 1785—19 Septem- bre 1795.
Iacint Lyssa, c. 1740—...	Mihail Sassano, August 1796—c.1798.
Romuald Cardi Damioni, c. 1744.	Vincentiu Gatti, 1798—c. 1803.
Ioan-Maria Ausilia, 1744—...	Dionisie Brocani, c. 1803—c. 1805.
Francisc-Anton Mansi, 1746—...	Aloisiu Landi, c. 1805—1812.
Clement Laydet, c. 1752—...	Iosif-Bonaventura Berardi, 1812.
Claudiu Gavet, 1766.	
Ioan-Hrisostom di Giovanni, 1768.	

Episcopi in Moldova :

- Bonaventura Carenzi (nerecunoscut), 26 Decembre 1808.
 Iosif-Bonaventura Berardi (nerecunoscut), 4 Novembre 1814.
 Ioan-Filip Paroni, titular de Iloan, 13 April 1818-1825.
 Bonaventura Zabberoni, titular de Helenopolis, 1825-7.

Prefecți :

Aloisiu Landi, 1826.	Iosif Salandari, titular de Marcia- nopol, 1864-73.
Inocențiu Pamfili, 1830.	Anton - Maria Graselli, titular de Trapezopolis, 1874-5.
Ioan-Carol Magni, Decembre 1831- 1838.	Ludovic Maranzoni, titular de Ger- tyna, 1875-7.
Petru-Rafael Arduini, titular de Car- rae, 1838-43 (strămutat la Alghero).	Fidelis Dehm, titular de Colophon, 1877-80.
Paul Sardi, titular <i>Verensis</i> , 1843-8.	Nicolae-Iosif, Camilli, titular de Mo- synopolis, 1881-94.
Anton de Stefano, titular <i>Bendensis</i> , 1848-59.	

Episcopi de Iași :

- Camilli, 1883—1894.
 Dominic Jaquet, 1894—1903.
 Camilli, a doua oară, 1903.

Preoți și Misionari Moldovei

- Felix-Anton Szall, c. 1697—c. 1714
 Alexandru Fischer, c. 1714—c. 1718
 Silvestru de Amella, c. 1718—c. 1724
 Ioan-Francois Hoada, c. 1724—
 Iacint Lyasa, c. 1740—
 Honoria Cardu-Tanasiu, c. 1741—
 Ioan-Maria Avallia, 1741—
 Franciscus (Franz) Mayer, c. 1742—
 Gheorghe (Georg) Mayer, 1748—
 Ioan-Bonaventura Berardi, 1812—
 Paul Dovanlia, 1792—6 Iulie 1804.
 Francisc Ferreri, c. 1807—16 Novembre st. n. 1813.
 Fortunato Ercolani, 1815—1820 (rechemat; mutat la Citta-di-Castello, 1822).
 Iosif-Maria Molajoni, sosit la București, 2 Decembre 1825-47.
 Angelo Parsi, c. 1847—63.
 Iosif Plum, 1863-9.
 Ignațiu Paoli, 19 August 1870.

Arhiepiscopi de București.

- Paoli, 27 April 1883 arhiepiscop; † 27 Februar 1885.
 Paul Iosif Palma, 19 Maiu 1885—† 2 Februar 1892.
 Otto Zardetti, 14 Ianuar 1894—† 10 Maiu 1902.
 Xaveriu de Hornstein, 31 Mart 1896—† 3 Iunie 1905.
 Raimund Netzhammer, 16 Septembrie 1905.

VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus)
(catolică.)

Cf., pentru adausuri la această episcopie și la celelalte episcopii catolice, și dr. Wladyslaw Abraham, *Biskupstwa łacinskie w Moldawii w wieku XIV i XV*, Lemberg, 1902; Carol Auner, *A Româniilor magyar telepek történeti vázlatá*, Timișoara, 1908. V. și Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, — pe lângă Eubel, l. c.

Efectivi :

Andrei Wasilo Jastrzebiecz, din Cracovia, sufragan al Cracoviei, 9 Mart 1371 (mutat la Vilna, 17 Februar 1387).

Ștefan Rutheni (?), 1388 (?).

Ștefan Martini, 8 Iunie 1394—...

Ioan Sartorius, capelan regal, vicariu de Ierusalim și Iosafat, 1400, 1402.

Titulari :

Ștefan Zajaczek, 1430.

Nicolae Venatoris, din Ordinul Sf. Pavel Eremitul, 5 Mart 1413 (numit la Scardona, 1418).

Toma Erneborn, Dominican, 31 Iulie 1413—...

Ioan al II-lea, 29 Iulie 1434.

Urmare, de fapt, episcopia de Moldova.

VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei (catolici).

Ioan, Ungur, c. 1420.

Petru din Czips (Czipser), 30 April 1438.

Nicolae, sufragant de Lemberg, 1447.

Ioan al II-lea Rosa, Predicator, c. 1452-5.

Ioan al III-lea Minulem, sufragant de Alba-Iulia, c. 8
Iulie 1457—c. 1476.

Ioan Simon (Dawidicz) (același ?), pomenit la 11 Sep-
tembre 1461.

Titulari: Petru de Insula, Minorit, 29-31 Mart 1476.

Stă la Cetatea-Albă (—1484 ?).

? 1502.

Toma de Zagradino (?), 1497.

Mihail Marinowski, 1510.

VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei.

(MITROPOLIȚI : EXARHI AI PLAIURILOR, ADECĂ MUNȚILOR ;
CF. NUMIREA DE MUNTENI.)

- Iachint (Hyakinthos), episcop de Vicina, *însărcinat* cu Mitropolia *munteană*, cu «toată Ungrovlachia» «plaiurilor», ca *exarh*, delegat al Patriarhiei de Constantinopol, Maiu 1359—c. 1379.
- Antim, fost Daniil Kritopulos, întâiu la Severin și în părțile oltene, cu titlul de «al unei părți din Ungrovlachia către Severin», al «unei jumătăți», Octombrie 1370—1381.
- Hariton, *protos*, întâiu-stariț la Atos, 1379-81.
- Antim, ca singur Mitropolit al Ungrovlahiei ; schimnic, 1381-8...
- Antim, întors în Scaun, 1389-...
- Atanasie, Mitropolit al Severinului, 1389-401 ; rezidă în țară la 1394.
- Macarie (?), 1442.
- Iosif, prin 1460.
- Macarie, pomenit la 23 Mart 1482-3.
- Teodor, înainte de c. 1510.
- Organizația Patriarhului mazil de Constantinopol, Nifon, 1500-1508.
- Maxim (Maximian ; fost Gheorghe) Brancovici, Despot sârbesc, c. 1507-...
- Macarie, tipograful, între 1508 și 1514—c. 1530.
- Mitrofan, c. 1530 ; pomenit 1533.
- Varlaam, supt Radu dela Afumați ; pomenit, 1538, c. 1541, 1544.
- Simion, }
Mihail, } c. 1540.
Ieremia, }
- Anania, pomenit 1545-7, 1556 ; † 3 Februar 1558 ; îngropat la mănăstirea Argeșului, ca rudă a lui Neagoe-Vodă.
- Simion (cel de mai sus ?), 1558.

- Efrem, pomenit 1560.
 Daniil, pomenit 1566.
 Eftimie, pomenit 1568-9—74.
 Serafim, apare 1576-8; † c. 1590.
 Mihail I-iu (al lui Petru Cercel), 1586.
 Nichifor, pomenit 1590.
 Exarhul Nichifor Parhasios pentru amândouă țerile; numit 1592; se află în 1595.
 Exarhul (?) Dionisie Rali, Mitropolit de Târnova; 1593-601.
 Mihail al II-lea, d. 1590-3.
 Eftimie, 1593—Maiu-Iunie 1595.
 Mihail, a doua oară, Maiu-Iunie 1595—...
 Eftimie, a doua oară, 159..—1605.
 Luca, fost de Buzău, 1605—1629.
 Grigorie, 1629—1637.
 Teofil, fost de Râmnic, 1637-48.
 Ștefan, 1648—c. Novembre 1653.
 Ignatie Sârbul, 1653; retras 1655; pomenit și 1659.
 Ștefan, a doua oară, 1659—† 25 April 1668.
 Teodosie de Veștem, ales la 20 Maiu 1668, scos în primăvara lui 1672.
 Dionisie dela Atos, primăvara lui 1672, † 24 Decembre 1672.
 Varlaam de Glavacioc, ales 24 Decembre 1672—26 April 1672; † după Septembrie 1698.
 Teodosie de Veștem, a doua oară, 26 April 1679, † 27 Ianuar 1708.
 Antim Ivireanul, 28 Ianuar 1708 (metathesis patriarhală la 21 Februar)—August 1716.
 Mitrofan, fost de Nisa, August 1716—1720.
 Daniil de Aninoasa, 1720—1732.
 Ștefan, 1732—† 23 Septembrie 1738.
 Neofit Cretanul, fost al Mirelor, 1738-54.
 Filaret Michalitzki, 1754—Iulie 1760.
 Grigorie, fost al Mirelor, 28 Iulie 1760—† 18 Septembrie 1787.
 Cozma, fost la Buzău, 9 Octombrie 1787—† 12-3 Septembrie 1792.
 Filaret al II-lea, fost al Râmnicului și vicariu (1775), 23 Septembrie 1792—Septembrie 1793 (demisionat).
 Dosofteiu Filitis din Ianina, fost de Buzău, 11 Octombrie 1793—(15 Ianuar 1810, scos; 1812, retras); † 14-26 Decembre 1826.
 Gavriil, exarh al Sinodului rusesc, Iulie 1808—Maiu 1810.

- Ignatie Grecul, numit 15 Ianuar, instalat 5 Maiu 1810—10 August 1812.
- Nectarie, fost la Râmnic 1812—1-iu Maiu 1819 (retras; † 13 Septembrie 1825).
- Dionisie Lupu, titular de Sivas, 1-iu Maiu 1819 (pribeag 1821; înlocuit Ianuar 23; † 7 Februar 1831).
- Grigorie din Căldărușani, 10-1 Ianuar 1823—10 Februar 1829 (scos de Ruși); întors 22 August 1833—† 22 Iunie 1834.
- Vicariu: Neofit de Râmnic, Februar 1829—22 August 1833; dela 22 Iunie 1834 la 1840.
- Neofit, fost la Râmnic, 29 Iunie 1840—27 Iulie 1849 (demisionat).
- Nifon, 14 Septembrie 1850—† 5 Maiu 1875.
- Calinic Miclescu, fost Mitropolit al Moldovei, 31 Maiu 1875—† 1886.
- Iosif Gheorghian, fost de Huși, 1886—29 Mart 1893 (retras); reales 5 Decembre 1896—† Ianuar 1909.
- Ghenadie Petrescu, 1896—20 Maiu 1896 (scos); restabilit 4 Decembre; retras 5 Decembre.
- Atanasie Mironescu, ales la 5 Februar 1909.

IX. (II) Episcopia Severinului și a Noului-Severin
sau a Râmnicului.

N. B. Episcopii vechi de Severin sânt de fapt Mitropoliți ai
Ungrovlahiei ca și ceilalți Mitropoliți.

Ilarion,
Ioasaf,
Iosif I-iu,
Prohor,
Grigorie,
Grigorie,
Sava,
Onufrie,
Luca,

15..—1577.

Leontie, c. 1508.

Paisie, 1535.

Daniil, de Severin și Ardeal, 1577-8.

Eftimie dela Olteni, c. 1580.

Mihail, apoi Mitropolit, c. 1590.

Efrem, c. 1590—după 29 Decembre 1591.

Teofil I-iu, d. 20 Mart 1592—c. 1601.

Efrem, c. 1601—c. 1612.

Teofil al II-lea, apoi Mitropolit, c. 1619-37.

Ignatie Sârbul, apoi Mitropolit, 1637—c. Novembre 1653.

Dionisie de Cozia, c. Novembre 1653—Septembre 1658.

Ignatie Grecul, Septembre 1658— † Mart 1668.

Serafim, Mart 1668—c. 1671.

Varlaam, apoi Mitropolit, c. 1671—Decembre 1672.

Ștefan (schimnic : Sava) de Sadova, ales 15 Ianuar 1673—1693.

- Ilarion, 30 Iunie 1693—16 Mart 1705 (scos, ca eretic).
- Antim Ivireanul, apoi Mitropolit, 16 Mart 1705—28 Ianuar 1708.
- Damaschin, 28 Ianuar 1708—† 5 Decembre 1725.
- Vicariu*: eclesiarhul Dionisie (opt luni).
- Ștefan de Govora, ales și întărit de Împărat; 15 Octombrie 1726, nesfințit—† 20 August 1727.
- Inochentie de Tismana, ales Septembrie 1727, întărit 11 Maiu 1728; † 1-iu Februar 1735.
- Climent, («exarh Severinului și a toată Mehadia»), ales 28 Iunie 1735; instalat abia Maiu 1737; retras 8 Maiu 1749 (schivnic Cozma).
- Grigorie Socoteanu, 8 Maiu 1749—21 Maiu 1764 (retras) (apoi Mitropolit).
- Partenie, 21 Maiu 1764—c. 1770.
- Chesarie, vicariu, 26 Decembre 1771; episcop, 26 Decembre 1773—† 9 Ianuar 1780.
- Filaret, fost al Mirelor, apoi Mitropolit Mart 1780—23 Octombrie 1792.
- Nectarie Moraitul, apoi Mitropolit, 8 Septembrie 1792—16 Decembre 1812.
- Galaction, 25 Ianuar 1813— retras în 1824.
- Neofit, apoi Mitropolit, 1824—1840.
- Calinic, 14 Septembrie 1850— † April 1868.
- Atanasie Stoianescu, 1865 (canonic, dela 1873)— † 9 Februar 1880.
- Iosif Bobulescu, 30 Novembre 1880—sfârșitul anului 1886.
- Ghenadie Enăceanu, 10 Decembre 1886—† 14 Ianuar 1898.
- Atanasie Mironescu, apoi Mitropolit Primat, 12 Mart 1898—5 Februar 1909.

XI. (IV) Mitropoliți ai Moldovei.

- Ieremia, numit de Patriarhia constantinopolitană pentru «Maurovlachia», c. 1392—1394 (trece la Târnova).
- Iosif, «al Moldovlahiei», mutat dela Cetatea-Albă, 26 Iulie 1401—după 1407.
- Macarie, «al Moldovlahiei», 1415 (?)—c. 1429.
- Grigorie, unit, numit de Papa, 1436.
- Damian, ales la Constantinopol, 1437—1451.
- Ioan,
- Samuil, } de Suceava, sau poate și de Roman (v. Roman);
- Ioanichie, } 1429—c. 1451.
- Vasilie,
- Teoctist, 1451—† 18 Novembre 1477.
- Gheorghie Nemțeanul, 1477—1510-1.
- Teoctist al II-lea (?), 1490-1—c. 1503.
- Teoctist al II-lea, sau al III-lea, 1510-1—† 15 Februar 1528 (mort ca schimnicul Teodor).
- Calistrat, 1528—...
- Teofan, fost de Rădăuți, 152... sau 153...—1538-9.
- Grigorie Roșca, 1541—1564.
- Teofan, 22 Septembrie 1564-72.
- Anastasia, fost de Roman, 1572-8.
- Teofan, a doua oară, 1578-81 (fugă în Polonia) 1582 (înainte de 11 Septembrie)—c. Decembre 1587.
- Gheorghie Movilă, fost de Rădăuți, pomenit la 20 Decembre 1587; fugar în Tirol și Veneția, August 1591; întors la 1595, după August.
- Agafton, fost de Roman, 1591 (pomenit întâiu la 25 Februar 1592).
- Nicanor, după Februar 1592—c. 1594.

- Mitrofan, pomenit la 10 August 1594.
- Mardarie, fost de Rădăuți, după Iunie 1595—August 1595.
- Gheorghie Movilă, după August 1595; fuge în Polonia, Maiu-Iunie 1600; întors c. Septembrie 1600.
- Dionisie Ralli, fost de Târnova, numit Iunie 1600 (—Septembrie).
- Teodosie Barbovschi, fost de Rădăuți, pomenit începutul lui 1606—c. Iunie 1608.
- Anastasia Crimca, fost la Roman, pomenit c. 15 Iunie 1608; scos în 1617.
- Teofan, pomenit la 25 Mart 1617—c. 1619; 1622-3 petrece în Bistrița olteană.
- Anastasia Crimca, a doua oară, c. 1619—c. 1629.
- Atanasie, c. 1629—† 13 Iulie 1632.
- Varlaam, hirotonisit 23 Septembrie 1632—c. April 1653; testamentul din urmă, 18 August 1657; † înainte de 16 April 1658.
- Ghedeon, c. April 1653—c. 1659.
- Sava, fost de Roman c. 1659—† 5 Ianuar 1664.
- Ghedeon de Secul, 1664—c. 1670-1.
- Dosofteiu, pomenit 1670-1; fuge în Polonia, Decembrie 1673—Ianuar 1674; închis 1676-7; fugăr în Polonia 1686, toamna; episcop de Azov și Taganrog; † 1711.
- Teodosie, 1674—c. 1676-7; † după 1697.
- Sava de Putna, 1687—retras, 1700-1.
- Misail, fost de Roman, 1700-1—1708.
- Ghedeon de Agapia, 1708-23.
- Gheorghie de Neamț, 1723-4—1730 (?).
- Antonie, 1730 (?)—plecat cu Rușii 1739 (după Novembre); Mitropolit de Bialogrod și Oboian (1741); † 2 Ianuar 1748.
- Nichifor Grecul (Peloponezianul), 1739 (după Novembre) sau 1740—Novembre 1750.
- Iacov, fost la Rădăuți, 13 Novembre 1750—Februar 1760.
- Gavriil Callimachi, fost de Salonic, 20 Februar 1760—† 20 Februar 1786.
- Leon Gheuca, fost de Roman, Februar 1786—† stărșitul lui 1788 sau începutul lui 1789.
- Amvrosie de Ecaterinoslav, vicariu, 1788—Ianuar 1792.
- Gavriil Bănulescu, fost la Acherman, Ianuar-April 1792 (apoi de Gotia).
- Iacov Stamati, c. 22 Iunie 1792—10-1 Mart 1803.

- Veniamin Costachi, Mart 1803—Februar 1808 (retras).
 Gavriil Bănulescu, ca exarh al Sinodului rusesc (și pentru Principatul muntean), instalat Maiu 1808 (numit Mart).
 Veniamin Costachi, 1812—Ianuar 1842 (retras; † 18 Decembre 1846).
 Meletie, fost la Roman, 1843—† 1848.
 Sofronie Miclescu, fost la Huși, 1851—1860.
 Calinic Miclescu, apoi Primat, 18 Maiu 1865—1875.
 Iosif, fost de Argeș, 1875—1902.
 Partenie, fost al Dunării-de-jos, 1902—Ianuar 1909 (retras).
 Pimen, fost al Dunării-de-jos, ales 5 Februar 1909.

XII. (V) Exarhi maramurășeni, rezidând la Sf. Mihail din Peri, lângă Sighet.

Pahomie, 1391.

Apoi egumeni :

Simion Sălăgeanul, 1458.

Ilarie, 1494.

Urmează episcopi de Vad.

În Muncaciu episcopi ruși și români :

Petronie, recunoscut de Mihai Viteazul, 1600.

Sârghie, fost egumen de Tismana, d. Iunie 1600, sfințit 1603—1614.

Alți episcopi ruși :

Atanasie Krupeski, 1614.

Eftimie, 1618.

Petronie, a doua oară, 1623.

Ioan Grigorovici, 1627.

Vasile Tarasovici, sfințit de Mitropolitul Moldovei Varlaam, 1633—
abdicare, 1642.

Dimitrie de Moiseiu, Român, ortodox, 1635—c. 1640-50.

Petru Partenie Rotosinschi, unit (la Ungvár), 1649, sfințit în Ardeal, 1651.

Porfirie Ardan, calvinizant, 1649.

Ioanichie Zăican, neunit, 1658-84.

Iosif Voloșinovschi, calvinizant, 1670-5.

Mihail Serbin, «arhimandrit» de Muncaciu, Decembre 1675.

Teofan Mavrocordat, 1675.

Ieronim Lipnițchi, 1685-8.

Metodie Racovețchi, ortodox, 1688.

XIV. (VII) Noii episcopi de Vad și Maramurăș («în Ardeal și Maramurăș»), precum și pentru Ardealul-de-sus.

Eftimie, fost al Ardealului, 157...—c. 1579.

Spiridon, sfârșitul lui 1579, recunoscut 1585—c. 1599.

Ioan Cernea (*Chyernay*) (stă în Vad), pomenit 1599—1600.

Spiridon, a doua oară, c. 1601; întărit de principe, 29 April 1608.

Teofil, de Ardeal, întărit și pentru această dieceză la 21 Februar 1615.

Eftimie, întărit de principe la 1-iu Iunie 1623.

Dosofteiu Moldoveanul, pomenit întâiu la 21 April 1622; dela 1624-5 și în Bălgrad.

Venedict, 4 Maiu 1631.

Șirul lor se încheie cu anexarea diecezei de către Mitropolitul Ghenadie Brad al Ardealului (după 1631; titlul de Vad îl ia însă acesta și la 4 Decembre 1628).

Nerecunoscuți de Guvern:

Miron (de Vad) (?), August 1635—Iunie 1637.

Sava (de Bistra), 1651.

Simion Petrașcu («protopop» al Guvernului), numit 11 August 1652.

Dumitru (de Maramurăș). V. mai sus.

Savul (Sava) (episcop al părților de sus), numit 12 April 1650.

Mihail Molodeț (de Maramurăș), c. 1651-7.

Iosif de Camilli, titular de Sivas; unit, c. 1689—† 1726.

Vicariu român unit: Isaia de Atos, Ianuar 1694—† 15 Maiu 1701.

» » Gheorghe Ghenadie Bizanție, 1705.

Iosif Stoica, Român, ortodox, c. 1690—1711.

- Ștefan sau Serafim de Petrova (Petrovan, Petrovai), toamna
anului 1711-d. 1715.
- Dosofteiu Teodorovici, de Moiseiu (?), d. 1715—1728, 1733-4 (la
Uglea).
- Iosif Hodermarszky, 1707-15.
- Gheorghe Ghenadie Bizanție, de Muncaciu, 1716—1733.
Vicariu pentru Români: Procopie Hodermarszky, dela 1723-9.
- Simion Olszawski, 1729-33.
Vicariu: Ioan Kupesenko, 1733-9.
- Grigorie Bulko, 1740—† 22 Novembre 1742.
- Ioan Blajovschi, 1743-4.
- Blajovschi, 1738-42.
- Andrei Bacinschi, 1746-54.
- Daniil Havrilovici, 1754-61.
- Andrei Zsetkey, 1761-72.
- Mihail Paraszovics, 1772-78.
- Gheorghe Kőszeghy, 1778-806.
- Vasilie Papp, 1806-8.
- Mihail Tabacovici, 1808-13.
- Ștefan Andrucovici, 1813-5.
- Petru Anderco, 1815—† 2 Iunie 1869.

Urmează episcopia de Gherla.

XV. (VIII) Episcopia de Gherla (urmașă a celei de Maramurăș).

Ioan Alexi, numit la 17 Mart 1854; recunoscut de Papă in Novembre; sfințit la 28 Octombre 1855; † 29 Iunie 1862.

Vicariu pentru Maramurăș: Ioan Pavel, 24 Novembre 1860—începutul lui 1879.

Ioan Vancea, numit la 4 Iulie 1865; recunoscut 25 Septembrie; sfințit 3 Decembre; Mitropolit la 21 Octombre 1868.

Mihail Pavel, numit la 11 Septembrie 1872; recunoscut de Papă la 23 Decembre; sfințit la 26 Ianuar 1873; 29 Ianuar 1879 trece la Orade.

Vicariu: Ioan Pop, 12 Decembre 1874—† 10 Decembre 1879.

Ioan Szabó, numit la 18 Februar 1879.

Mihail Kókényesdy, Pop, Decembre 1879—1-iu Septembrie 1887.

Tit Budu, 15 Novembre 1887.

XVI. (IX) Episcopia — întâiu Mitropolie — de Roman sau «episcopia-de-jos a târgului Romanului».

- Calist, pomenit la 30 Septembrie 1445.
 Tarasie, supt Ștefan-cel-Mare, c. 1472.
 Vasilie, pomenit la 16 Octombrie 1488 și la c. 14 Novembre 1499.
 Teoctist, pomenit la 17 Novembre 1502.
 Macarie I-iu, pomenit la 1513-4.
 Dorofteiu, pomenit la începutul lui 1528—c. 1531.
 Macarie al II-lea, 23 April 1531—Septembrie 1558.
 Mitrofan, fost episcop (unde ?), 1550 (pus de Ilie Rareș).
 Anastasie, apoi Mitropolit, 1558-72.
 Grigorie (?), 1572-4.
 Gheorghie, † 1574.
 Eftimie, 1574—...
 Evstatie, 1577—c. 1584.
 Agafton, c. 1584—1591.
 Nicanor (și înainte de Ianuar 1586 «fost episcop»), 1591 (pomenit întâiu 28 Februar 1592) — după 10 August 1594.
 Agafton, întors la Roman, pomenit la 13 August 1595—c. 6 Maiu 1605.
 Anastasie Crimca, c. 6 Maiu 1605—Iunie 1608.
 Mitrofan, 1608-13.
 Pavel, 1613-6.
 Anastasie, c. 1616—c. 1631.
 Dionisie, fost de Rădăuți, c. 1631-3.
 Mitrofan, fost de Huși, 1633—41-2.
 Evloghie, c. 1642—c. 1648.
 Anastasie, pomenit la 26 Mart 1651—c. 10 Maiu 1658.
 Sava, fost la Rădăuți, c. 10 Maiu 1658—c. 16 Decembrie 1659.—
 Dosofteiu, c. 16 Decembrie 1659—c. 1671.

- Teodosie, c. 1671—1674.
 Ioan, fost de Huși, 1674—c. 1685.
 Sava al II-lea, pomenit la 25 August 1685—după 4 Maiu 1686.
 Misail, apoi Mitropolit, toamna 1686—c. 1700-1.
 Lavrintie, fost de Rădăuți, c. 1702—1706.
 Pahomie, 18 Decembre 1706, hirotonisit 18 Ianuar 1707 ;—Februar 1714 ; † Chiev, 1724.
 Sava, 1714—c. 1718.
 Gheorghie, c. 1718—1723-4.
 Atanasie, 1723-4—c. 1733.
 Daniil, 173...
 Ghedeon, fost de Huși, 1734-43.
 Teofil, fost de Huși, c. 1743—† 1-iu Septembrie 1747.
 Ioanichie, 15 Septembrie 1747—inceputul 1769.
 Leon Gheuca, 2 Februar 1769—Februar 1786.
 Iacov Grecul, Februar 1786—† 25 Octombrie 1786.
 Vacanța.
 Antonie de Putna, 19 Iulie 1787—† Iunie 1796.
 Veniamin Costachi, dela Huși, Iunie 1796—Mart 1803.
 Gherasim Clipa, 20 Mart 1803—† primăvara 1826.
 Meletie (necanonic ; pus de Turci), 1821-2.
 Meletie Brandaburul, fost la Huși, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1844¹.
 Veniamin Roset, 2 Februar 1844—† 1851.
Vicariu: Iustin de Edesa, 1851-6.
 Nectarie Hermeziu, de Sotiriupolis, 1856-64.
 Atanasie Stoienscu, de Troia, 1864—11 Maiu 1865, vicariu, apoi episcop—6 Novembre 1868 (demisionat).
 Isaia Vicol, de Dioclăa, vicariu, Novembre 1868—1873 ; apoi episcop—† 20 Iunie 1878.
 Melchisedec Ștefănescu, dela Huși, 22 Februar 1879—† 16 Maiu 1892.
 Inochentie Moisiu, Decembre 1892—5 April 1894.
 Ieronim Ionescu, 25 Februar 1895—† 7 Novembre 1896.
 Ioanichie Floru, 1897—† 28 Iunie 1899
 Gherasim Safirin, 17 Februar 1900.

¹ 1844, și pentru Meletie ca Mitropolit.

XVII. (X) Episcopi ortodocși rătăcitori prin Ardeal.

Ioan de Caffa, 1456.

XVIII. (XI) Episcopi de Galați (în legătură cu vechiul exarhat de Peri).

Macarie, constatat la 1466 și 1469.

XIX. (XII) Episcopia de Rădăuți.

- Ioanichie, pomenit întâiu la 25 April 1472—după 1490.
Pahomie, pomenit la 18 Novembre 1504 și 1515.
Teofan, pomenit întâiu la începutul anului 1528.
Teodosie, pomenit la 2 Mart 1548.
Mitrofan, dela Roman, 5 Iunie 1551—...
Gheorghie, 155...—† 1558.
Eftimie, 1558—...
Dimitrie, supt Despot; fugar în Ardeal; † în luptă, April 1565.
Isaia, 1572—c. 1580-1.
Gheorghie Movilă, c. 1580-1; fuge în Polonia, 1581; întors la 1582—c. Decembre 1587.
Ghedeon de Râșca, c. Decembre 1587-91.
Mardarie, 1591—c. Iunie 1595 (trece ca egumen la Drohobycz, unde și în 1602).
Amfilohie, c. Iunie 1595—după 25 Mart 1598.
Teodosie Barbovski, după 25 Mart 1598—fuge în Polonia Maiu-Iunie 1600; întors...
Anastasiu Crimca, pus Iunie 1600 (-Septembre); apoi...—c. 6 Maiu 1605.
Ioan, fost de Huși, c. 6 Maiu 1605—c. 1609.
Efrem, c. 1609—c. 1615.
Atanasie, c. 1615.
Efrem al II-lea, c. 1617—c. 1623.
Evloghie, c. 1623—c. 1627.
Dionisie, apoi de Roman, c. 1627—c. 1631.
Anastasiu, apoi de Roman, pomenit 13 Iunie 1639—1651 (?).
Ștefan (?), Iunie 1645.
Sava, apoi la Roman, c. 1631—58.

Teofan de Putna, fost la Huși, pomenit la 10 Maiu 1658—1667.

Serafim, fost de Huși, 1667—c. 1682; † după 1691.

Misail de Secu, apoi de Roman și Mitropolit, pomenit 4 Maiu 1686—toamna 1686.

Lavrintie, apoi la Roman, toamna 1686—1702.

Nicolae Vasilievici, pomenit la 8 Maiu 1694 (supt ocupația polonă; fotografie a unei pagini de ms. comunicată de p. r. D. Dan).

Ghedeon de Agapia, pomenit la 2 Decembre 1703—1708.

Calistru, 1708 — retragerea sa în Maiu 1728.

Antonie, apoi Mitropolit, 1728—c. 1730.

Misail, c. 1730—c. 1735.

Varlaam, fost la Huși, c. 1735—45.

Iacov Putneanul, apoi Mitropolit, 1745—13 Novembre 1750.

Dosofteiu, c. 13 Novembre 1750; episcop exempt al Bucovinei, 12 Decembre 1781; † 2 Februar 1789.

Urmează : episcopi exempti ai Bucovinei.

Teoctist de Putna, fost la Huga, pomenit la 10 Maiu 1658—1667.
 Soteriu, fost de Huga, 1667—c. 1682; † după 1691.
 Misail de Secu, apoi de Roman și Mitropolit, pomenit 4 Maiu
 1688—Iosana 1688.
 Lavrintie, apoi la Roman, Iosana 1688—1702.
 Nicolas Vasilievici, pomenit la 8 Maiu 1694 (sunt oșpeții po-
 lond; fotografia a unei pagini de nec. comunicată de păr.
 D. Dan).

XX. (XIII) Episcopi exemți ai Bucovinei, apoi ai Bucovinei și Dalmației.

Dosofteiu, 12 Decembre 1781—† 2 Februar 1789.
 Daniil Vlahovici, April 1789—† 20 August 1822.
 Isaia Băloșescu, 1823—† 1834.
 Eugeniu Hacman, 8 Maiu 1835; sfințit 15 August; 23 Ianuar
 1873 arhiepiscop și Mitropolit; † 12 April st. n. din același an.
 Teofil Bendela, 1873-5.
 Teoctist Blajeviciu, 1875-82.
 Silvestru Andreieviciu-Morariu, 12 Mart 1880—† 3 April 1895.
 Arsenie Ciupercovici, 1895—1902.
 Vladimir de Repta, dela 1902.

Episcopia de Rădăuți (titulară); dela Novembre 1898.

XXI. (XIV) Episcopii din Feleac, lângă Cluj.

Episcopul grec din părțile grecești, **Marcu**, înainte de 1489.

Daniil (Danciul, fiul preotului Vlad, care găzduise pe Marcu), 1489.

Petru (fratele lui Daniil), 1538.

Pentru acești episcopi, v. *Sate și preoți din Ardeal*, p. 16 și urm.

XXII. (XV) Protopopi de Șeghești, ai Crișurilor
(cu drepturi episcopale).

Dan, 1503.

Ioan, 1538.

Petru, 1554.

Mihail, 1608.

Calvinizanți:

Avram de Burdan, «episcop» al Bihorului, 1641.

Petru de Ciuciu (Csucsy), numit 15 Decembrie 1648.

XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara și ai Hațegului
(cu drepturi episcopale).

Petru de «Zoczath», 1506-26.

Moise Peștișel, 1582.

Nicolae, fiul lui Ioan, c. 1659.

Chesariu, April 1830—31 Noiembrie 1840.
 Filoteia, 4 Septembrie 1830 — † 10 August 1831.
 Dionisie Romanu, vicar, 1831-7; Main 1833-34.
 Ghenașie, apoi de Argeș, 1834.
 Inocențiu, 1873-83.
 Dionisie Ciomescu, 1894.

XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului.

- Serafim, 1508.
 Paisie, înainte de 1535.
 Ieremia, pomenit la 1550.
 Atanasie (episcop al lui Radu Iliș), 1553-70, poate c. 1587.
 Luca din Cipru, apoi Mitropolit, 1587 (pomenit 1594)—1605.
 Chiril, 1605—1620.
 Efrem Trufășel, 1620—1638.
 Ștefan, apoi Mitropolit, 1638—1649.
 Serafim, apoi la Râmnic, 1649—Mart 1668.
 Grigorie, ales 4 April 1668—1691.
 Mitrofan, fost de Huși, 10 Iunie 1691—1702.
 Damaschin, apoi de Râmnic, 3 Octombrie 1702—Ianuar 1708.
 Ioasaf de Argeș, 14 April 1708-1716.
 Daniil, apoi Mitropolit, 1-iu Octombrie 1716-19.
 Ștefan, apoi Mitropolit, 14 Septembrie 1719¹-32 († 16 Iulie 1738).
 Misail, 8 Ianuar 1732-41.
 Metodie, 2 Ianuar 1741—† 23 Mart 1748.
 Filaret, 24 Mart 1748-53.
 Antim, 1753-7.
 Rafail Grecul, 12 April 1757—4 Septembrie 1763.
 Cozma, Septembrie 1763—9 Octombrie 1787.
 Dosofteiu Filitis, 11 Octombrie 1787—11 Octombrie 1793.
 Costandie Filitis, 29 Octombrie 1793—28 Iulie 1819.
 Gherasim Rătescu, 28 Iulie 1819—1824 († 1844).

¹ A se îndrepta astfel și la Mitropolitii munteni.

Chesarie, April 1826—30 Novembre 1846.
 Filoteiu, 4 Septembre 1850— † 16 August 1860.
 Dionisie Romanò, vicariu, 1861-5 ; Maiu 1865-73.
 Ghenadie, apoi de Argeș, 1864.
 Inochentie, 1873-93.
 Dionisie Climescu, 1894.

XXV. (XVIII) Episcopii din Geoagiul-de-sus.

Cristofor, recunoscut de regina Isabela la 1557.

Sava, scos înainte de 10 April 1562, restituit la această dată.

Gheorghie de Ocna, scos la 10 April 1562.

XXVI. (XIX) Episcopia calvinizantă pentru
tot Ardealul.

Gheorghe de Sângiorz, adus dela Vad, «episcop și superintendent al bisericilor românești», constatat Decembre 1566-69.

Pavel din Turdaș, «episcop românesc», 1569—c. 1577.

XXVII. (XX) Episcopi de Ardeal sfințiți la Ipec
și în Principate; ortodocși.

- Eftimie de Neamț, 5 Octombrie 1571 întărit de principe; confirmat după sfințire la 3 August 1572. Trece 'n Moldova în Mart 1574. Întors, păstorește la Vad.
- Cristofor, numit 6 Iunie 1574.
- Ghenadie, «arhiepiscop», «Mitropolit al Ardealului» și ținuturilor su-puse principelui, sfințit c. sfârșitul lui 1578—158...
- Ioan de Prislop, numit la 20 Mart 1585, hirotonisit în țară; Mitropolit în Bălgrad din 1599; izgonit 1601; † restabilit de Basta; † ...
- Teoctist, pomenit la 13 Mart 1606—.
- Augustin, ...
- Teofil de Prislop, 1614; confirmat și în Nord la 21 Februar 1615.
- ...
- Eftimie de Vad (?), ...
- Dosofteiu de Vad, pomenit în Bălgrad la 1-iu Ianuar 1625—...
- Gheorghe, Ghenadie Brad, 4 Decembrie 1628—inceputul lui Septembrie 1640.
- Ilie sau Iorest, Septembrie 1640; sfințit Octombrie—1643 (Iunie 1645 în Moldova).
- Simon, Simion Ștefan, 10 Octombrie 1643; reconfirmat la 7 Iulie 1651; —c. 1652.
- Daniil, apoi numai de Făgăraș, numit 1652—1656; la Olt, c. 1656; scos la 1659; 20 April 1662—c. 1680 (când fugar la București).
- Sava Brancovici, numit la 28 Decembrie 1656; întărit la 23 April 1662; reîntărit 24 Octombrie 1679 (?); scos la 2 Iulie 1680; † 1683 (înainte de Septembrie).

Ghenadie, Iulie 1659.

Iosif Buday de Piskints, ales 2 Iulie 1680—1681-2.

Ioasaf, hirotonisit 1 (11) April 1682, retras la 14 Iulie 1682.

Ioan din Vinț, vicariu, Iulie 1682—Decembre 1685.

Varlaam, numit Decembre 1685; întărit în București, Ianuar 1686; confirmat de principe la 19 April 1686; † 1692.

Teofil (Toma Szerémi), numit Decembre 1692; † 1697.

Atanasie Anghel, sfințit la București, 22 Ianuar 1698.

Unirea cu Biserica Romei, 7-24 Octombrie 1698; confirmată la 5-14 Septembrie 1700.

V. Biserica unită a Românilor din Ardeal și Ungaria.

XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole).

Episcop român : Teodor, 1595 și urm.

Sava, 1608 și urm.

Asupra bălrânețelor lui, v., după Iovan Radonici, *Tribuna din Arad*
pe Februar 1909.

Mateiu-Moise, 16...

Longhin Corenici-Brancovici, «arhiepiscop de Inău», în Țara-Ro-
mânească la August 1643 (la mânăstirea Comana).

Sava (Brancovici; altul decât Mitropolitul), după 1643.

XXIX. (XXII) Episcopia Huşilor.

- Ioan, înainte de 1600; probabil 1597-9; fuge în Polonia, Maiu-Iunie 1600; întors, Septembrie 1600—1605.
Filoteiu, pus Iunie 1600 (— Septembrie).
Filoteiu, a doua oară, c. 6 Maiu 1605—c. 1617.
Ioşif, 1617.
Mitrofan, c. 1617—c. 1622.
Pavel, c. 1622—c. 1627.
Mitrofan al II-lea, c. 1627—c. 1633.
Ghedeon, c. 1633—c. 1656.
Sava, 1656.
Iorest, poate fost de Ardeal, 1656-7.
Teofan, 1657—c. Maiu 1658.
DosoŢteiu, pomenit la 10 Maiu 1658...
Serafim, apoi la Rădăuţi, 1667.
Ioan de Secul, 1667-74.
Calistru, 1674-83.
Mitrofan, apoi de Buzău, 1683—1691.
Varlaam, 1691—Ianuar 1709.
Sava, 19 Ianuar 1709—1713-4.
Iorest, 1713-4—1727-8.
Ghedeon, 1727-8—1734.
Varlaam, c. 1735.
Teofil, c. 1735—c. 1743.
Ieroteiu de Putna, c. 1744—Maiu 1752.
Inochentie de Putna, Maiu 1752-30 Octombrie 1782.

Vicariu: Leon Gheuca, episcop de Roman, 20 Novembre 1769—1770.

Iacov Stamati de Neamț, apoi Mitropolit, Octombrie 1782—c.
Iunie 1792.

Veniamin Costachi, 26 Iunie 1792—Iunie 1796.

Gherasim, apoi la Roman, 2 Iunie 1796—Mart 1803.

Meletie Brandaburul, apoi la Roman, 27 Mart 1803—1826.

Sofronie Miclescu, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1851.

Meletie Istrati, 31 Mart 1851—† 31 Iulie 1857.

Vicari: Ghenadie Șendrea, de Tripoli, 1857—8 Novembre 1858.

Calinic de Chariupolis, 8 Novembre 1858—sfârșitul
lui 1860.

Melchisedec Ștefănescu, 1860-64.

Dionisie de Traianupolis, Maiu 1865.

Iosif Gheorghian, apoi la Dunărea-de-jos, 17 Iulie 1865-79.

Calinic Dima, 1879-84.

Silvestru Bălănescu, 1884—1902.

Conon Arănescu-Donici, 8 Februar 1902.

XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului (ai Brăilei, Renilor,
Ismailului, Chilieii,
Cetății-Albe, Benderului, apoi și Hotinului).

Meletie Sirigul, 1644.

Ioanichie, 1716.

Calinic, apoi Patriarh de Constantinopol, 24 Septembrie 1743—16
Ianuar 1757.

Dănil, 1765—† 1771.

Ioachim, 1777.

Chiril, 1788.

Calinic, 1814.

Antim, («exarh a tot ținutul Dunării»), 1821-2 (poate 1828-9).

De *Hotin*: Neofit, episcop numit, 1765.

Amfilohie (apoi egumen de Zagavia), 1795.

Urmează episcop al Achermanului și Benderului, Mitropolia
Basarabiei și episcopia Ismailului.

XXXI. (XXIV) Biserica unită a Românilor din
Ardeal și Ungaria.

Atanasie Anghel, instalat ca episcop unit la 25 Iunie 1701—†
19 August 1713.

Ioan Țircă, sfințit la 1706-7 (fuge în Moldova).

Vicari: Iosif Bardia și Régay.

Wenceslas Frantz, ales 9 Septembrie 1713; neaprobat.

Ioan Giurgiu Patachi, numit 23 Decembrie 1715; aprobat de Papa
la 18 Maiu 1721 ca «episcop al Făgărașului»; instalat în
August 1723; † 29 Octombree 1727.

Vicariu: Adam Fitter, 1727-8.

Ioan Inochentie Klein, ales 4 Iunie 1728; întărit de Împărat la
25 Februar 1729; sfințit la 25 Octombree 1730; fuge la
Roma, Decembrie 1744; abdică 7 Maiu 1751; † 23 Sep-
tembre 1768.

Vicari: Petru Aaron și Nicolae din Balomir.

Petru Pavel Aaron, numit 28 Februar 1752; sfințit 1-iu Sep-
tembre 1752; † 9 Mart 1764.

Atanasie Rednic, ales 30 Iunie 1764; întărit de Papa, 15 Maiu;
† 2 Maiu 1772.

Grigorie Maior, ales 15 August 1772; numit 27 Octombree; re-
tras 12 August 1782; † Februar 1785.

Ioan Bob, numit 21 Octombree 1782; confirmat 15 Decembrie 1783;
sfințit 6 Iunie 1784; † 7 Octombree 1830.

Ioan Lemeni, numit 23 August 1832; întărit de Papa, 16 April
1833; sfințit 6 Iunie; retras, Mart 1850; † 29 Mart 1861.

Alexandru Sterca-Suluțiu, numit 18 Novembre 1850; confirmat
de Papa, 17 Februar 1851; sfințit 22 Iulie; † 7 Septembrie
1867.

Ioan Vancea de Buteasa, numit 21 Octombree 1868; întărit de
Papă, 21 Decembrie; † 31 Iulie 1892.

Victor Mihályi de Apșa, numit 9 Novembre 1894; întărit 18 Mart
1895.

XXXI (XXIV) Biserica unită a Românilor din
Ardeal și Ungaria

XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare.

- Meletie Covaci, titular de Tegèa, numit 12 Iulie 1748; † 1770.
- Moise Dragoși, numit sufragan la 5 Novembre 1775, episcop 26 Iulie 1776; recunoscut de Papă la 16 Iunie 1777; sfințit la 9 Novembre; † 16 April 1787.
- M. Savnițchi, neprimut de dieceză, 1787.
- Ignatie Darabant, numit la 8 April 1788; confirmat de Papa la 3 Februar 1790; sfințit la Mart; † 31 Octombree 1805.
- Samuil Vulcan, numit la 25 Octombree 1806; † 25 Decembre 1839.
- Vasilie Erdélyi, numit la 2 August 1842, recunoscut de Papă la 30 Ianuar 1843; sfințit la 11 Iunie; † 27 Mart 1862.
- Iosif Papp-Szilágyi, numit la 1-iu Novembre 1862; sfințit la 3 Maiu 1863; † 5 August 1873.
- Ioan Oltean, numit 1873; † 29 Novembre 1877.
- Mihail Pavel, numit la 29 Ianuar 1879; † 1-iu Iunie 1902.
- Dimitrie Radu, numit la 1902.

XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii Măhaciului
și în Ardeal.

Dionisie Novacovici, instalat la Brașov, 11 Iunie 1761; † 8 Decembrie 1767.

Vicariu : Ioan Gheorghievici, 1768.

Sofronie Chirilovici (rezidă în Sibiiu), 1-iu Decembre 1770-1783.

Ghedeon Nichitici, 6 Novembre 1783; instalat 1-iu Iunie 1784;
† 6 Decembre 1788.

Gherasim Adamovici, 1789 — † 13 April 1796.

Vicari : Ioan Popovici de Hondol (1796-805); Nicolae Huțovici,
1805; Aron Budai—1810.

Urmează episcopi români ortodocși de Ardeal.

XXXIV. (XXVII) Episcopi, apoi Mitropoliți, români
ortodocși de Ardeal.

Vasilie Moga, întâiu episcop român, fără legătură cu eparhia
Budei, Septembrie 1810; sfințit 21 April 1811 — † 11 Oc-
tombrie 1845.

Andrei Șaguna, administrator din 13 Iulie 1846; ales 2 Decembrie
1827; sfințit în Dumineca Tomei; 12 Decembrie 1850 Mi-
tropolit; † 16 Iunie 1873.

Procopie Ivacicovici, 1873-4 (patriarh sârbesc de Carlovăț; †
1881).

Miron Romanul, 21 Novembre 1874 — † 13 Octombrie 1898.

Ioan Mețianu, dela 19 Decembrie 1898.

XXXVI. (XXIX) Episcopii Argeşului.

Iosif de Sivas, 13 Decembrie 1793¹—† 27 Octombrie 1820.

Ilarion, 20 Novembre 1820-23.

Grigorie Rătescu, 1823-8.

Ilarion, a doua oară, 1828—† 7-8 Ianuar 1845.

Vicariu: Samuil de Sinai, 1845-50.

Climent de Găiseni, 14 Septembrie 1850-62.

Vicariu: Neofit Scriban, titular de Edesa, 1862-5.

Ghenadie, 1865-8.

Neofit Scriban, 1868-73.

Iosif Naniescu, 1873-5.

Ghenadie Petrescu, 1875-93.

Gherasim Timuş, ales 1893.

¹ Cf. și *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 377 și nota 5.

XXXVII. (XXX) Mitropolia Basarabiei.

(Urmare a Hotinului: «Mitropolit al Chișinăului și Hotinului».)

Gavriil Bănulescu, fost de Acherman și Gotia și exarh în Principate, 1812—† 30 Mart 1821.

Vicariul său: Dimitrie sau Daniil Sulima, de «Acherman și Bender».

Episcopii următori de Chișinău și Acherman sânt Ruși.

XXXVIII. (XXXI) Episcopia de Arad

(faza românească).

Nistor Ioanovici, 1829—† 1830.

Gherasim Raț, 1830—† 1850.

Procopie Ivacicovici, apoi Mitropolit, 1853-73.

Miron Romanul, 1873-4.

Ioan Mețianu, 1875—1898

XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului. *Catolice*

Alexandru Dobra, numit la 17 Mart 1854 ; sfințit la 28 Octombree 1855 ; † 13 April 1860.

Ioan Oltean, numit la 25 Iulie 1870 ; recunoscut de Papa la 5 Octombree ; sfințit la 18 Decembre ; 1873 trecut la Oradea.

Victor Mihályi, numit 25 Novembre 1874 ; recunoscut de Papa, 21 Decembre ; sfințit 14 Februar 1875 ; Mitropolit, Novembre 1894.

Dimitrie Radu, numit la 22 Novembre 1896 ; recunoscut de Papa 3 Decembre ; sfințit 9 Maiu 1897 ; trece la Oradea-Mare 1902.

XL. (XXXIII) Episcopia de Caransebeș.

Vicariu: Ignatie Vuia, 1865.

Ioan Popazu, 6 Iulie 1865—† 5 Februar 1889.

Nicolae Popea, 1889—1908.

Minon Cristea (patru al)
Ioan T. Badoșiu (actualul)

ERATA

XLI. (XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos).

(urmare a Proilavului ; creată 17 Novembre 1864.)

Melchisedec Ștefănescu, apoi la Roman 11 Maiu 1865—27 Februar 1879.

Iosif Gheorghian, apoi Mitropolit Primat, fost la Huși, 27 Februar 1879—22 Novembre 1886.

Partenie Clinceni, apoi al Moldovei, 10 Decembre 1886—1902.

Pimen Georgescu, 1902—5 Februar 1909.

Adaus la Mitropolia Ungrovlahiei.

Anania se întâlnește și după 1558 (comunicație a d-lui N. Dobrescu); aceasta schimbă deci și data venirii ca arhipăstor a urmașului său.

Grigorie de Râmnic, pus la 26 Iulie 1770 (—c. Octombre 1771, în Oltenia) († 28 Decembre 1777).

ERATA.

- Vol. I, p. 29, r. 13 de sus, citește Iachint, pentru Ioachim.
P. 229, r. 14 de jos; 24 Februar, pentru 1-iu Februar.
P. 296, r. 1 de sus: Atanasie, în loc de Anastasie.
P. 305, nota 5. Articolul lui Pargoire e în anul 1909 din «Échos d'Orient».
- Vol. II, p. 85, r. 2 și 6-7 de sus: episcopul de Roman e în cazul întâiu Ghedeon, în al doilea Ioanichie.
P. 266, r. 17 de jos: 1860, pentru 1862.
P. 237, r. 2-9 de sus: Dimitrie Radu, pentru Ioan Radu.
-

ERATA

LA LISTA EPISCOPILOI ȘI MITROPOLIȚILOR.

- Episcopia de Severin, cetește : (Transalpina) ; r. 1 de jos : (altul ?).
- Episcopia Argeșului. Richer pentru Richter. ?, 1505 pentru : Andrei,
1505.
- P. 330, la Varlaam — 26 April 1679.
- » 331, la Dionisie Lupu : înlocuit Ianuar 1823.

TABLA NUMELOR

REDACTATĂ DE

d. D. MUNTEANU-RÂMNIC.

Aaron, Teodor (negustor din Sibiu), II, 216.

Abrami (Ioan, predicator), II, 52-3.

Aachie, egumen de Putna, 105.

Academia Mihăileană, II, 259-60.

«Academia Moghilo-Zoborosiăna» (școala lui Petru Movilă), II, 141.

«Acaftisteriu» de Doșofteiu Mitropolitul Moldovei, 301.

Acaftistul lui Petru Movilă, 293.

Acaftistul Maicii Domnului, 1742, II, 110, n. 5.

Acaftistul din 1763 și 1774, II, 139.

Acaftistul din 1784, II, 155.

Acaftistul lui Klein, din 1786, II, 216.

Acaftistul lui Klein, din 1801 (și «Rogacioni de sera» din 1779), II, 204 n. 2. 218.

Acaftistul Sf. Cruci, 1802, II, 218.

Acaftistul din 1807, II, 229.

Acaftistul din Sibiu, 1821, II, 230.

A.

Acațiu, principe al Ardealului. V. Barcsai (Acațiu).

Achirie, protopopul din Inidoara, 172.

Acolutia din 1736 a lui Daponte, II, 111.

Adamovici (episcop), II, 210.

«Adevărata mîngiere», 1761, II, 139.

Adrianopol (Mitropolia din), 212, 413.

«Adunare de multe învățături», din 1747, II, 169.

«Adunare de rugăciuni», de Șt. Bosie, 1751, II, 161.

«Adunare de dogme», 1816, II, 238.

«Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare», Neamț, 1817, II, 166 n. 4.

«Adunarea dogmelor», 1819, II, 231.

«Adunarea cuvintelor», de Paisie Veliciovski, II, 231.

«Adunarea de rugăciuni», de Nicolae popa din Câmpeni, II, 214 n. 5.

Agafon, episcop de Roman, 187, 235, 240 n. 3, 423.

- Agafon Rușul (întemeietorul schitului Vorona ; paisian), II, 187.
- Agaton, Mitropolitul Moldovei (?), 201 și n. 1.
- Agallianos (Teodor, teolog), 415.
- Agapia (mănăstire), 201-2, 238; II, 81, 186-7, 279, 317. Eguameni. V. Antonie.
- «Agapit și Dorofteiu», (de Petru Movilă), 293-4.
- «Aghiazmatariu» de Veniamin Costachi, II 240.
- Aiud (ca centru calvin), 272; II, 19.
- Alani (Români), 19.
- Alaric, 9.
- Alba-Iulia (Mitropolia din), V. Balgrad și la «piscopi și Mitropoliți, după listă.
- Alba-Iulia (școala calvină din), 302.
- «Alcătuire înăurită» (trad. de Toma Cara Logofătul), 1771; II, 170.
- Aldobrandini (legat papal), 190.
- «Alegere de rugăciuni din Psaltire» (de Iosif al Argeșului), II, 219.
- Alexăndrel (fiul lui Roman al II-lea), 71-2, 83.
- Alexandria (Patriarhia de), II, 61, 286. V. Atanasie, Lucaris (Chiril).
- «Alexandria» din 1796, II, 193.
- Alexandru Dascălul (polon, din Brașov), II, 153 și n. 2.
- Alexandru Teodorovici (Teodori; preot), II, 291.
- Alexandru, Țar bulgăresc, 20, 32.
- Alexandru (fiul lui Ștefan-cel-Mare), 96.
- Alexandru-Vodă, Aldea, 82.
- Alexandru-Vodă al lui Basarab, 20-3, 29, 36, 49.
- Alexandru - cel - Bun, 48, 52, 60-3, 65-6, 68-72, 74-5, 89-91, 95, 97, 108; II, 83. V. și Ana (Diamna).
- Alexandru-Vodă Coconul, fiul lui Radu Mihnea, 226 și n. 1, 247, 249, 253, 263, 271, 279.
- Alexandru - Vodă Ghica, II, 154-5, 252, 268, 283, 289.
- Alexandru-Vodă Iliș, 31 n. 2, 251-2, 260, 265, 275, 279, 281, 305-6.
- Alexandru-Vodă Ipsilanti, II, 65, 151, 188, 190, 193.
- Alexandru - Vodă Lăpușneanu, 90, 93, 105, 107-9, 118, 157-8, 160-2, 167-8 n. 1, 169, 179, 187, 189, 198, 201, 255, 261; II, 75.
- Alexandru-Vodă Mircea, 138, 140-1, 143, 146-7, 180.
- Alexandru-Vodă Movilă, 231, 243.
- Alexandru-Vodă Moruzi, II, 146, 187, 192.
- Alexandru-Vodă Mavrocordat, II, 193, 195.
- Alexandru-Vodă Suțu, II, 234.
- Alexie Comnenul (Împărat), II, 6.
- Alexie Țarul, 315, 356-8; II, 49.
- Alexi Ion (scriitor), II, 297.

- «Alfavita» din 1783 (tipărită), II, 206.
- «Alfavita sufletească» (de Dimitrie de Rostov; traducere de Mihail Strilbițchi, 1781); II, 191.
- «Alfavita sufletească» (1803), II, 218.
- Allatius Leon (teolog), 296, 415.
- Alstedius (Catechismul lui), 302.
- Amasia (Mitropolia de), 49; II, 104.
- Ambrosie (arhiepiscop rus din Ecaterinoslav, vicariu de Mitropolit al Moldovei), II, 194.
- Amflohie, episcop de Hotin, scriitor, II, 175, 196.
- Amflohie, episcop de Rădăuți, 235 și n. 4, 423.
- Ana, Doamna lui Alexandru-cel-Bun, 61-2, 67-8, 97.
- Anania, egumen de Bistrița 251.
- Anania, Mitropolit muntean, 144 și n. 8.
- Anastasia, fiica lui Lațcu-Vodă, 69, 90.
- Anastasia, Doamna, mama lui Alexandru-cel-Bun, 89-90.
- Anastasia, Doamna, mama lui Alexandru Lăpușneanu, 157.
- Anastasia, Doamna lui Gheorghe Duca-Vodă, II, 74, 80, 177, 190.
- Anastasia Crimca, Mitropolitul Moldovei, 217, 238-9 n. 4, 240-1 n. 2, 242-4, 247, 250, 260, 264-6, 304.
- Anastasia (Mitropolitul Moldo-
 veii, supt Ioan-Vodă cel Cumplit, 187, 189-90.
- Anastasia, egumen de Galata, 238.
- Anastasia, egumen de Moldovița, 84.
- Anastasia, episcop de Rădăuți, 238 9.
- Anastasia, episcop de Roman și Mitropolit, 158.
- Anastasia II, episcop de Roman, 316, 356, 388.
- Anastasia, episcop de Vad, 110.
- «Anastasia Sinaitul», traducere de Samuil Klein, II, 213.
- «Anastasimatarium» de Macarie, dascălul de cîntări, II, 235.
- «Anastasimatarium» lui Anton Pan, II, 271.
- Anchial (oraș), 149.
- Andrieu Wasilo din Cracovia, (episcop catolic de Siretiu), 34, 113.
- Andrieu din Creta (Viața lui), II, 92.
- Andreian (Seminariul), II, 302.
- Andrian, călugăr de la Rădăuți, II, 88.
- Andriana (soția lui Șerban Cantacuzino Vornicul), II, 64.
- Andriano de la Argyrokastron (mănăstire), 389.
- Andronie, egumenul de Verbila, 139.
- Anghelina, fata lui Neagoe-Vodă, 130.
- Aninoasa (mănăstire), 141.
- Aninoasa (sat; danie), 132.
- «Antifoanele» lui Nichifor Xantopulo (1816), II, 231.
- «Antifoanele», 1817, II, 238.

- «Antihristul» din 1703 (traducere de preotul Radu dela Treisfetitele), II, 168.
- Antim, patriarh de Ierusalim, II, 239 n. 4.
- Antim (Mitropolit, fost Daniil Critopolos), 30, 35, 38-9 și n. 5, 57.
- Antim Ivireanul, Mitropolit, II, 4 n. 1, 5, 6, 8, 11, 15, 47-8, 50-1 n. 2, 52-6, 65, 88, 101, 103, 109, 111, 114-5.
- Antim (mănăstirea, în București), II, 109, 250.
- Antim (episcopul de Dristra), II, 227.
- Antim, arhimandrit grec, 295.
- Antim, arhimandrit de Sinai, II, 61.
- Antim Crețul, egumen de Bisericieni, II, 92.
- Antim, egumen de Humor, II, 176.
- Antioh-Vodă Cantemir, II, 7, 76, 78, 80, 87, 89, 93.
- Antiohia (Patriarhia de), II, 61.
- «Antirisis», de Gherontie și Grigore (Paisieni), II, 238.
- «Antirisis», de Nectarie Patriarhul (1682), 411.
- «Antologhiul» din 1628, 297.
- «Antologhion» slavon, de Melhisedec de Câmpulung, 300.
- «Antologhion», de Petru Movilă, 293.
- «Antologhiul» din 1697, II, 5.
- «Antologhiul» din 1705, II, 101.
- «Antologhion» din 1726, II, 115.
- «Antologhiul» din 1737 și cel din 1745, II, 111, 114.
- «Antologhiul» din 1752 și cel din 1766, II, 151.
- «Antologhion» din 1756, II, 160.
- «Antologhion» din 1777, II, 154.
- «Antologhiul» din 1785, II, 191.
- «Antologhiul» din 1800, II, 219-20.
- «Antologhiul» din 1834, II, 240.
- «Antologhiul» de Macarie dascălul de cîntări, II, 235 n. 5.
- Antonie, patriarh de Ohrida, 150.
- Antonie, Mitropolit al Moldovei, II, 83-4, 94-6, 115, 163.
- Antonie Becich, episcop catolic de Nicopole, II, 56.
- Antonie Stefani, episcop de Nicopole, 411.
- Antonie, egumen de Agapia, II, 89.
- Antonie, egumen de Humor, II, 178.
- Antonie, egumen de Moldova, 337.
- Antonie, egumen de Putna, II, 163, 176, 194.
- Antonie, egumen de Râșca, II, 186.
- Antonie, egumen de Sucevița, II, 178.
- Antonie, Vlădică grec supt Radu Mihnea, 254.
- Antonie-Vodă din Popești, 285, 376; II, 48, 60.
- Antonie-Vodă Ruset, 392; II, 73, 80.
- Apaffy (Mihail, principele: I-iu și al II-lea), 347 și n. 1, 354, 361-3, 365-9, 381, 384-5, 417; II, 20.

- «Apantisma», de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
- «Apocalipsul» (1816), II, 230.
- «Apologia contra celor fără de Dumnezeu», trad. de Gherontie, II, 201.
- «Apologhia» lui Dimitrie de Rostov, trad. de Veniamin Costachi, II, 223.
- «Apologhia» lui Dimitrie de Rostov, tipărită de Nectarie al Ungrovlahiei, II, 234.
- «Apologhia» (1816), II, 231.
- Apor (comite), II, 29.
- Apostol slavon, 1547, I, 140.
- Apostolul lui Coresi (1563), I, 173.
- Apostolul din 1610 (al Mitropolitului Anastasie), 241.
- Apostol (ms. 1682), II, 92.
- Apostolul din 1683, 402, 405.
- Apostol slavon din 1704, II, 9, 108.
- Apostolul din 1731, II, 113.
- Apostolul de Buzău, 1743, II, 110 n. 5, 114.
- Apostolul din 1747, II, 114 n. 3.
- Apostolul din 1756, II, 160.
- Apostolul din 1764 și cele din 1774, 1784; II, 153.
- Apostolul din 1767, II, 139.
- Apostolul din 1791 (Strilbițchi), II, 192.
- Apostolul din 1794, II, 230 n. 2.
- Apostolul din 1804, II, 196.
- Apostolul din 1851, I, 250.
- Apostolachi (schitul), II, 62.
- Arad (episcopia și seminariul), II, 128-9, 258, 299-301, 303-4 n. 1.
- «Arătarea Credinței Ortodoxe», 1715, II, 47.
- Arbure (biserica din), 104.
- Arbure (Luca, Hatmanul), 104.
- Arcadie Ciupercovici, Mitropolit, II, 305.
- Argeș (episcopatul de), 20, 22, 26, 28-9, 31, 33, 273-4 n. 2; II, 200, 261.
- Argeș, (episcopia latină de), 58, 100.
- Argeș (mănăstire), 129-32, 282-3, 376; II, 63 n. 2, 65, 68, 130, 136, 200, 252.
- Arghira, soția lui Radu Mihnea, 247.
- Arhanghelul (schit), II, 61.
- «Arhieraticon», din 1777, II, 139.
- Arhimandritul (biserica în București), II, 59.
- Aritmetici din 1782 și 1795, II, 206.
- Armeniu (protopopie în Ardeal), 383; II, 17.
- Arnota (mănăstire), 288, 376-7; II, 64, 104-5, 250.
- Aron-Vodă, Domnul Moldovei, 183, 199, 201 și n. 4, 202 și n. 1, 203, 237, 264, 317; II, 89.
- Aron-Vodă (mănăstire); 264.
- Arpașul (în Făgăraș; mănăstire), II, 130.
- Arsengo (Ieronim, episcop catolic), 191, 195, 206.
- Arsenie, (duhovnicul Episcopului sârb de Arad), II, 128-9.
- Artimon, egumen de Solca, II, 178.

- Arva (Ținut vecin cu Maramurașul), 51, 223.
- Asachi (Gh.), II, 233, 256, 259.
- Atanasie, patriarh de Alexandria, II, 169.
- Atanasie Patelaros, Patriarhul Constantinopolului, 296, 314-5 și n. 1, 316.
- Atanasie (patriarh de Antiohia), II, 10, 11, 57.
- Atanasie Risëa, patriarh de Ohrida, 148.
- Atanasie Anghel, Mitropolit Unirii, 222 n. 1; II, 3, 12, 16 și n. 4, 17, 19, 24-6, 28, 32-4, 36-7, 46, 125.
- Atanasie, Mitropolit muntean, 276 n. 2.
- Atanasie, Mitropolit de Iconiu, 359.
- Atanasie, episcop, sol în Ardeal, 144.
- Atanasie, episcop de Buzău, 145, 151.
- Atanasie Krupski, episcop în Maramuraș, 225-6.
- Atanasie Mironescu, episcop de Râmnic și Primat al României, II, 241, 268.
- Atanasie, episcop de Roman și Mitropolit, 244, 266, 304.
- Atanasie episcop de Roman, (1724), II, 185.
- Atanasie, episcop de Roman și Râmnic (1873), II, 272-3.
- Atanasie, episcop de Severin, 39.
- Atanasie, episcop de Sivas (1860), II, 309 n. 2.
- Atanasie, episcop de Siliștra, II, 6-10.
- Atanasie, episcop Troados (uce-nicul Mitropolitului Veniamin), II, 247.
- Atanasie, egumen de Bistrița, 239.
- Atanasie, egumen de Drago-mirna, II, 90.
- Atanasie Grecul, egumen de Hangu, II, 90.
- Atanasie de Paros, II, 201, 230.
- Atanasie Rednic (Vlădică unit), 139-40; II, 202-3.
- Atanasievici (Constantin, preot-tipograf, II, 151.
- Atanasievici (Ieremia tipograful), II, 113.
- Athyra, 65.
- Atos, 38, 40-1, 87, 115, 117-9, 125, 127, 259, 296; II, 6, 183.
- Augustin (Sf., de Hippona), 391.
- Augustin (episcop calvin al Românilor ardeleni), 229.
- Augustini: Toma de Nympti, episcop latin în Moldova, 17.
- Aurelie (preotul, ajutorul episcopului Ioan de Maramuraș), 234.
- Autocefalia Bisericii Române, II, 314.
- Auxentie, episcopul Durostolului, 8.
- Auxentie Mitropolitul Sofiei (1682), 413; II, 5, 10, 12.
- Averchie de Berrhoea, 290.
- Avignon, 20, 63.
- Avram, episcop în Bihor, 330.
- Avram (protopop), II, 24.

Avramie, episcop de Stagai,
259.

Avrig (protopopie), II, 20.

B.

Babele (schit), 114, 286.

Băbeni (schit), II, 61.

Babin (mănăstire), II, 177 n. 9

Bacaiu (protopopia de), II, 20.

Bacău (biserica lui Alexandru,
fiul lui Ștefan-cel-Mare), 96.

Bacău (biserica catolică), 167,
191, 207, 407.

Bacov (Ioan, sculptor rus), 399.

Bădăuți (biserică lângă Ră-
dăuți), 95.

Badea Clucerul (ctitor), 142.

Bădești (moșie a bisericii din
Câmpulung), 31 n. 2.

Baia, 61-2, 64, 66-7, 71, 74,
95, 100, 108. (Biserica ca-
tolică), 167, 207.

Baia-de-Aramă (schit), II, 62.

Baia-de-Criș (protopopie), II,
20.

Baia-Mare (protopopie) II, 21.

Bălăceanu(ctitor la Sf.Gheorghe
Vechiu), 285 n. 4.

Balamucii (schit), II, 61.

Balașa, Doamna lui Constantin-
Vodă Cărnul, 283 288; II, 65.

Balașa, nora lui Brâncoveanu-
Vodă, II, 11, 66.

Bălășescu (Nicolae, profesor),
II, 268-9.

Balc sau Baliță (Voievod), 51,
224.

Axiopolis, 5 n. 1.

Azov (cetate), II, 49.

Azov (episcopie), 397.

Bălgrad (biserica catolică), 220;
(mănăstirea), 302, 352; II,
29-30, 142. V. și Alba-Iulia.

Bălgrad(Mitropolia Ardealului),
82, 123, 218, 220-3, 227-8,
232, 326-7, 331, 348, 360,
362-3, 368, 376, 384-5; II, 19,
21, 35, 37, 40, 46, 109.

Bălgrad (protopopia de), 367,
370; II, 20.

Balica (Hatmanul), 262.

Bălinești (biserica lui Tăutu,
Logofătul), 98 și n. 3.

Balogh (teolog în Ardeal), II,
125.

Balomiri (protopopia din), II,
130.

Balș (Teodor, Caimacam), II,
281.

Balta-Liman, (Convenția dela),
II, 287.

Bălteni (biserica din Ilfov), 289.

Bandini (scriitor și misionariu
catolic), 408.

Bánffy (guvernator ardelean),
417; II, 33, 216.

Bănila (sat), 90.

Banoveți (Craiovești), 121.

Baranyi (lezuit), 418-20; II,
16, 31.

Barbovschi (Teodosie, Mitropo-
lit), 196. V. și Teodosie.

- Barbu (mănăstire), II, 60.
 Barbu Banul, 286.
 Barbu, fiu al Vornicului Neagoe Craiovescul, 119-21, 125.
 Barcsai (Acațiu, principe), 302, 331, 347-8, 351-4, 362, 367, 393.
 Barila, bunicul lui Dosofteiu Mitropolitul, 387.
 Bariț (Gheorghe), II, 291.
 Bârladni i, 19 n. 1.
 Barnovschi (biserica lui, din Iași), 265, 270; II, 89.
 Bârnuț (Simion), II, 289, 291, 293, 298.
 Baronius (Analele, traducere de Ștefan, preotul din Brașov) II, 141.
 Bârsei (Țara), 15.
 Bart (Petru, tipograf sas), II, 217, 220.
 Basarab, întâiul Domn muntean, 17, 20.
 Basarab-cel-Bătrân, 59.
 Basarab-cel-Tânăr, 113, 120, 125 n. 1, 126 n. 3, 133.
 Băsești (protopopie), II, 20.
 «Basilica», 6.
 Bașotă (Pătrașco, ctitor), II, 91.
 Basta (general), 225, 227-8.
 Báthory (Andrei), 222.
 Báthory (Cristofor), 181, 183.
 Báthory (Gabriel), 226, 229, 250.
 Báthory Sigismund, 183 4, 203, 218-22, 234.
 Báthory (Ștefan), 178-80.
 Becicherechi Mihai (tipograf bănățean), II, 112.
 Beck, șeful administrației fondului religios din Bucovina, II, 178.
 Beghiș (protopopie), II, 17.
 Beiș (biserica din), II, 38-9.
 Beiș (protopopia din), II, 128; (gimnaziul din), II, 289.
 Bela (regele), 16.
 Beldy (nobil ungur), 339.
 Belgrad (Mitropolia sârbească), II, 105-6, 112.
 «Belizariu», traducere de Klein din Marmontel, II, 215 n. 5.
 Benedict, episcopul de Severin, 59, 76.
 Benescu (Ilie, profesor), II, 271.
 Benkner Ioan (judele Brașovului), 170-3, 182.
 Benkő (erudit), II, 204.
 Berânda (frații și Dicționarul lor), 293.
 Berca (mănăstire), II, 63.
 Bereg (Ținut lângă Maramurăș), 51, 223.
 Berhomete (protopopia), II, 179.
 Berivoiu (protopopia), II, 20.
 Bernard, episcop al Milcovului, 17.
 Bernardini (Misionari catolici), 193.
 Besborodco (guvernatorul Principatelor), II, 192.
 Beșimbac (sat), II, 38.
 Beșteleiu (schit), II, 62.
 Betleem (episcopia și mănăstirea), 378; II, 57.
 Bethlen (Gábor, principe), 350.
 Bethlen (Ioan, istoric), 347.
 Bethlen (Ștefan, principele Ardealului), 229, 231, 233.

- Berrhoea (Averchie de), 290.
 Bezdin (mănăstire), II, 300.
 Bia (vicariat unit în Ardeal), II, 125.
 Bialogrod (Mitropolie), II, 94-5.
 Bibescu-Vodă, 45; II, 250, 286.
 Biblia în limba gotică, 8.
 Biblia slavonă din 1581, 203.
 Biblia din 1688, 213, 401 n. 1, 402, 405; II, 255.
 Biblia lui Klein (1786), II, 213, 255.
 Biblia dela Petersburg, II, 255.
 Biblia lui Chesarie de Buzău, II, 255.
 «Biblion kalumenon Eklogion» (1663). 395 n. 2.
 Biblion Historikon (1631), I, 253.
 Bicsad (mănăstire), II, 21.
 Bihor (Biserica românească din), 229.
 Bihor (Avram, episcop în), 330.
 Bilăi (diacon în Șcheia), 271.
 Biografiile arhierieilor sârbi, de Sinesie de Arad (1761), II, 136.
 Biró (David, Piaristul, tipograf), II, 139.
 «Biscopul», episcopul catolic, 72.
 «Biserica Ortodoxă Română», revistă bisericească, II, 316.
 Bisericiani (mănăstire), 96, 232, 271-2, 394; II, 89, 91-2, 165, 186.
 Bisericiani (Antim Crețul, egumen de), II, 92.
 Bistra (biserica și protopopia), 329; II, 17.
 Bistrița (biserica românească și protopopia din), 229; II, 17. (orașul) 22, 110, 202, 219, 231-2, 351-2.
 Bistrița (mănăstire din Moldova), 48, 53, 68, 71, 73, 82, 91-2, 94, 97, 107, 237, 267, 271, 304 n. 2, 325; II, 76, 89.
 Bistrița (Atanasie, egumen de), 239.
 Bistrița (mănăstirea din Oltenia), 120, 124-5, 152, 252, 261, 288, 376 n. 2, 377; II, 5, 64, 104, 106, 150, 152, 204.
 Bistrița (Anania, egumen de), 251.
 Blaj (episcopia și tipografia), 222; II, 125, 138, 171, 229. (Protopopia), II, 17. (Școlile și Seminariul), II, 140, 289-90.
 Blajovschi (Vlădică de Maramurăș), II, 126 și n. 1.
 Blandrata (favoritul lui Ioan Sigismund al Ardealului), 166.
 Bobulescu (episcopul Iosif), 44 n. 1.
 Bocskai (Ștefan, prințul), 227-8.
 Boerescul (Zaharia, profesor), II, 269.
 Bogdan-Vodă I-iu, 69, 89.
 Bogdan al II-lea, 52, 81-2, 84, 89, 95, 103, 105.
 Bogdan al III-lea, 94, 117, 121, 155, 160.
 Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 192.
 Bogdan Voevod (pretendent în Țara-Românească), 151.

- Bogdan (boier moldovean, cumnatul lui Radu-cel-Mare), 149, 126.
- Bogdana (mănăstire), II, 89.
- Boghici (frații, tipografi), II, 218, 230.
- Bogomil și bogomilism, 76.
- «Bogoslovia», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Boiagi (scriitor), II, 291.
- Bojinca (Damaschin), II, 258-60, 268.
- Bonnicio (Pavel), 407.
- Boris (Tarul), 11.
- Borșa (biserica din), 328.
- Borzești (biserica din), 96, 104.
- Bosie (Ștefan), II, 161.
- Bozen (biserica Franciscanilor din), 196-7, 235.
- Bozianu (C., juriconsult), II, 310.
- Bradul (schit), II, 62.
- Brăila (episcopie: Proilav), 19, 316. V. și Proilav.
- Brăiloiu (Dosoftciu, călugăr), II, 63-4, 107.
- Brăiloiu (familia), II, 63.
- Bran (protopopie), II, 303.
- Brâncoveanu (Grigore, ctitor la Brașov), II, 234.
- Brâncoveni (mănăstire), 120, 287; II, 64, 105.
- Brâncovici (Gheorghe, Despotul), 82, 348, 350-1, 360 și n. 3, 362-3, 365 și n. 3, 367-8 și n. 3, 369-70, 407.
- Brancovici (familia), 113, 121-3, n. 1, 369, 424.
- Brașov (biserica neagră), 26.
- (tipografia din), 301. (Andreiu, dascăl la), II, 161 n. 1.
- Brațcaia (mănăstire în Lemberg), 294, 308-9 n. 2.
- Brătianu (familia), 29.
- Bratul (Voevod muntean), 151.
- Brebu (mănăstire), 287.
- Brezoianu (boier), 53.
- Brezoianu (juriconsult); II, 310.
- Bruckenthal (Instituția, în Sibiu), II, 299.
- Bruti (Căpitan de Lăpușna), 190, 193, 195.
- Brzesk, 203, 204.
- Buccow (general), II, 135.
- Bucoavnă din 1699 (Ardeal), II, 20.
- Bucoavnă din 1726, II, 112.
- Bucoavnă, de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Bucoavna româno-germană din 1783 (și 1788, 1795), II, 206.
- Bucoavna din 1850, a lui Moise Fulea, II, 290.
- Bucov (biserica din), II, 66.
- Bucovăț (mănăstire), 142, 215; II, 62, 270.
- Bucovina (Mitropolia din), II, 301, 304.
- Bucșănescu (Sandu, episcopul mănăstirii Sf. Pantelimon), II, 148.
- Bucșani (biserica din), 142.
- București (Seminariul Central), II, 263, 268, 272. (Mitropolia), 288, 382, II, 67, 90. (tipografia din), 410, 411, 413. (Arhiepiscopia catolică din), II, 314-5.
- București (Arhimandritul, biserică în), II, 59.
- Bucvariul din 1781, II, 206.

- Bucvariul ruseșc din 1794, II, 193.
- Buda (episcopia sârbească din), II, 135-6, 142.
- Buda (tipografia din), II, 218, 228, 229-30, 235.
- Budai (Aron, fratele lui Budai-Deleanu), II, 210-1.
- Budai (Ioan-, Deleanu), II, 211.
- Budiș (sat), 233.
- Buhuș (Gheorghe), II, 280.
- Buhuș (Dimitrie), II, 74, 91.
- Buia (moșie), 220.
- Buicliu (Iorga, autorul ziarului campaniei în Morea), II, 168.
- Bujoreni (sat), 151.
- Bulgaria (Alexandru, Țar), 20, 32.
- Bulgaris (Evghenie), II, 240.
- C.**
- Căbești (protopopia de), II, 128.
- Cacavela. (dascălul Ieremia), II, 7.
- Caffa, 99.
- Cahul, 237.
- Călata (protopopie), II, 17.
- «Călătorie la Pământul Sfânt» (1875), de N. Scriban, II, 261.
- Calafendești, 90.
- Calbor (protopopie), II, 20.
- Căldărușani (mănăstire), 286, 376; II, 63, 187-8, 228, 253, 283.
- Calendarul lui Sebastos Kymenites, 413.
- Buliga (Lupu, Aga), 282.
- Buliga (schit), 282.
- Bunea (Augustin, canonic), II, 297.
- Bunea (mănăstire), 289.
- Burdujeni (mănăstire), 389; II, 312.
- Buțnariu (Mihail), II, 298.
- Butoiul (schit), II, 52.
- Buzău (episcopia și tipografie), 131, 135-6 n. 1, 141, 144, 151-2, 284; II, 7, 12. (seminariul), II, 255, 270-1. (biserica Banu), II, 64, 152.
- Buzeștii (familia), 142, 263-4; II, 60.
- Buzinca (Dimitrie Stolnicul), 283.
- Calendariiu slavon, II, 116.
- Calendariu românesc (întâiul tipărit, Brașov), II, 116.
- Calendariu pe 1785 (Strilbițchi), II, 192.
- Calendarul din 1794 II, 196.
- Calendarul lui Klein, II, 218.
- Calendarul (chestiunea -ui), II, 313.
- Caliani (prelat unit), II, 131, 202.
- Călimănești (mănăstire), 47, 57.
- Călimănești (ostrovul), 129.
- Călin (protopopie), II, 17.
- Călinești (biserica din), 289.

- Calinic, Patriarhul Constantinopolului, II, 34.
- Calinic Miclescu, Mitropolit, II, 247, 309, 312-3.
- Calinic, episcop de Râmnic (1847), II, 250-1, 254, 270, 287, 309, 312.
- «Calist Catafighiotul», II, 92.
- «Calist», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Calist, Patriarh de Constantinopol, 293.
- Calist, episcop de Roman, 70, 84.
- Calistrat, episcop necunoscut, 106.
- Calistrat, egumen de Humor, II, 173.
- Calistru, episcop de Huși, 392.
- Calistru, egumen de Putna, II, 89, 161, 163.
- Calistru, egumen de Voroneț, II, 89.
- Călugăreni, 286.
- Caloiani Pater, II, 32.
- Căluu (mănăstire), 40 n. 1, 142 și n. 7; II, 60, 106, 187, 263.
- Cămenița (episcopatul de), 62, 192.
- Camillis (de, episcop maramurășean), II, 26, 129, 171.
- Câmpeanu (profesor ardelean), II, 260.
- Campofranco (Bonaventura de, Conventual), 408.
- Câmpulung (biserica catolică din), 408.
- Câmpulung (mănăstire și tipografie), 27, 297-8, 376-7; II, 64, 246. (Andrieu, jude), 410. (Cloșterul). V. Cloșterul. (Dionisie egumen). V. Dionisie.
- Câmpulungul Moldovenesc (vicariatul de), II, 179.
- Câmpulungul Moldovenesc (orașul), 16, 25-6, 30-1, 33, 38, 282.
- Câmpulungul Rusesc (vicariatul de), II, 179.
- Canisius (Iezuit), 418.
- Canoanele lui Mateiu Vlastaris, 318.
- «Canon pe scurt», de Petru Movilă, 293.
- «Canoanele Sfințelor Soboară», de Ioan Bob, II, 215.
- «Canonul Sf. Spiridon», 1750, II, 116.
- «Canonul la pavecerniță», tălmăcire de Vartolomeiu Măzăreanu, II, 165.
- Canta (Ioan, cronicarul), II, 265.
- Cantacuzino (familia), 280, 359, 361, 374-6; II, 51-2, 61.
- Cantacuzino (Constantin Postelnicul), 289, 295, 374, 376-7, 393, 402; II, 51.
- Cantacuzino (Constantin Stolnicul), II, 4, 47, 51, 56 n. 6, 66, 402, 410.
- Cantacuzino (Drăghici), 374.
- Cantacuzino (Ilie), II, 96.
- Cantacuzino (Iordachi), 108, 401-2; II, 91, 103.
- Cantacuzino (Mateiu, Agă), 380.
- Cantacuzino (Mihai, Șaitanoglu), 149-0.
- Cantacuzino (Mihai, Spătar), II, 66, 148, 269.

- Cantacuzino Șerban, Vornic și Andriana, soția lui, II, 64.
- Cantacuzino (Toma), II, 66, 91, 93.
- Cantemir (Dimitrie). V. Dimitrie-Vodă.
- «Capete Lucrătoare», de Nichita Stăthăț, II, 189.
- «Capete de Poruncă», 1714, II, 55.
- «Capete de Poruncă», 1775, II, 169 n. 2.
- Caplea, sora lui Radu-cel-Mare, 119, 122, 126, 215.
- Căpoteștilor (codrul), 24.
- Căpriana (mănăstire), 118; II, 89.
- Capua (Anibal de, cardinal), 190.
- Căra (Toma, Logofăt, traducător), II, 170 și n. 1.
- Caracal (mănăstire de la Atos), 317.
- Caraciu (Vistier, ctitor), 138.
- Caramzin (scriitor), II, 281.
- Caransebeș (Biserica calvină românească), 234, 326, 330.
- Caransebeș (episcopia ortodoxă), II, 301-4, 326.
- Caransebeș (protopopia de), 171.
- Caransebeș (Seminariul din), II, 303.
- «Cărarea pe scurt» (1683), 385.
- Carcalechi (Z., tipograful), II, 291.
- Careiu (parohie), II, 21.
- Cariofil (Ioan, Logofăt al Patriarhiei Constantinopolului), 413-5; II, 4, 13, 15.
- Carlovăț (Patriarhia de), II, 17, 134-5, 142, 152, 178-9, 230, 264, 299-301.
- Carol I-iu (rege), II, 313-5.
- «Carte de suflet folositoare», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- «Carte folositoare de suflet», 1794, retipărită la 1799 și 1800, II, 199.
- «Carte foarte folositoare de suflet», de Calinic de Rimnic, II, 251.
- «Carte folositoare de suflet», 1819, II, 231.
- «Carte folositoare», de Mitropolitul Veniamin Costachi, II, 240.
- «Carte sau lumină» 1699, II, 7.
- «Carte sau lumină, cu dreapte dovediri» (1760), II, 170-1.
- «Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești», din 1648, 322.
- «Cartea schimbării» (de Dosofteiu al Ierusalimului), 1692-1699, 415.
- «Cartea dragostei», 1698, 416.
- «Cartea bucuriei», 1705, 416.
- «Carte pastorală», 1760, II, 139.
- «Cartea de religia și obiceiurile Turcilor», de Cotore, II, 214.
- «Cărți ale minunilor», de Petru Movilă, 294.
- «Cărți de învățătură creștinești», 1807, II, 229.
- «Cărtică împotriva Latinilor», de Matei din Pogoniane, 252.
- «Cărtică îndemănatecă», 1819, II, 231.
- Casa Bisericii, II, 316, 318.
- Cășcioarele (schit), II, 62.

- Cașin (mănăstire), 317, 356;
II, 75, 81, 89.
- Cășlegi, 7.
- Cața (protopopie), II, 17.
- «Catafighiotul» («Calist», lucrare paisiană), II, 189.
- Catalina (Doamna), 115.
- Catargiu (Filip), II, 166.
- Catargiu (Lascar), II, 308.
- Catavasierul din 1724, II, 110.
- Catavasierul din 1734, II, 114.
- Catavasierul din 1742, II, 110
n. 5.
- Catavasierul românesc din Rădăuți (1744), II, 116.
- Catavasierul din 1747, II, 144
n. 3.
- Catavasierul din 1750, II, 114
n. 3.
- Catavasierul din 1753, II, 151.
- Catavasierul din 1768, II, 153.
- Catavasierul din 1769 și 1777,
II, 139.
- Catavasierul din 1778, II, 160.
- Catavasierul din 1781, II, 154.
- Catavasierul din 1784, II, 155.
- Catavasierul din 1787-8, II, 161.
- Catavasierul din 1788 (Strilbițchi), II, 192.
- Catavasierul din 1792, II, 192,
194.
- Catavasierul din 1793, II, 156.
- Catehismul luteran, 165-6, 170,
183.
- Catehismul lui Chiril Lukaris,
303.
- Catehismul lui Gh. Buitul, 1636,
410-1, 418.
- Catehismul calvinesc (I și II),
302-3 n. 1, 321, 325, 332-3
n. 2, 345.
- Catehismul lui Șt. Fogarași
(1648), 330-1, 351.
- Catehismul lui Vito Piluzio
(1677), 411.
- Catehismul catolic din 1702,
II, 35.
- Catehismul unit din 1709, II, 27.
- Catehismul din 1726 (Maramurăș), II, 22.
- Catehismul lui Petru Pavel
Aaron, 1753, II, 138.
- Catehismul aceluiași în latinește, 1757, II, 138.
- Catehismul cel Mare al lui Șincai, din 1780 (dela Buda), II,
205-6 n. 1.
- Catehismul prescurtat al lui
Șincai, 1780, II, 206 n. 1.
- Catehismul explicat de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
- Catehismul din 1815, II, 229.
- Catehismul din 1845, de Gavril
Munteanu, II, 271.
- Catehismul ortodox din 1868,
de Melchisedec, II, 267.
- Catihis, de Neofit Scriban, II,
260.
- Cattaro (episcopia de) II, 301.
- Cătulescu (Veniamin, profesor),
II, 269.
- Căușani (biserica din), II, 178
n. 4.
- Cazanii (1580-1; Coresi), 146,
181 n. 4, 182-3.
- Cazania lui Petru Movilă, 293.
- Cazania dela Bălgrad (1640),
301, 319.

- Cazania lui Silvestru de Govora (1642), 300
- Cazania lui Varlaam Mitropolitul (1643), 319-20.
- Cazania (1688, ms.), de Ștefan ieromonahul dela Cozia, II, 154.
- Cazania din 1732, II, 110, 115.
- «Cazanii de prăznuire», traducere de Ianachi Postelnicul, din Ilie Miniati, II, 111, 154, 169.
- Cazania din 1765 și 1768, II, 154.
- Cazania din 1769 (cu litere latine și ortografie ungurească), II, 139.
- Cazania lui Filaret, episcop de Râmnic (1781), II, 155.
- Cazaniile din 1790, de Eustatievici, II, 209.
- Cazania din Viena, 1793, II, 230.
- Cazania (Chiriadromion) lui Dosofteiu Filitis, 1800, II, 156.
- Cazimir (rege polon), 35, 37.
- Ceahlău (mănăstirea de pe), 271. V. Durău.
- «Ceale patru cărți ale Bogosloviei», II, 189.
- Ceaslovăț (1687), 386.
- Ceaslovul biglot din 1702, II, 6.
- Ceaslovul din 1703, II, 6.
- Ceaslovul din 1715, II, 102, 108.
- Ceaslovul din 1731, II, 110.
- Ceaslovul lui Varlaam (1745), II, 116.
- Ceaslovul din 1747, II, 110 n. 5.
- Ceaslovul din 1749, II, 110 n. 5.
- Ceaslovul moldovenesc din 1750, II, 116.
- Ceaslovul din 1763 și 1777, II, 160.
- Ceaslovul din 1767 și 1778, II, 153-4.
- Ceaslovul din 1779 și 1787, II, 155.
- Ceaslovul din 1784, II, 150.
- Ceaslovul din 1792, II, 192.
- Ceaslovul lui Strilbițchi (1792), II, 194.
- Ceaslovul din 1794, II, 193.
- Ceaslovul din 1796, II, 156.
- Ceaslovul din 1809, II, 218.
- Ceaslovul basarabean (1815), II, 227.
- Ceaslovul Mare și Mic (1816), din Moldova, II, 231.
- «Cele trei mari virtuți», 1699, II, 6.
- Ceremuș (protopopie), II, 179.
- Cernăuți, 6 n. 1, 69, 90-1; II, 75.
- Cernăuți (episcopia ortodoxă din), II, 304 și urm.
- Cernăuți (institutul de teologie din), II, 264.
- Cernăuți (protopopia de), II, 171.
- Cernica (mănăstirea), II, 187-8, 237, 251, 273, 283.
- Cernigov (Mitropolia din — a Cazacilor), II, 94.
- Cernoievici, dinastie muntene-greană, 124.
- Cerven (Mitropolia de), 211.
- Cesară (Mitropolia), II, 46.
- Cesară Capadociei (Andrei de), II, 109.
- Cesară Palestinei (Anania, episcop de), II, 110, n. 5.

- Cetatea-Albă (cetatea și episcopie), 20, 37, 48-50 n. 3, 52-3, 62, 67, 100; II, 227.
- Cetatea-de-Baltă, 99, 110.
- Cetatea Neamțului, 24.
- Cetățuia (mănăstirea), 382, 389, n. 5, 390, 395, 412; II, 81, 89.
- Chalke (mănăstire din Insulele Principilor), 264, 317; II, 89.
- Chalkedon, 10.
- «Charles XII», trad. de Ghervasie călugărul din Iași, II, 191.
- Charmenopulos, scriitor grec, 322.
- Checragarion, trad. de Gherontie și Grigorie, II, 231.
- Checragariul din 1814, II, 199 n. 3.
- Cheia (mănăstirea), II, 187, 283.
- «Cheia înțelesului» (1678), 399.
- Chesarie, episcop de Buzău, II, 53-5, 270-1.
- Chesarie, episcop de Râmnic, II, 149-50 n. 4, 151 și n. 2, 3; 155-7, 167, 171, 190, 199, 200, 213, 218-9, 245, 256.
- Chesarie Sinadon, locțiitor de episcop de Roman, II, 247; vicariu al Mitropoliei Moldovei, II, 309.
- Chiajna (Doamna), 141, 145, 150, 157, 173.
- Chiev (Mitropolia, școala și tipografia), 36, 50, 62-3, 81, 225, 290, 292 și n. 4, 294, 303, 305, 308-9, 311, 314; II, 35, 94-6, 164, 166, 258, 278.
- Chilandar (mănăstire din Atos), 122, 128; II, 62, 121.
- Chilia, 19-20, 64.
- «China Supusă», de N. Milescu și Patriarhul Hrisant, 393-4.
- Chioarul (cetatea), 51, 229; II, 17.
- Chios, 34.
- Chipriana (mănăstirea), II, 227.
- Chiprovaci (biserica bulgărească catolică), II, 105.
- Chiproviceni (Bulgari catolici), 410.
- Chiriac ieromonahul, lucrător tipograf (1682), 401.
- Chiriac Râmniceanul, dela Căluu, II, 187.
- Chiriadromion din 1699 (Ardeal), II, 20, 109.
- Chiriadromion din 1801, II, 238.
- Chiriadromion al Mitropolitului Veniamin (1811), II, 228.
- Chiriadromion din 1857, II, 250.
- «Chiril de Alexandria» (lucrare paisiană), II, 189.
- «Chiril de Ierusalim» (traducere de Klein), II, 213.
- Chiril, episcop de Buzău, 251, 256-7.
- Chiril, Mitropolit al Proilavului, II, 225, 227 n. 3.
- Chiril, egumen la Mihai-Vodă, II, 266.
- Chiril, arhimandrit de Râșca, II, 186.

- Chiril Țopa, protopop de Hațeg, 214.
- Chiril de Aciua (preot) II, 41.
- Chirilă, protopop de Inidoara, 353.
- Chirtop (meșter), 120.
- Chiselev (generalul), II, 281-2.
- Chișinău (Mitropolia din), II, 227.
- Chitoiu (protopopia de), II, 20.
- Chiuești (protopopia de), II, 20.
- Christacek (mănăstirea), II, 177 n. 9.
- Chodkiewicz (Hatmanul), 292.
- Ciceul, 51, 99, 110, 223.
- Ciolanul (schit lângă Buzău), II, 187, 253, 255, 283.
- Ciorogârla (mănăstire), II, 250.
- Ciugolea (Sofronia), 318.
- Ciupercovici (Arcadie, Mitropolit al Bucovinei), II, 305.
- Ciugud (sat), II, 3.
- Cipariu (Timoteiu), II, 289-91, 293-4, 298.
- Clara (Doamna lui Alexandru Basarab), 21, 33, 45.
- Clatia (mănăstire), 315; II, 81.
- Climent al XI-lea (Papă), II, 40.
- Climent (Mitropolit de Adrianopol), II, 10, 12, 15.
- Climent (episcop de Argeș), II, 252, 256, 261, 287, 319.
- Climent (episcop de Râmnic), II, 114-5, 136, 147, 149, 151.
- Climent (Nicolau, director al Seminarului din Iași), II, 313.
- Climent (egumen de Bistrița), II, 107.
- Clineanu (Răducanu, tipograf), II, 201, 271.
- Clipa (preotul, din Vicovul-de-Sus), II, 232.
- Clocociov (mănăstire), II, 62.
- «Cloșterul» din Câmpulung, 16, 25-6, 38.
- Cluj (protopopia și biserica din), II, 39, 41.
- Cneajna (fica lui Alexandru Lăpușeanu), 109.
- Cobia (mănăstirea), 142, 145.
- Cobia (protopopia de), II, 20.
- Codrul Iașilor (mănăstirea din), 389.
- Codul Civil din 1865, II, 311.
- Coeni (biserica din Argeș), 375.
- Colegiul Propagandei din Roma, II, 57.
- Colegiul germanic (din Roma), II, 35.
- Colegiul grecesc (din Roma), II, 35.
- Colegiul iliric (din Viena), II, 35.
- Colegiul pazmanian (din Viena), II, 35, 203.
- Colegiul unghuresc (din Roma), II, 35.
- Colomăa, 91.
- Colțea (biserica), II, 66.
- Colun (protopopia de), II, 17.
- Comana (mănăstirea lui Radu Șerban), 252, 350-1, 424; II, 61.
- «Comentariu la Gramatica lui Gazi» (1768), de Neofit ierodiaconul, II, 154.
- Comliș (protopopia), II, 20.

- Comnen (Nicolae Papadopulo), 410.
- Comnenul Alexie (Împărat), II, 6.
- «Comoara lui Damaschin Studitul» (1747), traducere de Mihalcea Logofătul, II, 168.
- Compania grecească (din Bălgrad), II, 30-2.
- «Compendiu de drept canonic» (1868), de Șaguna, II, 302.
- Comuleu (Alexandru, misionariu), 192, 194.
- Conachi (Costachi), II, 281.
- «Condica Sfântă», II, 263, 271.
- Condica Solcăi (de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165 n. 4.
- «Confesiunile Sf. Augustin», traduse de Dionisie Romanò, II, 272.
- «Congrua» (salariu preoțesc de la Staf, în Ungaria), II, 304.
- Constantin-cel-Mare, 7.
- Constantin al XII-lea (Împărat bizantin), 81.
- Constantin (prinț de Ostrog), 203-4, 256.
- Constantin Manase (cronograful lui), 158.
- Constantin (protopopul, locțiitor de Mitropolit al Moldovei), 76.
- Constantin (dascăl slavon din Muntenia), II, 172.
- Constantin (preot husit), 75.
- Constantin (fiul lui Rares), 157.
- Constantin-Vodă Basarab (Cărnul), 264, 282, 288, 351, 353, 372-4, 378, 388; II, 48, 65.
- Constantin-Vodă Brâncoveanu, 47, 114, 369, 372-3, 382, 400, 411, 414-6; II, 3, 5-6, 9-11 și n. 5, 15, 19, 24, 30, 32, 34, 46, 48-9, 51-3, 63-8, 101, 103, 108, 148, 152, 156.
- Constantin-Vodă Cantemir, 396, 399, 412; II, 80-1.
- Constantin-Vodă Duca, 414-5; II, 139.
- Constantin-Vodă Ipsilanti, II, 225.
- Constantin-Vodă Mavrocordat, II, 56-8, 60, 76, 83-6, 117, 141, 145, 157-8, 168.
- Constantin-Vodă Movilă, 240, 243, 266, 291-2.
- Constantin-Vodă Moruzi, II, 184, 194-5.
- Constantin-Vodă Racoviță, II, 116, 147-9, 184.
- Constantinopol (Patriarhia de), II, 312-4.
- Constituția din 1866, II, 313.
- «Conții» (*Conciones*), de Klein, II, 214.
- Convenția dela Paris, II, 287, 310-1.
- Copou (biserică din Iași), II, 74.
- Corbea (David, agent muntean), II, 32.
- Corbea (Sevastian, nepotul lui Toader), II, 93.
- Corbea (Toader, traducător), II, 93.
- Cordești (schitul din), II, 61.
- Coresie Diaconul, 143, 145, 170, 172-3, 177, 180, 182-3, 196, 232, 256, 318, 333-5, 394.
- Cornățel (biserica din), 142.

- Corneli (canonicul unit), II, 211.
- Corni (parohia catolică din), II, 240 n. 2.
- Corniaet (Constantin, vameș din Lemberg), 255.
- Cornides (erudit), II, 204.
- Cosău (protopopia din), II, 21.
- Cosovo (lupta dela), 41.
- Costandie Filitis (episcop de Buzău), II, 147, 234.
- Costea (profesor ardelean la Iași), II, 233, 257.
- Costeni, 42.
- Costești (biserica din), 290.
- Costești (satul; danie), 217.
- Costin (Nicolae, cronicar), 45.
- Costin (familia), 24, 389, 396.
- Coșula (mănăstire), II, 183, 264.
- Cotlumuz (mănăstirea grecească din), II, 62.
- Coțmani (biserica din), 90; II, 177.
- Cotmeana (mănăstire), 47, 57, 126.
- Cotnari, 71. (biserica catolică din), 191, 194, 206. (școala lui Despot-Vodă), 168.
- Coțofeanu (Mihai, ctitor), 289, 296.
- Cotore (teolog și vicariu), II, 131, 139, 202, 214.
- Cotroceni (mănăstire), 263 n. 2, 375, 412; II, 62.
- Covila (mănăstire), II, 179, 292.
- Cozma al III-lea (Patriarhul Constantinopolului), II, 53.
- Cozma (episcop de Buzău, apoi Mitropolit muntean), II, 146, 149 52 n. 4, 153, 156.
- Cozma (schivnic), II, 147.
- Cozma Mandin (jude), 352.
- Cozia (mănăstire), 47, 57, 128, 137, 139, 142, 217, 269, 373, 376 n. 2, 377; II, 64, 150, 249.
- Cracovia (episcopatul de), 60.
- Craiova (episcopia de Râmnic, Ia), II, 251.
- Craiova (seminariul din), II, 270.
- Craioveștii (boieri), 119-21, 124-6, 131, 133, 138, 140, 142, 217, 250, 285, 288.
- Crasna (biserica românească din), 229.
- Crasnobroda (mănăstire), 328; II, 22.
- Crâstea (pârcălab de Roman), 236.
- Crâstea (protopopul din Brașov), II, 24.
- Crăstina (mama lui Anastasie Crimca Mitropolitul), 241.
- «Crest», 6.
- «Creștineasca învățătură», de T. Blajovici, II, 305.
- «Creșterea Albinelor», II, 216.
- Crețulescu (Pârveu), 380.
- Crețulescu (Radu), 380.
- Cronici (în ordine alfabetică):*
- Cronica Bărăției din Târgoviște, 410.
- Cronica lui Constantin Cantacuzino, 399-400.
- Cronica lui Eftimie, I, 160-2, V. și Eftimie.

- Cronica lui Isaia, II, 160-1.
 Cronica lui Macarie, I, 160-2,
 Crilos (tipografia din), 293.
 «Crinii Țarinei», talmăcire de
 Vartolomeiu Măzăreanu, II,
 105.
 Cristofor (episcop calvin al Ro-
 mânilor în Ardeal), 150, 180,
 182.
 «Critica neînțelegerilor între
 Apus și Răsărit», de Se-
 vastos Kymenites, 413.
 Crimca (Anastasia, Mitropolitul
 Moldovei), 217, 238-9 n. 4,
 240-1 n. 2, 242-4, 247, 250,
 260, 264-6, 304. V. și Anes-
 tasie.
 Critil și Andronius (roman),
 II, 196.
 «Crucea lui Hristos», de Petru
 Movilă, 294.
 Cruședol (mănăstirea), 123.
 Csáky (nobil ungar), 369, 386.
 Csik-Somlyó, 74.
 Csulay (Gheorghe, predicator),
 303, 324, 331, 333, 346-7,
 351, 354-5.
 Cuciur (sat), 91.
 Cugir (protopopia de), II, 17.
 «Culegere de înțelepciune», de
 Iancu Nicola (1827), II, 245.
 «Culegere de istorii» (1663),
 395.
 Cumani, 14-6.
 Cupinic (mănăstire), 122.
 Curtea Domnească (biserică în
 București), 140.
 Curtea Veche (biserică în Bu-
 curești), II, 250.
- Curtea Domnească (biserică în
 Iași), II, 157.
 Cutein (mănăstire și tipografie),
 297.
 Cutlumuz (sau a lui Hariton,
 mănăstire din Atos), 128, 130.
 «Cuvântare funebră», de das-
 călul Toader (1639), 318-9,
 415; II, 305.
 Cuvânt pentru curăție (ma-
 nuscris, 1640), 319.
 «Cuvântul lui Hrisostom», tra-
 dus de Dionisie Lupu, II, 236.
 «Cuvântări» de Massillon, tra-
 ducere de Efrosin Poteca, II,
 239.
 «Cuvântul pustnicesc» al lui
 Nil (lucrare paisiană), II, 189.
 «Cuvânt despre preoție», 1702,
 II, 6.
 «Cuvântări», de Silvestru Mo-
 rariu (1860), II, 305.
 «Cuvintele» Sf. Vasile (lucrare
 paisiană), II, 189.
 «Cuvinte bisericesti», de N.
 Scriban (1858), II, 261.
 «Cuvintele Sf. Casian», II, 238.
 «Cuvintele lui Efrem Sirul»,
 traducere de Mihalcea lo-
 gofătu, II, 168.
 «Cuvintele Sf. Dosofteiu», tra-
 ducere de Klein (1784 și
 1768-9), II, 203.
 «Cuvintele» lui Nichifor Theo-
 tokis (1793), traduse supt
 Filaret al II-lea, II, 171.
 «Cuvintele» Sf. Vasile și Do-
 softeiu, traducere de Klein,
 II, 213.

«Cuvintele lui Fotie și Palamas» (1827), II, 238.

«Cuvintele Sf. Ioan Hrisostom»,

traduse de Melchisedec (1883), II, 267.

Cuza-Vodă, II, 261, 266, 271, 287-8, 306-14.

D.

- Dabija-Vodă, 387 ; II, 74.
 Daci, 5.
 Dacia Romană, 2-5.
 Daia (protopopia din), 383-4 ; II, 17. (Gheorghe din), 386.
 Dălhăuți (mănăstirea), II, 187, 283.
 Dalmația, 4.
 Damaschin, episcop de Râmnic, II, 101-3 n. 4, 104 6, 108-13 n. 1, 114-5, 140, 147, 149, 155, 168, 200, 213.
 Damaschin (protosul dela Atos), 339.
 Damaschin (Studitul, din Salonic), II, 168.
 Dâmbovița (cetate), 141.
 Damian (Mitropolitul Moldovei), 76-7, 81.
 Dan al II-lea, 57-8.
 Dan (fiul lui Danciu și nepot al lui Basarab-cel-Tânăr), 126 n. 3.
 Dan (Logofătul, ctitor), 146-7.
 Dan (Vlădica, din Șeghești), 117.
 Danciu (fiul lui Basarab-cel-Tânăr), 126.
 Danciul din Brâncoveni, 220.
 Danciul (fiul Vornicului Neogoe Craiovescul), 119.
 Dancu (boier, ctitor), 109.

- Dancu (biserica din Iași), 315 ; II, 193.
 Daniil I-iu (Mitropolit muntean la 1566), 145.
 Daniil al II-lea (Mitropolit muntean la 1720), II, 59, 104, 109-10.
 Daniil (Mitropolit de Severin și Ardeal), 145 n. 2.
 Daniil (episcop de Râmnic), 151 n. 1 și 3.
 Daniil (episcop de Brăila), II, 174.
 Daniil (episcop de Akkerman și Bender), II, 226.
 Daniil (episcop de Strehaia), 379.
 Daniil (Ăndrian, Panonianul), 340, 346-51, 355, 379 n. 6, 386.
 Daniil (Danciu, episcop în Feleac), 99, 133. V. și art. următor.
 Daniil Vlahovici, episcop al Bucovinei, II, 179.
 Daniil Sihastrul, 95.
 Daniil, egumen de Solca, II, 185 n. 6.
 Daniil (ucenicul lui Nectarie al Ungrovlahiei), II, 234 n. 2.
 Daniil pisețul, 390.
 Dănsuș (biserica), 139.

- Daponte (Chesarie, erudit), II, 58, 111, 145, 150-1 n. 2, 153.
- Darabant (Ignatie, episcop), II, 211.
- David (Mitropolitul), 94.
- David (Lupu, profesor la Socola), II, 258.
- David (meșterul), 137.
- Davidel (Alexandru, guvernator polon), II, 75.
- Dealului (mănăstirea), 115-6, 119, 124, 132, 252, 300, 310, 338, 376; II, 65, 236, 250.
- Dealul Spirei (schit), II, 62.
- Dedulești (schit), II, 61.
- Defensori eclesiastici, II, 316.
- Della Porta (Nicolae, din Cărmuirea austriacă olteană), II, 105.
- Del Monte (misionar catolic), 410-1.
- «De officiis» (de Nicolae Mavrocordat), II, 54, 56.
- «Descrierea mănăstirilor din Atoș» (1701), II, 6.
- «Descrierea Moldovei», de Dimitrie Cantemir, II, 77.
- «Descoperirea pravoslavniciei credințe», de Ioan Damaschin, II, 223.
- Despina (vara Doamnei Mița), 127 n. 3.
- Despot-Vodă, 107.
- «Despre căsătorie», de Klein (1781), II, 203 și n. 5.
- «Despre posturi», de Klein (1782), II, 203 și n. 5.
- «Despre serbători», de Țichindeal, II, 237-8.
- Deva (protopopia din), 367.
- «De veris narrationibus», tradus de Klein după Lucian, II, 215 n. 2.
- «Diaconicon», 27.
- Diacul (Andrei), 256.
- «Dichiu» (titulatură bisericască), 73, 86, 230.
- Dicționarul de Macarie din Bistrița, II, 171.
- Dicționarul din Buda, II, 291.
- «Dicționarul latin-român», de N. Bălășescu, II, 268-9.
- «Didachiile» lui Neofit Rodinul (1619), 254.
- «Didachii», de Antim Ivireanul, II, 51 n. 1, 54-5 n. 1.
- «Didachiile», de Petru Maior (1809), II, 212.
- «Didaskalia Christianike» (1768), II, 154.
- Dima (meșterul), 242.
- Dima (stegarul, ctitor), 132.
- Dimitrie de Rostov (Sfânt), II, 95-7, 165, 167, 187.
- Dimitrie, episcop de Rădăuți, 187.
- Dimitrie, episcop de Vad, 328-9.
- Dimitrie Naprágy, episcop catolic, 218, 221.
- Dimitrie-Vodă Cantemir, II, 77, 79-80, 90, 93.
- Dimitrie (Logofătul; tipograful), 140.
- Dindar (negustor, agent muntean), II, 3, 25-32.
- Dintr'o zi (biserică în București), II, 63.
- Dintr'un lemn (mănăstire), 220 n. 2, 288; II, 63, 283.
- Dionisie, Patriarhul Constan-

- tinopolului, 359, 381, 413;
 II, 9, 81.
- Dionisie Rali, Mitropolit de
 Târnova, 149, 212-3 n. 3,
 238-9; II, 10 și n. 1, 13.
- Dionisie Lupu, Mitropolit mun-
 tean, II, 235-6 și n. 2.
- Dionisie, episcop de Rădăuți și
 Roman, 305.
- Dionisie, episcop de Râmnic,
 373, 378, 399.
- Dionisie Romanò, episcop de
 Buzău, II, 250, 269, 271-2,
 309, 312.
- Dionisie Novacovici, Vlădică or-
 todox în Ardeal, II, 135-7,
 140, 142, 208.
- Dionisie (Bălănescu, egumen de
 Hurez), II, 148.
- Dionisie, eclesiarhul dela Râm-
 nic, II, 106, 109.
- Dionisie, egumen în București,
 377.
- Dionisie, egumen de Câmpu-
 lung, 339.
- Dionisie (călugăr, tipograf), 416.
- Dionisie (călugărul din Tricala),
 II, 168.
- Dionisiu (mănăstire grecească
 din Atos), 127; II, 50, 62.
- «Dioptra» sau «Oglinda», tra-
 ducere de Staico, dascăl, II,
 168.
- Diószeg (parohia), II, 133.
- Discurs asupra Istoriei, de Bos-
 suet, traducere de Efrosin
 Poteca, II, 239.
- Ditzina (cetate), 19.
- Divanurile adhoc, II, 287, 305-6,
 313.
- Dluski, episcop latin în Mol-
 dova, 407.
- Doboca (biserica din), 229.
- Dobra (Pavel din Zlatna, tra-
 ducător), II, 105.
- Dobre (popa, meșter), 301-2.
- Dobre, preot, din Șcheii Bra-
 șovului, 170.
- Dobreni (biserica din), 288.
- Dobrițin (cetate), 231.
- Dobrițin (parohia de), II, 21.
- Dobrogea, 4-5 n. 1, 18, 20 n. 1.
- Dobromir (meșter), 120, 130.
- Dobrotici (stăpănitor), 20 n. 1.
- Dobrovăț (mănăstire), 96, 103,
 117; II, 89.
- Dobrowski (ofițer polon), II, 75.
- Dobruș (Postelnic al lui Mircea
 Ciobanul), 142.
- Dobrușa (mănăstire), 142.
- Dochiaru (mănăstire din Atos),
 118; II, 62.
- «Dogmatica Învățătură» (1760),
 II, 139.
- Doicești (biserica din), II, 66.
- Dolhești (biserica lui Șendrea
 Portarul din), 98.
- Doljești (schitul din), II, 247.
- Dominicani, 16-7, 25, 48, 66,
 68.
- Domențian (popa, egumen de
 Neamț), 53.
- Doroșteiu (Patriarh de Ohrida),
 85-6.
- Doroșteiu (episcop de Roman),
 105-6, 156.
- Doroșteiu (egumen de Căldă-
 rușani), II, 187-88.
- Dosoșteiu (Patriarhul Constan-
 tinopolului), 415-6.

- Dosofteiu, Patriarhul de Ierusalim, 77, 310 n. 2, 322 și n. 2, 360, 378, 382-3, 385, 389, 393-4, 405, 407, 411, 421; II, 3, 10, 12, 19, 33, 45, 47, 89.
- Dosofteiu (Notaras, ca arhidiacon), 359-60.
- Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei), 387-93, 395-8, 402, 405-6, 412, 414; II, 5, 8-9, 11-2, 21, 49, 73-4, 78, 92, 126 n. 1.
- Dosofteiu (Filitis, Mitropolit muntean), II, 146-7, 151 n. 4, 156-7, 199, 219, 225-6, 228, 234.
- Dosofteiu, episcop de Rădăuți, II, 177-90, 192.
- Dosofteiu, episcop de Vad, 230-33, 323.
- Dosofteiu (Vlădica ortodox de Maramureș), II, 38, 40-1. V. și episcopul de Vad.
- Dosofteiu (Herăscul, egumenul Putnei), II, 86, 88, 166, 174-76. V. și episcop de Rădăuți.
- Dosofteiu (Paisianul de Neamț), II, 186.
- Dosofteiu (egumen de Putna), II, 96.
- Dosofteiu (ucenicul lui Gheodeon de Rădăuți), 160.
- Drăghici (Mare-Vornic), 139.
- Dragomir Călugărul, 135.
- Dragomir Logofătul, 380.
- Dragomir Pitarul, 222.
- Dragomir (Mare-Spătar, ctitor), 138.
- Dragomirești (moșie), 70.
- Dragomirna (mănăstire), 241-4, 264-6, 304; II, 90, 164 n. 2, 166, 172-3, 177, 179, 184 n. 4, 264.
- Dragomirna (Atanasie, egumen de), II, 90.
- Dragoș-Vodă, 24, 223.
- Drăgușin (Vistierul), 230.
- «Dreptul firii», de Klein (1796), II, 215, 229.
- Dristra (Antim, episcop de), II, 227.
- Dristra (episcopia de), II, 227.
- Dubasari (sat; danie), II, 82.
- Duca-Vodă, 378-9, 381, 389-91, 395-6, 406, 412; II, 73-4.
- Duca (Sotiriovici, din Tasos, tipograful), II, 87, 116.
- Dudescu (Constantin, boier), II, 147, 153.
- Duma (Radu dascălul, Brașovean), II, 141, 209, 218.
- Dumitrașco (fiul Cneajnei, fiica lui Lăpușneanu), 109.
- Duca-Vodă (Gheorghe; Anastasia, Doamna lui), II, 74, 80, 177, 190.
- Dumitrașcu-Vodă Cantacuzino, 392, 395.
- Dumitru (meșterul), 120.
- «Dumnezeiasca Liturghie» (1679), 394-5.
- Dunărea-de-Jos (episcopia), II, 311-2, 314.
- Dunod (episcop catolic de Nicopol), 410-1.
- «Duplul paralel între biserici» (1852), de N. Scriban, II, 261.

Durostorum, 8. V. și Silistra.
Dușcu (mănăstire, din Tricala),
II, 62, 152, 155,

Ecaterina a II-a, Împărăteasa
Rusiei, II, 164, 192.

Ecaterina (Doamna lui Ale-
xandru-Vodă Mircea, mama
lui Mihnea-Vodă), 138, 143.

Ecaterina-Dafina (Doamna lui
Dabija-Vodă), II, 74.

Ecaterina Domnița (măritată cu
Korecki; fiica lui Ieremia-
Vodă), 205.

«Eclezia», foaie bisericească a
lui Scarlat Rosetti, II, 312.

«Economia lui Florin», de Di-
mitrie Eustatievici, II, 14f.

«Ecoul ecleziastic» (revistă bi-
sericească), II, 271.

Eder (directorul școlar al Sa-
șilor), II, 206.

Edesa (episcopatul de), II, 261.

Efemerii (preoți ai companiei
grecești din Sibiu), II, 130.

Efrem, Mitropolit de Hebron,
214, 238.

Efrem, Mitropolit muntean, 145.

Efrem, episcop de Buzău, 251,
280.

Efrem, episcop de Huși, 244
n. 2.

Efrem, episcop de Rădăuți, 244,
249, 251, 260.

Efrem, episcop de Râmnic,
150, 249.

Dymidecki (gubernator polon),
II, 75.

E.

«Efrem Sirul» (lucrare pai-
siană, traducere de Isac de
Neamț), II, 189, 231.

Efrem Sirul («Cuvintele» lui,
traducere de Mihalcea logo-
fățul), II, 168.

Eftimie, Patriarh de Constan-
tinopol, 217, 271.

Eftimie, Patriarh de Târnova,
13, 39 n. 5, 46, 50, 63, 65.

Eftimie, Mitropolit muntean,
145.

Eftimie al II-lea, Mitropolit
muntean, 145, 149, 200 și
n. 6, 211, 213 și n. 1, 216.

Eftimie, episcop de Rădăuți,
159, 161.

Eftimie, episcop de Râmnic,
150-1.

Eftimie, episcop de Roman, 179.

Eftimie, egumen de Neamț și
apoi episcop în Ardeal, 150,
160-2, 178-80, 184, 187.

Eftimie (Vlădică rus, la 1618),
226.

Eftimie, episcop calvin al Ro-
mânilor, 229, 331-2.

Eftimie schivnicul (Iacov I-iu,
fost Mitropolit moldovean),
II, 162.

Eladie, călugăr la Bisericiani,
272.

- Elata (dieceză), 34.
- Elena-Ecaterina Doamna (soția lui Petru Rareș), 107-8, 155, 157.
- Elena, fiica lui Ștefan-cel-Mare, 355.
- Elena, Doamna lui Rareș (biserica ei din Suceava), 108.
- Elena (Doamna lui Petru Șchiopul), 191.
- Elena (iubita lui Radu Șerban), 288.
- Elena (fiica lui Radu Șerban, mama Cantacuzinilor), II, 66.
- Elena (Doamna lui Mateiu-Vodă), 282, 339-40, 423; II, 65.
- Eliade (Manase, dascăl), II, 167, 172.
- Elisaveta, Împărăteasa Rusiei, II, 94, 131, 136 7.
- Elisaveta Doamna (soția lui Ieremia Movilă), 243.
- Elisaveta Doamna, mama lui Miron-Vodă, 265, 269.
- Emilian (Mucenicul), 10.
- Emanuil, episcop de Patras, 381 și n. 4.
- Euzenberg (general austriac), II, 146, 175, 177.
- «Enchiridion», de Nicolae Milescu, 393.
- «Enchiridion» (1872), de Șaguna, II, 302.
- «Enciclopedia» franceză din secolul al XVIII-lea, II, 190.
- «Encomiile» în stilul lui Macarie, 160.
- Episcopi moldoveni catolici, 100.
- Episcopi superintendenți din Ardeal, 170, 173-8, 184.
- «Epistola Consolatoria» din 1761, II, 139.
- Epistolele de îndrumare ale lui Paisie Veliciovski, II, 186.
- Epistolii (1843), de Neofit Scriban, II, 262.
- «Epitomul» lui Țichindeal (1808), II, 237.
- Epraxia (Maică; mama lui Radu-cel-Mare), 115.
- Eraclid de Capadocia, II, 153.
- Erașul-de-Sus (protopopia), II, 20-1.
- Erbiceanu (frații), 262-3.
- «Eresurile Armenilor» (1824), II, 238.
- Erlau (seminariul din), II, 229.
- Ermologhiul din 1792, II, 161.
- Ermologhiul din 1834, II, 240.
- Esop, II, 164.
- Esztergom (arhiepiscopatul de), 16.
- «Etica», de Klein (1796), II, 215.
- Eugenikos (Ioan, teolog grec), 415.
- Eugenikos (Marcu, teolog), 416.
- Eugeniu Hacman (episcop bucovinean), II, 264, 300-1.
- «Eufonia» lui Petru Movilă, 294.
- Eustatie (preot din Brașov), II, 141.
- Eustatie (egumen de Pobrata), 70.
- Eustatievici (Dimitrie, Brașoveanul), II, 93, 141, 166, 206, 209, 217, 302.

- Eutyches (eretic), 10.
- Evanghelia slavonă a lui Neagoe-Vodă (1512), I, 173.
- Evanghelia slavonă de supt Mitropolitul Anania (1545-7), I, 144 și n. 8.
- Evanghelia slavonă din 1551, 140.
- Evanghelia lui Coresi (1560), I, 172-3.
- Evanghelia slavonă a lui Coresi din 1562, 1583 și 1588, 143, 173.
- Evanghelia cu tălc a lui Coresi, din 1564, I, 173-4.
- Evanghelia slavo-română din 1580, I, 180-1.
- Evanghelia slavo-română a lui Lorinț Diacul, 180-1.
- Evanghelia cu învățături a lui Coresi din 1581, 182-3.
- Evanghelia slavonă (ms.) de supt Serafim Mitropolitul, I, 146.
- Evanghelia grecească din 1594, 250.
- Evanghelia din 1609, a lui Anastasie Crimca, 241.
- Evanghelia învățătoare din Gavora, a lui Meletie Macedoneanul (1642), 319-21.
- Evanghelia lui Petru Movilă, 293.
- Evanghelia din 1682, 401-2, 405.
- Evanghelia greco-română din 1693, II, 5.
- Evanghelia dela Snagov, din 1697, II, 7.
- Evanghelia din 1709, II, 6.
- Evanghelia din 1723, II, 110.
- Evanghelia din 1742, II, 110 n. 5.
- Evanghelia din 1746, II, 114-5.
- Evanghelia din 1750, II, 110 n. 5.
- Evanghelia din 1760, II, 153.
- Evanghelia din 1762, II, 153 și urm.
- Evanghelia din 1765 și 1776 II, 139.
- Evanghelia din 1775, II, 154.
- Evanghelia din 1784, II, 155.
- Evanghelia din 1794, II, 230, n. 2.
- Evanghelia din Buda, 1813, II, 230.
- Evanghelia din 1816, II, 229.
- Evanghelia din 1818-1821 (Moldova), II, 231.
- Evanghelia lui Gherontie, din 1821, II, 233.
- Evanghelia din 1834, II, 240.
- Evanghelia lui Chesarie de Buzău, II, 255.
- Evanghelia din 1852, a lui Șaguna, II, 302.
- Evanghelia din 1856, II, 250.
- Evanghelia cu tălc, de Calist, Patriarhul Constantinopolului, 293.
- Evghenie Bulgaris (episcop grec de Cazan și Astrahan), II, 191.
- «Evharisteriu», al lui Petru Movilă, 293.
- Evhologhiu, al lui Petru Movilă, 293.
- Evhologhiul din 1815, II, 229.

- Evloghie, episcop de Rădăuți, 266, 305.
- Evloghie, episcop de Roman, 308.
- Evloghie (dascălul, dela școala slavonă din Iași), II, 160-1, 172.
- Evstatie, episcop de Roman, 187.
- Evstatie (Vasilievici, preot în Brașov), II, 93.
- Evstratie Logofătul, 321, 322-3, 340.
- «Exaimerionul» Sfântului Vasile, din 1827, II, 238.
- Exarh (al Plaiurilor ; titlu), 22.
- Exarhi în Moldova și Muntc-
nia, 51-2.
- F.**
- Fabian-Bob (dascăl ardelean la Iași), II, 233, 257, 262.
- Fabulele lui Esop (traducere de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 164.
- Facultatea de Teologie din București, II, 311, 315, 317.
- Făgăraș (ducat), 32, 42.
- Făgăraș (episcopia din), II, 38, 122-3, 125.
- Făgăraș (episcopia calvină din), 347-8, 351-2, 355 ; II, 38.
- Făgăraș (protopopia din), 330, 370 ; II, 17.
- Farcaș (Gh., canonic), II, 229.
- Fedeleşcioiu (schit în Vâlcea), 380.
- Feleac (biserica lui Ioan Hunyady în), 94, 99.
- Feleac (episcopii din), 133.
- Feleac (mănăstirea din), II, 40.
- Ferdinand, Împăratul Germaniei, II, 264, 297.
- Fierăști (biserică, din Ilfov), 289.
- Filaret, Patriarhul Moscovei, 259, 265.
- Filaret Beldiman, Mitropolitul Apameii și egumen de Câmpulung, II, 246, 261.
- Filaret, Mitropolitul Chieului, II, 262, 266, 308, 312.
- Filaret I-ii, Mitropolit muntean, II, 60, 145, 150, 152.
- Filaret al II-lea, de Mire, apoi Mitropolit muntean, II, 146, 148, 151, 155-6, 171, 217, 219, 230 n. 2, 237.
- Filaret, episcop de Râmnic, II, 199.
- Filaret Scriban, episcop, II, 260 și n. 1, 261-3, 266.
- Filip Solitariul (teolog), II, 168.
- Filipan (Vasile, scriitor), II, 215.
- Filipescu (Dumitrașcu), 289, 295.
- Filipescu (familia), II, 66.
- Filipopol (Mitropolia din), 212.
- Filipeștii-de-Pădure (biserica din), II, 66.
- Filipeștii-de-Târg (biserica din), 289.
- Filofteia (Mucenica), 28, 30.

- Filosofia lui Klein (manuscris), II, 217.
- Filoteiu, Patriarh al Constantinopolului, 131, 416.
- Filoteiu, episcop de Buzău, II, 271 2 și n. 3, 287, 306.
- Filoteiu, episcop de Huși, 236, 238-40, 244.
- Filoteiu (arhimandritul lui Veniamin Costachi). V. Costachi (Veniamin).
- Filoteiu (călugărul de la Sfeta-gora), II, 8.
- Filoteu (mănăstire dela Atos), 115.
- Fitter (Adam, Iezuit), II, 41, 122
- Fizica lui Klein (manuscris), II, 217.
- Flămânda (schit), II, 270, 272.
- «Floarea Adevărului» (1750), II, 138.
- «Floarea Darurilor», 1702, II, 8.
- «Floarea Darurilor», 1807, II, 218.
- Florești (mănăstirea din), 280 n. 5; II, 90.
- Florian (Aaron, profesor), II, 270.
- Floru (preot, caligraf), II, 172.
- Fogarași (Ștefan, predicator și traducător), 302.
- Fogarași (Ștefan; Catehismul lui), 330-1.
- Földvari (Feldioreanul; arhimandrit), II, 178.
- «Forma clerului și a păstorului» (1809), II, 228.
- Forró Nicolae, (publicatorul Evangheliei cu Tâlc a lui Coresi), 174, 183.
- Fotie, Patriarhul Constantinopolului, 416.
- Francisc-Iosif, suveranul Austro-Ungariei, II 297.
- Franciscani, 17, 21, 25, 33-4, 58-9, 61, 66, 74, 191-2, 194-6, 207, 365.
- Frăsinei (schit), II, 251.
- Frumoasa (mănăstire lângă Iași) 216, 262.
- Fundenii-Doamnei (biserica din), II, 66.
- «Funia sau Frânghia întreită», de Veniamin Costachi, II, 233.
- Furtună (Mihail, boier), 308.
- G.**
- Gabriel (Fredro, episcop catolic), 207.
- Gabriel (Tomasi, episcop catolic), 407, 409.
- Galaction de Govora, episcop de Râmnic, II, 234, 249.
- Galaction (călugăr la Hangu, paisian), II, 186.
- Galaction Vidalis (egumen din Atos), II, 5.
- Galata (mănăstire), 241-2, 262-3, 307; II, 89, 193.

- Galata (Anastasia, egumen de), 238.
- Galați (sat lângă Bistrița), 99.
- Găiseni (mănăstirea din), 139; II, 252, 256.
- Galia, 4.
- Galiția, 35, 60.
- Gașpar Peucer (filolog), 168.
- Gașpar-Vodă (Domn al Moldovei), 260.
- Gavriil Bănulescu (Mitropolit de Chiev), II, 194-5, 225 și n. 5, 226 și n. 3, 227 și n. 4, 232.
- Gavriil (Patriarh de Ohrida), 148.
- Gavriil Callimachi, Mitropolit de Salonic și al Moldovei, II, 159-60, 166, 170, 174, 185, 189-91, 195-6.
- Gavriil Severos, Mitropolit de Filadelfia, II, 47, 109, 322.
- Gavriil Protul, 118-9, 125 n. 2, 127 și n. 1, 128 n. 1, 130 și n. 1, 132 n. 2 și 6.
- Gavriil (egumen), 47.
- Gavriil (călugăr, fiul lui Urie), 54.
- Gavril-Vodă Movilă, 251, 260, 268, 279, 292.
- Geanet Postelnicul, II, 147.
- Geley (superintendent), 299, 301-2, 324-5.
- Geszty (Francisc, patronul «Paliiei» din 1582), 183.
- Geoagiu (mănăstirea din), 220; II, 137-8 n. 1.
- Geografia de Bufșier (traducere de Amfilohie de Hotin), II, 175.
- Geografia lui Klein (ms.), II, 217.
- Georgia (episcopia de), 317.
- Ghedeon (Mitropolit de Chiev), 407.
- Ghedeon, Mitropolitul Moldovei, 388, 390; II, 76, 81-2 n. 7, 93, 97, 115.
- Ghedeon I-iu și al II-lea, episcopi de Huși, 325, 356-7; II, 184.
- Ghedeon, episcop de Rădăuți, 160, 202.
- Ghedeon Nichitici (episcop sârb în Ardeal), II, 142, 177-8, 208-10.
- Ghedeon Balaban, (episcop de Lemberg), 200, 255-6, 293.
- Ghedeon, egumen de Râșca, 189.
- Ghedeon, egumen de Slatina, II, 90.
- Ghenadie Scholarios (teolog și Patriarh al Constantinopolului), II, 47, 161.
- Ghenadie, Mitropolit al Ardealului, 152, 181-4, 219-20, 233-5, 261, 299-302, 328, 344.
- Ghenadie, Mitropolit al Silistrei, 413.
- Ghenadie Bizanție, Vlădică unit în Maramurăș, II, 123, 126.
- Ghenadie dela Cozia (traducător), II, 64, 107, 170.
- Ghenadie Roset (ierochirixul lui Veniamin Costachi), II, 232, 247.

- Gheorghie I-iu, Mitropolit al Moldovei (Nemțeanul), 87-8, 104-5.
- Gheorghie al II-lea (Movila), Mitropolit, 188-9, 194, 196-7, 201, 235, 240, 255, 258, 271.
- Gheorghie al III-lea, Mitropolitul Moldovei, II, 82 și n. 4, 90, 94, 97, 115, 177, 184, 193 (și icoana de la Neamț).
- Gheorghie (episcop calvin pentru Români) 175-6.
- Gheorghie (protopop de Beiuș), II, 129.
- Cheorghie (protopop de Daia), 386.
- Gheorghie (protopop de Inidora), II, 31.
- Gheorghie (egumen de Căldărușani și Cernica), II, 187-8.
- Gheorghie (copist, fiul lui Evloghie dascălul), II, 161.
- Gheorghie, episcop de Huși, 308, 325.
- Gheorghie I-iu, episcop de Roman, 159, 179.
- Gheorghie al II-lea, episcop de Roman (1718), II, 81.
- Gheorghie, episcop de Vad, 110 și n. 6, 175.
- Gheorghie de Ocna, episcop de Gioagiu, 171.
- Gheorghe Ștefan-Vodă, 309 n. 2, 313, 317, 337, 353, 356-7, 387-8, 393, 408; II, 75-6.
- Gheorghe-Vodă Ghica (Domnul Moldovei), 351, 372, 388, 393, 395.
- Gheorghievici (Vlad, meșter tipograf), II, 114.
- Gherasim (Patriarh de Alexandria), 257; II, 10-1, 15, 81.
- Gherasim (Patriarh de Constantinopol), 414.
- Gherasim Rătescu, episcop de Buzău, II, 235, 253-4.
- Gherasim, episcop de Roman, II, 230, 232-3.
- Gherasim Adamovici, episcop sârb în Ardeal, II, 209, 217.
- Gherasim (egumen de Precista), II, 184.
- Gherasim (arhimandrit de Putna), II, 178, 184.
- Gherasim (paisian dela Neamț), II, 192.
- Gherasim (ierodiaconul lui Iacov Stamati), II, 187, 196, 223, 228.
- Gherasim Cretanul, 399.
- Gherasim Popa, 47.
- Gherghina (părcălab de Poienari), 116 n. 2.
- Gherghița (reședință domnească în secolul al XV-lea), 285.
- Gherla (biserica din), 353.
- Gherla (episcopia de), II, 125.
- Gherla (episcopia armeană unită din), 418-9.
- Gherla (moșie; dani), II 38.
- Gherman (Mitropolit de Cessarèa), 214, 238-9.
- Gherman de Nisa (arhiereu grec), 402, 413.
- Gherman (ucenicul lui Macarie de Roman), 159-60.
- Gherman (părcălab de Roman), 236.

- Gherontie dela Neamț (ucenic paisian), II, 186, 199-201, 219, 223, 223, 229, 233, 238, 255.
- Gherontie («Apologia contra celor fără de Dumnezeu», traducere de), II, 201.
- Ghervasie (proegumen), 324.
- Ghervasie (călugăr, traducător al lui «Charles al XII-lea», în Iași), II, 191.
- Ghervasie (ucenicul lui Macarie de Roman), 159-60.
- Ghica. V. Alexandru, Gheorghe, Grigore, Scarlat.
- Ghighiu (mănăstire), II, 64 n. 2, 187.
- Ghioca (meșter zlătar), II, 65.
- Gioagiu (episcopie), 171.
- Giulești (mănăstirea și protopopia din), II, 21.
- Giumalu (protopopia de), II, 17.
- Glavacioc (mănăstire), 114, 377; II, 64.
- Glebcovici (Ivan, tipograf), 298.
- Glykys (frații, tipografi în Veneția), II, 155.
- Görög (Andrei Banul, din Sibiu), II, 32.
- Golea (Ioan, Logofăt), 262 n. 4. (și Ana), 262.
- Golea (mănăstire în Iași), 262, 307; II, 93, 189.
- Golescu (familie), 142; II, 65, 236.
- Golgota (mănăstire în Tesalia), 263.
- Gomionița (mănăstire), 338.
- Goracki (episcop polon în Moldova), 407.
- Gorgota (mănăstire), 142; II, 62.
- Goski (episcop catolic în Moldova), 207.
- Goși, 8-9.
- Govora (mănăstirea și tipografia din), 114, 297-9, 320-1, 377; II, 64, 104-5.
- «Graiurile Maicei Domnului» (1834), II, 240.
- Gramatica slavonă, publicată de Antim (1698), II, 6, 152.
- «Gramatica slavonă» (1755), II, 152.
- Gramatica lui Macarie de Bistrița, II, 171.
- Gramatica germano-română (1788), de Ion Molnar, II, 216.
- Gramatica lui D. Eustatievici, II, 141.
- «Gramatica teologhicească», de Platon de Moscova (tradusă de Amfilohie de Hotin), II, 175.
- Grămești (danie), 90.
- Gratiani (Anton-Maria, misiонер), 168.
- Greceanu (familie), 402; II, 111.
- Grigorie (Patriarh de Alexandria), II, 82.
- Grigorie Mammas (Patriarh), 81.
- Grigorie, Mitropolit al Moldovei (cel ce merge la sinodul dela Florența), 74.
- Grigorie Roșca (Mitropolitul lui Petru Rareș), 104, 106 și n. 8, 107 și n. 3, 110, 156, 158-9 n. 4.

- Grigorie I-iu, al Mirelor. V. Grigorie (Mitropolit muntean).
- Grigorie I-iu, Mitropolit muntean, 280, 290, 298, 306, 373.
- Grigorie al II-lea, Mitropolit muntean, II, 145 și urm., 149-50, 153, 169.
- Grigorie al Sidei (ucenicul lui Grigorie al II-lea Mitropolitul), II, 146, 156.
- Grigorie al III-lea (Mitropolit muntean), II, 199-201, 213, 219, 223, 238-9, 245-6, 251, 253, 255.
- Grigorie (episcop de Buzău), 373, 381.
- Grigorie Socoteanu, episcop de Râmnic (ucenicul lui Climent), II, 115, 136-7, 147-51 și n. 1. 152.
- Grigorie, episcop de Roman, 190.
- Grigorie Maior (episcop unit), II, 131, 134, 139-40.
- Grigorie (episcop catolic), 38-9.
- Grigorie (călugăr paisian dela Căldărușani), II, 187.
- Grigorie din Chiprovaci (călugăr franciscan), 408.
- Grigorie de Larisa, 316.
- Grigorie (stareț de Neamț), II, 185.
- Grigorie Râmniceanul (egumen de Vieroș), II, 219, 249.
- Grigorie de Heraclăa (arhieru), II, 232.
- Grigorie (episcop catolic în Țara-Românească), 33.
- Grigorie Țamblac, 52, 62 și n. 4, 63, 65, 76.
- Grigorie... (ucenicul lui Grigorie de Râmnic), II, 152.
- Grigorie Stan (tipograf la Rădăuți), II, 116.
- «Grigorie Dialogul» (traducere de Daponte), 151 și n. 2.
- «Grigorie de Nazianz» (traducere de Klein), II, 213.
- Grigore-Vodă Callimachi, II, 161 n. 1, 190-1.
- Grigore-Vodă I-iu Ghica (Domn muntean), 359, 363, 372, 374, 377, 379, 381, 409.
- Grigore al II-lea Mateiu Ghica-Vodă, II 57-9, 84-5, 87, 94, 130.
- Grigore al III-lea Alexandru Ghica, II, 158, 184, 190.
- Grigore al IV-lea Ghica (1822), II, 236, 238.
- Grigorovici (Ioan ; Vlădică rus în 1627), 226.
- Gruia (mănăstire), 377.
- Gruicul (schit), II, 60.
- Gurghiu (biserica românească din), 229.
- Giura (Logofătul, ctitor), 138.
- Gura (mănăstire din Pogonian), II, 61.
- Gura-Motrului (mănăstire), II, 64, 239.
- Gurghiu (protopopie), II, 17.

H.

- Hăbășescu (Grigore, Hatman), 396.
- Hacman (Eugeniu), episcop. V. Eugeniu.
- Hadâmbul (mănăstire), II, 74.
- Hagiădar (metoh), 418.
- Hagi-Koh-Varzares, episcop unit armean, 418.
- Haines (Gheorghe, preot in Brașov), II, 257.
- Halepliu (State, fratele lui Chesarie de Râmnic), II, 150.
- Halicu (Mihail, predicator și versificator), 331.
- Halicu (episcopie), 35, 37, 50, 60.
- Halmaghi (Ioan, teolog), II, 205, 214.
- Hamza (boier), 268.
- Hâncu (mănăstire), II, 227 n. 7.
- Hangu (Atanasie Grecul, egumen de), II, 90.
- Hangu (mănăstire), 266; II, 82, 89, 186.
- Hanul Grecilor (schit), II, 62.
- Haporta (protopopia din), II, 17.
- Haralambie (Vlădică grec, supt Radu Mihnea), 254.
- Hărdău-Telciu (mănăstirea, de lângă Vad), 110.
- Hareborne (Trimes engles), 194.
- Haret (Spiru C., ministru de Culte), II, 316.
- Hariton (Grecul, Mitropolit muntean), 38; II, 62.
- Hariton (Cutlumuz, mănăstirea lui —, dela Atos), 130.
- «Haritovreiton» («Paradeisos», de Macarie de Bistrița), II, 171.
- Hărlău, 71, 109. (Biserica lui Ștefan-cel-Mare), II, 75. (Biserica catolică din), 295, 207. (Școala lui Despot-Vodă), 167.
- Haromséc (protopopia din), II, 20.
- Hărtești (biserica din), 138.
- Hăsăneștii (familie), II, 88.
- Hasdeu (B. P.), II, 310.
- Hațeg (protopopia din), 330; II, 17, 39.
- «Heliodor sau Istoria Etiopicească», traducere de Leon Gheuca, II, 191.
- Herce (Ștefan, predicator din Caransebeș), 172, 302.
- «Heortologhion» din 1701, II, 6.
- Hevenesi (teolog), II, 36.
- Hexamilion, 65.
- Hilandar (mănăstire dela Atos), 423.
- Hirschel (Luca, judele Brașovului), 182.
- Hliboca (danie), 90.
- Hlincea (mănăstire), 317, 389.
- Hmilnițchi (Bogdan), 314, 353.
- Hmilnițchi (Timuș), 314.
- Hodoș-Bodrog (mănăstire), II, 237, 303.
- Hommonay (familie), 225, 327.
- Honterus (din Brașov), 165.
- Hoțova (mănăstire sârbească din Sirmiu), II, 292.
- Horecea (mănăstire), II, 177 n. 9.
- Horodniceni (biserica din), 106 n. 6, 109.

- Horty (superintendent) 386-7.
 Horvat (Nichita, canonic), II, 210.
 Hotărâni (schit), II, 62.
 «Hotărârile pe scurt» ale lui Sf. Vasilie (lucrare paisiană), II, 189.
 Hotin (cetatea și episcopia), 54, 158, 203; II, 227.
 Hotin (Amfilohie, episcop de, scriitor), II, 175, 196.
 Hrisant, Patriarh de Ierusalim, 394, 416; II, 4, 6, 10-1, 45-7, 51, 54, 57, 59 n. 1, 81-2 n. 5, 154.
 Hrizea (Vistier), 222, 289.
 Humor (mănăstire), 104, 158; II, 173, 176.
 Humor (Antim, egumen de), 176. V. Antim.
 Humor (Calistrat, egumen de), II, 173.
 Humor (Antonie, egumen de). V. Antonie.
- Hunyady (Ioan), 47, 94.
 Hunyady (Paul, episcop catolic de Argeș), 58.
 Hurez (mănăstire), II, 65-9, 104, 106.
 Hurmuzachi (Eudoxiu, scriitor), II, 298.
 Huși (biserica lui Ștefan-cel-Mare), 96.
 Huși (episcopia de), 235-8, 240, 258; II, 80.
 Huși (Seminariul din), II, 266-7.
 Huși (biserica catolică din), 167; II, 240 n. 2.
 Husitismul în Moldova și Maramurăș, 75-6. V. și Constantin, preot husit.
 Hust (cetatea și biserica), 51, 193, 210, 225; II, 21.
 Huțovici (Nicolae, vicariu), II, 210.
 Hypomenas (Gheorghe, din Trapezunt, erudit), 47.

I.

- Iachint, Mitropolit muntean, 22, 34, 38, 49, 51.
 Iachint Makripodari (episcop grec), 407.
 Iacov, Patriarh de Constantinopol, 366 n. 1; II, 10, 81.
 Iacov I-iu, Mitropolit al Moldovei, 92; II, 88-9, 116, 157, 159, 161-3, 166, 169-70, 172.
 Iacov al II-lea Stamati, Mitropolitul Moldovei, II, 160-1, 189, 194-6, 223.
 Iacov, egumen de Putna, II, 178.
- Iacov (egumen la biserica Barnovschi), II, 193.
 Iacovevici (Mihail, Iezuit), 407.
 Iacșici (familia), 122, 126.
 Iagello (Vladislav, rege), 37, 50, 61-3.
 Ianachi (Postelnicul, cărturar), 263; II, 111, 169.
 Iancu Căpitanul, 285.
 Iancu-Vodă (Sasul), 188, 190, 192.
 Iani Hadâmbul, 389.
 Iantră, 10.

- Iași (Mitropolia Sucevei și Moldovei), II, 82, 85-7. V. la numele Mitropoliților.
- Iași (biserica catolică din), 195, 207.
- Iași (episcopia catolică din), II, 314-5.
- Iași (Iezuiții din), 396.
- Iconiu (Atanasie, Mitropolit de), 359.
- Icoana din Neamț (despre; de Mitropolitul Gheorghie), II, 196.
- Ienachi (ctitor la Sf. Sava din Iași), 285.
- Ienii (biserică în București), II, 63.
- Ienopole (episcopia din), II, 38.
- Ieremia, Patriarh de Constantinopol, 148-50, 194, 197, 199, 214-16, 254, 265, 271; II, 53.
- Ieremia, Mitropolit muntean 249.
- Ieremia, Mitropolit al Moldovei, 49-51.
- Ieremia, episcop de Buzău, 151.
- Ieremia (dascăl), 405.
- Ieremia-Vodă Movilă, 188-9, 194, 196, 203-6, 214, 228, 235-8, 240-2, 255-7, 261-2, 291-2, 294.
- Ieronim (Biblia lui), 395.
- Iroteiu de Monembasia, 148 n. 2, 253, 279.
- Iroteiu (Cronograful lui — de Monembasia; 1570), 253.
- Iroteiu, Mitropolit de Silistra, II, 10.
- Iroteiu, episcop de Huși (1744), II, 86, 88, 185.
- Iroteiu, egumen în Cipru, 263.
- Ierusalim (Patriarhia de), 128; II, 60, 75. V. Dosofteiu, Hrisant, Teofan (Patriarhi de).
- Ierusalim (Antim, Patriarh de), II, 239 n. 4.
- Iezer (schit), II, 187.
- Ignatie, Patriarh rus, 250 n. 1.
- Ignatie de Arta, Mitropolit muntean, II, 226.
- Ignatie Sârbul, episcop de Râmnic, 42, 313, 372-3.
- Ignatie Grecul, episcop de Râmnic, apoi Mitropolit, 373, 409.
- Ignatie Darabant, episcop unit de Oradea-Mare, II, 140.
- Ignatie Vuia, locțiitor de episcop în Caransebeș, II, 301.
- Ignatie, egumen de Nucet, II, 5.
- Ignatie, egumen de Voroneț, II, 178.
- Ignatie Petritzi (teolog), 340.
- Ilarion, Mitropolitul Ungrovlahiei¹, 114, 137.
- Ilarion, episcop de Argeș, II, 236, 252, 254, 171.
- Ilarion, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
- Ilarion, Vlădică rus de Muncaciu, 224.
- Ilarion, Vlădica din Vad, 110.
- Ilarion, egumen de Cozia, 137.
- Ilarion (călugărul, dascăl la Putna), II, 165.
- Ilarion (ucenicul lui Ghedeon de Rădăuți), 160.

¹ A se adăugi la listă, cu data de c. 1492-3 (1524?).

- Ilia (protopopia din), 384; II, 17.
- Iliaș-Vodă (fiul lui Rareș, «Mahmet»), 107, 110, 156-7.
- Iliaș-Vodă (fiul lui Alexandru-cel-Bun, 74, 83.
- Ilie, Iorest, Mitropolit la Bălgrad, 320, 323-4 n. 2, 325, 327-8, 357, 366.
- Ilie Bulgarul, plătitorul «Lafsaiconului» dela Râmnic, II, 153.
- Ilie (diac din Suceava), 241.
- Iliri, 1, 5.
- Iliria, 2.
- Ilișești (mănăstire), II, 90.
- Ilyes (Andrieu, episcop catolic), II, 37.
- «Imitația lui Hristos» (1647), 338. (Traducere de Klein; 1813), II, 214.
- «Imnologhiul» lui Petru Movilă, 293.
- «Împotriva vătămării calvinești», de Dosofteiu Mitropolitul (1672), 414.
- Inău (episcopia de Arad), II, 38, 127-8.
- Inău (biserica ortodoxă din), 234.
- «Îndreptarea legii» din 1652, 340.
- «Îndreptarea păcătosului cu duhul blândetelor», 1765, de Vichentie Ioanovici, II, 170.
- «Îndreptarea păcătosului», traducere de D. Eustatievici, II, 141.
- «Îndreptarea păcătoșilor», de Mitropolitul Gavriil și Evloghie dascălul, II, 170.
- «Îndeletnicirea iubitoare de Dumnezeu» (1815), II, 131.
- «Îndeletnicirea spre buna murire», de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
- «Înfruntarea Jidovilor», de Rabinul Neofit, II, 196.
- Inidora (protopopia din), 171, 330, 353, 389; II, 17.
- Inidora (Achirie, protopopul din), 172.
- Inidora (Gheorghie, protopop din), II, 31.
- Inidora (Ianaș, protopop calvin în), 133-4; II, 31.
- Inochentie, episcop de Huși, II, 164, 185, 190.
- Inochentie Tismăneanul, episcop de Râmnic, II, 106-7, 113, 168.
- Inochentie, episcop de Roman, II, 85, 89.
- Inochentie (Ioan) Clain (Micul), Vlădică ardelean, II, 121-2 și n. 1, 123, 125-7 și n. 1, 129-34, 140, 202-3.
- Inochentie (tipograf-călugăr), 401.
- Innsbruck (Colegiul Iezuiților din), 196.
- Institutul teologic din Arad, II, 300.
- Institutul teologic (Facultatea din Cernăuți, II, 315.
- «Întrebare Creștinească» (cachism luteran, din 1544), 166 și n. 2.
- «Întrebări bogoslovești» (1741), II, 111.

- «Întrebătoarele răspunsuri», de Vasile dela Poiana Mărului, II, 167, 231.
- «Întrebările bogoslovești», traducere de Ianachi Postelnicul, II, 169.
- «Întrebări și răspunsuri», 1765, traducere de Chesarie de Râmnic, II, 156, 171.
- «Întrebări și răspunsuri bogoslovești» de Sf. Atanasie (1803), II, 223.
- «Învățăturile lui Neagoe-Vodă către fiul său», I, 133-4 și n. 2, 135.
- «Învățături peste toate zilele», de Melchisedec de Câmpulung, 300.
- «Învățături duhovnicești», de Petru Movilă, 300.
- Învățăturile lui Calist (ms. dela Bisericiani), II, 92.
- «Învățături creștinești» (1700), II, 8.
- «Învățătura preoților» (1702), II, 7-8.
- «Învățătura dogmatică» (1703), II, 49.
- «Învățătura bisericască» (1710), II, 55.
- «Învățătură despre șapte taine» (1724, 1732, 1745), II, 111.
- «Învățături preoțești despre Taine» (1732).
- «Învățături bisericesti», de Antim (1746), II, 111, 169.
- «Învățătură Creștinească» din 1756, II, 138.
- «Învățăturile pentru ispovedanie» (1764), 169 n. 2.
- «Învățături Creștinești» (1765), de Vichentie de Belgrad, II, 128.
- «Învățătura pentru proști», de Halmaghi, II, 214.
- «Învățătura arhierască» (Iași, 1771), II, 169 n. 2.
- «Învățătură a însuși stăpânitoarei Măririi Ecaterinei a II-a» (1773), II, 170 n. 1.
- «Învățătura dulce sau Livada înflorită» (tălmăcire de Varolomeiu Măzăreanu), II, 165.
- «Învățăturile lui Paisie», II, 189.
- «Învățătura pentru Ispovedanie» (1814), II, 249.
- «Învățăturile Hristianicești», de Mitropolitul Veniamin Costachi, II, 240.
- «Învățături de multe științe folositoare», de Nicodim Greceanu, II, 236.
- «Învățătură pentru spovedanie», de Galaction al Râmnicului, II, 234.
- «Învățătura părintească» (1825), II, 239 n. 4.
- «Învățăturile lui Doroteiu starețul» (traducere de Misail de Bisericiani), II, 165.
- «Învățătura», de Gavril de Filadelfia, II, 109.
- «Învățături», de Neofit Scriban, II, 262.
- Ioachim, Patriarh de Antiolia, 258.
- Ioachim, Patriarh de Moscova, 393, 395, 407.

- Ioachim, episcop de Proilav, II, 227 n. 3.
- Ioachim Rhaeticus (matematic), 168.
- Ioan (Patriarh de Ipec), 424.
- Ioan (Mitropolit al Moldovei), 66 n. 4.
- Ioan, Mitropolitul lui Mihai Vi-teazul în Ardeal, 184, 219-20, 222 și urm., 227-9.
- Ioan Comnenul (Mitropolit de Dristra), 340, 412; II, 6.
- Ioan (episcop de Huși și Ră-dăuți), 235-6, 239-40, 392.
- Ioan, episcop de Rădăuți, 236, 244.
- Ioan, episcop de Roman, II, 73.
- Ioan Cernea, episcop de Vad, 219, 223.
- Ioan (Vlădică, din Caffa), 99.
- Ioan (protopop, Vlădică de Ma-ramurăș), 234.
- Ioan Țircă (episcop ortodox), II, 19, 35, 46
- Ioan Patachi (episcop unit) II, 37-40, 108, 122-3, 175.
- Ioan Bob (episcop), II, 140, 205-209, 213-6, 224, 288, 293-5.
- Ioan Meșianu (Mitropolit), II, 303.
- Ioan Ignatie Papp (episcop de Arad), II, 304 n. 1.
- Ioan Szabó (episcop), II, 297.
- Ioan Radu, episcop de Orade, II 297.
- Ioan de Antiqua Villa (episcop catolic de Argeș), 58.
- Ioan, Riza, episcop de Baia, 162.
- Ioan (episcop catolic de Baia), 66.
- Ioan, episcop catolic de Siretiu, 48.
- Ioan Gheorghievici episcop sârb de Vârșeț, II, 208.
- Ioan Iosif Hodermarschi, epis-cop rus de Muncaciul, II, 122.
- Ioan Bosniacul (egumen de Dealu), 338-9.
- Ioan (arhimandritul dela Hu-rez), II, 67, 104, 153.
- Ioan (egumen de Neamț, pai-sian), II, 186.
- Ioan Marinici (protopop), 327.
- Ioan Zoba (protopop din Al-vinți), 367.
- Ioan (protopopul Beiușului), II, 330.
- Ioan (protopop din Inidoara), II, 31.
- Ioan (protopop de Șeghești), 171.
- Ioan din Vinți, 385-6.
- Ioan Călugărul (meșter dela Râmnic), II, 152.
- Ioan de Varad (călugăr catolic), 267.
- Ioan Dascălul din Bălgrad (1763), II, 141.
- Ioan Făgărășanul (preot, dior-tositoriu), II, 113-4.
- Ioan, preotul din Mănăstur, II, 41.
- Ioan, preot domnesc din Iași, II, 95, 260.
- Ioan Damaschin, II, 47, 139.
- Ioan Damaschin, («Descoperirea

- pravoslavnicii credințe» de), II, 223.
- Ioan Damaschin (operele latine; ediția din 1763), II, 139.
- Ioan Damaschin (traducere de Klein), II, 213.
- Ioan Gură de Aur (traducere de Klein), II, 213.
- Ioan Scărariul, de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Ioan Sinaitul (scriitor), II, 97.
- Ioan al V-lea (Împărat), 21, 83.
- Ioan al VI-lea Cantacuzino, 21, 40, 306.
- Ioan al VIII-lea (Împărat), 77.
- Ioan Asan (Țar), 15, 18.
- Ioan (fiul lui Mircea, stăpânitor bulgăresc), 18.
- Ioan-Sigismund (principe al Ardealului), 166, 170, 176, 178.
- Ioan (fiul lui Neagoe-Vodă), 130, 134.
- Ioan-Vodă Despot, 107, 158, 166-7 și n. 1, 168 și n. 4, 169 și n. 1, 170, 188, 192.
- Ioan-Vodă-cel-Cumplit, 159 și n. 5, 163-4, 179, 187-8.
- Ioan-Vodă Potcoavă, 187.
- Ioan-Vodă (fiul lui Vasile Lupu), 308.
- Ioan-Vodă Callimachi, II, 159.
- Ioan-Vodă Caragea, II, 234.
- Ioan-Vodă Sandu Sturza, II, 232, 280.
- Ioan Despotul (socrul lui Petru Rareș), 122, 155.
- Ioan Banul, 252.
- Ioan (Logofătul lui Neagoe-Vodă), 121.
- Ioan Șătrarul (fratele Mitropolitului Filaret), II, 152.
- Ioanichie (Patriarh de Antiohia), 352.
- Ioanichie (Patriarh de Constantinopol), 317.
- Ioanichie (Mitropolit de Heraclăa), 308.
- Ioanichie (Mitropolit al Moldovei), 66 n. 4.
- Ioanichie (Mitropolit de Stauropolis), II, 61.
- Ioanichie (episcop de Brăila), II, 82.
- Ioanichie (episcop de Rădăuți), 91-2 n. 1.
- Ioanichie (episcop de Roman), II, 85, 88, 184-5.
- Ioanichie Galetovschi (arhimandrit), 399.
- Ioanichie, egumen de Dragomirna, II, 178.
- Ioanichie (egumen de Moldavița), II, 89.
- Ioanichi de Stratonichia (uceinicul lui Nectarie al Ungrovlahiei), II, 234 n. 2.
- Ioanovici (Nestor, candidat de episcopie), II, 211 n. 6.
- Ioasaf (Patriarhi ai Constantinopolului), 178, 271.
- Ioasaf (Mitropolit ardelean), 370-1, 383-5.
- Ioasaf (episcop de Râmnic), 151 n. 1.
- Ioasaf (arhimandrit de Neamț), 94.
- Ioil (călugăr din Bisericiani), 272.

- Ionescu (Tache, ministru de Culte), II, 315.
- Iordachi (beizadea; fiul lui Șerban-Vodă), 307, 402; II, 52.
- Iorest (Mitropolit ardelean). V. Ilie (Iorest).
- Iorest, episcop de Huși, II, 82, 184 și n. 5, 193.
- Iorest (egumen de Bisericani), II, 92.
- Iorest (egumen de Hangu), II, 90.
- Iorest (egumen de Solca), II, 90.
- Iosif Bulgarul (Patriarh), 65, 76-7.
- Iosif I-iu (Mitropolit al Moldovei), 48-53, 60, 62, 65-6 n. 4, 69, 82-3; II, 83.
- Iosif Budai (Mitropolit ardelean), 367-71.
- Iosif Naniescu (Mitropolit al Moldovei), II, 252-3, 255.
- Iosif Gheorghian (Mitropolit), II, 312.
- Iosif (episcop de Argeș), II, 156, 199-201, 218, 223, 226, 228-30, 236, 245, 253-6.
- Iosif (episcop de Huși), 244 n. 2, 266.
- Iosif Stoica (episcop de Maramurăș), II, 20, 33, 38.
- Iosif Bobulescu (episcop de Râmnic), II, 263, 312.
- Iosif (episcop de Savaștia), 290.
- Iosif (egumen de Argeș), 131, 135.
- Iosif (egumen de Tismana), II, 63.
- Iosif (egumen de Vieroș), II, 65.
- Iosif (protosinghelul, din Constantinopol), 259.
- Iosif dela Neamț (ucenic paisian), II, 186.
- Iosif Bardia (defensor catolic), II, 37, 55.
- Iosif al II-lea (Împărat al Germaniei), II, 175, 206.
- Iosif (dascăl grec), 295.
- Iosif (dascăl slavon din Iași), II, 116.
- Iov (Patriarh al Moscovei), 148.
- Iov Borețchi (Mitropolit al Chievlui), 259, 291-2.
- Ipec (Patriarhia și Biserica din), 21, 41, 82, 148, 150, 316, 349.
- Ipsilanti (Alexandru-Vodă), II, 65, 151, 188, 190, 193.
- Irediste (școala românească din —, în Banat), II, 108.
- Irina (Doamna lui Petru Șchiopul), 196.
- Irinarh, episcop de Dioclea (1860), II, 309 n. 2.
- Irmologhiul lui Macarie, dascălul de cântări, II, 235 și n. 5.
- Isac (egumen de Neamț), 53.
- I s a c (dascăl-cărturar dela Neamț), II, 186.
- Iaccea, 19.
- Isaia Copinschi (Mitropolit al Chievlui), 291.
- Isaia Băloșescu (episcop bucovinean), II, 258, 264.
- Isaia (episcop de Inău), II, 128.

- Isaia de la Slatina (episcop de Rădăuți), I, 160-2, 179, 187.
- Isaia (dichiul Mitropoliei din Iași, 1821), II, 232.
- Isaia Grecul (vicariu unit de Orade), II, 21.
- Isaia (arhimandrit la St. Pavel din Atos), II, 49.
- Isaia Giușcă (egumen de Socola), II, 280.
- Isaia (călugăr din Neamț), II, 201.
- Isaia, călugăr unit (Tincu din Sâmcel), II, 202.
- Isaia, preot din Apoldul-Mic (1763), II, 141.
- Isaia din Atos, 41.
- «Isaia Pustnicul» (lucrare paisionă), II, 189.
- Isidor (Mitropolit unit al Chievlului), 81.
- Isis, 3.
- Islazul (sat; danie), 257.
- Ismail (reședința episcopiei Dunării-de-Jos), II, 311, 316-7.
- Istoria Biblică*, de T. Blajeviciu, II, 305.
- Istoria biblică a Testamentului Vechiu*, de T. Cipariu, II, 290.
- Istoria Biblică*, de Ilarion Pușcariu, II, 304.
- Istoria Bisericii Antiohiei*, (1702), II, 10.
- Istoria Bisericii Romînilor*, de Petru Maior, II, 212.
- Istoria Bisericii*, de Țichindeal, II, 238.
- Istoria bisericească*, de Farcaș (ms.), II, 230.
- Istoria bisericească* (traducere de Klein), II, 207.
- Istoria bisericească*, de V. Filipan, II, 215.
- Istoria bisericească pe scurt*, de Alex. Gianoglu Lesviodax, II, 271.
- Istoria bisericească*, de Șaguna 1858, II, 302.
- Istoria bisericească*, de Ilarion Pușcariu, II, 304.
- Istoria bisericească a Românilor*, de F. Scriban, II, 262.
- Istoria eparhiei Râmnicului* (1906), de Atanasie, episcop și Mitropolit al României, II, 268.
- Istoria episcopiei Rădăuți*, de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Istoria Mitropoliei Moldovei* (ms.), de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Istoria Mitropoliților Moldovei*, de N. Scriban (1857), II, 261.
- Istoria Moldovei*, de Carra, II, 190.
- Istoria naturii sau a firii* (1783), de S. Klein, II, 206.
- Istoria Patriarhilor Ierusalimului*, de Dosofteiu Patriarhul, 416; II, 47.
- Istoria Sacră*, de Alexandru Mavrocordat, II, 54, 56.
- Istoria schismei Grecilor* (după Maimbourg), de Cotore, II, 214.
- Istoria Scripturii Noului Testament*, de Veniamin Costachi, II, 233.

- Istoria Universală (traducere din Chenghelaș), II, 291.
- Istoria Universală, de Mandinescu, II, 263.
- Istoria Universală (tradusă de Molnar, după Millot). V. Molnar.
- Istrate-Vodă Dabija, 359 și n. 2, 390.
- Iștvanovici Mihail (meșter tipograf), II, 20.
- Ițcani (bisericuța din), 103.
- Itica Ieropolitică (lucrare de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 191.
- Itica, tradusă de Ghenadie Cozianul, II, 107.
- «Iubitorul de înțelepciune», de Mitropolitul Veniamin (1831), II, 240.
- Iuga (protopop), 50 n. 3.
- Iurg Coriatovici, 36-7 n. 3, - 69, 90.
- Iurie (boier, ctitor), 109.
- Iustin de Edesa (ucenic al Mitropolitului Veniamin), II, 247, 265.
- Iustinian, 10.
- Ivan (Țar rusesc), II, 113.
- Ivașco (Dumitru, protopop de Muncaciu), II, 214.
- Ivir (mănăstire din Atos), 128, 248, 262; II, 62.
- Ivir (Iberia), II, 4.
- Izabela (Regina Ungariei), 136.
- «Izvoade pentru lucruri de obște», de D. Eustatievici, II, 141.
- Izvoranu (mănăstire în Buzău), 250; II, 62.
- J.**
- Jaleș (fostul județ), 45.
- Jalova (protopopia din), II, 21.
- Jidovștița, 42.
- Jitia (mănăstire), II, 62.
- Jitianu (mănăstire), 288.
- Joc (protopopia din), II, 41. V. și Juc.
- K.**
- Kakavelas (Ieremia, dascăl), 412, 416.
- Kalliakra, 19-20.
- Joltuhin (general rus), II, 282.
- Juc (vicariat unit în Ardeal), II, 125.
- Jugani (sat de danie), 309 n. 2.
- «Jurământul preoților», de episcopul Calinic de Râmnic, II, 251.
- Karidas (Gheorghe, Vistier), 340.
- Kastriota (Gheorghe, boier), II, 9.

- Katzikia (mănăstire grecească), II, 61.
- Kaunitz (ministrul Mariei-Terezei), II, 135.
- Kemeny (Ioan, principe al Ardealului), 347.
- Kerameus (Nicolae, dascăl și teolog), 359, 412, 416.
- Keza (protopopia de), II, 17.
- Klein (Samuil), II, 201-7, 240-41, 213-8, 228, 297.
- Klein (Istoria Românilor (ms.)), II, 217-8.
- Kogălniceanu (Ienachi, cronicarul), II, 157.
- Kogălniceanu (Mihail), II, 260, 305, 307-13.
- Kollonits (cardinal), 410, 419; II, 24, 26-30, 34, 36, 122.
- Komarom (episcopia de), II, 22.
- Konovicz (Iosif, teolog dela Chiev), 311.
- Lăcătuș (Dimitrie, tipograf), II, 141.
- Lăculețe (mănăstire), 289.
- «Lafsaicon»-ul lui Eraclid de Capadocia (traducere de Alexandru Polonul, în Țara-Românească și de Teofilact Clucerul, în Moldova), II, 153.
- Laiotă (Basarab), 96, 172.
- «Lămurirea credinței», de Simeon de Salonic, 411-2.
- Kopinski (Ilie, arhimandrit de Chiev), 259.
- «Kora» (protopopia din), II, 17.
- Korecki (cumnatul lui Alexandru-Vodă Movilă), 231.
- Koressi (Gheorghe, teolog), 415.
- Korydalleus (Teofil, erudit), 415.
- Kovasznai (Petru, predicator), 362.
- Kritias (Mare-Eclesiarh al Bisericii Constantinopolului), II, 160.
- Krupski (Atanasie, episcop în Maramurăș), 225 6.
- Kunalis (Kritopulos), 318.
- Kunig (Ioan, misionariu), 193.
- Kurski (episcop polon), 407.
- Kurzbeck (tipograful lui Klein), II, 203.
- Kymenites (Sevastos: «Critica neînțelegerilor între Apus și Răsărit», de), 413.
- L.
- Lancrăm (locuința lui Sava episcopul), 171, 176, 178, 182.
- Lăpușeanu (Alexandru-Vodă), 90, 93, 105, 107-9, 118, 157-8, 160-2, 167-8 n. 1, 169, 179, 187, 189, 198, 201, 255, 261; II, 75, 183.
- Lăpușeanu (biserica lui din Lemberg: Adormirea), 255.
- Lăpușul (protopopia), II, 17.
- Lațcu-Vodă, 34, 69, 74, 89 90.

- Lățcu (Cândea, părcălab) 54.
 Lăudat Cluceral (ctitor), 438.
 Laurian (A. Treboniu, profesor), II, 298, 311.
 Lavrintie, episcop de Casandra, 316.
 Lavrintie, episcop de Roman, II, 95.
 Lavrintie (călugărul dela Hurez), II, 68, 152.
 Lavrintie Zizania (preot, traducător) II 109, 114-5.
 Lazăr Baranovici (episcop de Cernigov), 313.
 Lazăr (eclesiarh la Voronej), II, 92.
 Lazăr (egumen în Moldova; 1742), II, 86.
 Lazăr (egumen de Neamț), II, 89. V. și precedentul.
 Lazăr (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
 Lazăr (cneaz), 41, 43.
 Lazăr (Gheorghe), 235, 237, 239.
 Lazuri (protopopia din), II 20.
 Leapindea (protopopie) II, 17.
 «Leastvița sau Scara virtuților», II, 97.
 «Leastvița» (tălmăcire de Varolomeiu Măzăreanu), II, 165.
 Legea Clerului (1893), II, 315.
 Legile Seminariilor, II, 308, 315.
 Lemberg (orașul și biserica ortodoxă), 37, 259, 266, 293, 393, 312.
 Lemberg (Isif, episcop ortodox de), 255, 259.
 Lemberg (episcopatul catolic și Colegiul din), 194, 199.
 Lemberg (seminariul din), II, 229.
 Lemberg (stavropighia, «Brațcaia» din), 292, 294, 308-9 n. 2.
 Lemberg (tipografia din), 256, 294, 297, 312, 338, 390, 399.
 Lemény (Ioan, episcop unit al Ardealului), II, 289, 291, 293-6.
 Lemn (protopopia din), II, 20.
 Lemnul Crucii (Despre, de Teofilact Cluceral, 1759), II, 153, 170.
 Leon (Gheuca, Mitropolit al Moldovei), II, 160-1, 185, 189-93, 261.
 Leon, episcop de Roman, II, 164, 194.
 Leon (Asachi, protopop de Hotin), II, 232-3.
 Leon (Împăratul, fiul lui Vasile Macedoneanu), II, 4.
 Leon-Vodă Tomșa, 279-81, 290, 374.
 Leontari (tatăl Mitropolitului Dosofteiu), 387, 389.
 Leontie (Moschuna arhimandrit unit), II, 202.
 Leontie, episcop de Râmnic, 151.
 Leopold (fiul lui Grigore Ghica-Vodă), 409.
 Leopoldină (diploma, din 1701), II, 123.
 Lesviodax (istoric bisericesc), 113.
 Leucușeni (moșie), 70.
 Leurdeanu (Stroe, ctitor), II, 65.

- Lewenberg (Rudolf, I-zvit) II 39.
- Lexicon slavo-român al lui Mardarie Cozianul, 293 n. 1.
- Lichudis (frații), 385, 406, 412.
- Ligaridis (teolog), 415.
- Lipnițchi (Ieremia, episcop de Baia-Mare), II, 21.
- Lipova-Timișoara (episcopia de), II, 128.
- Lipova (biserică ortodoxă), 234.
- Lilavor (Iacșa), 37 n. 3.
- «Litosul» (lui Petru Movilă), 234.
- Liturghia slavonă din 1507-8, I, 124.
- Liturghia calvină pierdută (secolul al XVI-lea), I, 177.
- Liturghiile din 1610 și 1612 (ale Mitropolitului Anastasie), 241.
- Liturghia lui Petru Movilă, I, 293.
- Liturghia din 1646, 338.
- Liturghia din 1680, 382, 401 n. 1.
- Liturghia greco-arabă din 1701, II, 6.
- Liturghia din 1702, 401, 405; II 9.
- Liturghia georgiană din 1710, II, 6.
- Liturghia din 1713, II 102, 108.
- Liturghia slavo-română din 1715, II, 47.
- Liturghia din 1728, II, 110, 114.
- Liturghia din 1733, II, 113-4.
- Liturghia greco-arabă a lui Silivestru de Antiochia, II, 58.
- Liturghii din 1741-42 II, 110 n. 5.
- Liturghia românească din 1745 (Moldova), II, 116.
- Liturghia din 1747, II, 110 n. 5, 114 n. 3.
- Liturghiile blăjene din 1755 și 1775, II, 139.
- Liturghiile din 1759 și 1767, II, 151.
- Liturghia Sf. Iacov (traducere de Partenie de Râmnic), II, 149.
- Liturghiile din 1780, II, 154.
- Liturghiile din 1787, II, 155.
- Liturghia din 1794 II 161, 196.
- Liturghia din 1797, II, 156.
- Liturghiile din 1798 și 1809, II, 218.
- Liturghiile din 1813 și 1816, II, 249.
- Liturghia basarabeană din 1815, II, 227.
- Liturghiile lui Galaction de Râmnic, II, 234.
- Liturghiile din 1819 (Moldova); II 231.
- Liturghia lui Macarie, dascălul de cântări, II, 235 n. 5.
- Liturghia din 1834, II, 240.
- Liturghia din 1853, I, 250.
- Liturghia din 1870, de T. Ci-pariu, II, 290.
- Liturghia arhierască (tradusă de Vartolomeiu Măzăreanu), II 165.
- Liturgica din 1853, de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Locurile Sfinte, 215, 296-7, etc.

Lodomiria, 35.
 Loga (diaconul, dela Tismana), II, 108.
 Logica lui Klein (1796 și 1807), II, 215, 229.
 Longhin Corenici (Mitropolit de Inău), 350, 423 4.
 Lorinț Diaconul (tipograf), 181, 334.
 Lovcea (Mitropolie bulgărească), 211.
 Lubieniecki (Valerian, episcop catolic în Moldova), 228.
 Luca (mănăstire bucovineană), II, 177 n. 9.
 Luca din Cipru, Mitropolit al Ungrovlahiei, 151, 216, 228, 249, 423.
 Luca Mitropolitul (schitul lui), II, 62. V. și Izvoranu.
 Luca, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
 Luca (episcop de Vicina), 19.

Luca (egumen de Peri), 224.
 Lucăcești, 72.
 Lucavățul (sat; danie), 90.
 Ludescu (Stoica, cronicar), 380.
 Ludovic (Rege al Ungariei), 20, 32, 38, 60.
 Lugoj (biserica din), 302, 326, 330.
 Lugoj (biserica calvină-română din), 234.
 Lugoj (episcopia unită din), II, 296.
 Lukaris (Chiril¹), 204, 233, 254-5 și n. 1, 256-7, 290-1, 303, 306, 310-1, 317, 358, 378, 393, 414; II, 15, 61.
 Lupu (Anastase, Agă), II, 85.
 Lupu (Bogdan, boier), II, 7.
 Lupu (Mehedințeanul, Păhar-nic), 251, 253.
 Lupus (mucenic), 9.
 Lusinius (Ioan, episcop soci-nian), 167-8.

M.

Macarie (Egipteanul), 294, 296 n. 1.
 Macarie (Patriarhul Antiohiei), 28 n. 2, 360, 372.
 Macarie (Patriarh de Ipec), 150, 179.
 Macarie (Mitropolit al Moldo-vei), 66-7, 76.
 Macarie, Mitropolit muntean (1482), 113 și n. 2.

Macarie (Muntenegreanul, egu-men și Mitropolit muntean), 85, 124, 126-7, 131-2, 136 și n. 2.
 Macarie (Mitropolitul Nicome-diei), 77.
 Macarie, episcop de Roman, 105-6, 109, 123, 155-6 n. 1, 157-9 și n. 4, 160-2.
 Macarie de Varna, II, 10.

¹ Cu privire la el v. o nouă lucrare de părintele Hrisostom A. Pa-padopulos, Triest (din Νέα Ἡμέρα), 1907.

- Macarie (Vlădica grec dela Dealu), 279.
- Macarie (episcop unit in Ardeal), 99.
- Macarie (starețul dela Agapia), II, 186.
- Macarie (egumen de Bistrița Moldovei), 105.
- Macarie (egumen de Bistrița, prietenul lui Paisie Veliciovski), II, 171.
- Macarie de Căldărușani, II, 215.
- Macarie dela Pocrov (ucenicul lui Pahomie), II, 96.
- Macarie, egumen de Sânt' Ilie, II, 173, 176.
- Macarie dela Slatina (1787), II, 193.
- Macarie (egumen de Voroneț), II, 173, 183.
- Macarie (ieromonahul, dascăl de cântări), II, 167, 224 n. 2, 235 și n. 5, 240, 245, 292.
- Machow (episcopia de), II, 22.
- Măcinul, 19.
- Macri (Macarie, teolog), 415.
- Macri (Mihail, teolog), 414.
- Macri (Visarion), II, 6.
- Magdalena (călugărița, văduva lui Hamza; ctitoră), 268.
- Măgureanu (schit), II, 269.
- «Mahmet» (Ilie Tarcitul, fiul lui Rareș), 107.
- «Mai înainte gătire», de Eufrosin Poteca, II, 235.
- Maier (Grigorie, episcop), II, 205. V. și Grigorie.
- Maier (Petru), II, 201-2, 204, 206-7, 212, 214, 230, 297.
- Maiota (Gheorghe, predicatorul lui Vodă Brâncoveanu), II, 4 și n. 3.
- Maler (Filip, zugrav), 165.
- Mamul (mănăstire), II, 63.
- Mănăstur (biserica și proto-popia din), II, 39, 41, 131, 209.
- Mandinescu (scriitor), II, 263.
- Mandișevski (profesor), II, 259.
- Manea (meșter zidar), II, 67.
- Manea, Marele-Vornic, 138, 284.
- Manș, dascăl ardelean la Iași, II, 233, 253.
- «Mângâietorul», de Dionisie Romanò, II, 272.
- Manoil (diaconul), 52.
- Manoil (Împărat bizantin), 48, 65.
- Manoli-Vodă Giani, II, 149-50.
- Manoli (pârcălab de Roman), 236.
- Manu (Apostolo, ctitor), II, 8, 63.
- «Manualul adevăratului religios», de Dionisie Romanò, II, 272.
- «Manualul» lui Cariofil (1697), II, 4.
- «Mănunchiu de flori» sau «Chita florilor», compilație, de Mihailcea Logofăt, II, 168.
- «Manual de Patriotism», de Iancu Nicola (1829), II, 245.
- «Manual împotriva lui Cariofil», de Dosofteiu Patriarhul (1693), 415.
- «Manual contra schismei», de Maxim Peloponesianul (1690) 413-4.

- Manzovici (Constantin, cărturar bisericesc), II, 230.
- Maramurăș (Biserica și episcopia din), 51, 75, 229, 327-30; II, 121.
- Marchian (Folescu, egumen), II, 264.
- Marcu (Patriarhul Ohridei), 117.
- Marcu (Grecul, dela Feleac, episcop), 99.
- Marcu (egumen la Bistrița Gorjului), 120.
- Marcu Dascălul, II, 10.
- «Marcu Pustnicul» (lucrare paisiană), II, 189.
- Marcu (fiul lui Radu dela Afumați), 137, 139.
- Mărcuță (Marcu, Armaș), 147.
- Mărcuța (mănăstire), 147; II, 65.
- Mardarie (episcop, și Mitropolit al Moldovei), 200, 202 4, 235 n. 4, 423.
- Mardarie (vicariu al Mitropoliei Moldovei), II, 266, 309 n. 2.
- Mardarie (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Mardarie (caligraf), 251.
- Mardarie Cozianul, 293 n. 1.
- Marele Schit (din Galiția), II, 87, 175, 183.
- Margareta-Mușata (Doamnă), 48.
- Margareta (soția lui Alexandru-cel-Bun), 59, 61.
- «Mărgăritare» (1691), II, 4.
- «Mărgăritare» (ed. a 2-a, 1746), II, 111, 169.
- Mărgăritarele lui Ioan Hristostom, traduse de N. Scriban, II, 261.
- Marghita (Doamna lui Simion-Vodă), 291. V. și Melania.
- Mărgineanu Ioan (scriitor), II, 214.
- Mărgineni (mănăstire), 139, 289, 295, 380; II, 61.
- Margus (cetate), 9.
- Maria (sora lui Ștefan-cel-Mare), 98.
- Maria Rareș (mama lui Petru-Vodă), 108.
- Maria (Doamna lui Petru Rareș), 155, 157.
- Maria Doamna (fiica lui Ieremia-Vodă), 205.
- Maria-Tereza (Împărăteasa Germaniei), II, 131.
- Mariana (soția lui Andrian, mama lui Iacov I-iu, Mitropolitul) II, 88.
- Marica (Doamna lui Brâncoveanu), II, 63.
- Marien Diacul, 183.
- Marienburg (cetate), 204.
- Martini (Ștefan; episcop de Siretiu), 60.
- Martiri, 4.
- Mártonffy (episcop catolic), II, 37 n. 5, 38-9.
- «Mărturisirea ortodoxă», de Petru Movilă, 334; II, 6.
- «Mărturisirea» lui Chiril Lukaris, 414.
- «Mărturisirea ortodoxă» (gr.; ed. 1767, de Petru Movilă), II, 154.

- Mărturisirea ortodoxă (ed. lui Calinic de Râmnic), II, 251.
- «Maslu», de Veniamin Mitropolitul, II, 240.
- Massillon («Cuvântări» de, traducere de Efrosin Poteca), II, 239.
- Mateiaș (Rege), 98-9.
- Mateiu (Patriarh de Alexandria), II, 58.
- Mateiu al Mirelor, 125 n. 1, 251-3, 275, 279 și n. 1; II, 5.
- Mateiu (Moise, episcop bănățean), 359.
- Mateiu Basarab, 31 n. 2, 141, 220, 273, 279, 281-7, 289, 290, 294-9, 301, 303, 306, 338, 340, 345, 356, 371-6, 398, 408, 423; II, 48, 60-5. (Biserica lui, din Buzău), II, 255.
- Matematica lui Klein (ms.), II, 217.
- Mătești (biserică), II, 66.
- Mauriciu (Împărat), 41.
- Mauroeides (Nicolae, predicator), II, 170.
- «Maurovlahia», 49-50.
- Mavridakis (predicator), II, 58.
- Mavrocordat Alexandru (Tălmaciu), 415; II, 54.
- Mavrocordat (Alexandru, Constantin și Ioan), II, 193, 195.
- Mavrocordat (Ioan, fiul lui Nicolae-Vodă), II, 58.
- Mavrocordat (Nicolae, «De Officiis» de), II, 54, 56. V. și Nicolae-Vodă.
- Mavrocordat (Scarlat, ginerele Brâncoveanului), II, 66.
- Maxim, Mitropolit muntean, 121-2 și n. 1, 123 și n. 3, 124, 127; II, 152.
- Maxim de Cerigo (episcop), 147.
- Maxim de Hierapolis, II, 10.
- Maxim Maximovici (episcop sârb), II, 292.
- Maxim (Peloponesianul), 414; II, 7.
- Maximian.V.Maxim (Mitropolit). Măxineni (mănăstirea din), 286.
- «Meditații religioase» (1838-1842; de Gavril Munteanu), II, 270.
- Mehedinți, 41.
- Meheși (Avram), II, 216.
- Meheși (Iosif), II, 209.
- Mehmed-beg (de Nicopol), 126.
- Melanchthon, 168.
- Melania (călugărița, mama lui Petru Movilă), 292. V. și Marghita.
- Melchisedec, episcop, 66, 157; II, 265-8, 272, 305, 308, 310-12.
- Melchisedec (egumen de Câmpulung), 297, 300, 339.
- Melchisedec (Lemeni, superior al Seminarului din Cernăuți), II, 264.
- Melenic (episcopie), 131.
- Meletie (Pigas, vicariu patriarhal și Patriarh de Alexandria), 149, 211-2 n. 1, 237 și n. 1, 254-5 și n. 9, 259, 414, 416; II, 154.

- Meletie, Mitropolitul Moldovei (1848), II, 246.
- Meletie Istrati, episcop de Huși, II, 232, 246-7, 266, 279, 287.
- Meletie (episcop în Moldova), 48, 51.
- Meletie de Târnova (episcop de Roman, 1821), II, 233.
- Meletie (Covaciu, episcop unit de Oradea-Mare), II, 133-4.
- Meletie (vicariu în Ardeal), II, 26.
- Meletie (arhimandrit în Bucovina), II, 176.
- Meletie (Ghica, călugăr fugăr din Bucovina), II, 183.
- Meletie (Macedoneanul), 320, 336.
- Meletie (Neagoe, preot unit), II, 202.
- Meletie (Sirigul, teolog), 305 și n. 5, 310-2, 414.
- Meletie (Smotrițchi, prelat polon), 290.
- Meletie (călugăr la Zograf și Govora), 297, 300 n. 1.
- Meletie (tipograf), 323.
- «Memorialul Mitropolitului Șaguna», de episcopul N. Popea (1889), II, 303.
- Memoriu în chestia școlilor, de Iacov Stamati, Mitropolit, II, 195 n. 5.
- Memorii, de Radu Popescu, II, 51.
- Menedic (mănăstirea lui Vintilă-Vodă), 140.
- «Mercure français», II, 190.
- Merișani (sat, danie), II, 19, 25.
- Meșteri : Gheorghe, în Constantinopol, 263.
- Metafizica lui Klein (1796), II, 215.
- Meteora (mănăstiri ale Tesaliei), II, 62.
- Metodie, episcop de Buzău, II, 60, 110 n. 5, 114 n. 4.
- Metodie al II-lea, episcop de Buzău (1740), II, 254.
- Metodie Racovețchi (episcop din Baia-Mare), II, 22.
- Metodie de Dristra (Siliștra), 381.
- Metodie, duchiul Mitropoliei Sucevei, II, 172.
- Metodie (egumen de Solca), II, 176.
- Miakici, episcop «valah» în Croația, II, 35.
- «Mic Prinos Fecioarei», de Marcariu de Bistrița, II, 171.
- Midia (episcopie), 131.
- Miezipăresimi, 7.
- Miel (Pater, corespondent al lui Nicolae Mavrocordat), II, 56.
- Miera (mănăstire), II, 80.
- Mihail I-ii, Mitropolit muntean, 147.
- Mihail al II-lea, Mitropolit muntean, 147, 150-1, 200, 203, 423.
- Mihail (Molodeț, episcop de Maramurăș), 346.
- Mihail (episcop românocalvin, din Tordași), 182.
- Mihail Pavel (episcop de Oradea-Mare), II, 297.

- Mihail (egumen de Cozia), II, 148.
- Mihail (egumen de Moldovița), 189.
- Mihail (protopop din Beiuș), 330, 349.
- Mihail (călugăr din Bisericani), 272.
- Mihail (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Mihail Diaconul (tipograf), 339.
- Mihail (Boris; Țar), 41.
- Mihail Romanov (Țar), 259.
- Mihail-Vodă (fiul lui Mircea), 57.
- Mihai Viteazul, 141-2, 147-9, 198, 200, 203-4, 207, 211-13, 215, 217, 220-3, 225, 227, 235, 237, 239, 247, 251-3, 258, 268-9, 280, 284-6, 348-9, 376; II, 37, 60-1.
- Mihai-Vodă Racoviță, II, 78, 80-1, 92, 95-6, 115, 154.
- Mihai-Vodă Suțu, II, 151, 232.
- Mihai-Vodă Sturza, II, 247, 259, 284.
- Mihai-Vodă (biserică din București), 215-228, 377; II, 62.
- Mihăiești (biserica din), 138.
- Mihăilaș-Vodă Movilă, 252, 291.
- Mihailovici (Constantin, preot), II, 151.
- Mihalăche (Popa, tipograf), II, 196.
- Mihalcea (sat; dănie), 91.
- Mihalcea (Logofăt, traducător), II, 168-9.
- Mihnea-Vodă I-ii (cel Rău), 120 n. 2, 123, 125-6, 131, 140-1, 155.
- Mihnea-Vodă al II-lea, 143, 145-8, 151, 180, 182, 189, 197-9, 216, 247.
- Mihnea-Vodă al III-lea, 351, 372, 408-9.
- Milcov, 17.
- Milcov (Bernard, episcop de), 47.
- Milescu (Nicolae, Spătar), 309, 393-4; II, 83.
- Milița (văduva Cneazului Lazăr), 41.
- Milița (Doamna lui Neagoe-Vodă), 123-4, 127.
- Millo (Gheorghe, boier trimes la Propaganda), II, 57.
- Minciaky (general rus și consul), II, 282.
- «Mineiele» din 1698, II, 8, 109.
- «Mineiu ales pe scurt» (1702-1715), de Popa Chirilă din Ardeal, II, 41.
- «Mineiul» românesc al lui Damaschin de Râmnic, II, 114.
- «Mineiele» lui Chesarie II, 155-6, 219.
- «Mineiele» episcopului Isif (tipărite în Buda), II, 228-9.
- «Mineiele» din 1852, ale lui Șaguna, II, 302.
- «Mineiele» din 1862, II, 250.
- Miniat (Ilie, autor de Predici), II, 111, 169, 240.
- «Minoghiul» lui Petru Movilă, I, 293.
- Minorii (Ordinul), 17, 58.
- Mirăuți (biserică), 52, 95, 105, 108.
- Mircea (stăpânitor bulgar), 18-9.

- Mircea-cel-Bătrân, 39, 45-6, 48-9, 54, 58-9, 61, 129.
- Mircea-Vodă (Doamna lui), 31 n. 2.
- Mircea (fratele lui Radu-cel-Mare), 114.
- Mircea Ciobanul, 140-2, 144-5, 150, 157, 170, 172.
- Mircea (fiul lui Mihnea-Vodă I-iu), 126.
- Mireon (episcopie), 381. V. și Filaret, Grigorie, Mateiu.
- Miroliub (Vasile, secretariul lui Dionisie Novacovici), II, 141.
- Miron Romanul (Mitropolit), II, 303.
- Miron (episcop de Vad), 328-9.
- Miron-Vodă Barnovschi, 265-7, 272-3, 294, 304-6, 322; II, 91.
- Misail (Mitropolit al Moldovei), II, 81.
- Misail, episcop de Buzău, II, 60.
- Misail (arhimandrit la Biserici), II, 89, 92.
- Misail (egumen de Biserici), II, 164.
- Misail (egumen de Voroneț), 95.
- Mișco (ctitor), 283.
- Misira (mama lui Dosofteiu Mitropolitul), 387.
- Mislea (mănăstire), 137, 377; II, 61, 250.
- «Mistrio sau Sacrament» (1651), 339.
- Mithra (zeu), 3.
- Mitilene (episcopie), 52.
- Mitrofan, Mitropolit al Moldovei, 202.
- Mitrofan Mitropolit al Ungrovlahiei, 136, 145, 295; II, 10, 50, 53, 59.
- Mitrofan, episcop de Buzău, II, 7-9, 11-2, 109.
- Mitrofan, episcop de Huși, 244 n. 2, 260, 262, 267, 305, 402, 407, 411, 414; II, 79.
- Mitrofan, episcop de Rădăuți, 157.
- Mitrofan, episcop de Roman, 157 și n. 3, 240, 304.
- Mitrofan (egumenul mănăstirii Sânt' Onufrie a lui Ștefan Petriceicu), II, 163.
- Mitrofan (egumen de Biserici), II, 92.
- Mitrofan (egumen de Moldovița), 240.
- Mitrofan (călugăr la Biserici), 394.
- Mitrofan (călugăr paisian la Râșca), II, 186.
- Mitrofana (soția lui Nistor Ureche, călugăriță), 242, 269.
- «Mitropolia Românilor ortodocși din Ungaria», de Ilarion Pușcariu, II, 304.
- Mitropolia Țerii-de-Jos (în Moldova), 70.
- Mocioni (ctitori), II, 298, 300.
- Modoran (Radu, tatăl lui Clement de Bistrița), II, 107.
- Moezia, 2-3, 5.
- Mogoș (Ban, ctitor), 138.
- Mogoșoia (biserică), II, 66.

- Mohaciului (Câmpii; episcopia sârbească de), II, 135.
- Mohilău (tipografia din), 298; II, 139.
- Mohu (protopopia de), 383; II, 17.
- Mohammed al II-lea (Sultan), 117.
- Moise (Mitropolit sârbesc de Belgrad), II, 112.
- Moise (episcop ortodox din Banat), II, 38.
- Moise Dragoș (episcop unit de Oradea-Mare), II, 134, 140.
- Moise Fulea (protopop, ginerele episcopului Moga), II, 290, 294.
- Moise (călugăr, tipograf), 140.
- Moise-Vodă (al Terii-Românești), 139.
- Moise-Vodă Movilă, 292, 294, 304, 306-7.
- Moiseiu (metoh al Putnei), 234, 328-9; II, 127.
- Moldovan (loan, canonic), II, 297.
- Moldovița (mănăstire), 67 și n. 2, 97, 137, 189, 201 și n. 1, 244, 325; II, 89, 164, 166, 177.
- Moldovița (Anastasia, egumen de), 84.
- Moldovița (Antonie, egumen de), 337.
- Molitvenicul din Cetine, 140.
- Molitvenicul slavon din 1545, I, 140.
- Molitvenicul slavon al lui Coresi, 174.
- Molitvenic calvinesc (secolul al XVI-lea), I, 174-5.
- Molitvenic (manuscript, din 1640), 319.
- Molitvenic din 1681, 395.
- Molitvenic din 1689, 385.
- Molitvenic din 1699, II, 9.
- Molitvenice slavone din 1699 și 1706, II, 108.
- Molitvenic din 1706, II, 101.
- Molitvenic românesc din 1713, II, 108, 115.
- Molitvenicul român din 1721, II, 109.
- Molitvenicul din 1730, I, 113.
- Molitvenicul din 1741, II, 110 n. 5.
- Molitvenicul din 1747, II, 97, 110 n. 5, 114 n. 4, 115.
- Molitvenicul din 1757, II, 139.
- Molitvenicul din 1758 și 1768, II, 151.
- Molitvenicul din 1759, II, 153.
- Molitvenicul din 1764, II, 160.
- Molitvenicul din 1782, II, 155.
- Molitvenicul din 1785, II, 191.
- Molitvenicul din 1789 (Stritbițchi), II, 192.
- Molitvenicul din 1793, II, 230 n. 2.
- Molitvenicul din 1796, II, 156.
- Molitvenicul din 1804, II, 196.
- Molitvenicul din 1808 («Euhologhiu»), II, 156-7.
- Molitvenicul basarabean (1820), II, 227.
- Molitvenicul Mitropolitului Nectarie (1820), II, 234.

- Molitvenicul lui Veniamin Costachi II, 240.
- Molitvenicul din 1847, II, 250.
- Molnar (Ioan), II, 135, 216-9, 228.
- Molnar (preot, agitator neunit), 216-7.
- Molodeț (călugăr), 159-60.
- Molybdos (Ioan, medic), 411-2. V. și Comnenul (Ioan).
- Moni Grigoriu (mănăstire la Atos), II, 62.
- Monofisitismul, 10.
- Monte (Giovanni-Battista del, misionar catolic), 410.
- Morariu (Silvestru, «Cuvântări» de), (1860), II, 305.
- Morëa, 65.
- Moruzi (Alexandru Vodă), II, 146, 187, 192.
- Movilă (Alexandru-Vodă), 231, 243.
- Movilă (Petru, «Canon pe scurt», de), 293.
- Naftanail (egumen de Râșca), II, 90.
- Nagy (Iacob, de Harsányi), 353.
- Nagyszégy (Gheorghe, nobil român), II, 30.
- Naissus, 9.
- Nămăiești (mănăstire), II, 177 n. 9.
- «Năravurile bune», de Moise Fulea, protopop, II, 290.
- Movilă (familia), 242-3, 262.
- Moxalie (Mihail, cronicar), 251, 298-9.
- Moxalie (Cronograful lui), 251.
- «Mreața Apostolilor» (1757), de Nicolae Mauroeides, II, 170.
- Muncaci (episcopia și Biserica din), 223-6, 228, 234, 327; II, 22, 35, 133, 207, 210, 296, 299.
- Munteanu (Gavril, profesor), II, 270-1.
- Munțiul (Efrem, ruda lui Klein), II, 207.
- Murano (mănăstire catolică), 143.
- Murgu (Eftimie, profesor), II, 260.
- Musachi (Macarie, candidat la episcopia unită din Ardeal), II, 122.
- Mușcatirovici (teolog sârb), II, 237-8.
- N.**
- Nasiovici (profesor), II, 259.
- Natanail (egumen de Sânt' Ilie, lângă Suceava), II, 89.
- Natanail (egumen dela Atos), 412.
- Naupact (episcopie), 317.
- Neaga (mama lui Neagoe-Vodă), 125 n. 1, 134.
- Neaga (sora lui Neagoe-Vodă), 166 n. 2, 125.

- Neaga (Doamna lui Mihnea-Vodă Turcul), 259.
- Neaga (fiica lui Gherghina, pârçălab de Poenari), 116 n. 2.
- Neagoe, protopop din Broșteni, II 202.
- Neagoe-Vodă (Basarab), 30 n. 2, 111, 120 n. 1, 121, 123-4, 127 și n. 2, 128 n. 1, 129-34 și n. 2, 135-8, 145, 151, 155, 173, 262, 273, 282-3, 285, 287; II, 62.
- Neagoe Vornicul (din Craiova), 119, 125 6.
- Neagoe Stolnicul (dela Cășcioare), 139.
- Neagoe Postelnicul (ctitor), 289.
- Neamțu (cetate), 162; II, 75.
- Neamțu (mănăstire), 39 n. 5, 46 n. 3, 48, 53-4, 69-70, 82-3, 87, 94, 97, 106, 116, 120, 156, 158, 179, 207, 242; II, 95-6, 184-6, 194, 199, 223, 225, 227-8, 230-1, 233, 239-40, 248, 261, 265, 271, 279, 309.
- Neamț (Antonie delà, ucenic paisian), II, 186.
- Nectarie, patriarh de Ohrida, 214, 238, 257.
- Nectarie, patriarh de Ierusalim, 358-60, 378, 387, 411.
- Nectarie Mitropolitul Ungrovlahiei, II, 151, 230 n. 2, 234 și n. 2.
- Nectarie (Hermeziu, arhiereu; ucenicul Mitropolitului Veniamin), II, 247, 308.
- Nectarie (Moraitul, arhiman-
- dritul lui Filaret al II-lea), II, 151. V. și Nectarie Mitropolitul.
- Nectarie (Călugărul, delà Câmpulung), 298.
- Negel (Grigoraș, tatăl lui Veniamin Costachi), II, 196.
- Negoiescu (Pană, ctitor, fratele Doamnei Marica), II, 63.
- Negoiești (mănăstire), 287, II, 61.
- Negri (C.), II, 286.
- Negru-Vodă, 25.
- Neofit Kretikos, Mitropolit al Munteniei, 30 n. 2; II, 60, 90, 145, 169, 249, 251, 272, 277, 282-3.
- Neofit Scriban (episcop), II, 620-2 și n. 1, 263, 305, 312.
- Neofit de Creta. V. Kretikos.
- Neofit de Sevastia, II, 10, 12.
- Neofit de Sofia, 259.
- Neofit (arhidiacon grec), 295.
- Neofit (Rodinul, predicator), 253.
- Neofit, egumen, din București, II, 154, 174.
- Neofit, călugăr, meșter, delà Buzău, II, 153.
- Neofit Duca (dascăl grec din București), II, 238.
- Neofit Rabinu', II, 196.
- Netzhammer (arhiepiscop catolic), 5 n. 1.
- «Nevăzutul Războiur», de Mitropolitul Veniamin, II, 240.
- Neurauter Carol (Iezuit, teolog), II, 29.
- Nifon (seminariul), II, 250, 263, 315.

- Nifon (Patriarh), 116-8 și n. 2, 119, 125, 127 n. 1, 128, 130, 132, 134-5.
- Nifon, Mitropolitul Ungrovlahiei (1850), II, 249-50, 271, 287, 302, 309, 312.
- Nifon (schit), II, 249, 283.
- Nicanor, Mitropolitul Moldovei, 238; II, 91 n. 1.
- Nicanor (episcop de Roman), 201 și n. 4, 202 și n. 1.
- Nicanor Melentievici (episcop de Cruședol), II, 127.
- Nicanor (egumen de Bogdana), II, 89.
- Nicanor (egumen de Neamț), II, 89.
- Nichifor Parhasios (Dascălul, vicariu patriarhal), 148 și n. 3, 149, 199, 203 și n. 3, 204 și n. 3, 405.
- Nichifor, Mitropolit grec al Moldovei, II, 85-6, 88, 90, 115, 158.
- Nichifor (Theotokis, Corfiotul, Mitropolit de Cazan), II, 171.
- Nichifor (Mitropolit al Ungrovlahiei), 147.
- Nichifor, protosinghel, 423.
- Nicoară (Moise), II, 300.
- Nicodim (patriarh de Ohrida), 83.
- Nicodim, egumen de Bistrița (in Oltenia), II, 137.
- Nicodim (ieromonah, Sf.), 40-1, 43-7, 49-50, 84, 87, 139, 148, 374.
- Nicodim (popa, ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Nicodim Greceanu, II, 236.
- Nicolae, patriarh al Ohridei, 117.
- Nicolae (egumen de Argeș), II, 130.
- Nicolae (egumen de Bistrița), 271.
- Nicolae (protopop în Balomiri), II, 130, 136.
- Nicolae (protopop bucureștean), II, 110.
- Nicolae (protopop în Inidora), 330; II, 31.
- Nicolae (monah din Neamț), II, 185.
- Nicolae Alexandru-Vodă, 26, 32, 282.
- Nicolae-Vodă Pătrașcu, 239.
- Nicolae-Vodă Mavrocordat, II, 67, 76, 80-1, 83, 93, 96, 109-10, 115, 154, 168.
- Nicolae-Vodă Mavrogheni, II, 146.
- Nicolae Papadopol (Comnenul, erudit) II, 46.
- Nicolae (Iancu, bursierul Mitropolitului Veniamin), II, 239, 245.
- Nicolae (Vistierul, din Ianina), 263.
- Nicolae (tipograf), II, 24.
- Nicolae (ucenic - tipograf din Iași), 394.
- Nicomedia, 40.
- Nicon, patriarh rus, 296, 306, 358, 360-1, 370, 381.
- Nicopoli, 9, 41, 50.
- Nicoriță (Hatmanul; biserica lui), 266.

- Nikusios (Panaioti, dragoman), 312.
- Nil (schivnic), 201.
- Nil de Salonic, II, 171.
- Nil dela Sorsca (traducere de Vasilie, egumen dela Poiana Mărului), II, 167.
- Nil (egumen de Pângărați), 272.
- Nimigea (protopopie), II, 17.
- Nistor Ioanovici (episcop bănețean), II, 300.
- Nistru (protopopie), II, 179.
- Nomocanoane (din 1620, 1624 și 1629), 149, 293, 299.
- Notara (Luca, Magaducele), 81.
- «Notițe istorice și arhologice»,
- de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Notre Dame de Sion (instituție), II, 315.
- Noul Testament (tipărit de Șerban-Vodă), 413.
- Noul Testament (1648), 335-6, 345.
- Noul Testament, tâlc de Farcaș (ms.), II, 230.
- Noul Testament din 1703, II, 9.
- Novae, 9-10, 12.
- Nucet (mănăstire), 116 n. 2, 128; II, 5, 62, 152.
- Nürnberg, 58.
- Nuor (boier al lui Iliăș-Vodă), 156.
- O.**
- Obradovici, Dositeu, fabulist, II, 190-1.
- Ocna Sibiului (biserică), 212; II, 40.
- Ocael-Mari (mănăstirea din), 321.
- Octoihul slavon din 1510, 126.
- Octoihul slavon din 1574-5, I, 143, 145.
- Octoihul slavon (Coresi) din 1578, I, 143.
- Octoihul lui Petru Movilă, I, 293.
- Octoihul din 1640, 294 și urm.
- Octoihul Mitropolitului Dosofteiu al Moldovei, 395.
- Octoihul din Buzău (1700), II, 102.
- Octoihul din 1700, II, 8.
- Octoihul din 1705, II, 101.
- Octoihul românesc din 1712, II, 101, 109.
- Octoihul din 1726, II, 110, 115.
- Octoihul din 1731, II, 110.
- Octoihul din 1736, II, 110 n. 5.
- Octoihul din 1741-2, II, 114 n. 3.
- Octoihul din 1746, II, 110 n. 5.
- Octoihul din 1750, II, 115.
- Octoihul din 1763, II, 141.
- Octoihul din 1770, II, 139.
- Octoihul din 1774, II, 154.
- Octoihul din 1776, II, 155.
- Octoihul moldovenesc din 1786, II, 160.

- Octoihul din 1792, II, 156.
 Octoihul din 1804, II, 179.
 Octoihul din Râmnic, 1810, II, 230.
 Octoihul din 1810-11, II, 226.
 Octoihul din Neamț, 1811, II, 230.
 Octoihul din 1816, Moldova, II, 231.
 Octoihul din 1836, II, 248.
 Odessos (Varna), 9.
 O loacru, 9.
 Olobescu (Alexandru, ministru de Culte), II, 310.
 Oficiile Curții Bizantine, de Patriarhul Hrisant (1715), II, 47.
 «Oglinda tainică a vieții călugărești», de Macarie de Bistrița, II, 171, 189.
 «Oglinda statului politic și bisericesc» (1835), de Radu Tempea, II, 270.
 Ohaba (protopopie), II, 17.
 Ohrida (Patriarhat de), 12, 31, 36, 85, 87, 91, 93, 104, 148, 150-1, 214, 257, 316.
 Ohrida (Antonie, patriarh de), 150.
 Ohrida (Atanasie Risăa, patriarh de), 148.
 Olărescu (profesor la Socola), II, 258.
 Olovăț, 24.
 Olșavschi (Maniu), episcop de Muncaci, II, 131.
 Oltea (Donmnă), 97.
 Olteni (biserică, lângă Râmnic), 151.
 «Omili», de Patriarhul Hrisant (1734), II, 47.
 «Omili», de Macarie Egipteanul (traduse de Macarie de Bistrița, în 1775), II, 171.
 «Omologhia», de Mitrofan Kri-topulos, 295.
 Onișor (candidat de corector la Buda), II, 218.
 Onufrie, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
 Oprea (popă din Alămor), 221.
 Oprea Diacul, 140.
 Oradea-Mare (episcopie ortodoxă), II, 133.
 Oradea-Mare (episcopie unită), II, 133-4, 140.
 Oradea-Mare (episcopie latină), 171.
 Oradea-Mare (biserică), 295-6.
 Oradea-Mare (protopopie), II, 129.
 «Orânduiala chipului celui mare ingeresc» (tălmăcire de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165.
 Orăștia (protopopie), II, 17.
 Oreisc (mănăstire), 128.
 «Organul Luminării», II, 293.
 Orlov (general rus), II, 194.
 Ormeniș (protopopie), 367.
 Orologhiariul din 1855, de T. Cipariu, II, 290.
 Orologhiul din 1766 și 1778, II, 139.
 Orologhiul Mare din 1782, II, 155.
 Osman (Sultan), 257.
 Ospitalieri (Ioaniți, Ordin), 17.

Ostrovul (mănăstire), II, 62.
 Ostrogoții, 9-10.
 Oteteleșanu (Șerban, cumnatul
 lui Chesarie de Râmnic), II,
 151.

Ovruci (scaun de arhimandrit),
 313.
 Oxenstierna (Cugetările lui), II,
 191.

P.

Padova (școala grecească din),
 359 n. 2, 399.
 Pădure (Dumitru, tipograf),
 415.
 Paflagonia (mănăstirile din),
 128.
 Pafnutie, Mitropolit grec, 203.
 Pafomie (Vlădică grec, supt
 Radu Mihnea), 254. V. Pahomie.
 «Păgân» (paganus), 5 n. 2, 6.
 «Pagoni» (mănăstire), 315.
 Pahomie (Patriarh al Constantinopolului), 127.
 Pahomie dela Bisericiani, Mitropolit de Voroneț, 394, II, 92,
 97.
 Pahomie, episcop de Rădăuți,
 105.
 Pahomie, episcop de Roman,
 II, 81-2, 90, 94-6, 153, 160,
 186.
 Pahomie, egumen de Putna, II,
 163.
 Pahomie, egumen de Peri, 51,
 224.
 Pahomie, călugăr (Barbu Craiovescu), 120.
 Pahomie (monahul, Lăpușneanu), 109.

«Pahomie» (traducere de Klein),
 II, 213.
 Paisie (patriarh de Alexandria),
 360.
 Paisie (patriarh de Ierusalim),
 295-6, 358.
 Paisie (Mitropolit de Salonic),
 290.
 Paisie, episcop de Râmnic, 151.
 Paisie Ligaridis, 296 și n. 3,
 340, 358, 393.
 Paisie (egumen de Galata), 316.
 Paisie (egumen de Govora), II,
 64.
 Paisie Velicovschi (călugăr,
 cărturar), II, 142, 166 și n.
 4, 167, 171-3, 183 8, 194,
 196, 199, 223, 248, 257, 265.
 Paisie cel Scurt, arhimandrit de
 Neamț, 94.
 Paisie dela Ivir (egumen grec),
 412.
 Palamas (ereticul), 48.
 Palamede (cântărețul lui Mihai-
 Vodă), 203.
 Palamutea (convenția austro-
 turcă) din 1776, II, 172.
 Paleologul (Ioan, Împărat), II,
 83.
 «Palia» din 1582, 171, 183-4,
 336.

- Palin (generalul-prezident), II, 281.
- Pamperis (Ambrosie, dascăl și călugăr din Iași), II, 151.
- Panaghia (mănăstire), 142.
- «Panahidicul» (tălmăcire de Vartolomeiu Măzăreanul), II, 165.
- Panaioti (egumen din Sinope), II, 5.
- Pandovici (Dimitrie, meșter-tipograf muntean), II, 138.
- «Pâinea pruncilor» (Catehism unit, 1702), II, 35, 112.
- Pângărații (mănăstire), 109, 272; II, 80-1.
- Pann (Anton, scriitor), II, 271.
- Panonia, 10.
- «Panoplia dogmatică» din 1710, II, 6.
- Panselinos, 40.
- Pantaleon, protopop, II, 21.
- Pantelimon, arhiepiscop de Gaza, 296.
- Pantelimon Ligaridis. V. Paisie.
- Pantelimon (mănăstire), II, 67.
- Pantocrator (mănăstire din Constantinopol), 52, 62, 128, 130; II, 62, 167.
- Pantocrator (Grigorie, egumen de) (probabil Țamblac). V. Grigorie.
- «Papismul și Biserica română», de Melchisedec episcopul, II, 267-8.
- Para (protopop), II, 204.
- «Paraclisul Sf. Petru și Pavel» (traducere de Vartolomeiu Măzăreanul), II, 165.
- «Paraclis», de C. Manzovici, 1815, II, 230.
- Paraclitichi, de Iosif episcopul de Argeș, II, 201.
- «Paramitia» lui Petru Movilă, 294.
- Parcevich (Petru, misionariu), 408.
- «Parenetecile» (traducere de Hrisant Patriarhul), II, 4.
- Părhăuți (biserica din), 104.
- «Parimiile de preste an», 1682, 395.
- Paros (Atanasie de), II, 201, 230.
- Partenie, patriarh de Alexandria, 394.
- Partenie I-iu, patriarh de Constantinopol, 307, 310-12, 314, 359, 376 n. 2.
- Partenie al II-lea, patriarh de Constantinopol, 315.
- Partenie, patriarh de Ierusalim, II, 76.
- Partenie, Mitropolit de Adria-nopol, 308.
- Partenie, Mitropolit al Moldovei, II, 318.
- Partenie, Mitropolit de Muncaciu, 328-9.
- Partenie Chrysokentitos, de Pogoniana, 318.
- Partenie, episcop de Prespa, 279.
- Partenie, episcop de Râmnic, 44 n. 1, 423; II, 147, 149-52 n. 2.
- Partenie, egumen de Bisericani, II, 91-2.

- Partenie, egumen de Mărgineni, 295.
- Partenie, egumen de Secul, II, 90.
- Partenie, egumen de Slatina, 261, 273; II, 90.
- Partenie, egumen de Snagov, 279.
- Partenie, călugăr dela Bisericiani, 286.
- Partenie, egumen grec, 412.
- Pârvu, Clucer și ctitor, 215.
- Pârvu (fiul Vornicului Neagoe Craiovescul), 119, 121.
- Pârvu (nepotul lui Radu-cel-Mare), 122.
- Pârvuleștii (Craioveștii), 121.
- Pasărea (mănăstire), II, 249, 283.
- Paskó (nobil ungar), 369.
- «Pastorală», de Andreiu Șaguna, II, 302.
- «Păstoriceasca datorie», 1759, II, 139.
- «Păstoriceasca poslanie», 1760, II, 139.
- Pater (Ianoș, negustor), 367; II, 32.
- «Patericul» lui Petru Movilă, 294.
- «Patericul» din 1828. V. Veniamin (Mitropolitul).
- «Patimile lui Werther» (traducere de Gavriil Munteanu, 1842), II, 270.
- Pătrașcu-cel-Bun, 141, 144.
- Pătrașcu-Vodă (Petru Movilă), 291. V. Petru (Movilă).
- Pătrașcu (Jicnicerul, ispravnic), II, 74.
- Pătrăuți (mănăstire), 95, 241; II, 177.
- Patruzeci de Mucenici (biserica din București), II, 63.
- Patruzeci de Mucenici (mănăstire în Atos), II, 193.
- «Pavecernicul» (traducere de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165.
- Pavel Nenadovici, patriarh de Carlovăț, II, 170.
- Pavel, episcop de Huși, 266.
- Pavel Nemțeanul, episcop de Roman, 244.
- Pavel, episcop româno-calvin, din Turdași, 176-8, 182.
- Pavel din Agiud, preot, 272.
- Pavlichianism, 76.
- Pecersca (mănăstire rusească), 294, 309 n. 2; II, 95-6, 167, 170.
- «Penticostariul» din 1694, netipărit, de Alexandru Dascălul polon, II, 153 n. 2.
- «Penticostariul» din 1701, II, 9, 109.
- «Penticostariu» din 1741, II, 111.
- «Penticostariu» din 1743, II, 110, 114.
- «Penticostariu» (retipărit în Moldova, după unul muntean, supt Evloghie Dascălul slavon dela Iași), II, 160.
- «Penticostariul» din 1768, 1780, 1782, II, 154.
- «Penticostariul» din 1784-5, II, 155.
- «Pentru preoție» (1827), II, 238.
- Peri (sat lângă Sighet), 51, 223.

- Peri (mănăstirea Sf. Mihail din), 51.
- Perperi (monedă), 43, 46.
- Pesta (capela ortodoxă din), II, 272.
- Peștișel (Moise, protopop din Inidora), 171-2, 233.
- Peterffy (iezuit), II, 56.
- Petrinò (Nicolae, baron), II, 300.
- Petronie, Vlădică unit din Banat, II, 38.
- Petronie (I-iu și II ?). Vlădică rus de Muncaciu, 224-5, 226, 238.
- Petru Movilă, Mitropolitul Chievului, 221-2, 260, 290-1 și n. 1, 292-5, 297-300, 305, 308, 310-14, 323, 334, 338, 356, 358; II, 6-7, 14, 141.
- Petru, arhiepiscop de Sofia, 409.
- Petru Partenie, episcop de Muncaciu, 329.
- Petru Rotosinschi, episcop de Muncaciu, 328.
- Petru Pavel Aaron, Vlădică unit, II, 126, 135 n. 3, 137-41, 171, 202.
- Petru din Zips, episcop de Baia, 66, 74.
- Petru de Insula, episcop catolic al Moldovei, 100.
- Petru, protopop al Moldovei, 50-2
- Petru, protopop-Vlădică din Șeșești, 171.
- Petru, protopop-Vlădică din Inidora, 171.
- Petru, egumen de Argeș. V. Radu-Vodă Paisie, 137-9.
- Petru de Ciuciu, protopop, 330.
- Petru, protopsaltul, din Efes (1805), II, 224.
- Petru, popa din Vad, 110.
- Petru-cel-Mare (Țar), II, 47-9, 93.
- Petru-Vodă al Mușatei, 49-50, 53, 69, 71, 74, 97.
- Petru-Vodă Aron, 83.
- Petru (fiul lui Neagoe-Vodă), 130, 134.
- Petru-Vodă Rareș, 93, 98-9, 101, 104-10, 118, 141, 152, 155-8, 162, 188, 317.
- Petru-Vodă Cercel, 133, 141, 146-7, 193, 199; II, 60.
- Petru-Vodă Șchiopul, 140, 142, 145-6, 148, 161, 187-94, 196-8, 201-3, 213 n. 3, 216, 238, 241-2, 248-9, 252, 255, 307.
- Petru (fiul lui Ioan-Vodă cel Cumplit), 161.
- Petru Maior (și Istoria originilor românești), 237.
- Petru Diacul, 140.
- Petru (agitator ortodox în Ardeal, 1711), II, 36.
- «Petru Movilă», de Ghenadie Enăceanu, II, 263.
- Piatra (biserica din, a lui Ștefan-cel-Mare), 96.
- Photiades (Lambru, dascăl grec), II, 199.
- Piatra (biserica catolică), 195.
- «Piatra Scandelei» (traducere de Mitropolitul Veniamin; 1828), II, 240.
- «Pidalionul» Mitropolitului Veniamin, II, 240.
- «Pidalionul» (îndreptat de Neofit Scriban), II, 261.

- «Pildele și învățăturile Sf. Scripturi», de I. Mărgineanu, II, 214.
- «Pilde Filosofești» (1713), II, 8.
- «Pilde Filosoficești» (1795), II, 218.
- Pimen (călugăr), 53.
- «Piscup», 8.
- Pitești, 282.
- «Plânsul Născătoarei de Dumnezeu» (tălmăcire de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165.
- Plătărești (mănăstire), 61, 286-7.
- Platonida (Maica; Doamna Mi-lița), 144.
- Pleșoiianu (profesor), II, 271.
- Ploiești (oraș), 284.
- Plosca (mănăstire), II, 40, 138 n. 1.
- Plumbuita (mănăstire), 138, 141, 284-5; II, 62.
- Pobrata (mănăstire), 48, 70-1, 92, 97, 106, 188, 202, 388-9, 392; II, 75, 89.
- Pocrov (schit), II, 95-6, 187.
- Pocuția, 61, 91.
- «Pogribania preoților mireani» (1650), 339.
- Poiana Mărului (biserica brân-covenească), II, 40, 66.
- Poiana Mărului (mănăstire din Râmnicu-Sărat), II, 167, 187, 283.
- Poiana Mărului (moșia; danie), II, 234.
- Poiana Vlădicăi, 52.
- Poienari (cetate), 116 n. 2.
- «Politica», de Klein (1796), II, 215.
- Poloțe (Colegiu catolic), 199.
- Poloțe (episcopie), 259.
- Polovraci (mănăstire), 406 și n. 2; II, 68.
- «Polustavul» din 1773, II, 139.
- Pomelnicul dela Bistrița, 66 n. 4.
- Pomenirea lui Ștefan-cel-Mare, de Vartolomeiu Măzăreanu, II, 163, 165 n. 2.
- Pop (Ioachim, profesor la Blaj), II, 214.
- Pop (Teodor de Ujfalu; tradu-cător de Psalmi), II, 288.
- Pop (Vasile, dascăl ardelean la Iași), II, 233, 257.
- Popânzălești (schit), II, 251.
- Popazu (protopop; episcop), II, 294, 300-1.
- Popêa (Nicolae, episcop), II, 303-4.
- Popescu Veniamin (profesor la Socola), II, 259.
- Poponea (Nicolae, Nil; bursierul Eforiei), II, 235.
- Popovici (Eusebiu, profesor), II, 315.
- Popovici (Ioan, de Hondol, vi-cariu), II, 210-11, 216.
- Popovici (Mihai, preot din Sân-Miclăușul Banatului), II, 164.
- Popovici (Mihai Atanase; tipog-raf), II, 115.
- Popovici (Petru Râmnicianu, ti-pograf), II, 139.
- Popovici (Sava, caligraf), II, 209.
- Porcești (biserica lui Mateiu Basarab), II, 40, 130.
- Porfirie Ardan (episcop de Muncaciu), 328-9, 332.
- Porfirie Călugărul, 306.

- Porphyrita (Ienachi, agentul lui Șerban-Vodă la Poartă), 381.
- «Poslania sau dreapta oglindă a păcii», de Klein, II, 210.
- Possevinus (misionariu catolic), 187.
- Poteca (Eufrosin), II, 235, 239, 262, 271. («Discurs asupra Istoriei», de Bossuet, traducere de), II, 239.
- Potemchin (Guvernator al Principatelor), II, 192.
- Potlogi (biserica din), II, 66.
- «Povestea Evreiceii Marcada» (tipărită de Șerban-Vodă), 413.
- «Povestea la 40 de mucenici» (1689), 386.
- «Praenotationes» (1696; de N. Papadopulo), 410.
- «Pravila Aleasă», de Evstratie Logofătul, 321-2.
- Pravila din 1640, 299.
- Pravila din 1722 (tradusă de Pavel Dobra), II, 105.
- Pravila de Rugăciuni (a lui Sinesie) din 1761, I, 122 n. 1; II, 152.
- «Pravilă de canoane», de Cotre, II, 214.
- «Pravila canonică», a Mitropolitului Veniamin, II, 240.
- «Pravila manuală» din 1844, de Radu Tempea, II, 270.
- «Prăvilioara» (Învățătură pentru duhovnici, din 1781 și 1784), II, 191.
- «Pravoslavnica mărturisire» din 1691, II, 7, 14.
- «Pravoslavnica Mărturisire» din 1745, II, 111.
- «Pravoslavnica Învățătură» din 1798, II, 156.
- «Pravoslavnica Mărturisire» de Dosofteiu Filitis, II, 219.
- «Pravoslavnica Mărturisire» din 1827, II, 238.
- «Praxisul forului bisericesc», de Klein, II, 215.
- Precista (biserică din Roman), 109; II, 183-4.
- Preda (fiu al Vornicului Neagoe Craiovescul), 119.
- Predeal (mănăstire), II, 283.
- «Predici» de Zollikofer (traducere de D. Obradovici), II, 191.
- «Predici sau învățături la toate Duminicile și sărbătorile» (1809), de Petru Maior, II, 212.
- «Preoția» din 1740 (Râmnic), II, 169.
- «Preoția» din 1749, II, 115.
- «Preoția sau îndreptarea preoților» (1789), de Radu Duma, II, 209.
- «Preoția», de Calinic de Râmnic, II, 251.
- «Preotul» (revistă ieșană), II, 308.
- «Prescurtare a Psaltirii», de Sf. Augustin (traducere de Dionisie Lupu), II, 236.
- «Prescurtare despre dumnezeștile dogme» (Epitomi, etc.) din 1816, traducere de Iosif de Argeș din Atanasie de Paros, II, 201, 230.

- «Pricestniarul», de Macarie, dascăl de cântări, II, 235 n. 5.
- Prima Iustiniană, 10, 148, 214.
- Prisăcani (moșie; danie), II, 190.
- Prislop (biserica din), 139, 181, 184, 220, 228-9.
- Prislop (Ioan de, Mitropolitul Ardealului), 222-3, 227-9.
- Prislop (Ioan, egumen de), 184. V. art. precedent.
- «Procanonul» lui Petru Maior, II, 205 și n. 1.
- Procopie Ivacicovici, episcop ardelean, II, 301, 303.
- Procopie Hodermarschi (episcop de Muncaci), II, 123.
- Procopie Ioan (profesor), II, 270.
- Procopovici (profesor), II, 259.
- «Prohodul» de Macarie, dascălul de cântări, II, 235 n. 5.
- Prohor, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
- Proilav, Mitropolie (=Brăila; episcopia din), II, 174, 227, 311, 314.
- «Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți», de Petru Maior, II, 212, 214.
- Proorocul Samuil (mănăstire în Focșani), II, 184.
- Proscomidie, 27.
- «Protopopadichia», «Nedreptatea făcută preoților», scrisă de Petru Maior la 1784, II, 206-7.
- Protopopii Moldovei, anteriori Mitropoliților, 50 n. 3, 52.
- Przemysl (episcopie catolică), 200.
- Psalmi (1835), traducere de Teodor Pop. V. Pop.
- Psaltichia (două) dela Neamț (1808), II, 228.
- Psaltichia din 1819 (Moldova), 231.
- Psaltichia din 1879, de Silvestru Morariu, II, 305.
- Psaltirea din 1570, I, 177-8.
- Psaltirea (Coresi) din 1576-1577, I, 180.
- Psaltirea slavonă din 1576, 1580, 1588; II, 143.
- Psaltirea lui Petru Movilă, I, 293.
- Psaltirile slavone din 1637-8, ale lui Silvestru de Govora, 298, 300.
- Psaltirea slavonă din 1650, 339.
- Psaltirea din 1651, 333, 336, 339, 345.
- Psaltirea slavo-română a lui Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei, 391, 395.
- Psaltirea în versuri a lui Dosofteiu, 391.
- Psaltirea din 1694, II, 7.
- Psaltirea din 1697 (traducere netipărită, de Alexandru Dascălul polon), II, 153 n. 2.
- Psaltirea de Snagov, din 1700, II, 5.
- Psaltirea de Buzău din 1701, II, 6-7-9.
- Psaltirea din 1703, II, 9.
- Psaltirea slavonă din 1709, II, 108.
- Psaltirea în versuri din 1720, de Teodor Corbea, II, 93.

- Psaltirea românească din Râmnic (1724), II, 112.
 Psaltirea din 1731, II, 115.
 Psaltirea din 1735, II, 110 n. 5.
 Psaltirea lui Duca Sotiriovici, II, 116.
 Psaltirea din 1746, II, 114 n. 3.
 Psaltirea din 1748, II, 110 n. 5.
 Psaltirea din 1751 și 1764, II, 151.
 Psaltirea din 1752, 1757, 1766, 1782, II, 160.
 Psaltirea slavonă din 1754, II, 152.
 Psaltirea românească din 1756, II, 152-3.
 Psaltirea din 1764 și 1780, II, 139.
 Psaltirea din 1767, II, 153.
 Psaltirea din 1775, 1780, II, 154.
 Psaltirea din 1779 și 1784, II, 155.
 Psaltirea din 1784 (Iași), II, 191.
 Psaltirea din 1786 (Strilbiți), II, 192.
 Psaltirea din 1790-1 (Strilbiți), II, 161, 192.
 Psaltirea din 1792-3 (Strilbiți), II, 192.
 Psaltirea din 1796, II, 156, 230 n. 2.
 Psaltirea din 1802, II, 161.
 Psaltirea din 1804, II, 196.
 Psaltirea din 1808, II, 229.
 Psaltiri sibiene și brașovene din 1810-12, II, 230.
 Psaltirea din 1817 (Moldova), II, 231.
 Psaltirea din 1834, II, 240.
 Psaltirea din 1836, II, 248.
 Psaltirea lui Andrei Șaguna, II, 302.
 Pseudo-episcopi, 14, 5, 48.
 Puiu (Mihai, ctitor), II, 37.
 Pultava (mănăstire), II, 186.
 «Purcederea Sf. Duh», de Nicolae Comnenul, II, 111.
 «Purcederea Sf. Duh împotriva latinilor», II, 238.
 Pușcariu (Ilarion, arhiereu), II, 304.
 «Purcederea Sf. Duh», de Maxim de Cerigo, I, 147.
 Putna (mănăstire), 24, 87-8, 90-2, 94, 103, 107, 110, 325, 357; II, 75, 94, 96-7, 127, 157, 161-3, 166, 173, 178, 264.
 Putna (Antonie, egumen de), II, 163, 176, 194.
 Putna (Calistru, egumen de), II, 89, 161, 163.
 «Puțul» și «Împărțirea de grâu» (1833), II, 238.

Q.

Querini (Bernardino, episcop catolic de Argeș), 195-6, 205-6.

R.

- Raab (Justus, misionariu), 193.
 Răchiteni (sat ; danie), 309 n. 2.
 Racovița (protopopie), II, 17.
 Rácváros (biserica catolică din Pesta unde e îngropat Klein), II, 218 n. 4.
 Rada (mama lui Radu-cel-Mare), 116 n. 2.
 Rădăuți (episcopia și tipografia din), 69, 89-90, 103, 105 ; II, 95, 116, 162, 164, 166, 174-5, 177, 208.
 Radoslav (meșter), 137.
 «Radu-Negru», 29.
 Radu I-iu (fiul lui Vlaicu-Vodă), 30-1, 39, 44-5.
 Radu al II-lea (Pleşuvul), 57.
 Radu-cel-Frumos, 59, 113-4, 121.
 Radu-cel-Mare, 114-6 n. 2, 117-9, 122, 124, 126, 128, 137, 140, 147.
 Radu-Vodă Paisie, 45, 114, 132, 136, 138-42 ; II, 61.
 Radu-Vodă dela Afumați, 132, 135-6 n. 4, 137-9.
 Radu-Vodă Iliș, 172.
 Radu-Vodă Șerban, 212, 227, 231, 239, 247, 249-52, 375-6, 399 ; II, 61.
 Radu-Vodă Mihnea 141-2, 216, 226, 230-3, 244, 247-50, 252, 254, 256-7, 260, 262-3, 265-6, 279, 285, 289, 377-8 ; II, 9, 62.
 Radu-Vodă Leon (fiul lui Leon Tomșa), 374-7, 383, 386, 409.
 Radu-Vodă, fiul lui Alexandru Iliș, 281.
 Radu (fiu al Vornicului Neagoe Craiovescul), 119.
 Radu (Banul din Craiova), 119, 368.
 Radu (popa din Șcheii Brașovului), II, 110.
 Radu-Vodă (mănăstirea), 141, 247, 249-50, 257, 262, 377-8 ; II, 9, 52, 62, 259.
 Radu Logofătul Greceanu (cronica lui), II, 11 n. 5.
 Radziwill (Janus, ginerele lui Vasile Lupu), 313.
 Rafail, egumen de Hurez, II, 152, 187.
 Rafail de Dragomirna (tălmăcitor), 398.
 Rafail de Neamț (ucenic paisian), II, 186.
 Raici (istoric sârb), 370.
 Rákóczy (Gheorghe I-iu, principe), 301, 323-4, 327-8, 347 ; II, 36.
 Rákóczy (Gheorghe al II-lea, principe), 327, 329, 345 7, 351-4, 372.
 Rákóczy (Sigismund, principe), 327, 449-50.
 Rákóczy (Francisc, principe), 327 ; II, 35.
 Ralet (D.), II, 286.
 Rămești (schit la Hurez), II, 68.
 Rămeți (biserică dela Geoagiu), 136 ; II, 132, 137.

- Râmnic (episcopia și tipografia din), 151 și n. 1; II, 4, 68, 101-5, 107-8, 112-4, 128, 135, 141, 147, 151-2, 155-6.
- Râmnic (seminariul din, 1837), II, 269-70, 272.
- Râmnic (Maica Domnului, biserica din), II, 148.
- Râmnicu - Sărat (biserica lui Ștefan-cel-Mare din), 96 n. 7; II, 61.
- Râmniceanul (Naum), II, 237, 239.
- Râmniceanul (Ioan, tipograf), II, 139.
- Râncăiovul (mănăstire), 170, 382; II, 65.
- «Rânduială a diaconstvelor» (1687), 386.
- «Rânduiala Mortului» (1807-10), II, 218.
- «Rânduiala Sfințirii Bisericii» (tipărită în Basarabia la 1820), II, 227.
- Rareș (biserica lui Petru, din Roman), II, 266. V. și Petru, Ilie, Ștefan.
- Râșca (mănăstirea lui Macarie de Roman), 109, 157, 159-60, 237; II, 76, 90, 183, 186.
- Râșca (Antonie, egumen de), II, 186.
- «Rasoforul» sau «Despre Tundere», de Nichifor Theotokis (traducere paisiană), II, 189.
- Rasoforul din 1815, II, 231.
- «Răspunsuri», de Varlaam Mitropolitul (1645), 321.
- Raț (Mihail), 350.
- Raț (Ștefan, negustor, ctitor), 37.
- Rătești (mănăstire), II, 283.
- Răușor (protopopie), II, 20.
- Războieni (mănăstire), 96.
- «Războiul din 1769-1774», de Chesarie de Râmnic, II, 151.
- Razu (Constantin, Vornic), II, 116.
- Răzvad (biserică), 284.
- Răzvan (biserică în București), II, 60-1.
- Régay (Iezuit), II, 37.
- Regulamentul Organic (Seminariile după), II, 250.
- Reteg (târg în Ardeal), 110.
- «Retorica» de Ion Molnar, II, 216.
- «Retorica» de Filaret Scriban, II, 262.
- Reuseni (biserica din), 95.
- «Revista Teologică» (din Iași), II, 316 n. 1.
- Rhew (episcopat: Vad), 110.
- Rhossikon (mănăstire la Atos), 115.
- Richenthal (Ulrich, cronicar), 64.
- Roaba (schit), II, 62.
- Robert (arhiepiscop al Ungariei), 10.
- Rodinul (Alexie, din Bizanț), 340.
- Rodna, 51.
- Rogoza (Mihail, Mitropolit rusec în Polonia), 204.
- «Rogacioni de sera», de Samuil Klein (1779), II, 204.
- Roguszki (guvernator polon), II, 75.
- Roja (scriitor), II, 291.

- Român I-iu, 48, 50, 69, 89.
 Roman (diacul dela Baia), 161.
 Roman (episcopia, orașul și biserica), 69-70, 82 n. 5, 84, 86, 88-9, 103, 105, 167; II, 132, 193.
 Roman («arhiepcopi» de), 66 n. 4. V., pentru episcopi, la numele lor.
 Roman (biserica catolică din), 167, 195, 207.
 Romoșel (protopopie), 384.
 Rosetti (Nicolae, comite), II, 56.
 Rosetti (Scarlat, comite), II, 312.
 Rostock (Academia din), 167.
 «Rostul de aur», de Dimitrie de Rostov, II, 95.
 Rotari (moșie; danie), II, 190.
 Roznovanu (Nicolae), II, 312.
- Rudzinski (episcop catolic), 407.
 «Rugăciunile» din 1819 (Moldova), II, 231.
 Rumiențov (general rus), II, 150.
 Runcu (mănăstire), II, 90.
 Rusalii, 7.
 Rușava, 42.
 Ruset (Iordachi), II, 74.
 Ruset (familia), 381.
 Rusu (Ioan, profesor), II, 289.
 Ruxandra (fiica lui Neagoe-Vodă), 135-6 și n. 4, 137, 139.
 Ruxandra (Doamna lui Lăpușneanu), 107, 109.
 Ruxandra (fiica lui Vasile Lupu), 314.
 Ryngalla (Doamnă), 62, 66.
- S.**
- Sămbăta-Mare (tipografia ie-zuiților), 418.
 Sămbăta-de-sus (biserica brâncovenească din), II, 40.
 Sămbăta-de-sus (moșie; danie), II, 234.
 Samuil, patriarhul Alexandriei, II, 82-3, 96.
 Samuil, Mitropolit al Moldovei, 66 n. 4.
 Samuil de Sinai, locotenent de Argeș, II, 252.
 Samuil Vulcan, episcop unit, II, 290.
 Samuil Rabhi (Evreu convertit), 170.
- Sabo (Ștefan, teolog), II, 205.
 Săcădate (protopopie), 383.
 Săcal (protopopie), II, 17.
 Sadova (mănăstire), 288, 381; II, 64, 271-2.
 Sadu (satul de naștere al lui Samuil Klein), II, 122.
 Safta (Domnița), II, 11.
 Șaguna (Andrieu, Mitropolit), II, 290-304.
 Sălăgiu, 51, 223, 299.
 Săldobagiu (protopopie), II, 20.
 Sălîște (protopopie), II, 17.
 Salonic (Mitropolia din), 10-117.
 Sămbăta-Mare (școala lui Kolonics), II, 35, 122 3.

- Sâmpetru (serbătoare), 6.
 Samurcășești (mănăstire), II, 283.
 Sandomir, 48, 60.
 Sandomir (Ioan, episcop de), 60.
 Șandru, poșă din Vad, 110.
 Sandu (Ieremia, tipograf), II, 139.
 Sandu (Bucureșteanul, tipograf), II, 159.
 Sângiordz, 6.
 Sângiordz (protopopia din), II, 20.
 San-Giorgio dei Greci, din Veneția. 322.
 Sânicoadă (Sf. Nicolae din Argeș), 6, 26-31, 33.
 Sănmedru (Sf. Dumitru, serbătoare), 6.
 Sântandreu (serbătoare), 6.
 Sântămaria (serbătoare), 6.
 Sântimre (biserica lui Hunyady din), 94.
 Sântion (Sf. Ion, serbătoare), 6.
 Sântoader (serbătoare), 6.
 Sântul (protopopia din), II, 20.
 Sânvasiu (serbătoare), 6.
 Sânzene (serbătoare), 6.
 Sânziana (serbătoare), 6.
 «Șapte taine ale Beseșicilor» (1644), 322, 339.
 Sărăcinești (schit), II, 149.
 Sărăcinescul (Vlădica). V. Grigorie Socoteanu, episcop de Râmnic.
 Sârbul (Ilie, din Cernavoda, II, 112.
 Sarde (episcopia din), 131.
 Sârghie de Tismana, episcop de Maramurăș, 217, 223, 225, 230, 271.
 Sărindar (biserica în București), 285, 377; II, 61, 256.
 Sarmisagetuza, 139.
 Sas-Sebeș (protopopie), II, 17.
 Sas-Vodă, 51.
 Sătmaru (biserica din), II, 41.
 Sătmaru (cetate), 228-9, 231.
 Săulescu (Gheorghe, bursierul Mitropolitului Veniamin), II, 239, 259.
 Sava I-iu, episcop de Roman, 388-99.
 Sava, episcop de Roman (al II-lea), apoi Mitropolit al Moldovei, II, 73, 75-6, 81.
 Sava Brancovici, Mitropolitul Ardealului, 123 n. 1, 345-51 și n. 1, 352-3, 355, 360-5 n. 4, 366-70, 375-6, 383, 386, 388, 390, 423; II, 22.
 Sava al II-lea, Mitropolit al Ardealului, 385-6.
 Sava al III-lea, episcop de Roman, II, 82.
 Sava, episcop de Huși, 184 n. 5, 325; II, 80.
 Sava, Vlădică ortodox de Lipova, 234.
 Sava, episcop de Rădăuți, 357.
 Sava, episcop de Râmnic, 151 n. 1.
 Sava, episcopul din Sebeș (Lancrăm), 171, 176.
 Sava, egumen de Pângărați, II, 90.
 Sava, egumen-tipograf, II, 109-10.

- Sava, preot la Bistra, 329.
- Sava, popa dela Geoagiu, 137.
- Sava, ieromonahul din Verbila, 139.
- Sava (râu), 9.
- Sbornicul slavon al lui Coresi (1568), I, 145.
- Sbornic de slujbe (1568), I, 143.
- Sbornicul slavon din 1580-1 (Coresi), 181 n. 3, 182.
- Sbornicul (Antologhiul) din Snagov (1697, 1709), II, 5.
- Sbornicul din 1723, II, 82.
- Sbornicul de cântări bisericești dela Curțile Despoților, 156.
- Sbornicul lui Roman diacul dela Baia, I, 161.
- Scanderbeg (principele Albaniei), 117.
- Scânteia (biserica lui Ștefan-cel-Mare), 96.
- «Scara Raiului», de Ioan Sinaitul (lucrare paisiană), II, 189.
- «Scara Sf. Ioan Sinaitul» (1814), II, 231.
- «Scara lui Iacov», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Scardona (episcopat), 60 1.
- Scarlat-Vodă Ghica, II, 153-5; (un omonim), II, 195.
- Șcheia (din Roman; biserică), 104, 271.
- Șcheia (in Ținutul Vasluiului), 23.
- Șcheii Brașovului, 133, 147, 150, 165, 169-70, 181, 183, 355; II, 126.
- Șchei (Nicola, preot din), 145 n. 2.
- Șchei (Petcu Șoanul, dascăl în), II, 116.
- «Schismaticia Grecilor», de Catoire, II, 214.
- Schitul cel Mare (din Galiția), 388.
- Scholarios (Ghenadie; «Cuvânt» al lui, tipărit la 1833), II, 238.
- Schwanz (Wenceslas, scriitor), II, 215.
- Scogard (doctorul lui Vasile Lupu), 310-1 n. 1.
- Scoreiu (mănăstire), II, 130.
- Scriban. V. Filaret și Neofit.
- Scriban (August), II, 264.
- Scriban (Romul), II, 263, 308.
- Scriban (Neofit, «Cuvinte bisericești» (1858), de), II, 261.
- Scriban (Neofit, «Călătoria Sfântului», 1875), II, 261.
- «Scurtă introducere în teologie» (1856), de Melchisedec episcopul, II, 267.
- «Scutul Catechismușului» (1656), 333.
- «Scutul» lui Dosofteiu al Ierusalimului, 393.
- Scythia Minor, 5, 18.
- Sebastia, 76.
- Sebastos Kymenites (erudit), 413; II, 6, 10, 47.
- Secui, 16.
- Secuieni (biserică), 289.
- Secul (mănăstire), 242, 261, 300, 356, 392; II, 73, 75, 81, 184-5, 233, 246, 248, 279.
- Secularizarea mănăstirilor, II, 307-13.

- Segarcea (mănăstire), II, 61, 105-6.
- Segarcea (moșie; danie), 256.
- Șeghești (protopopie, «Vlădicie»), 171.
- Segneri (predicator iezuit), II, 214.
- Seminariul Central (din București), II, 315.
- Șendra (Portar de Suceava), 98.
- Sepenicul, 90.
- Serafim, Mitropolit al Ungrovlahiei, 145-6, 181-3.
- Serafim de Petrova (episcop de Maramurăș), II, 38, 121.
- Serafim I-iu, episcop de Buzău, 136, 284 și n. 10.
- Serafim al II-lea, episcop de Buzău, 284 n. 10, 373, 392.
- Serafim, egumen de Bisericiani, II, 92.
- Șerban-Vodă, 365, 368-71, 374, 379, 381-2, 385-6, 399-400, 412-3; II, 3-5, 9, 45, 49, 63, 102, 108.
- Șerban Greceanu (Logofăt), 400; II, 4.
- Șerban, fiul lui Coresi (diacon), 183.
- Șerban (Vistier), 423.
- Șerbul (cumnatul lui Dosofteiu Mitropolitul Moldovei), 388.
- Serbia, 41.
- Sercovici Dimitrie (candidat la episcopia de Sibiiu), II, 210.
- Serdica, 9.
- Seres (episcopie), 131.
- Șerpe (Cozma, Postelnic), 104.
- Severin (cetate și episcopie), 32, 38-9, 43, 59, 118, 120, 131, 150.
- Severin (episcopie catolică), 16, 76.
- Sf. Ambrosiu de Milan, 391.
- Sfinții Anarguri (mănăstire), II, 199.
- Sf. Andreiu Apostolul, 25.
- Sf. Andreiu (Ordinul), II, 195.
- Sf. Antonie, 41-3.
- Sfinții Apostoli (biserică în București), II, 33, 62-3, 255.
- Sfinții Arhangheli (metoh al mănăstirii Sinaii), 216.
- Sf. Atanasie (mănăstire din Atos), 128, 262.
- Sf. Atanasie (biserică dela Copou), 315, 317.
- Sf. Atanasie (școală la Roma), 296.
- Sf. Barbara (Seminariul și Colegiul, din Viena), II, 35, 203-4, 229.
- «Sf. Chiril de Alexandria», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- Sfinții Constantin și Elena, II, 6.
- Sfinții Constantin și Elena (biserică în Târgoviște), 283.
- Sf. Constantin (Panegiricul său, 1697), II, 4.
- Sf. Dimitrie Basarabov, II, 154, 157.
- Sf. Dimitrie (biserică în Craiova), 286; II, 149.
- St. Dimitrie (biserică în Galați), 317.
- Sf. Dimitrie (biserica din Hâr-lău a lui Rareș), 108.

- Sf. Dimitrie (biserică în Târgoviște) 283.
- «Sf. Dorofteiu» (traducere de Klein), II, 203.
- Sf. Duminecă (legendă), 75.
- Sf. Ecaterina, II, 6.
- Sf. Ecaterina (mănăstire în București), II, 8, 60 1.
- Sf. Ecaterina (meteh al Sinaii în București). V. art. precedent.
- «Sfinții Efrem și Clement» (traducere de Klein), II, 213.
- Sf. Emeric, 38.
- «Sf. Epifanie» (traducere de Klein), II, 213.
- Sf. Gheorghe (mănăstirea din Atos), 128.
- Sf. Gheorghe (biserica din Botoșani a Doamnei Elena Rareș), 108.
- Sf. Gheorghe (biserică în București), 285 n. 4; II, 10-11, 46, 57, 60, 249-50.
- Sf. Gheorghe (biserică în Caracâl), 286.
- Sf. Gheorghe (mănăstire în Drohobycz), 204.
- Sf. Gheorghe (biserică în Galați), II, 89.
- Sf. Gheorghe (biserică în Hâr-lău), 95.
- Sf. Gheorghe (biserică în Iaș), II, 189-90, 195.
- Sf. Gheorghe (Mitoc al Sf. Mormint), 377; II, 11, 47.
- Sf. Gheorghe (biserica lui Neagoe-Vodă), 132.
- Sf. Gheorghe (biserică în Pittești), 282.
- Sf. Gheorghe (biserică în Suceava), 103, 108.
- Sf. Gheorghe (biserică în Veneția), 248.
- Sf. Gheorghe (icoana lui Iosif Mușat), II, 83.
- Sf. Grigorie (Decapolitul), 120, 250, 252; II, 4.
- «Sf. Grigorie Sinaitul» (lucrare paisiană), II, 189.
- Sf. Grigorie (teolog), 107.
- Sf. Iacov, 16, 26.
- Sf. Ilie (schitul dela Atos), 115; II, 167.
- Sf. Ilie (mănăstire), II, 95, 173, 176.
- Sf. Ioan-cel-Nou, 37, 61, 63, 305-6; II, 87.
- Sf. Ioan-cel-Nou (moaște), 396.
- Sf. Ioan Hrisostom, II, 238.
- Sf. Ioan Botezătorul (mănăstire în Atos), 118.
- Sf. Ioan (biserici în București), II, 61, 146, 389.
- Sf. Ioan Botezătorul (biserică în Craiova), II, 63.
- Sf. Ioan (biserica «Albă» din Iași), II, 74.
- Sf. Ioan (biserică din Moscova), 357.
- Sf. Ioan (biserică din Siretiu), 48.
- Sf. Ioan Botezătorul (mănăstire), 60.
- Sf. Ioan (mănăstirea bulgărească dela Râlo), 5.
- «Sf. Ioan Gură-de-Aur» («Mărgăritarele» lui), II, 4, 10.
- «Sf. Ioan Gură-de-Aur» («Măr-

- găritarele», traducere de Grigorie, Mitropolit muntean, 1833), II, 255.
- Sf. Ladislau, 38.
- Sf. Maria (biserică în Hațeg), 302.
- Sf. Maria (biserica catolică din Târgoviște), 58.
- Sf. Mihail (mănăstire în Grabaț), II, 208.
- Sf. Mormânt, II, 57, 60, 78, 89.
- Sf. Mormânt (metohul lui în Constantinopol), 305 n. 5.
- Sf. Munte, II, 186. V. și Atos.
- Sf. Nichita, 9.
- Sf. Nicodim de Tismana, 268, 271; II, 152.
- Sf. Nicolae (biserică în Argeș), 127 n. 3, 215.
- Sf. Nicolae (biserică la Atos), 317.
- Sf. Nicolae (biserică în Brașov), 133, 165, 283-4; II, 131, 136, 234.
- Sf. Nicolae (biserică în Dorohoiu), 95.
- Sf. Nicolae (biserica brâncovenească din Făgăraș), II, 38.
- St. Nicolae Domnesc (biserică în Inși), 95; II, 73-4, 80, 84 n. 1, 87, 93-4, 233.
- Sf. Nicolae (biserică în Inidora), II, 31.
- Sf. Nicolae (biserică în Ismail), 316.
- Sf. Nicolae (mănăstirea Dealului), 132.
- Sf. Nicolae (mănăstire în Galați), 296, 315.
- Sf. Nicolae (mănăstire la Huba), 68.
- Sf. Nicolae (mănăstire în Muncaci), 224; II, 123.
- Sf. Nicolae din Poiană (mănăstire; Pobrata), 48, 68, 71.
- Sf. Nicolae (biserică în Târgoviște), 138, 200, 283-4.
- Sf. Nifon (biserică), 133; II, 200.
- Sf. Onofreiu (mănăstire), II, 163, 166.
- Sf. Pantelimon (mănăstire și spital), II, 148, 252.
- Sf. Paraschiva, 308, 316; II, 5.
- Sf. Paraschiva (biserică din Roman), 69, 89.
- Sf. Paraschiva (biserică în Iași), 261; II, 187.
- Sf. Paraschiva (biserică în Râmnicu-Sărat), 141.
- Sf. Paraschiva (biserică în Târgoviște), 275, 283.
- Sf. Paraschiva (biserică în Târgu-Frumos), 108.
- Sfinții Părinți (mănăstire în Sinai), II, 61.
- Sf. Pavel Eremitul (Ordinul lui), 60.
- Sf. Pavel (mănăstire în Atos), 122, 128, 389; II, 62.
- «Sf. Petru Damaschin» (lucrare paisiană), II, 189.
- Sf. Procopie, 285.
- Sf. Procopie (biserică în Gherghița), 285.
- Sf. Sava, 9.
- Sf. Sava (școală și mănăstire în București), 413; II, 60, 103, 239, 261, 271.

- Sf. Sava (mănăstire, școală și tipografie în Iași), 216, 252, 263, 285, 359, 392, 412-3; II, 47, 82 n. 7, 87, 89.
- Sf. Sava (mănăstire în Ierusalim), 156, 216.
- Sf. Sava (Viața lui), 254.
- Sf. Severin, 9.
- Sf. Sofia (biserică în Constantinopol), 253.
- Sf. Spiridon (biserici în București); II, 57, 61, 111, 116, 250.
- Sf. Spiridon (mănăstire în Iași), II, 116, 184, 194, 263, 309 n. 2.
- Sf. Ștefan, 38.
- Sf. Ștefan (paraclis al mănăstirei Pecersca din Chiev), II, 96.
- Sf. Treime (Sf. Troiță, mănăstire), 377; II, 138, 140, 203.
- Sf. Varlaam (mănăstire în Răsărit), 215.
- Sf. Vasile (biserică în Iași), II, 261.
- Sf. Vasile (pravila lui), 267.
- «Sf. Vasile-cel-Mare» (traducere de Klein), 203.
- Sf. Vineri (biserică în Iași), 261; II, 87.
- Sf. Vineri (biserică în Târgoviște), 275, 283.
- Sf. Vineri (legenda), 75.
- Sf. Visarion, II, 5.
- Sfinții Voevozi (biserică în Târgoviște), 284.
- «Sfătuiri creștino-politice» (1715), II, 8.
- «Sfătuiri către duhovnici» (1827), II, 238.
- Sibiianul (Petru, scriitor și tipograf; 1760), II, 139.
- Sibiiu (protopopie), II, 20.
- Sibiiu (Mitropolie), II, 288 și urm.
- «Sicriul de Aur» (1683), 385.
- Șieuț (protopopie), II, 17.
- Sighet, 51, 223; II, 20-1, 296.
- Sigismund (Rege-Împărat), 45-47, 57-9, 61, 63-4.
- Sigismund al III-lea (Rege al Poloniei), 199, 204, 257, 260.
- Sila (ocrotitorul Mitropolitului Antonie), II, 96.
- Silistra (orașul și Mitropolia), II, 314.
- Silivestru (patriarh de Antiohia), II, 57, 167.
- Silivestru Cosov, Mitropolit al Chievului, 313.
- Silivestru Morariu Andrieviciu, Mitropolit al Bucovinei, II, 301, 305.
- Silivestru (egumen de Govora), 299-300, 319, 336.
- Silivestru (stareț de Neamț și Secu), I, 227 n. 4.
- Silivestru (călugăr din Putna), II, 96.
- Silivestru, călugărul; Vornicul Stroe, 377.
- Siluan (arhimandrit de Neamț), 59, 94, 166.
- Silvaș (mănăstire, episcopie și protopopie), II, 17, 132, 137-8 n. 3.
- Simidreni (mănăstire), 283.
- Simihaiu (protopopie), II, 17.

- Simion (patriarh de Constantinopol), 116.
- Simion Ștefan (Mitropolit), 325-6, 329-30, 332-3, 335-6, 339-41, 346, 376.
- Simion (Mitropolit al Ungrovlahiei), 144.
- Simion Petrașcu (superintendent), 329-30.
- Simion Crainic (vicariu), II, 296.
- Simion (egumen de Peri), 224.
- Simion (protopop de Bălgrad), II, 137.
- Simion (popă din Haliciu), 50.
- «Simion de Tesalonic», 411; II, 142, 156, 171.
- Simion (Țar bulgăresc), 11.
- Simion (Logofătul din Bizanț), 340.
- Simion-Vodă (Movilă), 188, 206, 225, 237-8, 240, 244, 262, 291-2.
- Simion Medvedev (scriitor), 406.
- Simion Poloțchi (scriitor), 406.
- Simion (Ieremia, tipograf), II, 115.
- Simionovici (Ioan, Ardeleanul; tipograf), II, 159.
- «Simion Noul Bogoslov» (lucrare paisiană), II, 189.
- Simopetra (mănăstire grecească în Atos), 215; II, 62, 167.
- Sina (baron), II, 292.
- Sinai (mănăstire), 128, 262; II, 6, 53, 61.
- Sinai (Antim, arhimandrit de), II, 61.
- Sinaia (mănăstire), II, 66, 283.
- Sinaia (Muzeul bisericesc din), 286.
- Șincai (și Cronica lui), II, 201-2, 204-6 și n. 4, 207, 211, 215, 218, 259.
- Sinesie (episcop ortodox de Arad și Oradea-Mare), II, 133, 136, 152.
- Singidunum, 9.
- Sinodie (Siluan, egumen de Râșca), 159.
- Sinodul din Constanța, 63-4.
- Sinodul secret dela Constantinopol în. de 1453, 77.
- Sinoade pentru Unirea cu Roma, II, 22, 32, 34-6.
- Sinodul din Ferrara, 76.
- Sinodul din Florența, 74, 76-7, 84, 415-6; II, 139.
- Sinodul ardelean din Cetatea-de-Baltă, II, 19.
- Sinoadele din Iași (din 1595 și 1600), 148, 200 și n. 6, 203, 213-4, 216, 224, 238.
- Sinodul din Iași (1642), 310-2 324.
- Sinodul din Moscova pentru patriarhul Nikon, 358-60.
- Sinodul dela Tiuș (lângă Alba-Iulia), 176.
- Sinodul din Cluj pentru unirea cu calvinismul, 177.
- Sinodul din Aiud pentru unirea cu calvinismul, 177.
- Sinodul dela Brzesk, 199-200, 203 4 și n. 3.

- Sinodul din 1675 pentru uni-
rea cu calvinismul, 363.
- Sinodul din 1697 pentru unirea
cu Roma, 419-20.
- Sinodul din 1679 (contra lui
Sava Mitropolitul), 365-6.
- Sinodul lui Damaschin de Râm-
nic, 1719, II, 104.
- Sinodul unit din 1722, II, 123.
- Sinodul al II-lea al lui Dama-
schin de Râmnic (1725), II,
106.
- Sinodul unit din 1730, II, 123
n. 4.
- Sinodul ortodox din Hagymád
(1736), II, 129.
- Sinodul unit din 1742, II, 123
n. 4, 125.
- Sinodul unit din 1744, II, 123
n. 4, 126.
- Sinodul local din Mănăstur
(1746), II, 131.
- Sinodul din 1752 (Moldova),
II, 88, 90-1.
- Sinodul sârbesc dela Carlovăț,
II, 298-300.
- Sinodul din Turda (1847), II,
293.
- Sinodul lui Silvestru Morariu
al Bucovinei (1882), II, 301.
- «Sinopsis», al Mitropolitului
Ghedeon, II, 82, 116.
- «Sinopsis» ed. 1747, II, 169.
- «Sinopsis» (adecă «Adunarea
acelor drepte taine», 1751),
II, 169.
- «Sinoptica» (1846) de Gavril
Munteanu, II, 270.
- Siretiu (orașul, biserica și epis-
copia catolică), 34, 48, 60-1,
66, 74, 100, 167.
- Siria, 3.
- Sirmium, 9.
- Șișman (fiul lui Alexandru),
22.
- Șiștov, 9.
- Sivas (arhiepiscopatul de), 76,
II, 22, 263.
- Sivas (Anania de), călugăr, II,
260.
- Sixt al V-lea (Păpa), 195.
- Slatina (mănăstire), 109,
160, 167, 198, 261, 273, 325;
II, 62, 75, 89, 183, 225, 233,
245, 247, 284, 307-8.
- Slavii Mezici, 11.
- Slobozia lui Ienachi (schit),
II, 62.
- «Slovenii» (ucenicii lui Paisie
Veliciovski), II, 186-8.
- «Slujebnic» al lui Petru Movilă,
293.
- «Slujebnic» din 1646, 338.
- «Slujba Sf. Alexandru din Con-
stantinopol», 1771 (Veneția),
II, 154-5.
- «Slujba Sf. Andrei», 1726, II,
110.
- «Slujba Sf. Chiopolitis», 1702,
II, 6.
- «Slujba Sf. Constantin și Elena»
(1696), II, 6.
- Slujba Sf. Dimitrie Basarabov
(1779), II, 154.
- «Slujba Sf. Ecaterina» (1701,
1710), II, 15.
- «Slujba Sf. Efreim Sirul», II,
152 n. 1.

- «Slujba Sf. Grigorie Decapolutul», de Mateiu al Mirelor, II, 4-5.
- «Slujba Sf. Grigorie Decapolutul», traducere, II, 152.
- «Slujba Sf. Nicodim» (1767), II, 150, 152 și n. 2.
- «Slujba Sf. Nifon de Cilicia» II, 152 n. 1.
- «Slujba Sf. Nifon», II, 249.
- «Slujba Sf. Onofreiu» (1764), (traducere din slavonește de Mitrofan egumenul), II, 163.
- «Slujba Sf. Sava», II, 152 n. 1.
- «Slujba grecească a Sf. Sergiu și Bacchus», 412.
- «Slujba Sf. Stelian», 1787, II, 155.
- «Slujba Sf. Vasilie-cel-Nou», II, 152 n. 1.
- «Slujba Sf. Visarion» (grecește; supt Filaret I-iu), II, 152.
- Smirna (mănăstire din), II, 183.
- Smotricki (directorul școlii din Camenița), 203.
- Snagov (mănăstire), 47, 121, 145, 254, 374, 376-7; II, 5-7, 50, 65, 108.
- Snagov (biserica Bunei-Vestiri), 146.
- Sniatyn (tipografia din), 62, 91, 293.
- Sobieski (Regele Poloniei), 396; II, 73, 75.
- Socol (boier, din Cornățeni), 282-3.
- Socola (Seminariul din), II, 224, 233, 257-9, 261-5, 268, 280, 308, 315.
- Socola (mănăstire), II, 187.
- Socoli (Mohammed, Mare-Vizir), 150.
- Socoteanu (Gheorghiuță, tatăl Mitropolitului Grigorie I-iu), II, 147, 151, 155.
- Sodomie, 159.
- Sofia, 9, 22.
- Sofia (Mitropolia grecească din), 211-2.
- Sofia (episcopia catolică din), 408.
- Sofronia (maica, foasta Stana Doamna), 155.
- Sofronie, patriarh de Ierusalim, 271.
- Sofronie Miclescu, Mitropolitul Moldovei, II, 246-7, 266, 278, 287, 307-8.
- Sofronie, episcop de Huși, 392 n. 6.
- Sofronie Chirilovici, episcop de Buda, II, 208.
- Sofronie, episcop grec, 376.
- Sofronie, egumen de Cotmeana, 47.
- Sofronie de Ravanița (Vlădică sârbesc), II, 128.
- Sofronie, egumen de Neamț, II, 186.
- Sofronie, egumen de Sărindar, II, 269, 309.
- Sofronie (ucenicul lui Pahomie de Roman), II, 96.
- Sofronie (preot ortodox răs-culat; 1760), II, 135-7, 142.
- Sofronie Pociățchi (ieromonah), 308, 310-11, 313.
- Sofronie, călugăr din Neamț, 53.

- «Sogno di Scipione» (dedicat lui Gavriil Mitropolitul), II, 226.
- Sohupan (Vladimir), II, 258, 308.
- Solca (mănăstire), 243; II, 90, 164-5 și n. 2, 166, 173, 176.
- Solca (Artimon, egumen de), II, 178.
- Solikowski (misionariu catolic), 187, 190-1, 193, 195, 199.
- Solnoc (biserica românească din), 229.
- Soimirovich (Francisc, episcop de Prizren), 408.
- Sommer (scriitorul Vieții lui Despot-Vodă), 168.
- Șona (protopopia din), II, 41.
- Șotânga, 59.
- Sotirovici (Duca, tipograf), II, 159.
- Soveja (mănăstire), 286-7, 325, 357; II, 76.
- Spandoni, filosof, 412.
- Spineanu (Dumitrașcu, ctitor), 297.
- Spinola (nunciu), 409.
- Spiridon (Vlădică din Ardeal), 182, 184, 219, 226-7, 229, 231.
- Spiridon, arhimandrit de Neamț, 94.
- Spiridon (doctor, ctitor), II, 62.
- «Spițele neamurilor» (1827), II, 238.
- Stahie, egumen de Pobrata, 84.
- Staico (cumnat al lui Radu-cel-Mare), 119, 122.
- Staico (dascăl de slavonește în București), II, 168.
- Staicu (protopop în Brașov), 384; II, 24.
- Stan (pârcălabul, cumnatul Mi-liței Doamnei), 127 n. 3.
- Stana (Doamna, soția lui Bogdan al III-lea), 155 n. 3.
- Stana (Doamna, fiica lui Neagoe-Vodă și soția lui Ștefan-cel-Tânăr), 155.
- Stana (Ana Przerembski, fiica lui Ieremia-Vodă), 205.
- Stanca (mama Brâncoveanului), II, 64.
- Stanca (mătușa lui Dosofteiu Mitropolitul Moldovei), 388.
- Stagai (Avramie, episcop de), 259.
- Stavrinov (Cronica Vistierului), 252.
- Stanciu (Vistierul, ctitor), 139.
- Stancul (meșter), 394.
- Stănești (mănăstire), 138, 257; II, 61.
- Stănești (moșie; danie), 263.
- Stanislavovici, episcop catolic în Banat, II, 105.
- Stanovici (Grigore, traducător), II, 159.
- Statutul din 2 Maiu 1864, II, 311.
- Stavarachi (capucehaie muntean), II, 147.
- Stavrinov (Vistier), 252.
- Stavnischi (Vasile, meșter rus), 394.
- «Stavrofilia», «Iubirea Crucii» (lucrarea paisiană), II, 189.
- Stavronichita (mănăstire grecească), II, 62.

- Stavropighie, 51.
- Stavropoleos (biserică din București), II, 61, 67.
- Stavropoleos (arhiepiscopat), II, 262.
- Ștefan Stratimirovici, patriarh de Carlovăț, II, 292, 299.
- Ștefan, Mitropolit muntean, 284, 290, 304, 313, 338, 341, 345, 351, 353, 371-2 și n. 8, 376, 381; II, 59, 110.
- Ștefan, episcop de Buzău, 303; II, 59, 60.
- Ștefan, egumen de Govora și episcop de Râmnic, II, 106.
- Ștefan, egumen de Argeș, II, 65.
- Ștefan, ieromonahul, tâlmăcitor, dela Râmnic, II, 112.
- Ștefan, ierodiacon dela Neamț, II, 186, 228.
- Ștefan, ieromonahul din Tismana, 44 n. 1.
- Ștefan (călugăr dela Govora), 298.
- Ștefan, autorul Vieții Sf. Nicodim (1839), II, 152 n. 2.
- Ștefan Dichiul, 380.
- Ștefan (fratele Mitropolitului Varlaam), 304.
- Ștefan (preot în Brașov, traducătorul lui Baronius), II, 141.
- Ștefan Veszpremi, episcop calvin, 387.
- Ștefan Dușan, Împărat sârbesc, 21-2.
- Ștefan I-iu și al II-lea (Domni ai Moldovei), 24, 48, 50, 71.
- Ștefan-Vodă (fiul lui Alexandru-cel-Bun), 70, 74, 97.
- Ștefan-cel-Mare, 50 n. 3, 70, 72-3, 81, 83-100, 103-5, 108, 115-7, 120, 193, 238, 243, 355; II, 75, 89, 162.
- Ștefan-Vodă Lăcustă, 97.
- Ștefăniță-Vodă (fiul lui Bogdan al III-lea), 96, 103-5, 155, 160.
- Ștefan-Vo la Rareș, 107, 156-7.
- Ștefan-Vodă (fiul Lăpușeanului), 190.
- Ștefan-Vodă (fiul lui Petru Șchiopul), 196, 235.
- Ștefan-Vodă Răzvan, 200, 203; II, 61.
- Ștefan-Vodă Tomșa al II-lea, 168, 238, 243.
- Ștefan-Vodă (fiul lui Vasile Lupu), 308, 389, 393.
- Ștefan-Vodă Petriceicu, 383, 392, 392, 395, 408; II, 48, 103.
- Ștefan-Vodă Cantacuzino, II, 51-2, 54, 63, 102, 168.
- Ștefan (Despotul Sârbiei), 41.
- Ștefan (vărul Miliței Doamnei), 127 n. 3.
- Ștefan (Banul Craiovei), 142.
- Stepan (maistru), 139.
- Ștefanca (mănăstire), II, 40.
- Ștefănescu (Mihail; episcopul Melchisedec), II, 265.
- Ștefănescu (Petru, preot, tatăl episcopului Melchisedec), II, 265.
- Stelea (schit în București), II, 62.

- Stelea (biserică în Târgoviște), 283; II, 250.
- Stethat (Nichita, călugăr dela Studion, Constantinopol), II, 189.
- «Stihirariul», de Macarie, dascăl de cântări, 235 n. 5.
- «Știința Sf. Scripturi» (1854), de T. Cipariu, II, 290.
- Stilova (protopopie), II, 41.
- Știru, protopop, 274 n. 2.
- Știrbei-Vodă, II, 149, 187, 250, 269, 282, 285-7.
- Stoian (ispravnic de Gorj), 120.
- Stoica (Ioan, funcționar ardelean), II, 298.
- Stoica (jupânul, ctitor), 354.
- Stoica (Ludescu, cronicar), 118 n. 2.
- Stoica (meșterul dela Țiblea), 380.
- Stoica (Dimitrie, profesor), II, 259.
- Stoica (scriitor), 398.
- Stoica (preot-tipograf), II, 110.
- Stoicovici (Iordachi, tipograf, în București), II, 153.
- Storojineț (danie), 90.
- Stourdza (Alexandru de, scriitor rus), II, 239.
- Strașimir (Țar), 22, 32-3.
- «Strastnicul» din 1753 și 1773, II, 138.
- «Strastnicul» din 1816, II, 229.
- Stratenia (biserică din Iași), II, 74, 82, 190, 195.
- Stratonic (dela Neamț, paisian), II, 186.
- Strehaia (mănăstirea și episcopia), 120, 279, 288, 379 și n. 4; II, 64.
- Stremț (moșia lui Radu dela Afumați în Ardeal), 136.
- Strilbițchi (Mihail, Rus, tipograf și prelat, «protopop»), II, 191-2, 194, 196, 232.
- Strilbițchi (Policarp, fiul lui Strilbițchi, protopop), II, 192.
- Strigonia, 16.
- Stroe (fiul lui Drăghici, Vornic), 139.
- Stroe (Leordeanul), 377.
- Stroe (Spătar, ispravnic), 138.
- Stroe (Vistier), 423.
- Stroici (familia), 242, 255.
- Stroici (Luca), 255.
- Strugalea (mănăstire), 47.
- Studion (mănăstire din Constantinopol), II, 189.
- Sturdza (D. A., ministru de Culte), II, 314.
- Suceava (cetatea, protopopia și Mitropolia), 52-3, 61, 69, 87, 160, 206, 230, 239; II, 73-6, 176, 179.
- Suceava (biserica catolică din), 167, 205, 207.
- Suceava (Baltazar, parohul catolic din), 207.
- Sucevița (mănăstire), 146, 188, 205, 233, 240, 242, 258, 262, 292, 305; II, 173, 175, 177.
- Sucevița (Antonie, egumen de), II, 178.
- Suciu (Pavel, ctitor), 366.
- Sulima (Dimitrie, Daniil, episcop de Acherman), II, 227.
- Sulzer, scriitor, 25.

Șuluț (Alexandru Sterca, Mitropolit), II, 296-9.
 Șumla, Mitropolia grecească, 211.
 Superintendenți din Ardeal, 227, 346.
 «Superioritatea Sf. Mormânt» (1728), de Hrisant Patriarhul, II, 154.
 Supt-Páduri (protopopie), II, 20.
 Surpatele (mănăstire, ctitoria Buzeștilor), 142; II, 63.
 Susana (Lorántffy, văduva lui Rákóczy I-ii), 347.

Suțu (Alexandru-Vodă), II, 234.
 Svidrigailo, principe al Lituaniei, 67.
 Syropulos (cronicarul), 77.
 Szarpataki (Martin, nobil ardelean), 352.
 Székely (Ladislas), II, 33.
 Székely (Moise, generalul ungur), 227.
 Szerémi (Toma; episcopul Teofil din Ardeal), 418.
 Szunyogh (episcop; iezuit ungur), II, 37.

T.

Tabai, arhitect, II, 250.
 Tabuc (Mihai, preot catolic din Troțuș), 192.
 «Taina Sf. Botez», 1725, II, 110.
 «Tainica florărie», de Macarie din Bistrița, II, 171.
 «Tâlcuirea Liturghiei» (1697), II, 7.
 «Tâlcu» din 1746, II, 115.
 «Tâlcu Apocalipsului» (1704), II, 109.
 «Tâlcu Apocalipsului» (lucrare paisiană), II, 189.
 «Tâlcu Evangheliilor», de Teofilact al Bulgariei, II, 109, 168.
 «Tâlcuirea Proorociilor», de N. Milescu, 393.
 «Tâlcurile Psalmilor», de Teodoret (traducere de Macarie din Bistrița, 1787), II, 171.

«Tâlcu Psalmilor», de Farcaș (manuscript), II, 230.
 «Tâlcu Psaltirii», de Mitropolitul Veniamin (manuscript), II, 241.
 «Tâlcu» lui Teofilact, II, 200, 219, 223.
 «Tâlcuirea pe scurt» a lui Nichifor Calist Xantopulo, de Gherontie Paisianul (tipărită la 1814), II, 201.
 «Tâlcuirea celor șapte taine», de Veniamin Costachi (1807), II, 224.
 Tămășanii (sat de danie), 309 n. 2.
 Tannenberg; 61.
 Tânganul (mănăstire), 47, 114, 254.
 Tarasie, episcop de Roman, 84, 86, 88.

- Tarasie, episcop de Vad, 110 și n. 6.
- Tarasovici (Vasilie, Mitropolit al Moldovei la 1633), 226.
- Țarca (schit), II, 168.
- «Tarcan» (scutire), 73.
- Tarcăul (mănăstire), II, 187.
- Târgoviște, 58, 275, 279, 282.
- Târgoviște (Mitropolia din), 113, 123, 132-3, 137, 147, 200, 218-9, 372; II, 65, 250, 368.
- Târgoviște (biserica lui Petru Cercel din), 147.
- Târgoviște (biserica lui Vladislav-Vodă din), 136.
- Târgoviște (biserica domnească din), 141, II, 66.
- Târgoviște (biserica Târgului), 283.
- Târgoviște (biserica catolică din), 58-9, 147, 408-9.
- Târgoviște (tipografia din), 339-40.
- Târgu-Frumos (biserica lui Rareș din), 157.
- Târgu-Neamț (școala pentru clerici din), II, 247 V. și Neamț.
- «Târnosania» (1652), 340.
- «Târnosirea bisericilor» (1703), II, 5.
- Târnova, 13-4, 18, 21, 37 n. 4, 46, 49, 83, 211-2.
- Târșor (mănăstirea din), II, 60, 250.
- Tatari, 14, 17, 20, 24, 37, 46.
- Tatarăși (Țigani), 67 n. 1.
- Tauresium, 10.
- Tăutul (Ioan, ctitor, boier al lui Ștefan-cel-Mare), 95, 98; II, 165 n. 2.
- Tazlău (mănăstire), II, 75, 89, 96.
- Teghea (episcopia de), II, 133.
- Theotokis (Nichifor, «Cuvintele» lui (1793), traduse s. p. Filaret al II-lea), II, 171.
- Teleagd (Ștefan Roman, căpitan din), 353.
- «Télémaque», de Fénelon (traducere), II, 191.
- «Télémaque» românesc, de Petru Maior, II, 212.
- Tempea (Radu), II, 141, 218, 269-70, 289, 302.
- Tempea (Radu; discurs la sfințirea steagurilor, 1834), II, 270.
- Tempea (Radu; discurs la deschiderea Seminarului, 1837); II, 270.
- Teoctist I-iu, Mitropolit al Moldovei, 36, 66 n. 4, 83-4, 86-7.
- Teoctist al II-lea, Mitropolit al Moldovei, 88, 105-6.
- Teoctist al III-lea, Mitropolit al Moldovei, 156, 158.
- Teoctist, Vlădică de Bălgrad, la 1606, 228-9.
- Teoctist Blajevici, episcop bucovinean, II, 301.
- Teoctist, egumen de Neamț, 88-9.
- Teoctist, egumen al Pobratei, 88.
- Teoctist Scriban, protosinghel, II, 263.
- Teodor, Mitropolit al Ungrovlahiei, 113, 123 n. 2.

- Teodor, Vlădică ortodox de Lipova, 234.
- Teodor, protopop în Moldova, 238.
- Teodor, egumen de Bistrița, 84.
- Teodor, egumen de Cozia, 217.
- Teodor (schivnic), 105.
- Teodor (diaconul episcopului de Vad), 233.
- Teodor (Mare-Logofăt al lui Petru Rareș), 104.
- Teodor (Logofăt, ctitorul Humorului), 158.
- Teodor (Vistierul lui Petru Rareș), II, 183.
- Teodor de Trapezunt (dascăl grec), 359.
- Teodor (Prodan, pisar), 85.
- Teodora (fiica lui Lăpușneanu), 109.
- Teodoric (arhiepiscop de Strigonia), 16.
- «Teodoret» (lucrare paisiană), II, 189.
- Teodorescu (Vasile, profesor dela Râmnic), II, 270.
- Teodorescu (preot dela Șoșola), II, 258.
- Teodorovici (Gavril, nobil ru-tean), 255.
- Teodosie, Mitropolit al Moldovei, 379 n. 6; II, 89, 102.
- Teodosie, Mitropolit al Ungrovlahiei, 372-3, 375-8, 380 2, 384, 386, 392, 398-401, 420-1;
- II, 3, 8, 11 și n., 12, 15, 19-20, 33 4, 47, 52, 59, 64, 148.
- Teodosie I-ii, episcop de Rădăuți, 159.
- Teodosie Barbovschi, episcop de Rădăuți, 235-6, 239-41 n. 1.
- Teodosie, episcop de Roman, 392.
- Teodosie, egumen de Argeș, II, 65.
- Teodosie, egumen de Olteni, 151.
- Teodosie (emisariul Patriarhiei de Constantinopol), 49-51.
- Teodosie (fiul lui Neagoe-Vodă), 127 n. 2, 130, 134 și n. 2.
- Teodosie (Logofătul, cronicar), 222.
- Teofan, patriarh al Ierusalimului, 258-60 și n. 3, 263, 265, 290-1, 295, 315, 358.
- Teofan, Mitropolit al Moldovei, 107, 110, 160, 162, 179, 187-9, 260-1 și n. 2, 267, 388, 392, 405¹.
- Teofan, Mitropolit de Palaio-patrai, 295, 308.
- Teofan de Vodena, Mitropolit macedonean, 214, 238.
- Teofan Mavrocordat, episcop de Baia-Mare, II, 21.
- Teofan, episcop de Huși, 325.
- Teofan, episcop de Rădăuți, 105-6 și n. 6, 109, 158 9.

¹ Adăugim la notițele despre Teofan și aceia că el fugi spre Ardeal la 1568, că-l urmăriră boierii Hamza și Dimitrie până la apa Bistriței, că aici ei îi făcură jurământ de chezășie în numele Domnului și că astfel el se întoarse (Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 248-9).

- Teofan, egumen de Bistrița munteană, 217.
- Teofan, egumen de Câmpulung, II, 65.
- Teofan, egumen de Dragomirna, II, 166.
- Teofan, egumen de Humor, II, 89.
- Teofan, arhimandrit din Alexandria, 259.
- Teofana (sica lui Alexandru Lăpușeanu), 109.
- Teofana (maica, mama lui Mihai-Vodă), 217, 269.
- Teofil, Mitropolitul Ardealului, 417, 419-21; II, 3, 33.
- Teofil, episcop de Râmnic și Mitropolit muntean, 250-1, 280, 298-301, 303, 306, 320-1, 338, 423.
- Teofil, episcop de Huși, II, 85-6, 88, 185.
- Teofil I-ii, episcop de Râmnic, 151, 216, 219.
- Teofil al II-lea, episcop de Râmnic. V. mai sus, Teofil, episcop și Mitropolit muntean.
- Teofil din Prislop, episcop calvinizant, 229.
- Teofil Bendela, episcop bucovinean, II, 301.
- Teofilact, Mitropolitul Bulgariei, II, 109.
- Teofilact (Clucerul de arie, tălmăcitor), II, 153, 170.
- «Teofilact», ed. din 1805, II, 238.
- Teolept, patriarh din Constantinopol, 131.
- «Teologia morală», de S. Klein, II, 215.
- «Teologia pastorală», de Klein, (1817), II, 230.
- «Teologia moralicească a Răsăritului», de Klein (manuscript), II, 217.
- «Teologia dogmatică», de Țichindeal, II, 238.
- «Teologia pastorală», de Țichindeal, II, 238.
- «Teologia morală», de Chiril Țopa, II, 214.
- «Teologia dogmatico-morală», de D. Ivașco, II, 214.
- «Teologia dogmatică» de Ioachim Pop, II, 214.
- «Teologia dogmatică» (1801, Ardeal), II, 111.
- «Teologia dogmatică și moralicească» (1801-4), II, 229.
- «Teologia lui Ioan Damaschin», 1806, II, 238.
- «Teologia dogmatică» (1855), II, 267.
- «Teologia pastorală» (1863), de episcopul Melchisedec, II, 267.
- «Teoreticon» de Anton Par, II, 271.
- Țepeluș-Vodă, 59.
- Tesalia (mănăstirile din), 128.
- «Testamentul Nou» din 1648, 336, 345.
- «Tetravanghelul» din 1560 (Coresi), 172.
- «Tetraevanghelul moschicesc», 1722, II, 92. V. Evangheliare.
- Teutoni (Ordin de cavaleri), 15-17, 25-6, 59, 61.

- «Theodoret» (1840), II, 255.
- «Theoreticon» de Macarie, dascălul de cântări, II, 235.
- Theotokis (Nichifor, scriitor bisericesc), II, 189.
- Theotokos (biserică în Constantinopol), 30.
- «Thoma dela Câmp» (a Kempis), traducere de Klein («Imitația lui Isus Hristos»), II, 214.
- Țichiindeal (Dimitrie), II, 237.
- Țichiindeal (protopopia), II, 17.
- Țigănești (mănăstire), II, 249, 283.
- Țigani (Ațigani), 46.
- Țigară (Zotu, ginerele lui Petru Șchiopul), 248, 253.
- Tige (general austriac în Oltenia), II, 112.
- Tighinea, 71.
- Timandi (Candida, mama lui Ioan Bob), II, 205.
- Timișoara-Lipova (episcopia din), II, 128, 141.
- Timoteiu dela Cernica (1713), II, 249.
- Timoteiu (Alexandrovici, tipograful), 298.
- Timuș (fiul lui Bogdan Hmilnițchi), 356.
- Țințăreni (mănăstire), 289, 297; II, 60.
- «Tipic» de Timoteiu Blajeviciu (manuscript), II, 305.
- «Tipicon», traducere de Chiril dela Râșca, II, 186.
- «Tipicul», de Macarie de Bistrița, II, 171.
- «Tipicul lavrei Sf. Sava din Ierusalim», 156.
- «Tipicon» de Veniamin Costachi (1816), II, 231, 265.
- «Tipicon» de Silivestru Morariu (1883), II, 305.
- Tipicul (1854) de Melchisedec episcopul, II, 267.
- Tipografia cărților bisericești, II, 316-17.
- Tipograf (meșterul Barbu Bucureșteanul), II, 152.
- Tipograf (Andrieu ucenicul din Iași), 394.
- Tipograf (Ieremia Simion), II, 82.
- Tipograf (Gherasim, ierodiacon muntean), II, 187.
- Timana (mănăstire), 44-7, 57, 73, 94, 128, 131, 138, 225-6, 271 și n. 1, 374 și n. 1, 376 și n. 2, 377, 380-1; II, 63, 68, 235, 250.
- Tiszabecsi (Gașpar, superintendent), 362, 364.
- Titireciu (mănăstirea), II, 168.
- Tiuș (biserica), 350.
- Toader (dascălul), 318-19.
- Todireni (mănăstirea), 389; II, 173.
- Toma (Banul, ctitor), 138.
- Toma, episcop de Scardona, 60.
- Toma de Zagradino (episcop catolic de Siretin), 64, 100.
- Toma (preotul, din Șcheii Brașovului), 170.
- Tomeianu (Margareta, «consiliarița»), II, 139.
- Tophaeus (Mihail, predicator), 361-2, 367, 384-6.
- Topliceanu (tipograf), II, 201, 271.

- Topolnița (mănăstire din Măhedini), 42, 282.
- Toporăuți (biserica din), 266.
- Toți Sfinții (mănăstirea și tipografia, din Râmnic), II, 48, 51, 53, 59, 149.
- Tournelly (scriitor bisericesc), II, 229.
- Tracii, 1, 4, 5.
- «Tractat despre Botez», de Ștefan Pop, II, 214.
- «Tractat despre miruire» al lui Neofit, Mitropolitul Ungrovlahiei, II, 145.
- Traian, 2.
- Trapeză, 71.
- Trapezunt (Gheorghe Hypomenas din), II, 47.
- Trebeș (biserica catolică), 74, 191.
- «Trebnicul» din 1636, 298.
- Trebnicul lui Petru Movilă, (traducere de Vartolomeiu Măzăreanu), II, 165-6.
- Trei Ierarhi (biserica și tipografia, în Iași), 307, 311, 313, 316-17, 383, 390, 393-4; II, 259-61.
- Trei Ierarhi (biserica din Piatra), II, 265.
- Tricala (Dionisie, călugărul din), II, 168.
- Trident (Conciliu catolic), 187.
- «Trimeterile Sf. Pavel» (manuscript de Mitropolitul Veniamin), II, 241.
- «Triodul-Penticostariu» din 1550, 143.
- Triodul lui Petru Movilă, 293.
- Triodul din 1642, 297.
- Triodul din 1649, 339.
- Triodul rusesc din 1682-3, II, 113.
- Triodul din 1697, II, 8, 108.
- Triodul din 1700, II, 8.
- Triodul din 1726, II, 110.
- Triodul din 1731, II, 97, 113 și n. 1.
- Triodul din Râmnic, 1731, 1747, II, 113 și urm.
- Triodul din 1761, II, 252.
- «Triodul» retipărit în Moldova, după cel muntean, de Evloghie, dascălul slavon dela Iași, II, 160.
- Triodul din 1777 și 1786, II, 155.
- Triodul din 1782, II, 155.
- Triodul din 1798, II, 156.
- Triodul din 1813, II, 229.
- Triod din Buda, 1816, II, 230.
- Triodul din 1847, II, 248.
- Triodul din 1856, II, 250.
- Trivale (schit), 382.
- Troesmis, 5 n. 1.
- Trofimovici (Iași), 311.
- Trotuș (orașul), 76.
- Trotuș (biserica catolică), 207.
- Trotușeanul (Gavril), 104.
- Tudor Pisarul, 71.
- Tudor (Diacul, ajutorul lui Coresi), 172.
- Tulcea (episcopia bulgărească), 19; II, 314.
- Turculeț (starostele, ofițer polon), II, 75.
- Turda (biserica românească din), 229.
- Turda (dieta pentru calvinizarea Românilor), 178.

Turdași (episcopia calvină-română din), 176-8, 181-2.
 Turnavitul (Alexandru, dascălul), II, 150, 167.
 Turnu-Roșu (pasul dela), 28.
 Tuscea (protopopia de), 384.

Tutana (mănăstire), 141; II, 62.
 Țuțora (tabăra dela), 189, 193.
 Tzigala (Azarie, erudit grec), 411-2.
 Tzigara (Apostolo), 253.

U.

Ucuriș (biserica), 330 n. 5.
 Uglea (mănăstire), II, 127.
 Uglieșa (Despot sârb), 22.
 Ugocea (Ținut), 51, 223.
 Uifalău (protopopia din), II, 17.
 Ungnad (Ioan), 169-70.
 Ungurașul (cetate), 51, 110, 223.
 Ungurașii (sat; danie), 241.
 Ungureni (protopopia), II, 20.
 Ungvár (Congregația din), 328.
 Uniev (orașul, mănăstirea și tipografia din), 256, 390-1; II, 126 n. 1.
 Unirea Bisericilor, 76-7, 81, 222 n. 1.
 «Unirea și neunirea Principatelor», de Neofit Scriban, II, 261 și n. 2.
 Uspenia (biserica din Botoșani), 108.

Uspenia (biserica din Iași), 95.
 Urach (in Württemberg, tipografia slavonă din), 169.
 Urban al VIII-lea (Papă), II, 296.
 Ureche (Grigore, cronicarul), 36, 109, 292, 319.
 Ureche (Nistor, ctitor), 242, 261-2, 269, 292, 304, 388.
 Ureche (Nastasia), 242.
 Ureche (Petru, boier delegat al Mitropoliei Moldovei), 53.
 Ureche (Vasile, fiul lui Nistor), 242.
 Urie (clericul, cărturar), 54.
 «Urmarea lui Hristos» (1845), de Gavril Munteanu, II, 270.
 Ursu (preot domnesc), 304.
 Ursu (ucenic tipograf din Iași), 394.

V.

Văcărescu (familia), II, 148.
 Văcărescu (Barbu, boier), II, 147.
 Văcărescu (Ienachi), II, 155.
 Văcărești (mănăstire), II, 57, 60, 66-7.

Văcărești (tipografia din), II, 111.
 Vad (cetatea, biserica, episcopatul), 99, 110 și n. 1-6, 220, 223, 227, 230-4, 323, 326-8; II, 296.

- Vad (Vlădiciei din), 110.
 Vad (Mateiu, popa din), 110.
 Vaida (canonicul), II, 124.
 Vajdafalva (protopopia), 330.
 Valea (schit din Muscel), II, 61.
 Vălenii-de-Munte (mănăstirea), II, 62.
 Valerian (Lubienicki, episcop catolic), 206-7.
 Vallarga (Mărioara; sora Ecaterinei lui Alexandru-Vodă Mircea), 143
 Vancea (episcopul Ioan), 297.
 Vanderbech (medic), II, 53.
 Văratie (mănăstire), II, 187, 279, 317.
 Vârciorova, 41.
 Vardalah (profesor), II, 278.
 Varlaam (Mitropolit de Belgrad), 348, 386, 387.
 Varlaam (Mitropolitul Moldovei), 303 și n. 1, 304-6, 308-9, 311, 316, 318-23, 327, 333-4, 356-7 n. 1, 389.
 Varlaam (tipografia lui), 309-10.
 Varlaam (Mitropolit al Ungrovlahiei), 137, 143, 377-82, 397-9.
 Varlaam I-iu (episcop de Huși; 1690), II, 79-80, 184-5.
 Varlaam, episcop de Rădăuți (1744), II, 85-6, 88, 116.
 Varlaam, episcop de Vad, 110.
 Varlaam (egumen din timpul lui Neagoe-Vodă), 135.
 Varlaam, (egumen de Agapia), II, 193.
 Varlaam (egumen de Arnota), II, 64.
 Varlaam (egumen de Bisericanii), II, 165.
 Varlaam (Cuza, ucenicul Mitropolitului Veniamin), II, 247.
 «Varlaam și Ioasaf» (povestire), 134, 297-8, 338.
 Varlaamismul (bizantin), 21.
 Varna, 18.
 Vârșeț (episcopia ortodoxă), II, 39, 301.
 Vartolomeiu Măzăreanu, egumen de Solca și Putna, II, 163-4, 166, 170, 173, 176, 183-4.
 Vartic (Petru, ctitor), 157.
 Vărzărești (schit), II, 166, 187.
 Vârzarul (Radu, boier), 283.
 Vârzarul (biserică în Târgoviște), 283.
 Vasilie, Mitropolit al Moldovei, 66 n. 4.
 Vasilie, episcop de Roman, 89.
 Vasilie Tarasovici, episcop de Vad, 327-8.
 Vasilie Moga, episcop de Ardeal, II, 236, 257, 290-1, 302.
 Vasilie Hossu, episcop de Lugoj, II, 297.
 Vasilie Erdélyi, episcop de Orade, II, 290.
 Vasilie, egumen de Bistrița, 68.
 Vasilie, egumen de Brebu, 287.
 Vasilie, stareț de Poiana Mărilor (Râmnicu-Sărat), II, 167.
 Vasilie, egumen de Tismana, 138.
 Vasilie, protopop din Brașov, II, 20, 25.
 Vasilie (Sf., «Cuvintele» lui, lucrare paisiană), II, 189.

- Vasile Bulgaroctonul (Împărat), 12, 18.
- Vasile Macedoneanul («Pareneticele» lui), II, 4.
- Vasile-Vodă Lupu, 24, 118, 283, 287, 306-10, 312-7, 320-1, 356-7, 383, 388, 407-8; II, 48, 74, 77, 89, 92.
- Vasile, prinț de Ostrog, 254.
- Vasile (Vistier), 221.
- Vasici-Ungurean (scriitor), II, 292.
- Vasluiu (biserica domnească din), 95.
- Vasluiu (biserica catolică din), 195.
- Vatoped (mănăstire din Atos), 117, 262, 315 n. 1.
- Vaț (episcopat), 329.
- «Vechea Mitropolie a Românilor ardeleni», de N. Popea, episcop, II, 303.
- «Vedeniile Sf. Grigorie» (traducere de Isaia călugărul), II, 202.
- Veit (sculptor sas dela Argeș, Vitus), 129.
- Velas (mănăstire grecească), II, 61.
- Venator (Nicolae, episcop), 60, 66.
- Venedict, episcop de Vad, 233, 323.
- Venedict, arhimandrit grec, 295.
- Venedict, egumen de Moldovița, II, 178, 183
- Venedict, egumen de Putna și Solca, II, 163-5 și n. 1, 176.
- Venedict, egumen de Râșca, II, 193.
- Venedict Pavlincovschi (ierodiacon), II, 97.
- Veneția, 124, 140, 142, 248, 253.
- Veniamin Costachi, 187, 196, 200, 223-5, 228, 231-3, 236, 239-41, 244-8 n. 2, 249, 251, 256, 259, 264-5, 277-80 și n. 5, 281, 284, 288-9, 309, 317.
- Veniamin Roset, episcop de Roman, II, 246-47.
- Veniamin, egumen de Bisericiani, II, 186.
- Veniamin din Troada (călugăr grec), II, 260.
- Veniamin (ucenicul lui Ghedeon de Rădăuți), 160.
- Verbila (schit), 138; II, 61.
- Vergu (biserica din București), II, 59.
- Versuri de Mihail Haliciu, 331.
- «Versuri întru lauda Fecioarei», de Mateiu din Pogoniana, 252.
- Versuri de nuntă ale lui Duca Sotiriovici (1749), II, 116.
- Veștem (sat din Ardeal), 373, 385.
- «Vestitorul bisericesc» (Buzău), II, 270-1.
- Veszpremi (Ștefan, episcop calvin). V. Ștefan.
- Vevelli (Batiște-Constantin și Maria, fiica lui Nistor Ureche, soția lui), 242.
- Viața Sf. Andreiu din Creta, II, 92.
- «Viața Sf. Calist» (lucrare paisiană), II, 189.

- «Viața lui Dimitrie de Rostov», lucrare paisiană, II, 171, 189.
- «Viața Sf. Ioan Românul», tipărită supt Dosofteiu Filitis, II, 157.
- «Viața lui Isus», de Blajevici, II, 305.
- «Viața Sf. Nicodim», de Ștefan episcopul (1839), II, 152 n. 2.
- «Viața Părintelui Nifon», de Gavriil Protul, I, 118 n. 2.
- «Viața și slujba Sf. Paraschiva», de Mateiu din Pogoniana, I, 252.
- «Viața lui Șaguna» (1879) de N. Popea, II, 303.
- «Viața Sf. Vasilie», 1813, II, 249.
- «Viața Sf. Vasilie cel Nou», de Rafail călugărul (1820), II, 234.
- «Viețile Sfinților», de Dosofteiu Mitropolitul, 395.
- «Viețile Sfinților (1758), traducere de Evloghie Dascălul, II, 161.
- «Viețile Sfinților» (1782), traducere de Macarie de Bistrița, II, 172.
- «Viețile Sfinților» de Mitropolitul Grigorie Nemțeanul, II, 238.
- «Viețile Sfinților» (1807), II, 228.
- «Viețile Sfinților» (1830), II, 252.
- «Viețile Sfinților» (1830-1836), II, 248, 255.
- Vichentie, Mitropolit de Belgrad, II, 128.
- Vichentie Ioanovici, episcop de Arad, II, 170.
- Vicina (episcopia), 18-20, 34, 37, 40, 51-2.
- Vicov (protopopie), II, 179.
- Vicovul-de-Sus (danie), 90.
- Victor Mihályi, Mitropolit unit, II, 297.
- Victoria, soția lui Leon-Vodă Tomșa, 279.
- Vida (Gheorghe, profesor), II, 259.
- Vidin, 12-3, 16, 32, 42, 150.
- Vidrăsău (protopopia), II, 20.
- Viena, 9.
- Vierș (mănăstirea Goleștilor), 142; II, 65, 219, 250.
- Viforâta (mănăstire), 279; II, 62.
- Vișoara (lupta dela), 139.
- Villacrose (arhitect), II, 250.
- Vilna (Colegiul catolic), 199.
- Vilna (episcopatul de), 60.
- Viminacium, 9, 22.
- Vinți (mănăstire), II, 105.
- Vinți (moșia din Ardeal a lui Radu de la Afumați), 136.
- Vinți (protopopia), 367, 370, 384; II, 17.
- Vintilă-Vodă (mănăstire), 140; II, 63.
- Vintilă (Vornicul, ctitor), 142.
- Virzirescu (Oxindie, misionariu armean-catolic, Vlădică armenesc), 418; II, 26.
- Vișa (Doamna, mama lui Radu Mihnea), 247.

- Vișana (fiica lui Mărcuță Armașul), 146.
 Visarion (Mitropolit al Moldovei), 85, 87.
 Visarion (egumenul dela Babele), 114.
 Visarion Sarai, călugăr, II, 129-30 și n. 1, 135.
 Vișăul-de-Jos (protopopia), II, 21.
 Vișăul-de-Sus (reședință de protopop în Maramurăș), 234.
 Viski (Ioan, predicator), 302.
 Viștea (protopopia), II, 20.
 Vitalian, 10 n. 2.
 Vitus (episcop catolic de Argeș), 58.
 Vitus (Veit, meșter sas la Argeș), 130.
 Vizitații pastorale (1746), de Neofit Mitropolitul Ungrovlahiei, II, 145.
 «Vizite canonice» (de Ghenadie Enăceanu), II, 263.
 Vlad Dracul, 47, 58-9, 82.
 Vlad Tepeș, 113, 119, 123, 125.
 Vlad-Vodă Călugărul, 113 n. 1, 114-5, 117, 119, 135, 139, 285 n. 4; II, 64.
 Vlad (Vintilă-Vodă), 139-40.
 Vlădici, 8.
 Vlădici ambulanți, 327-8.
 Vlădici-egumeni, 14, 16.
 Vladimir (episcopia de), 259.
 Vladimir de Repta, Mitropolit bucovinean, II, 302, 305.
 Vladimirescu (Tudor), II, 236.
 Vladislav (Vlădica rus de Muncaci), 224.
 Vladislav (penultimul rege al Ungariei), 136.
 Vladislav (regele Poloniei), 260.
 Vladislav-Vodă al II-lea (Domnul Țerii-Românești), 119, II, 82.
 Vladislav-Vodă al III-lea (Domnul Țerii-Românești), 136.
 Vladislav (egumen de Tismana), 44.
 Vlăduță-Vodă, 126, 134, 140.
 Vlahia balcanică, 22.
 Vlaicu-Vodă, 21, 30, 32-5, 38-9, 41-2, 44-5.
 Vlastaris (Mateiu, și Canoanele lui), 318, 322, 416.
 Vlatadon (mănăstire din Salonic), 197.
 Vodița (mănăstire), 41-7, 57.
 Vogoridi (Ștefan, caimacamul), II, 279.
 Voinovici (Ștefan, candidat la episcopia unită din Ardeal), II, 122.
 Voivodeni (protopopia), 330, 349.
 Volcineț (danie), 90.
 Voloșinovschi (episcop de Muncaci), II, 21.
 Volovăț (danie), 90.
 Vorona (schit), II, 187.
 Voroneț, 87, 95 și n. 1, 104, 106 și n. 6, 107, 163, 176, 272.
 Voroneț (Calistru, egumen de), II, 89.
 Vovidenia (schit), II, 185, 187.
 Vuc (Despotul), 114.

- Vucașin (Craiu), 22, 33.
 Vucașin (meșter pietrar), II, 67.
 Vucovici (Bojidar, tipograf), 140.
- Wallis (comite austriac, Guvernator în Oltenia), II, 114.
 Warszawiecki (rector iezuit în Lublin), 190, 193-4, 199.
- Xenof (mănăstirea din Atos), 121.
 Xenofont (mănăstire din Atos), II, 62.
- Zăcan (Efrem, dascăl în Caransebeș), 172.
 Zagavia (mănăstire), II, 175.
 Zaharia (patriarh al Ohridei), 117.
 Zamca (mănăstire), 418.
 Zamfira (mănăstire din Prahova), II, 63, 250.
 Zamfira (fiica lui Radu dela Afumați), 139.
 Zamfira (fiica lui Moise-Vodă), 139.
 Zamfira (Regina, Wisznowiecki, fiica lui Ieremia-Vodă), 205.
 Zamostia (mănăstire), II, 177 n. 9.
- Vulcan (Samuil, episcop), II, 211. V. și Samuil.
 Vurperul (moșie din Ardeal, a lui Radu dela Afumați), 136.
- W.**
- Wenceslas (Iezuit german), II, 37.
 Woicchowski (guvernator polon), II, 75.
- X.**
- Xenovici (Ignatie, predicator), 311, 379.
 Xeropotam (mănăstire din Atos), 128, 261; II, 62.
- Z.**
- Zamostia (sat; danie), 90.
 Zamoyski (Baptist, Franciscan), 407.
 Zara (episcopie), II, 301.
 Zemca (Taras, tipograf), 293.
 Zenta (principatul), 124-5.
 Zghireni (mănăstire), II, 183.
 Zips (episcopia), II, 22.
 Zlătari (biserică din București), II, 61.
 Zografu (mănăstire), 86, 117, 130, 297.
 Zolkiew (episcopia), 397.
 Zolkiewski (hatmanul), 292.
 Zonaras (scriitor grec), 322.

A D A U S E.

Aquino (Toma de), 334.

Bistrița (mănăstirea din Muntenia), 120 n. 2, 3, 131, 133.

Băleanu (Udrea, ctitor), 142.

Cantacuzino (Toma), 307.

Chiev și Litvania (Mitropoliți de), 37.

Hirscher (Petru, județul din Brașov), 145 n. 2.

Jița (mănăstire din Ianina), II, 61.

Movilă (Toader, fratele lui Ieremia-Vodă), 389 ; II, 174.

Monteferreo (Vito de), 17.

Năsturel (Udriște), 289, 297-8, 300, 321 și n. 2, 338 și n. 2, 368, 423.

Piluzio (Vito, vicariu al Moldovei), 411.

Raț (Vasile, canonic), II, 294.

Schreiber (Woffgang, agent luteran), 169-70.

TABLA CUPRINSULUI

TABLA CUPRINSULUI.

CARTEA -> III-1

LEGAȚIA ROMÂNĂ LA S. P.

TABLA CUPRINSULUI.

Cap. I. Organizarea și activitatea Legăției Române la S. P.	1
Cap. II. Relațiile diplomatice și culturale între România și S. P.	10
Cap. III. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul economic și cultural.	15
Cap. IV. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul științific și artistic.	20
Cap. V. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul social și cultural.	25
Cap. VI. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul sportiv și cultural.	30
Cap. VII. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	35
Cap. VIII. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	40
Cap. IX. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	45
Cap. X. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	50
Cap. XI. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	55
Cap. XII. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	60
Cap. XIII. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	65
Cap. XIV. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	70
Cap. XV. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	75
Cap. XVI. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	80
Cap. XVII. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	85
Cap. XVIII. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	90
Cap. XIX. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	95
Cap. XX. Activitatea Legăției Române la S. P. în domeniul cultural și artistic.	100

TABLA CUPRINSULUI.

CARTEA a III-a.

EPOCA ROMÂNEASCĂ.

PARTEA a I-a.

	<u>Pagina</u>
<i>Lupta pentru desăvârșirea unirii Românilor de peste munți.</i>	1
CAP. I. Politica religioasă a lui Vodă-Brâncoveanu și tipăriturile muntene din epoca sa	3
CAP. II. Arhieriei greci la Curtea lui Brâncoveanu	9
CAP. III. Politica fățarnică a Mitropolitului Atanasie de Ardeal. A doua Unire cu Roma	12
CAP. IV. Urmările nemijlocite ale Unirii	18
CAP. V. Întărirea Unirii de către Curte	26
CAP. VI. Împotriviri la îndeplinirea Unirii	29
CAP. VII. Noul Vlădică ardelean Ioan Patachi	36

PARTEA a II-a.

<i>Biserica românească din Principate la începutul epocii fanariote</i>	43
CAP. I. Moartea Patriarhului Dosofteiu. Noul Patriarh Hrisant.	45
CAP. II. Căderea Mitropolitului Antim	48
CAP. III. Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote	55
CAP. IV. Greci și Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri grecești în Principatul Țerii-Românești	59
CAP. V. Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.	65

PARTEA a III-A.

Pagina

<i>Bisericile românești din Principate în legătură cu Rușii și în luptă cu Grecii.</i>	71
CAP. I. Biserica moldovenească dela moartea lui Dosofteiu până la 1750 și legăturile ei cu puterea domnească.	73
CAP. II. Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat	83
CAP. III. Mișcarea împotriva grecizării Bisericii Moldovei.	88
CAP. IV. Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia	91

PARTEA a IV-A.

<i>Introducerea limbii românești în slujba și în cântarea bisericească.</i>	99
CAP. I. Opera episcopului Damaschin	101
CAP. II. Urmașii lui Damaschin	106
CAP. III. Nouăle tipărituri muntene	108

PARTEA a V-A.

<i>Împrejurări ardelenene de luptă împotriva Unirii.</i>	119
CAP. I. Vlădica Ioan Inochentie Klein	121
CAP. II. Răscoala împotriva Unirii	127
CAP. III. Întemeierea episcopiiilor neunite în Ardeal și la Oradea-Mare	133
CAP. IV. Noua tipografie a Bisericii unite	138

PARTEA a VI-a.

<i>Biserica din Principate în era războaielor ruso-turcești.</i>	143
CAP. I. Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.	145
CAP. II. Noua epocă de tipărituri românești: episcopul Chesarie de Râmnic	150
CAP. III. Mișcarea de înnoire bisericească a călugărilor din Putna	157
CAP. IV. Munca de cărturari a călugărilor putneni	161
CAP. V. Începutul literaturii teologice la Români	167
CAP. VI. Biserica din Bucovina anexată la Austria și noul Guvern străin	173

PARTEA a VII-A.

	Pagina
<i>Învierea spiritului bisericesc prin reforma lui Paisie de Neamț</i>	181
CAP. I. Paisie și paisianismul în Principate	183
CAP. II. Paisianismul și Biserica Moldovei supt Mitropolii Leon Gheuca și Iacov Stamati	189

PARTEA a VIII-A.

<i>Unirea curentului religios paisian, sprijinit de arhieriei din Principate, cu noul curent național de peste munți</i>	197
CAP. I. Episcopul de Argeș Iosif	199
CAP. II. Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită : Samuil Klein, Șincai și Petru Maior ca răzvrățiți religioși	201
CAP. III. Biserica neunită și cea d'întăiu organizare a ei	208
CAP. IV. Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni	211

PARTEA a IX-A.

<i>Unirea tuturor curentelor religioase în opera lui Veniamin, Mitropolitul Moldovei.</i>	221
CAP. I. Noile tipărituri ieșene	223
CAP. II. Tipărituri ardelenene și noul șir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin și tulburările din 1821.	228
CAP. III. Biruința curentului paisian în Principatul Terii-Românești	234

PARTEA a X-A.

<i>Lupta Bisericii cu Statul și luarea ei în stăpânire de acesta. Organizarea Bisericii de peste munți</i>	243
CAP. I. Sfârșitul vechilor curente de cultură bisericească.	245
CAP. II. Cultura laică și Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească.	257
CAP. III. Biserica bucovineană în acest timp	260

VERIFICAT 2017

PARTEA a XI-A.

Pagina

<i>Amestecul Statului în Biserica din România. Organizarea ei. Alcătuirea definitivă a Bisericilor românești de peste hotarele României. Încheiere.</i>	275
CAP. I. Lupta și înfrângerea Mitropolitului Veniamin	277
CAP. II. Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopiiilor și mănăstirilor de țară	283
CAP. III. Organizarea cea nouă a Bisericilor românești de peste munți	288
CAP. IV. Moștenirea lui Șaguna	303
CAP. V. Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fază.	304
CAP. VI. Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovene. Secularizarea averii mănăstirilor închinată.	305
CAP. VII. Schisma pentru numirile de episcopi	311
CAP. VIII. Orânduirea definitivă a Bisericii României.	313
<i>Încheiere</i>	317
<i>Lista Mitropoliților și episcopilor români.</i>	319
I. Episcopia Cumanilor	321
II. Episcopia (catolică) de «Severin și părțile de dincoace de munți» (Transalpina).	322
III. Episcopia Argeșului (catolică).	323
IV. Episcopia de Bacău (catolică).	324
V. Episcopi de Nicopole, având grija Principatului muntean.	326
VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus) (catolică).	327
VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei (catolici).	328
VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei	329
IX. (II) Episcopia Severinului și a Noului-Severin sau a Râmnicului	332
X. (III) Episcopia de Cetatea-Albă	333
XI. (IV) Mitropoliți ai Moldovei	335
XII. (V) Exarhi maramurășeni, rezidând la Sf. Mihail din Peri, lângă Sighet	338
XIII. (VI) Episcopia Vadului («de Rhew»).	339
XIV. (VII) Noii episcopi de Vad și Maramurăș	340
XV. (VIII) Episcopia de Gherla.	342
XVI. (IX) Episcopia de Roman	343

	<u>Pagina</u>
XVII. (X) Episcopi ortodocși rătăcitori prin Ardeal . . .	345
XVIII. (XI) Episcopi de Galați	345
XIX. (XII) Episcopia de Rădăuți	346
XX. (XIII) Episcopi exempti ai Bucovinei și Dalmației. . .	348
XXI. (XIV) Episcopii din Feleac, lângă Cluj	349
XXII. (XV) Protopopi de Șeghești, ai Crișurilor.	350
XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara și ai Hațegului	350
XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului	351
XXV. (XVIII) Episcopii din Geoagiul-de-sus	353
XXVI. (XIX) Episcopia calvinizantă pentru tot Ardealul . .	354
XXVII. (XX) Episcopi de Ardeal sfințiți la Ipec și în Principate ; ortodocși	355
XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole)	357
XXIX. (XXII) Episcopia Hușilor	358
XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului	360
XXXI. (XXIV) Biserica unită a Românilor din Ardeal și Ungaria	361
XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare	362
XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii Măhaciului și în Ardeal	363
XXXIV. (XXVII) Episcopi, apoi Mitropoliți, români orto- docși de Ardeal	364
XXXV. (XXVIII) Episcop al Benderului și Achermanului. . .	365
XXXVI. (XXIX) Episcopii Argeșului	366
XXXVII. (XXX) Mitropolia Basarabiei	367
XXXVIII. (XXXI) Episcopia de Arad	368
XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului	369
XL. (XXXIII) Episcopia de Caransebeș	370
XLI. (XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos). . . .	371
Adaus la Mitropolia Ungrovlahiei	372
Erata	373
<i>Tabla numelor, redactată de d. D. Munteanu-Râmnic . . .</i>	<i>375</i>

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2007

BIBLIOTECA
CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI